

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Rengeyiği Türkleri dukhalar

Selcen Küçüküstel

1983 yılında Yalova'da doğan ve üniversite eğitimine kadar orada yaşayan Selcen Küçüküstel, yüksek lisansını kültürel antropoloji alanında yaptı. Berlin'deki Humboldt Üniversitesi Orta Asya çalışmaları bölümünde, Moğolistan'da yaşayan rengeyiği çobanı göçer bir topluluk olan Dukhalar üzerine yaptığı doktora çalışmasını 2018'de tamamladı. Akademik çalışmalarını Carlos III Madrid Üniversitesi'nde doktora sonrası araştırmacı olarak sürdürüyor. 2009-2014 yılları arasında *Atlas* dergisinde fotoğrafçı ve yazar olarak dünyanın birçok farklı yerini ziyaret ederek değişik kültürler hakkında fotoğraf çalışmaları da yürüten Selcen Küçüküstel, bu çalışmalarına şimdilerde *Mag-ma* dergisinde devam ediyor.

RENGEYİĞİ TÜRKLERİ

Dukhalar

SELCEN KÜÇÜKÜSTEL

Kolektif Kitap ~ 166

Rengeyiği Türkleri - Dukkalar

© Selcen Küçüküstel, 2020 ~ © Kolektif Kitap, 2020

ISBN: 978-605-2205-58-7

Yayıma Hazırlayan: Murat Oğurlu

Son Okuma: Yusuf Zeybekoğlu

Sayfa Düzeni: Semih Büyükkurt

Kapak Tasarımı: Kolektif Tasarım

Kapak Fotoğrafı ve Fotoğraflar: Selcen Küçüküstel

1. Baskı, Şubat 2020, İstanbul

Sertifika No: 43484

Baskı ve Cilt: Berdan Matbaacılık

Güven Sanayi Sitesi C Blok No: 215-216

Topkapı, İstanbul - 0212 613 11 12

Sertifika No: 45750

kolektif. kitap, bilişim ve tasarım ltd. şti.

Asmalımescit Mah. Tünel Meydanı Sok. Tünel Geçidi İş Hanı

C Blok No: 2 İç Kapı No: 18 Beyoğlu, İstanbul

www.kolektifkitap.com - info@kolektifkitap.com

T: 0212 243 96 39

Yayıncının izni olmaksızın elektronik ya da mekanik herhangi bir yolla çoğaltılamaz ve iletilemez. Tüm hakları saklıdır.

RENGEYİĞİ TÜRKLERİ

Dukhalar

SELCEN KÜÇÜKÜSTEL

İçindekiler

Sunuş	9
Giriş	13
1. Doğa/Kültür Ayrımı Sanıldığı Kadar Evrensel mi?	19
Neşeli Dağlar, Kızgın Nehirler: Animizmde Canlı Kavramı	30
Avcı-Toplayıcılarda Sosyal Yapı	36
Toplumsal Cinsiyet	39
Güney Sibirya'da Yaşam: Dukkalar	42
2. Yaşayan Coğrafya	49
Anılar Haritası	51
Her Yerin Bir Ruhu Var	58
Hanenin Yaşayan Ruhları: Eerenler	75
Yaşayan Bir Coğrafyada Yaşamak	78
3. Rengeyikleriyle Yaşamak	81
Rengeyiği ve İnsan: Kısa bir Tarihçe	85
Evcil ve Yaban Kavramlarının Ötesinde	92
Hâkimiyet ve Ehlileştirme	97
Bitmeyen Mücadele: Kurtlar ve İnsanlar	103
Mevsimplere Göre Çobanlık Teknikleri	106
Taygada Göç	118
Rengeyiği Yoldaşlığı	127
Kutsal Rengeyiği	137
Yaşlı Bir Çobanın Yaşamı	140
4. Ruhlar Arasında Avlanmak	145
Avcı ve Av: Dost mu Düşman mı?	147
Ava Saygı	150
Avlanma Yöntemleri	168
Kehanet Yöntemleriyle İletişim	189
Rüyaların Gücü	197
Sosyal İlişkileri Düzenlemek İçin Av	200
Obada Kalanlar: Kadınlar Açısından Av	217
Kendi Topraklarından Kovulma: Av Yasağı	220
Geçmişten Günümüze Taygada Yaşam	226
Yaşlı Bir Avcının Yaşamı	235
Son Söz	237
Teşekkür	241
Kaynakça	245

Evimden çok uzakta, Sibiryâ ormanlarının derinliklerinde hiç tanımadığım insanlarla birlikteydim. İlk zamanlar şaşkın, üşümüş ve belki biraz da tedirgindim fakat tüm bunlara rağmen bana gülümseyen, kendiminkine çok yakın bir dil konuşan bu insanların yanında, nedenini kavrayamasam da kendimi evimde gibi hissediyordum. Bu his daha çadırlarına adımımı atar atmaz baş gösterdi.

“Seen adın gim?”¹ (Senin adın ne?)

“Şay içer bi?” (Çay içer misin?)

Bu cümleleri duydukça içim kıpır kıpır oluyor, yüzüme kocaman bir gülümseme yayılıyordu ve tanıdık kelimelerle cevap verdiğimde aynı gülümsemenin nasıl onların da yüzüne yerleştiğine tanık oluyordum.

Donarak gözümü açtığım sabahlarda, çadırında kaldığım Sarnai az önce yaktığı sobanın çıtırtıları eşliğinde, “Ekki daşdandın bı? Düceen bi?” (İyi dinlendin mi? Düş gördün mü?) diye sorduğunda, sabah mahmurluğuyla evimden çok uzaklarda olduğumu, bir anlığına da olsa unutuyordum.

1. Kitap boyunca yazdığım Dukhaca kelimeleri sadece duyduğum şekliyle yazdığımı ve bunların kimisinin dilbilim açısında yanlış olabileceğini belirtmek istiyorum. Dukha dili yazılı bir dil olmadığı için kelimelerin doğru yazılışlarını bilmiyorum. Kitapta verdiğim örnekleriye hissiyatı anlamanız için duyduğum şekliyle yazıyorum. Dolayısıyla yapacağım olası hatalar için şimdiden affınıza sığınıyorum.

Henüz yabancıysa olduğum bu ırak coğrafyada üşüdüğümde, “Don-
gan bı?” (Dondun mu?), korktuğumda “Gorkba” (Korkma), susadı-
ğında “Su içe bi?”, yemekten sonra “Dotgan bı?” (Doydun mu?),
bir ilkbahar günü çadırın dışının beklenmedik bir biçimde bembeyaz
olduğuna şahit olduğum sevinç anında “Gar yazgan” (Kar yağmış) gibi
kendi dilime birebir benzeyen cümleleri duymak, sanki orada yıllardır
yaşıyormuşum gibi evimde hissettiriyordu.

Bırakın insanları, bu coğrafyadaki hayvanlar bile çok tanıdık. Her
gün çadırımıza giren köpeğin adı, kulaklarının büyüklüğünden dolayı
Gulak’tı. Ona bile seslenirken her şey çok olağan geliyordu. Dukhalarla
yaşadığım deneyimden önce kelimelerin, seslerin, gülümsemelerinin ve
en önemlisi insanın anadilinin, kişinin her yere götürdüğü evi olduğunu
bilmezdim.

Bu yazdıklarımın, Dukha dilini Türkçe bilen birinin rahatça an-
layacağı fikri doğmasın. Bu tanıdık ama bir o kadar yabancı olan yeni
dili anlamak için oldukça büyük çaba harcamam gerekti ve kimi zaman
bir cümleyi hemen anlarken kimi zaman hiçbir sözcüğünü dahi anla-
madığım cümleler oluyordu. Yine de çok temel kavramlara dair ortak
kelimelerin varlığı ve bunların bazılarının hiç beklenmedik anlardaki
keşfi heyecan vericiydi. Örneğin, çadırdaki bir kış gecesi, henüz saat sekiz
bile olmadan yatmaya hazırlanan Sarnai’nin birdenbire aklına gelen
bilmece tam olarak şöyleydi:

“İki dag arazında kadarci Himçe hışkırar!” (İki dağ arasından çoban
Himçe fırlar.)

Bilmecenin cevabını burada yazmayacağım, ama kelimenin Dukhaca-
sıyla Türkçesinin birebir aynı olduğunu söyleyebilirim. Bunu keşfet-
tiğimizde tayganın ıssız karanlığında, ormanın ortasında tek başına
duran çadırımızın içini uzun süre kahkahalarla çınlattık. İşte dil, birlikte
saatlerce gülmemizi, sevincimizden tedirginliklerimize kadar pek çok
duyguyu paylaşmamızı sağlayan, tanıdık hissettiren böylesine kuvvetli
bir bağıdır.

Fakat bu tanıdıklık hissinin tek kaynağının ortak dil olmadığını da
söylemeliyim. Her şeyden önce insan olarak bizi tanımladığını düşün-
düğümüz şeyler çıkarıldığında (nereden geldiğin, nerede doğduğun,

rengin, cinsiyetin, sosyal konumun), herhangi bir insan olarak, hatta bir adım ötesine gidersek sadece sıradan bir canlı olarak Dukhaların yaşamına tanık olmak, özümüze ait ama koşulların etkisiyle zaman içinde unuttuğumuz ya da unutmaya zorlandığımız bir bilginin kaynağına dönmek gibiydi. Bu ıssız coğrafyada insanların birbirlerine, hayvanlara ve doğaya karşı yaklaşımları, aslında çocukken öğrendiğim ama büyüme sürecinde unutturulan bir anlam dünyasının kapılarını yeniden araladı. Belki de bu uzak ve farklı coğrafyada tüm bu etkenlerin bir arada olması nedeniyle kendimi bu kadar “evimde” hissedebildim.

İnsan türünün yeryüzündeki tüm canlılık belirtilerini hızla tükettiği, hâkim olamadığı benliğinin tutsağı olmuş şekilde etrafına saldırdığı ve kendini tüm canlılardan üstün olarak konumlandığı günümüz dünyasında Dukhalarla birlikte yaşamak ve başka bir yaşam biçimine tanık olmak benim için taze bir nefes almak gibiydi.

Her şeyi sınıflandırmaya alışmış zihnim, yüksek lisans ve doktora çalışmam için geçirdiğim altı yıla yayılmış uzun alan araştırmam esnasında, bu alışkanlığından tamamen vazgeçmese de yeniden yapılanma ya da çıraklık döneminden geçmiş oldu. Bana bu şans verdikleri için onlara daima minnettar olacağım.

“Tuya,² sesi duyuyor musun?”

Ormanın derinliklerinden gelen çıtırtıyla aniden bozulan sessiz yolculuğumuz, Sibirya’nın iğne yapraklı ormanlarında rengineyiklerinin üzerinde saatlerdir sürüyordu. Tuya ve ben dün gece ortadan kaybolan hamile rengineyiği Sarı Mındı’yi arıyorduk. Sabah erkenden kalkıp farklı yönlere gidebilmek için gruplara ayrılıp yola koyulduk. Birkaç vadi geçtikten sonra artık yönümü tamamen kaybetmiş olmama rağmen bu topraklarda doğan genç kadının öngörüsüne güveniyordum. Uzun süredir kulağımda çınlayan ses ısığa benziyordu, gaipten mi değil mi bilemedim, belki de bilmediğim bir hayvanın sesidir diye dayanamayıp Tuya’ya sordum, “Tuya, sesi duyuyor musun?”

“Hangi sesi?”

“Şşş! Dinle, ormandan gelen ısıklık gibi sesi duymuyor musun?”

Rengelyiğini durdurdu ve neden bahsettiğimi anlamak için etrafı dinledi. Şimdi rengineyiklerinin ayak sesleri kesildiğinde ormanı gerçekten duyabiliyorduk, rüzgârın uğultusuyla karışık sonsuz bir sessizlik... Bir süre daha dikkatlice dinledikten sonra bana baktı: “Hayır, bir şey duymuyorum.” Aslında Tuya durduktan sonra sesi ben de duyamaz olmuşum, aniden kesilmişti. Yüzümdeki şaşkın ifadeyi gören Tuya,

2. Kitap boyunca geçen isimlerin hiçbirisi kişilerin gerçek ismi değildir.

tam olarak ne duyduğumu sordu tekrar, ben de ıslığı tarif etmeye çalıştım. Bir süre daha etrafa bakınıp sesin ne olabileceğini düşündükten sonra birdenbire çok önemli bir sırrın cevabını bulmuş gibi haykırdı: “Ahh, bu Batıkşan olmalı! İnsanlar onun bu tip sesler çıkardığından bahsederler hep...”

“Kim?”

“Batıkşan!”

Batıkşan’ı çok önce bir kez daha duymuştum, kendi bölgesindeki hayvanları koruyan, bazen uzun saçlı küçük bir kız temsilinde insanlara görünen orman ruhu... Duyduğum sesin Batıkşan’a ait olduğuna ikna olamasam da Tuya kendinden oldukça emindi. Sonuçta Batıkşan’ın topraklarında geziniyorduk ve o kendi alanındaki insanlara varlığını hatırlatmaktan ve bir nevi onları uyarmaktan hoşlanırdı. Bu sayede onun varlığını hisseden insanlar bu alanda herhangi bir hayvana hiçbir şekilde zarar vermemeleri gerektiğini hatırlardı. Bu konuyu daha fazla düşünmemeye karar verdim ve yolumuza devam ettik.

Sarı Mındı’yı bulmak için birkaç saat daha vadinin içindeki izleri takip ederek yolumuza devam ettikten sonra Tuya, geyiği nihai hedefimizde bulmayı umduğunu söyledi. Açıkçası nereye gittiğimiz hakkında hiçbir fikrim yoktu, ve tabii nihai bir hedefimiz olduğundan da... Fazla soru sormadan, tamamen Tuya’ya teslim olmuş bir halde takip ediyordum. Yol üstünde durduğumuz kimi kilit noktalarda Tuya, kayıp geyiği görebilme umuduyla babasının eski dürbününü, şimdi yırtık pırtık olmuş ama hâlâ iş gören heybesinden çıkarıp etrafa bakınıyordu.

Aradan ne kadar zaman geçti bilemiyorum. Bir vadiyi daha aşıp küçük bir nehirden karşıya geçtik, vadinin yamaçlarından yukarı doğru tırmandıktan sonra Tuya etrafa bakmak için rengineyiğinden indi, çok ciddiydi, onu sürekli gülerken görmeye alışkın olduğumdan durumun ciddiyetini anlayıp rahatsız etmemek için sessizce durdum. Derin bir sessizliğin içinde sadece soluk soluğa kalmış rengineyiklerinin nefes alış verişleri duyuluyordu. Bir süre dürbünle dikkatlice etrafa bakınan Tuya birden sevinçle çığlık attı. Uzakta ormanın içinde Sarı Mındı’yı görmüştü. O kadar sevindik ki çığlık çığlığa zıpladık, kendimizi çok büyük bir yükten kurtulmuş gibi hissediyorduk. Aceleyle rengineyiklerimiz üstüne atlayıp ormana doğru sürmeye başladık.

Kayıp rengineğine yaklaşmaya başladığımızda, Tuya tam yanına varmadan önce rengineğinden atladı, içinde tuz olan eski bir heybeyi koynundan çıkarıp “hişşş hişşş” diye rahatlatıcı sesler çıkararak hamile rengineğine doğru yaklaşmaya başladı. Elindeki heybeyi sallayarak hayvanın tuz sesini duymasını sağlıyordu. Bu şekilde yavaşça yaklaştı; önce irkilip uzaklaşmaya başlayan hayvan tuzun sesini duyunca durdu. Birkaç saniye içinde Tuya’nın avucundaki tuzu yalamaya başlamıştı, o da hemen boynundaki renkli ipten tuttu Sarı Mındı’yı. Tuya, hayvanı yakalamış olmanın sevinci içinde oldukça rahatlamış görünüyordu; bir yandan da bir yerinde bir şey var mı diye rengineğini inceliyordu. Anlaşılan burası geçen ilkbahar kaldıkları obaydı ve bu geyik de geçen sene burada doğum yapmıştı. Tam da Tuya’nın tahmin ettiği gibi, Sarı Mındı bunu hatırlayıp tekrar aynı yere doğum yapmaya gelmişti.

“Annem Sarı Mındı’yı bulduğumuz için çok sevinecek. Onu kurtların yemesinden çok korkuyordu, özellikle geçen sene başımıza gelen hadiseden sonra.”

“Başınıza ne geldi ki?”

“Abim yanlışlıkla hamile bir hayvanı vurdu, hatırlamıyor musun? O zamandan beri annem, hamile hayvanlarımızdan birine bir řey olacağını dūřünüyor. Neyse ki abim o talihsiz olaydan sonra çok iyi bir şamana giderek doğadan af dilemek için sunumlarda³ bulundu ama yine de ‘yer iyesi’nin hâlâ kızgın olup olmadığını asla bilemezsin.”

Tuya hamile geyiği kendi rengineğine bağladıktan sonra geyikleri-mize atlayıp hava kararmadan kampa varabilmek için yola koyulduk. Dönüř yolunda huzurluyduk, kendi dūnyamıza çekilmiş konuşmadan hızla ilerliyorduk. Hava iyice soğudu, orman sanki uykuya geçmeye hazırlanıyordu. Geyikleri hızla sürmemize rağmen benim de uykum gelmişti, ta ki beni hayal âlemimden çıkaran o sesi duyana kadar... Sabah duyduğum ışlığı gene duyuyordum, fakat bu sefer çok daha bariz ve yakından geliyordu. Birden vücutuma hızla yayılan adrenalinin sıcaklığını hissettim, hiç beklemediğim bir anda bu kadar yakından gelen ses bu sefer beni korkutmuştu. Etrafa bakındım, Tuya’nın hâlâ arkamda olup olmadığını ve onun da sesi duyup duymadığını kontrol etmek

3. Dukhalarda ve bölgede yaşayan birçok diğer halkın inancında doğa ruhlarına, ateşe ya da kutsal mekânlara sayğı anlamında sunumlarda bulunmak çok önemlidir. Bu genellikle mekâna sütlü çay saıllarak yapılır ancak başka değerli yiyeceklerin paylaşılması şeklinde de olabilir.

için döndüm. Arkamda hınzırca gülümseyen suratını gördüğümde sesi çıkaranın Tuya olduğunu anlamam birkaç saniyemi aldı. Yüzümün bembeyaz kesildiğini gören Tuya ıslığı kesti ve kahkahalara boğuldu.

“Batıkşan’a inanmadığını sanıyordum, n’oldu?” diyerek gülüyordu.

Ben de kahkaha attım tabii ve bir süre birbirimize sataşarak yola devam ettik. Yol boyunca Batıkşan hakkında duyduğumuz hikâyeleri birbirimize anlatmaya başladık. Birlikte geçirdiğimiz onca aydan sonra, Tuya benim biraz şüpheli olduğumu biliyor olsa da, her gece tuvaletimi yapmak için ormanın derinliklerine yürüdüğümde, acaba etrafta beni izleyen küçük bir kız var mı diye ağaçların dallarını dikkatle incelerken yaşadığım tedirginkliktense haberi yoktu. Tuya’yla yaptığımız bu kısa yolculuktan bahsetmemin sebebi, Dukhalarda her şeyin aynı sistemin parçası olduğunu anlatmak istemem. Hayvanlar, onlarla birlikte taygada yaşayan insanlar, ağaçlar, nehirler ve dağlar... hepsinin kaderi birbirine bağlı. Evcil bir rengineyiğinin kaderi bir insanın yaptıklarından etkileniyor ve o insanın kaderi de karşılaştığı yaban hayvanlarla kurduğu ilişkilerden. Bir başka ifadeyle bu coğrafyada herkes birbirinin hareketlerinden sorumlu; yaban hayvanlardan evcil rengineyiklerine, ormanlardan nehirlerle, yaşayan her canlı birbiriyle bağlantılı... Burası içindeki tüm canlıların hâlâ orman ruhları tarafından korunduğu nadir coğrafyalardan biri. Buralarda bir dağ, orman ya da nehir yalnızca coğrafi bir şekil değil, görülmez güçlerle korunan canlılar.

Dukhaların çevreleriyle ve diğer canlılarla kurdukları karmaşık ilişkileri anlatmak için aktardığım bu hikâye, aynı zamanda kitabımın yazılış amacıyla, insanların yaşadıkları coğrafyayı nasıl algıladıkları sorusuyla ilgili.

Dışarıdan yaban bir coğrafya olarak görülen tayga (kuzey ormanları), Dukhalar için anılarla ve geçmişe dair hikâyelerle dolu büyük bir ev; bu topraklarda yaşayan insanlar gibi bir canlı... Dukhalara göre bazı dağların, nehir veya göllerin sahipleri, yani ruhları (iyeleri) vardır ve her bir iyeyle yapılarına göre, farklı biçimlerde iletişim kurulması gerekir. Kitabımın ilk bölümünde bu iyelerin yapılarını, ormanın koruyucu ruhlarını, atalardan kalma kutsal yerleri, ailelerin kutsal ağaçlarını ve doğaya bir sunum şeklinde gerçekleşen cenaze törenlerini anlatacağım.

Kitabımın ikinci bölümü, Dukhaların yaşamak için işbirliği yaptıkları evcil rengineyikleriyle ilişkileri üzerine. Bu bölümde evcilleştirme-

nin tarihine kısaca değinip kavramın Dukha dilindeki karşılığını, bu kavramın onlar için ne anlama geldiğini anlamaya çalışacak, günlük hayatta insanlarla evcil rengineyikleri arasındaki ilişkilere odaklanacağım. İnsanlar rengineyiklerini kontrol etmek için nasıl teknikler uyguluyorlar? Taygada göç kararını neye göre alıyorlar? Birçok ailenin sahip olduğu kutsal rengineyiği nasıl seçiliyor ve bu hayvana nasıl davranılıyor? Toplumda rengineyiğinin evcilleştirilmesiyle ilgili mitler neler? Türler arası karşılıklı işbirliği ve güvene dayalı kurulan bu yakın ilişkinin dinamikleri nelerdir?

Kitabımın son bölümündeyse Dukhaların karınlarını doyurmak için avladıkları yaban hayvanlarıyla kurdukları ilişkileri av ritüelleri üzerinden anlatacağım. Hayatta kalmak için avlanan bu toplumun yaban hayvanlara nasıl dikkatli ve saygılı davrandığını, avcıyla avı arasında şiddet yerine karşılıklı güvene dayalı nasıl bir ilişki olduğunu örnekler üzerinden göstermeye çalışacağım. Dukhalar ava gitmeden önce ve av esnasında nelere dikkat ederler, avlanmayla ilgili ne gibi kurallar var ve bu kurallara uymayanların başına neler gelir? Ayı, Sibirya halkları için neden özel bir yere sahip? Ava çıkan bir avcı şans için nelere dikkat eder? Hayvan kemikleriyle nasıl fal bakılır ve rüyalar avcıya nasıl bir pusula gibi yön gösterir? Tüm bu sorulara değindikten sonra avcılığın sosyal ilişkileri nasıl düzenlediğini ve av etinin paylaşılması kuralını ayrıntılı bir biçimde ele alacağım.

1
DOĞA/KÜLTÜR AYRIMI
SANILDIĞI KADAR EVRENSEL Mİ?

Dukhalarda temel yapı çekirdek ailedir ve evlenen çift hemen her zaman kendi çadırını kurar.

Doğa/kültür ayrımı, ya da insanın yeryüzündeki diğer canlılardan üstün bir konumda olup olmadığı fikri yüzyıllardır filozofları, bilimin-sanlarını ve düşünürleri meşgul eden en temel tartışmalardan biridir. İnsanı diğer türlerden ayıran ve insanı “insan” yapanın ne olduğu gibi sorulara dayanan bu tartışma, çoğu zaman insan/hayvan-doğa arasındaki ayrımın ne olduğu ya da olup olmadığı noktasında ilerler.

İnsanlarla hayvanlar arasındaki farkın ne olduğu sorusunun ortaya atıldığı yıllarda (ve aslına bakarsanız hâlâ) genel eğilim, insan türünün diğer canlılardan farklı bir yerde konumlandırılması yönündeydi. Bunun en temel gerekçesi de insanların dil, farkındalık, akıl, mantık, alet kullanımı gibi kabiliyetlere, yani bir başka deyişle “kültür” yaratma kapasitesine sahip olmasıydı. Tartışmaya göre, insan türü bir noktada hayatta kalma içgüdüsünün getirdiği fiziksel zorunluluklardan düşünsel aşamaya geçmiş (ya da hep sahipti) ve böylece diğer canlı türlerinden ayrılmıştı. Bu düşünce biçimi doğal olarak şu fikri ortaya çıkardı: Madem diğer hayvan türlerinden farklı olarak konuşabiliyor, düşünebiliyor ve “kültürler” yaratabiliyoruz, o zaman biz doğadan farklı ve, söylemeye gerek yok, aynı zamanda “üstün” bir konumda olmalıyız.

Günümüzde hâlâ hüküm süren bu görüşe göre, insan mantığı ve ruhu olan bir canlıyken hayvanlar sadece içgüdüsel ve otomatik davranışlarla hareket eden, bir nevi insanlara hizmet etmek için yaratılmış canlılardır.

Dünya, insan ve hayvan-doğa, ya da bir diğer tanımıyla kültür ve doğa olarak ikiye ayrılır. İnsan bu döngüde öylesine yüksek bir konumdadır ki doğayla arasındaki ayrım net çizgilerle çizilmelidir. Bu nedenle hayvanlarla insanlar arasındaki benzerlikler mümkün olduğunca azaltılmaya çalışılır; örneğin eski dönemlerde aristokrat İngiliz aileler, emekleme eylemi hayvanları andırdığı için çocuklarının emeklemesine izin vermezdi (DeMello 2012). İnsanlığın üstün bir konumda olduğu fikrine ünlü filozoflar da düşünsel açıdan epey katkı sağlamıştır; zira Aristoteles, Kant, Descartes gibi düşünürler, insanın özellikle mantık ve dil kapasitesinin onu diğer hayvanlardan ayırdığını, hayvanların birer makine gibi bu özelliklerden yoksun olduklarını sıkça dile getirdiler. Geçmiş zaman ekinde konuştuğuma bakmayın, aslına bakarsanız hepimizin bildiği üzere, insanların tüm diğer canlılardan üstün olduğu fikri günümüzde hâlâ oldukça yaygın.

İnsanın sıra dışı ve üstün olduğuna duyulan inanç, ilk olarak 19. yüzyılın ortalarında Charles Darwin'in evrim teorisiyle birlikte sorgulanmaya başlandı ve bu teori insanlarla hayvanlar arasında net bir ayrım yapmayı zorlaştırdı (Ingold 2000, Daston ve Mitman 2005). Darwin'in biyolojik olarak insan türünün de hayvan aleminin bir üyesi olduğunu açıkça ifade ettiği çalışmasında, insan ve hayvanları aynı kategori altına sokmakla kalmadı, ortak atadan geldiğimizi de ortaya koyarak o zamana kadarki tüm felsefi tartışmaların ekseninin kaymasına neden oldu. Ayrıca hayvanların da insanlar gibi acı çektiği, duygulara sahip olduğu ve akıl ya da duygusal kapasitelerinin olduğu yönündeki iddiaları, tartışmayı iyice çıkmaza soktu. Elbette fikirlerinin kabul edilmeye başlanması neredeyse bir yüzyılı bulacaktı.

Ancak sorun şu ki bugün her ne kadar insan türünün de hayvan aleminin bir üyesi olduğu konusunda uzlaşmalar artsa da hayvanlara karşı tutumumuzu değiştirmeye yetmiyor. Hayvan davranışlarını inceleyen biliminsanlarının son zamanlarda geliştirdikleri yenilikçi çalışmalar, birçok hayvan türüyle insan arasında zihinsel ya da duygusal kapasite açısından fark olmadığına dikkat çekiyor. Örneğin primat, yunus, fil ve papağan gibi hayvanlarla çalışan araştırmacılar, bir zamanlar insanlara ait olduğu düşünülen değişik duygu durumlarının ya da kendini tanıma, iletişim kurma gibi sofistike sistemlerin birçok hayvan türünde de var olduğunu gösteriyor. Hatta bugün şempanze, goril gibi bazı primat

türlerinin, bizi tür olarak çok özel kıldığını düşündüğümüz dil yeteneği konusunda da oldukça başarılı olduğunu biliyoruz. İnsanlarla birlikte yaşayan gorillerin (ünlü goril Koko gibi), ses tellerinin fiziki yapısı nedeniyle sözcükleri birebir telaffuz edemeseler de, işaret dilini öğrenebildikleri ve böylelikle oldukça yaratıcı bir biçimde dili kullanabildikleri örneklerle kanıtlandı. Dolayısıyla evrimin ilerleyen zamanlarında değişik hayvan türlerinin de konuşmaya başlaması oldukça mümkün görünüyor.

Aynı zamanda insan topluluklarına maruz kalmadan hayvanlarla büyüyen insan yavrularını düşündüğümüzde de durum yine benzer şekilde çıkmaza giriyor. Dünyada bunun birkaç örneği, küçük yaştan itibaren çeşitli nedenlerle (kimi zaman kayboldukları, kimi zaman kaçtıkları için) ormanda hayvanlarla büyüyen çocuklar mevcut. Bu çocuklar bulunduklarında, genellikle birlikte büyüdükleri hayvanlar gibi davranırlar; örneğin Güney Afrika'da bir maymun sürüsüyle yaşarken bulunan bu çocuklardan birisi (Saturday Mthiyane diye adlandırılır) maymun sesleri çıkarıyor, dört ayak üzerinde yürüyor ve çiğ yemek yiyordu. Genellikle bulunduklarında konuşamadıkları gibi, sonraki yıllarda da konuşmayı öğrenemediler. Bu tür hikâyeler birçoğumuz için şok edici, hatta rahatsızlık vericidir çünkü bu insanların tamamen birer hayvan gibi davrandıklarını görmek, hayvanlarla aramızdaki sınırın esasında hiç de belirgin olmadığını hatırlatır bize. Tüm bu örneklerle ve hatta evrim teorisine rağmen bugün hâlâ, özellikle de Batı toplumlarında, insan/doğa ayrımı güçlü bir şekilde sürüyor.

Peki, bu yaklaşım, yani insanı doğadaki diğer canlılardan farklı konumlandırma tüm toplumlar için geçerli mi? Ya da bu hep böyle miydi? İşte bizi, sosyal bilimcileri hâlâ uğraştıran soru, farklı insan topluluklarının diğer canlı varlıklarla kurduğu ilişkilerde kendilerini nasıl algıladıkları ve buna bağlı olarak hayvanlarla nasıl etkileşim kurduklarıyla ilgili. Bu iletişim biçiminin aynı olmadığını, değişik kültürlerde farklı şekillendiğini biliyoruz, bu sebeple araştırma konumuza, yani insan/hayvan ya da doğa/kültür ayrımına bakarken şu soruları sormamız daha doğru olacak: İnsan/hayvan sınırı, Batı toplumlarının düşündüğü kadar belirgin mi ve “kişi olma” kavramı tüm toplumlarda sadece insanlara mı özgü? Bir başka ifadeyle insanların “varoluş içindeki yerleri” gelişmiş toplumlarda sanıldığı gibi üstün ve özel mi? Öyleyse bu üstünlük fikrinin temelleri nereye dayanıyor?

Bu noktada insanlık tarihinin sayfalarında dolaşmak soruyu cevaplamamızı kolaylaştırabilir. İnsan, hayvan ve doğa arasındaki değişik ilişki biçimlerini incelemenin birçok farklı yolu olsa da antropolojik teorilerin çoğu bu toplumların geçim biçimine, yani karınlarını nasıl doyurduklarına odaklanır ve bunun insanların doğayla ve hayvanlarla kurdukları ilişkileri etkilediğini iddia eder. Özellikle hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesinin bu noktada önemi çok büyüktür; çünkü birçok bilimciye göre evcilleştirme, insan ve doğa arasında kalıcı bir ayırım yaratan en önemli gelişmedir (DeMello 2012: 37).

Konuya en temelinden başlayacak olursak, tarım ve yerleşik hayata geçişin insanlık tarihinde oldukça önemli ve bir o kadar da yeni bir gelişme olduğunu biliyoruz. İnsanlar yaklaşık 12 bin yıl öncesine kadar yabani hayvanları avlayıp doğadan bitki toplayarak yaşıyordu, yani kendileri hiçbir şey yetiştirmiyor, ekip biçmiyor ve herhangi bir hayvanı esaret altında tutmuyorlardı. Avcı-toplayıcılıktan hayvancılığa ve çiftçiliğe geçiş, insanlık tarihinde geri dönüşü olmayan ve yaşamın hemen her yönünü etkileyen radikal bir değişime yol açtı (DeMello 2012). Bu değişimin meydana geldiği yerlerden birinin de yaşadığımız bu topraklar olduğunu hatırlatmadan geçemeyeceğim. İlk kez tarıma geçilen yerlerden biri olan Mezopotamya, insanlık tarihinde bu önemli değişime tanıklık eden topraklar olarak oldukça önemli bir yer tutuyor. Ancak bu değişimin iyi mi yoksa kötü mü olduğunun kararını kitabın sonunda size bırakacağım.

Çoğu çalışma, göçebe avcı-toplayıcıların vahşi hayvanları kendilerine denk gördüğünü, ancak avcılıktan hayvancılığa ve çiftçiliğe geçişin, hayvanlarla insanlar arasındaki ilişkilerde köklü bir değişime yol açtığını ve eski eşitlikçi ilişkilerin sonsuza dek değişmesine neden olduğunu gösteriyor (Ingold 2000, Stammler ve Takakura 2010). Üzerine biraz düşündüğümüzde aslında anlaşılmayacak bir durum değil. Herhangi bir hayvanı “sahiplenmeyen” ve bitkilerin yetiştirilmesinde kontrol sahibi olmayan insanların doğada diğer canlılar gibi yaşadıklarını ve hayatta kalmak için muhtaç oldukları hayvanlara ve bitkilere saygılı olduklarını tahmin etmek zor olmasa gerek. Sonuçta gelişmiş tüfeklerimiz, tutsaklık altında yaşayan evcil hayvanlarımız ve ürün yetiştirme kabiliyetimiz olmadığında, bizi diğer canlılardan belirgin bir şekilde üstün kılan bir özelliğimiz olduğunu iddia edemeyiz.

Bilimcilere göre insan doğaya hükmetmeye evcilleştirmeye başlamış ve hayvanlar artık birer “mülk” olarak sınıflandırılmıştır. Hayvanları evcilleştirerek kendi işine yarayacak şekilde kullanmaya başlayan insansa, artık hayatta kalmak için doğadaki yaban hayvanlara muhtaç olmadığından, onlarla iyi anlaşmak yerine üzerlerinde hâkimiyet kurmaya yeltenir. Bu alanda çalışan ünlü antropolog Tim Ingold, bu iki ilişki biçimini güvenden hâkimiyete geçiş olarak tanımlar. Ona göre avcı-toplayıcılar doğayla ve diğer hayvanlarla güven üzerine kurulu ilişkiler yürütürken, evcilleştirme süreciyle bu ilişkiler doğaya ve hayvanlara hâkim olma eğilimine dönüşmüştür (Ingold 1994). Gerçekten de avcı-toplayıcılarla hayvancıları birbirinden ayıran en büyük özellik bu olarak bilinir. Her iki toplum biçiminde de hayvanların gücü olduğuna inanılır ancak avcılar bu güce saygı duyarken, hayvancılar bu gücün üstesinden gelmeleri gerektiğine inanır.

Peki, evcilleştirme gerçekten geri dönüşü olmayan bir dönüm noktası mıydı ve günümüzde yaşayan tüm toplumlar hayvanlarla hâkimiyet üzerinden mi ilişki kuruyor? Bu kitabın sorularından birinin bu olduğunu söyleyebiliriz. Geçmişe gidip eski çağlarda yaşayan insanların hayvanlarla ilişkilerini inceleme şansımız yok, peki ya bugün yaşayan toplumlar? Acaba dünyanın her yerinde insanın, doğa ve hayvanlar üzerindeki hâkimiyeti süregelen bir ilişki biçimi mi?

Avcı-toplayıcılıktan tarıma geçiş, elbette böylesine siyah beyaz bir ayrım değildi ve evcilleştirme insanlık tarihinde önemli rol oynasa da, bugün Batılı olmayan birçok toplumda doğaya dair farklı algılar mevcut. Yapılan etnografya çalışmalarından, dünyanın çeşitli yerlerindeki değişik toplumlarda insan hayvan ilişkilerinin çok farklı şekillenebildiğini biliyoruz; farklı kültürlerde hayvan ve insan kavramlarının temsili oldukça çeşitli (Fuentes 2006: 129) ve hatta kimi özel durumlarda insan/hayvan arasındaki sınır oldukça esnek ve geçirgen (Mullin 1999). Dahası birçok toplum hayvanları potansiyel akrabaları ya da ataları olarak görür. Avustralya’daki Aborijin topluluklarının bazı hayvanları totem, yani ataları olarak gördükleri ve soylarını o hayvanlara dayandırdıklarını biliyoruz. Yine birçok farklı toplumda ayı, balık, kuzgun gibi hayvanlar yaratıcı olarak görülür ve toplumların mitlerinde ya da inanışlarında önemli yer tutar (DeMello 2012). Aslına bakarsanız bu inanışlar için çok uzak coğrafyalara bakmamıza da gerek yok, benzer

efsanelere Türk mitolojisinde de rastlarız, bunlardan en bilineni de Asena efsanesidir. Çin kaynaklarında geçen ve farklı anlatımları da olan bu efsaneye göre, bir Türk boyuna yapılan baskında obadaki herkes öldürülür ve geriye sadece küçük bir erkek çocuğu kalır. Üstelik çocuk yaralıdır. Tek başına kalmış çocuğu dişi bir kurt sahiplenir; yaralarını yalayarak iyileştirir, emzirir ve o günden sonra çocuğa bakar. Daha sonra çocuk büyüdüğünde onu hâlâ korumaya devam eden dişi kurtla evlenir ve bu birliktelikten meydana gelen çocukları Türk boylarını oluşturur, yani efsaneye göre Türk boylarının ataları kurtlara dayanır.

Görüldüğü gibi hayvanlar birçok toplumun günlük yaşamında olduğu kadar inanışlarında ve efsanelerinde de önemli yer tutar. Ayrıca hepimizin bildiği üzere, aynı kültür içinde bile hayvanlara verdiğimiz değer, onları nasıl sınıflandırdığımıza göre (örneğin çiftlik hayvanı mı, yaban hayvanı mı, evcil hayvan mı) değişir ve onlara nasıl davranacağımızı belirler (DeMello 2012: 14-15). Bugün insan türünü diğer hayvanlardan üstün gören birçok toplumda evcil hayvanlar için bu ayırım yapılmazken, çiftlik hayvanları ya da vahşi hayvanlar için yapılır.

Dolayısıyla bu kadar çeşitliliğin olduğu bir konu hakkında genelleme yapmamız mümkün değil; ancak özellikle bu kitabın da içeriğini oluşturan Dukhalar gibi avcı-toplayıcı topluluklara baktığımızda, insan/doğa ayrımının bugünkü Batılı toplumlardan çok farklı şekillendiğini görürüz. Bugün Batılı düşüncede doğa fikri hâlâ insandan ayrı, “dışarıda” bir yer olarak algılanır ve yaban hayat (ya da hayvanlar) doğaya aitken, insan dünyası bundan ayrı bir yerdedir (Ingold 1994). Bu düalist yaklaşım Batılı düşüncede o kadar yaygındır ki, sınıflandırmayı sadece kendisi ve dış dünya arasında yapmakla kalmaz, aynı zamanda kendi bedenini ve ruhunu da ayrı olarak kabul eder.

Bugün hâlâ yaşayan ya da yakın bir zamana kadar yaşamış birçok avcı-toplayıcı toplulukta insan ve doğa ayrımı yoktur. Bunu, ilerleyen bölümlerde detaylı olarak ele alacağım alan araştırmamdan bir örnekle açıklamak istiyorum. Dukhalar aylara çok büyük saygı duyarlar ve onları akrabaları olarak görürler. Hatta aylara “hakka”, yani “abi” diye seslenmek oldukça yaygındır. Buna rağmen aylar aynı zamanda av olabilir ve afiyetle tüketilirler, fakat ayı avlarken uyulması gereken bir dolu detaylı kural ve tabu vardır. Aylar için özel olarak uygulanan kurallardan en önemlisiyse aylarla avcılar arasında yıllar

önce yapılmış bir anlaşmadır, yani Dukhaların atalarından kalma bir inanıştır. Bu anlaşmaya göre eğer bir avcı ormanda ayı görürse ve ayı kaçıp ağaca tırmanırsa avcı bu ayıyı asla vuramaz. Benzer bir şekilde bir kişi ormanda yürürken silahsız olarak bir ayıya denk gelirse, o da ağaca tırmanmalıdır çünkü ayı ağaca tırmanan kişiye asla saldırmaz (Küçüküstel 2013). Bu, insanlarla ayılar arasında yapılmış eski bir anlaşma olarak düşünülür.

Bu konu üzerine genç avcılardan biri olan Batbayar’la konuşurken, elimde olmadan biraz gülümseyerek ayının gerçekten bu kurala uyup uymadığını sorduğumda, genç avcı böyle bir şey sormama çok şaşırarak kendinden emin bir şekilde şöyle söylemişti:

Ayı bu kuralı bilecek kadar zeki, o yüzden kesinlikle saldırmaz. Dedem derdi ki eğer bir insan ağaca tırmanır ve ayı ona saldırırsa ayı hayatının geri kalanında hep acı çeker. Bu yüzden ayılar bu kurala sıkı sıkıya uyar çünkü hayatı boyunca acı çekmek istemez. (Batbayar 2014)

Bu örnekte de görüldüğü gibi soruyu sorarken içten içe gülmem, ayının asla böyle bir kurala uyacak kadar irade ve akıl sahibi olamayacağına olan sarsılmaz inancımken, Batbayar için bu soruyu sormam bile çok saçmaydı. Ona göre ayılar insanları anlayıp onlarla anlaşma yapabilecek “insan-olmayan kişilerdi” ve bundan şüphe duyulması bile manasızdı.

Aslında bugün hayvanların duygusal kapasitesini ortaya koyan onca bilimsel araştırmaya rağmen, Batılı düşüncenin günümüzde hâlâ hayvanları ve doğayı insandan ayrı olarak konumlandırması akıl dışı bir dirençtir. Buna rağmen avcı-toplayıcıların algı biçimi “gerçek dışı” olarak görülürken, düalist düşüncenin doğruluğu sorgulanmaz bile. Öyle ki insanların tüm eylemlerini kendi iradeleriyle gerçekleştirdiği kabul edilirken, hayvanların farkında olarak ve belli bir mantıkla yaptıkları aşikar olan davranışları bile görmezden gelinerek yorumlanır. Bu nedenle bugün antropologlar, yerli halkların hayvanlara kişilik atfederek anlattıkları hikâyeleri sorgulamaya ve bu hikâyelerin basitçe birer “metafor” olarak değerlendirilmesinin nasıl da üstten bakan ve hâlâ kendi dünya görüşünü merkez alan bir yaklaşım olduğunu tartışmaya

başladı (Ingold 2000: 19). Elbette antropologların işi anlatılan hikâyelerin ya da inançların doğruluğunu sorgulamak değil; ancak hayvanların da insanlar gibi karar verebilen ya da nehirlerin sinirlenebilen canlılar olduğuna inanan halkların bu inançlarını yalnızca birer metafor olarak değerlendirmek, yine düalist bir yaklaşımdır ve anlatılanların doğru olma ihtimalini yok saymak anlamına gelir.

Bu konuda oldukça cesaret gerektiren bir alan araştırmasında yaşadığı ilginç bir deneyimi paylaşan ve diğer araştırmacıları da bu konu üzerinde düşünmeye davet eden Paul Nadasdy'nin bir makalesinde anlattığı ve radikal katılım olarak tanımladığı deneyimini burada aktarmak istiyorum. Kanada'nın Yukon bölgesinde yaşayan Kluane avcılarıyla çalışan araştırmacı yaşlılardan avcılık tekniklerini, tavşan kapanı kurmayı, yakalanan hayvan canlıysa boynunu kırarak öldürmeyi ve sonrasında öldürdüğü hayvana teşekkür etmesi gerektiğini öğrenir. Birçok kuzeyli avcı gibi Kluaneler de avlanan hayvanların kendilerini avcıya isteyerek verdiklerine inanırlar ve bu nedenle hayvana teşekkürü borç bilirler. Bir gün topluluktaki yaşlılardan birisinin cenazesi için hazırlanan ziyafete, Nadasdy de birkaç tavşan kapanı kurarak katkıda bulunmak ister. Kapanları kurduğu yere döndüğündeyse kapanların birinde canlı bir tavşan görür; fakat hayvan onu görünce bir şekilde tam kısılmadığı kapandan kaçarak uzaklaşır. Bu sırada tuzağın kapan kısmının tavşanın boynunda kaldığını fark eden Nadasdy hayvanın büyük ihtimalle yine de öleceğini düşünerek üzülür ama yapacak bir şeyi de yoktur.

Bu olaydan beş gün sonra ormandaki kulübelerinde otururken gruptaki yaşlılardan birisi Nadasdy'yi bağırarak kulübenin arkasına çağırır. İlginç hareketler yapan bir tavşan arka taraftaki açık camdan kulübenin içine girmek istercesine zıplamaktadır. Nadasdy tavşanın yanına yaklaştığında boynundaki tuzağı görür ve nefes almakta bile zorlanan hayvanın beş gün önce tuzağından kaçan tavşan olduğunu anlar. Hayvan gözlerinin içine bakarak hareketsiz durmaktadır. Ne olduğunu bile anlayamayan Nadasdy içgüdüsel olarak yere uzanıp kıpırdamadan ona bakan hayvanı eline alır ve dua ederek boynunu kırar. Şaşkınlığını atlatır atlatmaz tavşanı gösteren yaşlı adama koşarak az önce yaşadığı olayı, yani tavşanın beş gün önce kapanından kaçan tavşan olduğunu anlatır, ama yaşlı avcı hiç şaşırılmaz. Ertesi gün hâlâ olayın etkisinde,

kulübesinden bu kadar uzakta kurduğu kapandan kaçan tavşanın onu nasıl bulabildiğini hayretler içinde anlattığı diğer yaşlılar da olayı oldukça olağan karşılarlar ve kafalarını sallayarak benzer hikâyeler anlatmaya başlarlar. Biyologlara ve hatta araştırmacının kendisine bile oldukça sıra dışı gelen tavşanın bu davranışı, onlar için benzeri birçok kez yaşanmış sıradan bir olaydır. Makalenin sonunda Nadasdy tavşanla yaşadığı bu olayı açıklayamadığını ve başka araştırmacıların da alanda benzer sıra dışı (bizim için) olaylar yaşadığını bildiğinden bahseder. Ancak alan araştırması esnasında böyle şaşırtıcı deneyimler yaşayan araştırmacıların bir kısmı bu deneyimlerini, bilimsel olmamakla suçlanabilecekleri korkusuyla yayınlamaz. Batılı bakış açısında bu tip deneyimler, ya doğruyu yansıtmadığı gerekçesiyle suçlanır ya da büyük bir tesadüf olarak değerlendirilirken, yerli halklar için hayvanların bu bilinçli davranışları oldukça normaldir (Nadasdy 2007).

Bu hikâyeyi anlatmaktaki amacım herhangi bir toplumun görüşünü diğerine üstün tutmak ya da övmek, doğruluğunu ispatlamaya çalışmak değil; sadece sizleri (ve kendimi) sorgulamadan kabul ettiğimiz düalist yaklaşım üzerinde tekrar düşünmeye davet etmek. Ayılar gerçekten insanlarla anlaşma yapıyor mu, tavşanlar avcılarını takip ediyor mu ya da balinalar kendileri hakkında konuşulanları anlıyor mu, bilmiyorum. Ancak tüm bunları yapamadıklarını da bilmiyorum.

Bu noktada avcı-toplayıcı toplumların hayvanların hepsini eşdeğer bireyler olarak gördüğü anlaşılmasın; elbette farklı toplumlar bir hayvana daha büyük önem verirken bir diğerini daha az akıllı ya da irade sahibi görebilir (ki avcı-toplayıcılarda bunun örnekleri vardır); yine de yapılan ayrımların toplumdan topluma değişmesi, bize tüm bunların nasıl birer kültürel inşa olduğunu göstermesi bakımından önemli. Bir sonraki aşamada avcı-toplayıcıların bu kadar kişilik atfettikleri hayvanları nasıl öldürüp yiyebildiklerini de sorgulayabilirsiniz, ancak meselenin yine düşündüğümüzden daha karmaşık ve çok yönlü olduğunu, çeşitli “karşılıklılık” ilkelerine dayandığını kitabın ilerleyen bölümlerinde göreceğinizi umuyorum.

Kısacası insanlarla hayvanlar arasında keskin bir ayrım yapmayan birçok toplumun varlığı, bize doğa/kültür ayrımının insanlık tarihinde her zaman var olmadığına işaret ediyor. Bu kitabın hedefiyse böylesine büyük felsefi sorulara kesin cevaplar aramak yerine, Sibiry ormanla-

rında hâlâ avladıkları yaban hayvanları yiyerek beslenen, üstelik bunu evcilleştirdikleri rengeyikleri sayesinde yapabilen Türk halklarından bir toplumun hayatında şahit olduklarımızı aktararak, kitabın sonunda insanın doğadaki yeri gibi genel bir soruyu düşünme görevini sizlere bırakmak.

Neşeli Dağlar, Kızgın Nehirler: Animizmde Canlı Kavramı

Tam da sizlere hayvanların da birer “kişi” olduğunu bir önceki bölümde tekrar hatırlatmış ve, “Eğer öyleyse, kedim arkamdan konuşuyor mu, evdeki muhabbetkuşu hakkımda kötü planlar yapıyor mu ya da sokağımızda yaşayan köpek neden hep bana ters ters bakıyor,” gibi sorularla sizi baş başa bırakmışken, meseleyi bir adım daha öteye taşımak istiyorum. Bu kısa bölümün sonunda yukarıdaki sorulara ek olarak, köyünüzün ortasından geçen nehrin ya da apartmanınızın bahçesindeki ağacın hakkınızdaki düşüncelerini merak etmeye başlayabilirsiniz.

Birçok yerli halkın insanlarla doğayı iki ayrı dünya olarak görmediğinden, hayvanları da eylem gücü, kendi dilleri ve sosyal organizasyonu olan canlılar olarak gördüğünden bahsettik. Ancak birçok toplumda bu bütünleşik bakış açısı sadece insanlarla hayvanları içermekle kalmaz,

Henüz iki yaşına bile gelmemiş Enirhan ailenin köpekleriyle oynayarak vakit geçiriyor.

aynı zamanda doğadaki diğer birçok nesneyi de sistemin içine katar. Edward Tylor 19. yüzyılda *Primitive Culture* adlı eserinde bu düşünce biçimlerinin hepsini bir çatı altında toplayarak animizm olarak tanımlar. Sonrasında da benzer inanç sistemleri genellikle animizm başlığı altında tartışılır.

Latince “anima”, yani “ruh, hayat” sözcüğünden gelen animizm, cansız varlıklara ya da insan olmayan diğer canlılara kişilik ya da “ruh, can” atfedilmesi anlamına gelir.

Animistik düşünceye göre cansız nesnelerin de (kime göre cansız olduğunu da sorgulamalıyız elbette) bir ruhu vardır; yani insanlar, hayvanlar, bitkiler, kayalar, nehirler ve cansız diğer nesnelerin çoğu gerçek anlamda yaşarlar, ruh ve hayat sahibidirler. Ancak bu, animist toplumlarda tüm canlılara aynı değerin verildiği ya da bir başka ifadeyle aynı değerle canlı olma statüsünün herkese verildiği anlamına gelmez. Tüm canlıların manevi bir gücü olsa da bazıları, örneğin yaban hayvanları insana daha yakın bir konuma sahipken ateş gibi nesnelerin daha “soyut ve manevi bir gücü” vardır (Pedersen 2001). Kısacası farklı toplumların hangi hayvana ya da nesneye ne kadar “canlılık” atfettiği değişiklik gösterebilir.

Animizm kimi bilimciler tarafından en eski din olarak adlandırılır ancak burada bir noktayı açıklamak istiyorum. Animist inanç biçimi dünyanın birçok yerinde farklı topluluklar tarafından benimsenmiş olsa da bu toplumların birçoğu, sorulduğunda kendisini animist olarak tanımlamaz, hatta belki de çoğu hayatında böyle bir kelimeyi dahi duymamıştır. Dolayısıyla cansız nesnelere ruh atfeden bu genel inanç biçimini animizm altında toplayanlar akademisyenlerdir. Üstelik dünyanın farklı yerlerindeki toplulukların inanç biçimleri de birbirinden çok farklı olabilir; animizmin standart bir inanç değildir. Animizm genel anlamıyla, doğayla insanı ayırmayan ve doğadaki diğer nesnelerin de canlı olduğuna inanan dünya görüşlerinin tamamını tanımlamak için kullanılır. Bu dünya görüşüne sahip halklar, çoğu zaman dışarıdan gelenler tarafından “güneşe, ağaca tapıyorlar” şeklinde sıkça yanlış yorumlanırlar. Doğadaki tüm nesnelerin canlı olduğuna inandıkları için bir nehre ya da ağaca saygı göstermek adına çeşitli uygulamaları olabilir, ancak bunu ağaca tapınmak şeklinde tanımlamak oldukça “dışarıdan bakan” bir yorumdur.

Sibiry'a ve Kuzey Amerika'da yerlilerle yaşayarak çalışan önemli araştırmacılardan Irvin Hallowell, 20. yüzyılın ortalarında yazdıklarıyla animizm kavramını Tylor'dan sonra geliştiren önemli isimlerden biridir. Kanada'daki Ojibwalar üzerine gerçekleştirdiği çalışmalarda insan, hayvan ya da canlı, cansız ayrımlarının bazı toplumlarda çok daha esnek olduğunu gösterir ve kişi olmanın sadece insanlara özgü olmadığını ileri sürer (Hallowell 1960). Bu nedenle kimi toplumların, hayvanları "insan-olmayan kişiler" olarak gördüğünden bahseder ve hayvan kelimesi yerine, "insan-olmayan kişi" terimini kullanır. Ojibwa toplumunda hayvanlar kendi kararlarını alabilen ve insanlarla nasıl iletişim kuracaklarını belirleyebilen bireyler olarak görüldüğünden, bu hayvanların bir kısmına "büyükbaba" gibi akrabalık terimleriyle hitap edilir (Hill 2011, Hallowell 1958).

Aslında bu türden örnekler bir çok yerli halkın inanç sisteminde mevcut. Örneğin Yeni Zelanda'daki Maoriler doğada patates ararken dua ederler çünkü tatlı patatesle aralarında bir akrabalık ilişkisi olduğunun farkındadırlar, zira hem insanlar hem de tatlı patates adaya bir zamanlar aynı kanolarla gelmiştir. Benzer şekilde birçok farklı toplulukta ağaçlarla ya da farklı diğer bitkilerle ortak ataya dayanıldığına dair inançlara rastlanır. Kuzey Amerika yerlilerinden Oglala'lar tüm evrenin *wakan* dedikleri bir güçle birbirine bağlı olduğunu düşünür. Bu nedenle yeryüzünde yaşayan tüm varlıklar bu gücün yansımaları gibidir ancak her biri kendi karakterine göre davranır. İnsanlar bu varlıklardan sadece biridir ve dünyayı *wakan* ve taş kişiler, dört ayaklı kişiler, sürünen kişiler, balık kişiler gibi insan olmayan diğer canlılarla paylaşırlar (Detwiler 1992). Ağaçların ya da başka bitkilerin canı olduğuna, kendilerine söyleneni anladıklarına ve insanlarla aralarında akrabalık olduğuna dair inanca birçok toplumda rastlanır. Sibiry'a toplumlarının birçoğunda ateşin canlı ve dahası hanenin sahibi olduğuna inanılır, bu nedenle ateşe düzenli aralıklarla sunumda bulunmak çok önemlidir.

Kitabın devamında detaylarıyla okuyacağınız üzere, Dukhalar da doğadaki birçok nesnenin canlı olduğunu düşünür ve nehirlerden dağlara birçok coğrafi yapıya saygı duyarlar. Onların inancına göre bu yerlerin hepsinin bir sahibi (iyesi) vardır ve kendilerine kötü davranıldığında sinirlenebilirler. Burada sahiplik kavramıyla nehrin kendisinin bizzat ruhunun olup olmadığı tartışılabilir. Daha önce yazdığım gibi, zaten

animist düşüncenin birçok farklı biçimi mevcuttur ancak Dukhalar her halükarda doğadaki diğer nesneleri kirletmenin ya da onlara yanlış davranmanın cezalandırılacağına inanır. Örneğin kızgın bir ruhu ya da iyisi olan bir dağa, sizi istemediği halde tırmanmaya kalkarsanız başınıza kötü şeylerin gelmesi kaçınılmazdır. Yine benzer şekilde tüm ailelerin kutsal bir ağacı vardır ve bu ağaca belli aralıklarla sunumlarda bulunmaları gerekir, aksi halde hayatlarında olumsuz olaylar meydana gelebilir. Bu ağacın yanına gittiklerinde de (önümüzdeki bölümlerde okuyacağınız gibi) ağacın isteklerini önemsemeli, ona belli bir saygı çerçevesinde davranmalı ve onunla iletişim kurulmalıdır. Yine tekrarlıyorum, bu illa her ağaca, dağa ya da nehre aynı değerin atfedildiği anlamına gelmez ancak genel olarak bir nehrin ya da ağacın kızgın ya da misafirperver olması oldukça normal karşılanan bir durumdur.

Bu aşamada Şamanizme de değinmek gerekir diye düşünüyorum. Animizm ve Şamanizm sıklıkla bir arada kullanılır ve hangisinin ne olduğu kafa karışıklığına yol açar. Bu iki kavram birbiriyle ilintili olsa da, aslında kavramsal olarak farklı oldukları net bir şekilde anlaşılabilir. Fakat konunun detaylarına girmeden önce bu noktada şaman kelimesi yerine kam kelimesini de alternatif olarak kullanabileceğimizi belirtmek istiyorum. Şaman kelimesi, Rusya'nın kuzeyindeki yerli halklardan olan Tunguzların dilinden gelir ve antropologlar bu kelimeyi benzer pratiklere sahip tüm halklar için kullanırlar. Ancak aynı bölgede (Sibiry'a'da) yaşayan Türk halklarının şaman kişi için kullandıkları kelime genellikle "kam" ya da "ham"dır. Dolayısıyla Şamanizm yerine kamlık ya da şaman yerine kam dememiz mümkün. Kitabın devamında, özellikle Dukhalarla ilgili kısımlara geçtiğimizde kelimeyi iki şekilde de kullanabileceğim için önceden açıklamak istedim.

En net ve kısa haliyle şöyle diyebiliriz ki şaman, bu bölüme kadar bahsettiğimiz canlılar dünyasındaki ruhlarla iletişime geçebilen kişidir. Yani şaman kişi, insan dünyasıyla ruhlar dünyası arasında elçilik yaparak toplumu etkileyen sorunlara ya da sorulara doğaüstü ortamlarda çözüm arar. Bu iletişimi genellikle bir ayinle transa girerek yapan şaman, iletişime geçtiği ruhlar sayesinde sorunları çözebilir, kimi zaman geleceği görebilir ya da kişilerin iyileşmesine yardımcı olabilir. Ancak birçok kişinin sandığının aksine şaman, grubun lideri değildir; sadece farklı âlemler arasında aracılık yapan kişidir ve tam zamanlı bir din

görevlisi gibi düşünülmemelidir. Şaman diğer herkes gibi geçinmek için kendi işini yapar, onu diğerlerinden ayıran tek nokta ruhlarla iletişime geçebilme becerisidir. Tekrar baştaki sorumuza dönecek olursak, şamanlık pratiğine sahip toplumların animist dünya görüşünü benimsediğini söyleyebiliriz ancak her animist görüşe sahip toplumda bir şaman olmayabilir. Şamanlık sadece animist düşünce biçimindeki (yani tüm canlılara ve cansız varlıklara ruh atfeden bakış açısı) pratiklerden birisidir ve yine şamanların olduğu birçok toplum kendilerini şamanist olarak tanımlamaz ve Şamanizmin uygulanış biçimi toplumdan topluma değişiklik gösterebilir.

Buna rağmen ilginç bir şekilde dünyanın farklı yerlerindeki şaman pratiklerinin birçok ortak noktası olduğunu görebiliriz. Çoğu toplumda şaman, ruhlar âleminde çıkacağı yolculuk için bir ayin düzenler ve bu ayin esnasında transa geçer. Ruhlar âlemine yapacağı bu yolculuğun öncesinde kostümünü giyer ve transa geçmek için özel davulunu çalar. Kostümün ve davulun hazırlanması oldukça hassas bir özen gerektirir, zira kostüm ve davulundaki her detay bir şeyi temsil eder. Her şamanın kostümü farklı olsa da birçoğunda değişik hayvan tüyleri, derisi, hatta tırnak, pençe gibi parçaların bulunduğunu görebiliriz. Bunun amacı o hayvanın belli bir gücünü kullanmak olabilir. Benzer şekilde birçok şaman kostümünde metal parçalar görülür. Şaman bu metalleri ruhlar âlemine yapacağı yolculukta kötü güçlerden korunmak için kalkan olarak kullanır.

Şamanların genellikle kendilerine yardımcı olan özel ruhları vardır; bunlar değişik hayvan ruhları olabilir. Şaman bu yardımcı ruhlar sayesinde canlılar âlemindeki diğer ruhlarla iletişime geçebilir ve kimi zaman kendisi de bizzat bu hayvan ruhlarıyla konuşabilir. Aslında şamanlığın özü gereği insanla diğer hayvanlar arasında net bir çizgi çizmediği buradan da anlaşılabilir çünkü şamanların tören esnasında geçici olarak bir hayvana dönüşmesi oldukça yaygındır. Dukhalar arasında katıldığım şaman ayinlerinde, koruyucu ruhu “ayı” olan Ganbat’ın kendinden geçip ayı sesleri çıkardığına ve kurt gibi uluduğuna şahit olmuştum. Çoğu zaman ata ruhlarıyla hayvanlar aracılığıyla iletişim kuran ya da diğer âlemlerin ruhlarıyla konuşan şaman, bu iletişimin daha sağlıklı olabilmesi için gerektiğinde hayvana dönüşebilir. Bu geçiş o kadar doğal karşlanır ki bu bir şamanın sahip olması gereken en önemli özelliklerden biridir.

Şaman ayininde ruhlarla iletişime geçilmesinin amacı, genellikle belli bir soru ya da soruna cevap bulmaktır. Yani şaman ayinleri çoğu zaman, özel mevsimler dışında, amaçsız bir şekilde yapılmaz. Genellikle ayin yapılması için birisinin şamana gidip yaşadığı sorundan bahsetmesi ve bunun çözümü için ayin yapılmasını talep etmesi gerekir. Doğru güne ve zamana karar veren şaman o kişi için ayini düzenler; tabii hazır ruhlar âlemine girecekken ayine katılmak isteyen diğerleri de kendi sorularını sorabilirler.

Kafanızda daha net canlanması için taygada genç bir çiftin anlattığı, başlarından geçen bir olayı aktarmak istiyorum. Çift birkaç yıl önce sık sık hastalanmaya başlamış ve bir türlü iyileşememişler. Önceleri bunun normal bir hastalık olduğunu düşünmüşler ama hiç geçmeyince belki de yanlış bir şey yapmış oldukları fikrini akıllarına getirmişler. Bir süre daha bekledikten sonra geçmeyen hastalıklarının başka bir nedeni olduğuna ikna olmuşlar ve sonunda bir şamana gidip kendileri için bir ayin yapmasını istemişler. Tüm hazırlıklar yapıldıktan sonra transa geçen şaman ruhlar âlemine dalıp hayvanların, dağların, yeryüzünün ruhlarıyla konuşarak genç çiftin sorununun ne olduğunu öğrenmeye çalışmış. Ayinin sonunda şaman, genç çiftin evlerindeki ateşte bir sorun olduğunu, ateşin kirli olduğunu ve onların sağlığını bozduğunu söylemiş. Şaman bunu söyler söylemez çiftin aklına çadırdaki sobalarını birkaç ay önce değiştirdikleri gelmiş. Köyün pazarından kullanılmış bir soba aldıklarını söylediklerinde şaman, ateşlerinin bundan dolayı kirli olabileceğini, hemen sobayı değiştirip çadırın içinde yeni yakacakları ateşe sunumlarda bulunmalarını öğütlemiş. Dukhalar arasında çadırdaki ateş hanenin sahibi olarak kabul edilir ve her zaman ona sunumlarda bulunulur, sobaya asla kirli nesneler atılmaz. Kişiler ateşlerinin hep temiz olduğundan emin olmalıdır. Genç çift önceki sobanın sahibinden kalan ateşin, kendi hanelerinin ateşini kirletmiş olabileceği ihtimali üzerine hemen sobalarını değiştirip ateşlerine sunumlarda bulunmuşlar. Anlattıklarına göre, bir süre sonra ikisi de iyileşmiş.

Bu anlatılardan görülebileceği gibi şamanlar, animist düşünce biçiminde mevcut olan “insan-olmayan canlılarla” iletişime geçebilen aracı kişiler. Dolayısıyla bu toplumlarda insanların başlarına gelen sorunların kaynağını, diğer canlılarla yanlış ilişki kurmalarıyla bağlantılı gördüklerini de anlayabiliriz. Eğer kişinin başına sıra dışı olumsuz bir

şey geldiyse bunun sebebi aile ağacına sunum yapmaması, bir hayvanı saygısızca avlaması, bir nehri ya da ateşi kirletmesi veya bir dağın ruhunu sinirlendirmesi olabilir. Bu düşünce biçiminde yaşayan her canlı birbiriyle bağlantılı ve birbirinden sorumludur.

Avcı-Toplayıcılarda Sosyal Yapı

Avcı-toplayıcı toplumlardaki sosyal yapının, yani insanlar arasındaki ilişkilerin de tarım toplumlarına göre farklı şekillendiği araştırmalarda sıklıkla bahsi geçen bir konudur. Geçmişte avcı-toplayıcılar sadece avlanma, toplama ve bazen balık tutma üzerine kurulu yaşamlarını sürdürme şekliyle tanımlanıyorlardı. Ancak günümüzde yaşayan “modern avcı-toplayıcıların” kimi zaman “bahçecilik, rengineyiği çobanlığı ve ticarete” dayalı karma geçim biçimlerine sahip olabildikleri biliniyor. Bu nedenle günümüzde avcı-toplayıcı bir toplumu tanımlamak için sadece karınlarını doyurma biçimlerine değil, aynı zamanda “sosyal yapılanmaları ve dünya görüşlerine” de bakmamız gerekir (Lee 2005: 19).

Dünyanın değişik yerlerinde yaşayan avcı-toplayıcı toplumlar üzerine yapılan araştırmalar bu toplumların bazı ortak özellikleri olduğunu ortaya koyuyor. “Basit sosyal örgütlenme” içeren küçük gruplar halinde yaşamaları, hareket halinde olmaları, kişisel mülk edinmemeleri, ilişkilerinin eşitlikçi yapısı, ortak karar verme ve paylaşım kuralları bu ortak özelliklerin bir kısmıdır. Antropologlara göre bu sosyal yapı ve “etik ilkeler” avcı-toplayıcı yaşamının “özünü” oluşturur (Woodburn 1982, Lee 2005).

Yukarıda bahsettiğim ortak özelliklerin bir kısmına kitabın ilerleyen bölümlerinde değineceğiz, yalnız bu aşamada avcı-toplayıcıların sosyal yapısını daha iyi anlamak için oldukça önemli olan liderlik ve bağımsızlık kavramlarını ele almak istiyorum. Avcı-toplayıcı toplumların gelenekleri ve kültürleri farklılıklar gösterse de, yapılan çalışmalar bu toplumların büyük bir kısmında “fikir birliği” ve “kolektif karar verme” gibi ortak özelliklerin bulunduğu ve bu toplumlarda çoğu zaman bir lider olmadığından bahseder (Gowdy 1999: 397). Morton Fried avcı-toplayıcıları, “sınıflı toplumların tersine basit eşitlikçi toplumlar” olarak tanımlar ve bu toplumlarda herkes için değerli bir konum olduğunu ve gücün paylaşıldığını belirtir (Fried 1967: 33). Bu görüşe katılmakla birlikte bazı noktalara itiraz eden ünlü antropolog Tim

Kış obasındaki sabit kulübelerden birinde toplanmış insanlar bir av sonrası hep birlikte ziyafet çekiyor.

Ingold, bu toplumlarda kişilerin güç ya da saygınlığı hiç önemsemediğini söyleyemeyeceğimizi, ancak buradaki güç kavramının, “birilerinin üzerine uygulanan güç yerine, kişisel yetenekler ve akılla kazanılan, baskı yerine cazibe şeklinde edinilen güç” olarak tanımlanabileceğini söyler (Ingold 1999: 404).

Konuyu biraz daha açacak olursak belki şu şekilde özetleyebiliriz. Avcı-toplayıcı toplumların çoğunda otorite, güç ve zenginlik sahibi bir lider yoktur. Bu toplumlarda öne çıkan ve belki dışarıdan bakan biri için lider gibi görünen kişiler elbette olabilir. Özellikle yaşlıların deneyimleri sayesinde topluma önderlik yaptığı görülebilir ki bu kişiler literatürde “karizmatik lider” olarak tanımlanır. Öne çıkan bu kişiler hiçbir zaman diğer insanlara ne yapacaklarını söyleyecek konumda değildir; onlar sadece deneyimlerinden dolayı saygı duyulan kimselerdir. Yapılan araştırmalara göre, karizmatik görülen bu kişilerin fikirleri önemsenip takip edilebilir, ancak bu durum kişinin akıllıca verdiği kararlar ve yetenekleriyle diğerlerini ikna edebildiği sürece devam eder. Eğer diğerlerinin bağımsızlığını tehdit etmeye başlarsa, insanlar da onu bırakıp başkasını takip etmeye başlar. Bir diğer deyişle, kimse başkasına

ne yapacağını söyleyemez ve karizmatik liderler bu konumlarını ancak diğer insanların saygısını kazanarak sürdürebilirler. Burada ilişkiler güç yerine güvene dayalıdır (Ingold 1999: 407).

Farklı avcı-toplayıcı toplumların yaşam koşulları dış dünyayla kurdukları ilişkilere de bağlı olarak birçok açıdan farklılık gösterse de, eşitlikçi ilişkiler kurulması bu toplumların hepsi için son derece önemlidir. Çoğu durumda tarım toplumlarında rastladığımız şekliyle otorite ve zenginlik sahibi tek bir lider yoktur ve kararlar hep birlikte alınır; zira bu toplumlarda mal varlığı yok denecek kadar az olduğundan, zenginleşmeyle öne çıkan baskıcı liderler oluşamaz. Bunun nedenlerinden bir diğeri de bu toplumların göçer olmasıdır. Böylece hiç kimse belli bir yere ya da kişiye bağlı değildir ve gerektiğinde yer değiştirerek üzerinde baskı uygulayanlardan uzaklaşabilir.

Dukhalarla yaşadığım süre esnasında yerleşik olmamanın nasıl bu amaçla kullanıldığına birkaç kez şahit oldum ve altı yıllık araştırmanın sonunda bağımsızlığın bu insanlar için en önemli şeylerden biri olduğunu gönül rahatlığıyla söyleyebilirim ve yine benzer bir şekilde Dukhalarda bir lider olmadığını da. Yaptığım görüşmelerde kendileri de kimsenin lider olmadığını birçok kez belirtti. Obaya ilk gittiğim yıl, göze çarpan üç kişinin lider konumunda olabileceğini düşünmüştüm ancak günlük konuşmalar ve birebir sohbetler sonucunda anladım ki obadakiler bu kişilerin görüşlerine güveniyor ama hiçbirini lider olarak görmüyorlardı. İnsanlara toplumlarında bir lider olup olmadığını ve kararları nasıl aldıklarını sorduğumdaysa cevap hemen hep aynıydı. Yaşlıların fikirlerine saygı göstermekle beraber, her ailenin kendi kararlarını aldığını söylediler. Görüştüğün genç bir Dukha'nın cevabıysa şöyleydi:

Taygada liderimiz yok. Herkes kendi kararlarını kendi alır. Grup olarak karar vermemiz gerektiğinde, mesela nereye göç edeceğimiz gibi, toplanıp üzerine konuşuruz ve hep birlikte karar veririz. (Sodbileg 2013)

Sonrasında lider olabileceğini düşündüğüm üç yaşlıdan biri olan Bat (ki sanırım bu kişiler daha çok karizmatik lider tanımına uyuyordu) açık bir şekilde, “Bizim toplumumuzda herkes eşittir,” dedi (Bislernin

ulusta şopti aallar denk). Denk kelimesini duymak beni oldukça heyecanlandırdığı için sizlere Dukhacasını da yazmak istedim.

Konuştüğüm kişilerin çoğu kararların birlikte alındığı ve karar alan tek bir kişi olmadığı konusunda hemfikirdi. Ancak birkaç kişi yaşlıların alınan kararlar üzerindeki etkisinden bahsetti. Bu durumu en güzel şekilde açıklayansa, artık köyde yaşayan Batukhan olmuştu:

Eski zamanlarda göç vakti geldiğinde yaşlılar toplanma çağrısı yapar ve şöyle derlerdi: “Sonbahar obasına göçme zamanı geldi, sizce nereye göçmeliyiz?” Ya da kendi önerilerini şöyle yaparlardı: “Bence şuraya gidebiliriz çünkü orada su ve çimen bu zamanda çok iyi.” Ama bu öneriler her zaman tartışmaya açıktı. İnsanlar onlara güvenir ve onları kendi rızalarıyla takip ederdi. (Batukhan 2015)

Bu örneklerden anlaşılabilceği üzere, Dukhalar arasında otorite sahibi tek bir lider olmadığını, hatta insanların genel anlamda birbirlerinin işine pek müdahale etmediklerini söyleyebilirim; ki Türkiye’den gitmiş bir araştırmacı olarak bunu ilk başlarda garipsemiş hatta biraz mesafeli ve soğuk bulmuştum. Woodburn’ün bu toplumlari tanımlarken söylediği gibi, insanlar temel kaynaklara ulaşmak için diğer belli insanlara bağılı değiller ve bundan dolayı, toplumsal dayanışma önemli olmakla birlikte, her hane bağımsız olma hakkına sahiptir.

Toplumsal Cinsiyet

Avcı-toplayıcı toplumlarda cinsiyetler arasındaki ilişkilerin de oldukça eşitlikçi olduğu sıklıkla tartışılan bir konu olmakla birlikte, bu durum yukarıda bahsettiğimiz liderlik kavramı kadar net değildir ve toplumdaki topluma değışiklik gösterebilir.

Kimi araştırmacılar tüm avcı-toplayıcı toplumların eşitlikçi olduğundan, ancak tropik iklimde yaşayan !Kunglar ya da Pigmeler gibi toplumlarda bu ilkeler cinsiyetler arasındaki ilişkilere de tamamen yansırken, Aborijin ya da Eskimolar gibi toplumlarda toplumsal cinsiyetin bir nebze daha hiyerarşik olduğundan bahsederler (Begler 1978). Buradaki ayrımın coğrafya ile ilgili olduğu fikri öne çıkar; bitki çeşitliliği az olduğundan, kuzeyde yaşayan avcı-toplayıcı toplumlarda kadınların haneye katkısı bir nebze daha azken, tropikal iklimlerdeyse çoğunlukla

kadınların üstlendiği toplayıcılık haneye giren kalorilerin çoğunu oluşturur. Aradaki tüm bu farklara rağmen avcı-toplayıcı toplumlardaki kadınların, günümüzdeki sanayi toplumları da dâhil, birçok topluma göre daha yüksek bir konuma sahip olduğu sıklıkla dile getirilir (Lee 2005).

Avcı-toplayıcı toplumlarda kadınların sahip olduğu bu yüksek konuma şaşırmamak gerekir; çünkü yukarıdaki bölümlerde bahsettiğimiz gibi, kendileriyle hayvanlar ya da bitkiler arasında dahi hiyerarşik bir fark görmeyen bu toplumların, kadınlarla erkekler arasında da büyük bir ayırım yapmayacağını tahmin etmek zor değil. Bu toplumlarda cinsiyetler arasında sosyal işbirliği amaçlı işbölümü yapılır ve genellikle erkekler avcılıktan sorumluyken kadınlar da toplayıcılık faaliyetlerini gerçekleştirir. Yalnız çoğu zaman konuya hâkim olmayanların düşündüğü gibi, avcılığın bitki toplamaktan ya da rengineyiği gütmekten daha önemli olduğu fikri, yine Batılı bir bakış açısidir; zira bu toplumların öyle bir ayırım yapmadıkları gözlemlendiği gibi kadınların haneye katkıları da oldukça büyüktür.

Bunun yanında cinsiyetler arası eşitsizliğe yol açtığı düşünülen kamusal alan ve özel alan ayrımı avcı-toplayıcı toplumlarda yoktur. Birçok araştırmacı, toplumlarda kamusal alan ve özel alan olarak iki ayrı alanın varlığından bahseder. Kadınlar özel alan olarak nitelenen eve hapsolürken, erkekler dışarıdaki kamusal alanda çalışır ve bu durum, kadın erkek eşitsizliğinin en önemli nedenlerinden biri olarak kabul edilir (Imray ve Middleton 2002). Bu sistemde genellikle ekonomik olarak erkeklere bağımlı olan kadınlar istemedikleri birçok şeye boyun eğmek zorunda kaldıkları gibi kamusal alanın saygınlığından da uzak kalarak düşük bir konuma hapsolürler (Connell 1998). Avcı-toplayıcılardaysa toprak mülkiyeti, zenginlik, iç ya da dış mekân ayrımı yok denilecek kadar az olduğundan, kadınla erkek arasındaki ilişkilerin de eşitlikçi olduğu gözlemlenir.

Dukhalarla kaldığım süre boyunca odak noktam toplumsal cinsiyet eşitliği olmasa da gözlemlerim kadınlarla erkekler arasındaki ilişkinin hiyerarşik olmadığı yönünde. Erkekler avcılıktan ve odun toplamaktan sorumluyken kadınlar daha çok rengineyikleri ile ilgilenir ve çadır içindeki işleri organize ederler, ancak bu iş dağılımı katı sınırlarla çizili değil; erkeklerin de ev içi birçok işi yaptığını ya da kadınların ormandan odun topladığını görmek mümkün.

Çocuklar daha küçük yaştan itibaren rengeyiğine bindiriliyor ve hayvanlarla sıkı bir ilişki kuruyor.

Günlük konuşmalarda çiftler evdeki kararları birlikte aldıklarını söylüyorlardı ancak yanında kaldığım aile tek başına bir kadın ve iki kızından oluştuğu için bu ilişkileri detaylı olarak gözlemleme fırsatım olmadı. Fakat bu vesileyle toplumdaki başka bir olguyu yakından gözleme imkânım oldu. Birlikte kaldığım ailedeki kadın üç çocuğu olmasına rağmen hiç evlenmemiştir, hatta bir süre sonra obada aynı durumda birkaç kadının daha olduğunu öğrendim. Kendi geldiğim toplumda bir kadının evlenmeden çocuk sahibi olması büyük bir tabu sayıldığından, ilk başlarda bu kadınların da zor bir yaşamı olabileceğini düşündüm. Ancak aralarında geçirdiğim uzun sürenin sonunda, buradaki kadınların bedenleri ve kararları üzerindeki baskının yok denecek kadar az olduğunu görmemek mümkün değildi. Dukhalar arasında en temel aile yapısı çekirdek ailedir, evlenen yeni çiftler kendilerine ayrı bir çadır kurarak ayrı bir hane oluştururlar ve evlilikler tekeşlidir. Buna rağmen herhangi bir sebepten hamile kalmış ama evlenmemiş kadınlar (ki örneklerin hemen hepsinde çocukların babası toplumun dışından, yani Moğol'du) bizdeki anlamda “namussuz” ya da “kötü” bir şey yapmış olarak algılanmazlar.

Bu nedenle tek başına yaşayan bir kadının yanında kaldığım süre boyunca, nasıl hemen her şeyini kendi başına yaptığına ve ne kadar bağımsız olduğuna şahit olmak benim için ilginç bir deneyim olmuştu. Bu güçlü kadına obadaki herkes saygı duyuyordu ve “başında bir erkek olmaması” toplumdaki konumunu hiçbir şekilde olumsuz etkilemiyordu. Hatta aksine, obanın en sert ve dayanıklı kişilerinden biri olarak görüldüğünden, herkes ondan belli belirsiz bir şekilde çekiniyor ve saygı duyuyordu diyebiliriz. Ormanda saatlerce rengineyiklerini otlatan, hiç çekinmeden dondurucu havalarda dışarıda yatan, kendi odununu toplayıp kesen bu kadına herkes hayranlık duyuyordu. Dukhaların yanına gittiğim ilk sene nereye ve nasıl göçüleceğinin tartışıldığı ve benim etraftan bilgi toplamak için kıvrandığım zamanlarda, bir gün kalktığımda Sarnai’nin eşyaları toparlamaya başladığını görmüştüm. O sene hazırlanıp yola koyulan, yani göçü başlatan kişi o olmuştu ve daha sonraki günlerde herkes onu takip ederek göçe başlamıştı. Dolaşısıyla bu bekar kadın, göç gibi önemli bir eylemi başlatıp insanların onu takip etmesini sağlayacak kadar karizmatik bir konuma sahipti.

Issız ormandaki çadırımızın içinde geçirdiğimiz aylarda bu kadını gözlemleme imkânı bulmak benim için paha biçilmezdi. Daha birçok olay karşısında benzer tepkilerine ve genel olarak her şeyi nasıl tek başına, başkalarından yardım almadan yaptığına defalarca şahit oldum. Ancak yukarıda söylediğim gibi, çalışmamın odağı toplumsal cinsiyet olmadığı için bu konudaki fikirlerimin sadece gözlemlerime dayalı olduğunu tekrar belirtmek istiyorum.

Güney Sibirya’da Yaşam: Dukhalar

Moğolistan’ın kuzeyindeki Hövsgöl bölgesinde yaşayan Dukhalar, aslen Tuva’dan gelmiş göçer bir Türk halkıdır. Moğolistan’ın düz steplerinden oldukça farklı bu ormanlık coğrafya, “tayga” olarak bilinir. Bu isim sadece Moğolistan için değil, kuzey yarımküre bölgesindeki tüm ormanlar için kullanılır ve yine Türk dillerinden geldiği düşünülür. Dukhaların yaşadığı bölge birçok kaynakta Güney Sibirya olarak da geçer. Issız bir bölge olan tayga ormanları, Moğolistan’ın genel coğrafi ikliminden oldukça farklıdır ve zaten Dukhalar da Moğolistan’da rengineyiği yetiştiren tek halktır. Sadece bu iklimde yaşayabilen rengineyiklerinin steppe yaşamı mümkün değildir; ki zaten Dukhalar

da kuzey iklimlerinde yaşayabilen rengeyiğinin yetiştirildiği Sibirya'nın en güneyindeki bölgelerden birinde yaşarlar.

Dukhaların geleneksel olarak karınlarını doyurma biçimleri avcılık ve küçük ölçekli rengeyiği yetiştiriciliğine dayalıdır. Literatürde "Sayan tipi" olarak adlandırılan bu küçük ölçekli rengeyiği yetiştiriciliğinde, hayvanlar zorda kalınmadıkça kesilip yenmez. Rengeyikleri sadece çok yaşlandıklarında mundar olmasınlar diye ve kıtlık zamanlarında aç kalmamak için kesilip yenilebilir. Bu hayvanların asıl işlevi at gibi binilerek ve yüklenerek taşıma işini çözmek ve süt vermektir (Vainshtein 1980: 121). Tuva'da çalışan araştırmacılar da bu bölgedeki toplumların esas ekonomik faaliyetlerinin avcılık olduğunu, rengeyiği çobanlığının ise destekleyici olduğunu belirtirler (Danohoe, 2003: 111). Bu nedenle ilk bakıldıklarında rengeyiği çobanı olarak görülseler de, asıl karın doyurma biçimleri geleneksel olarak avcılığa dayalıdır. Ancak bu durum rengeyiklerinin önemsiz olduğu anlamına gelmez, bilakis rengeyikleri bu coğrafya için vazgeçilmezdir. Taygada ulaşım için en uygun hayvandır, zira atlar o bölgede yürümekte zorlanırken rengeyikleri derin karda ilerleyebilir, dik yamaçları tırmanabilir, en

Yaz mevsiminde rengeyiklerinin boynuzları heybetli bir şekil alır ve sivrisineklerden rahatsız olan hayvanlar sık sık bir araya toplanırlar.

soğuk aylarda bile hayatta kalabilir ve kendi yiyeceklerini bulabilirler. Rengeyiklerinin binek hayvan olmaları dışındaki bir diğer önemli faydası süttür. Yaz ayları süütün en bol olduğu zamanlardır çünkü rengelikleri mayıs ayından ekime kadar süt verirler. Süt en çok çayın içine katılarak gün içinde tüketilir. Bir Dukha ailesini ziyaret ettiğinizde ilk yapacakları şey size sütlü çay ikram etmek olacaktır. Rengeyiğı sütü az miktarda sağlabildiğı için diğer çobanlar gibi süt hiçbir zaman bolca kullanılmaz, ancak süütün en bol olduğu zamanlarda kışın tüketmek için peynir yapılır.

Dukhaların yaşamlarını sürdürmeleri için av hayati önem taşır çünkü beslenmelerinin büyük kısmını av eti oluşturur. Genellikle ceylan, mus, sığın, yaban geyiğı ve ayı gibi hayvanları avlarlar. Ana av mevsimi eylülde başlar ve bahara kadar sürer. Av eti, besinlerinin temelini oluşturur ama yaban bitkiler ve balıkçılık da önemli yer tutar. Uzun aylar boyunca kar altında kalan bu coğrafyada yetişen bitkiler av eti kadar bol olmasa da, özellikle ilkbahar ve sonbaharda toplanan bitki ve yemişler büyük bir iştahla tüketilir ve geleneksel ilaç yapımı için kullanılır. Dukhalar günümüzde köyden un satın alıyorlar ancak yaşlıların anlattıklarına göre eskiden un yerine yaban patates kullanılırmış.

Tüm bunlardan anlaşılabileceğı gibi Dukhaların geçim biçimi evcilleştirdikleri rengeliklerinin yardımıyla avlanmak üzerine kurulu. Bu nedenle, literatürde de sıklıkla belirtildiğı gibi, Dukhalar bir hayvanı evcilleştirmiş nadir avcı-toplayıcı topluluklardan biri ve insan/hayvan ilişkileri, evcilleştirme gibi kavramsal alanları incelemek için eşsiz bir örnek teşkil ediyorlar. Bugün Dukhalar elbette tüm geçimlerini doğadan sağlamıyor; un, pirinç, çay, tütün gibi malzemeleri satın alıyorlar. Yani geleneksel geçim biçimlerinin gitgide değiştiğini ve bir geçiş döneminde olduklarını söyleyebiliriz; bundan ilerleyen bölümlerde bahsedeceğim.

Günümüzde Moğolistan'da yaklaşık beş yüz Dukha yaşıyor. Bunların bir kısmı Akgöl köyünde yerleşikken, göçer yaşam biçimini yaklaşık iki yüz kişi sürdürüyor. Bu ailelerin de bir kısmı yarı göçer bir hayat sürdürerek kışları köyde geçirirken, bir kısmı hâlâ dört mevsim boyunca çadırlarda konargöçer olarak yaşıyor. Çeşitli kaynaklarda Urianghai, Duha, Todja, Soyod diye geçen Dukhalar, Moğolistan'da Tsataan olarak anılırlar. Dukhalar, Moğolcadan rengelikli kişi olarak çevrilebilecek bu ismin kullanılmasından hoşlanmazlar. Kendilerini

Duxa olarak adlandırırılar ve değişik kaynaklarda bu isim Duha, Duka ya da Dukha olarak geçer.

Dukhalar yaklaşık 1940 yılına kadar Moğolistan ve Tuva'daki geleneksel av bölgeleri olan ormanlarda göçer olarak serbestçe yaşarlar. 1924'te Moğolistan Halk Cumhuriyeti kurulur, ardından 1944'te Tuva'nın Sovyet Birliği'ne katılmasıyla iki ülke arasındaki sınır kapanır ve Dukhalar sınırın farklı taraflarında kalarak birbirlerinden ayrı düşer. Bu sırada II. Dünya Savaşı'na katıldığı için ekonomik olarak zor durumdaki Sovyet hükümetinin başlattığı "toplama"⁴ kampanyaları sebebiyle evcil rengeyiklerini kaybetmekten korkan Dukhalar, Moğolistan tarafına akın ederler (Inamura 2005: 142). Ancak Moğol hükümeti de Tuvalı olan Dukhaların Tuva'da yaşaması gerektiğini söyleyerek onları sınır dışı etmeye çalışır. Yaşlılar 1927-1956 seneleri arasında birçok kişinin Moğolistan'dan sınır dışı edilip tekrar ülkeye geri döndüğünden bahseder. O zamana kadar kendi topraklarında resmi sınırlarla karşılaşmamış aileler ne yapacaklarını bilemez ve bu süreyi mümkün olduğunca uzak ormanlarda geçirmeye çalışırlar. Ancak yine de Tuva'da hükümet hayvanları topladığı ve erkekler savaşa yollandığı için birçoğu Moğolistan tarafında kalmayı tercih eder (Wheeler 2000). 1954 yılında Moğolistan, sonunda Dukhalara vatandaşlık verir (Kristen 2015). Ancak devlet vatandaşlık vermekle kalmaz, onları birer "medeni" vatandaşa dönüştürmek için çeşitli kampanyalar başlatarak geleneksel yaşamlarına müdahale eder. Savaştan kaçmış Dukhalar tam rahat bir nefes alacakken bu sefer de, Sovyetler'in de etkisiyle, Moğolistan toplama kampanyaları başlatır. Çobanların hayvanlarını ortak mülk yapmak isteyen devlet, köylerde kurdukları "negdel" denilen yerleşkelerde tüm hayvanları toplamaktadır.

Daha fazla direnemeyen Dukhalar böylece ilk defa organize bir sisteme dâhil olur ve devletten rengineyi yetiştiricisi olarak maaş almaya başlarlar. Taygada rengineyi yetiştirenler maaşlarının karşılığında devlete süt ve deri verirler. Dukhaların bir kısmı da köydeki fabrikalarda çalıştırılır ya da devlet avcısı olarak avlanır ve geleneksel yaşamlarından koparlar. Ancak tüm bu müdahalelere rağmen özellikle taygada "rengeyiği çobanı" olarak çalışanlar hallerinden çok da şikâyetçi değildir

4. Moğol Halk Cumhuriyeti döneminde devlet tarım kooperatiflerine verilen ortak isim. Buralarda hayvanlar ve üretilen tarım malzemeleri devlet kontrolünde toplanıyordu.

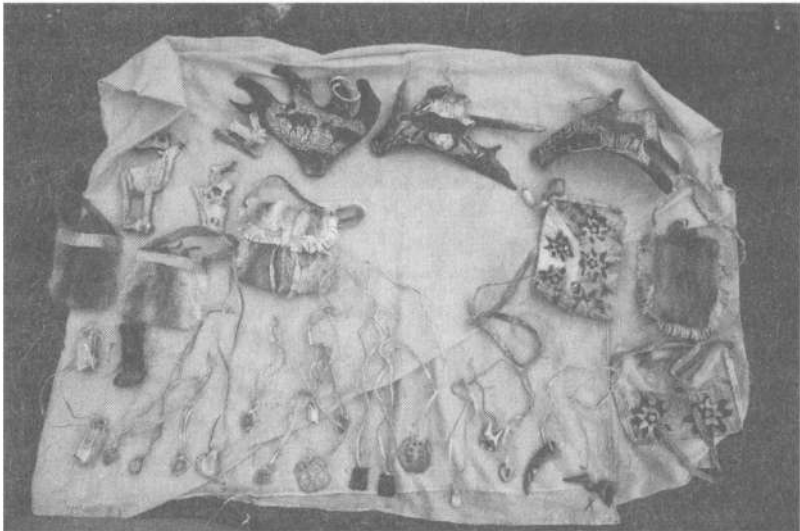
çünkü sabit bir gelirleri vardır; birkaç ayda bir kontrol için gelen devlet görevlileri dışında genellikle kendi hallerinde yaşarlar. Fakat arada tatsız olaylar da yaşanır. Örneğin 1970 yılında rengineyiği çobanlığının “kârlı” bir iş olmadığına karar veren hükümet (ki en başında da bahsettiğimiz gibi Dukhalar rengineyiklerini et için yetiştirmez, yani o anlamda gerçekten de kârlı bir iş değildir) yerel okulun ihtiyaçları için rengineyiklerinin yarısının kesilmesi emrini verir. Bu durum çok az sayıdaki rengineyiğini hayatta tutmaya çalışan Dukhalar için çok trajiktir çünkü doğadan yabani rengineyiklerini yakalayıp evcilleştiremediklerinden, rengineyiklerinin sayısı bir günde dramatik bir şekilde düşer ve bugün hâlâ bu olaydan dolayı sürülerinin yeterince büyüyemediğinden bahsederler (Wheeler 2000). Diğer yandan devlet avcısı olarak çalışan kişiler geleneksel av kurallarından çok farklı yöntemlerle avlanmaya zorlanırlar; bugün hâlâ zamanında doğa ruhlarını çok kızdırdıkları için başlarına kötü şeyler geldiğine inanan yaşlılar vardır. Ayrıca bu dönemde Şamanizm de yasaklanır, şamanlar ayinlerini ormanda gizlice yaparlar ve bu durum toplumun genel olarak inançlarının zayıflamasına neden olur.

Moğolistan’ın 1990’larda tekrar sistem değişikliği yapmasıyla negdel sistemine son verilir ve ülkede ciddi bir ekonomik kriz baş gösterir. 1995 yılına gelindiğinde rengineyikleri tekrar özelleştirilir ve geyiklerini geri alan Dukhalar, yıllardır devletin sağladığı maaş, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi olanaklardan yoksun bir şekilde kendi başlarına kalırlar. Bu dönem Dukhalar için çok zordur çünkü ne bir gelirleri, ne satabilecekleri hayvanları ya da ticaretini yapabilecekleri ürünleri vardır. Rengineyikleri ormana dönüp çok eski zamanlarda olduğu gibi tamamen avlanarak ve rengineyiklerinin sütüyle geçinmeye çalışırlar, ancak yıllardır dışarıdan çeşitli malzemeler ve devlet desteği almaya alıştıkları için çok zorlanırlar. Çocuklar artık okula gitmektedir, birçok akrabaları köye yerleşmiştir; yani tekrar tamamen bağımsız bir geçim biçimine geçmeleri çok zordur, zira artık dış dünyayla koparılamayacak bağları vardır.

Zorlu bir beş-altı yılın ardından 2000’li yıllara gelindiğinde ülkenin ekonomisi toparlanmaya başlar ve yabancıların ilgi gösterisi de artar. Bu sayede Dukhalar için hiç beklenmedik bir gelir kaynağı ortaya çıkar: turizm. Hiçbir zaman sabit ve güvenilir bir gelir olmamakla beraber, az sayıda da olsa ziyaretlerine gelen yabancılara sattıkları

rengeyiği boynuzu gibi hediyelik eşyalar sayesinde ellerine nakit para geçer. Bu ilgiyi fark eden Moğol hükümeti ve sivil toplum örgütleri de Dukhaların yaşadığı bölgede çeşitli projeler yapmaya başlar. Örneğin devlet Dukhalara güneş panelleri verir, üniversiteye gitmek isteyen çocukların okul masraflarını karşılar. Özellikle 2010'dan sonra bölgede ekoturizm faaliyetleri artar; bu gelirin birçoğundan, aslında Dukhalar faydalanamasa ve turizm sadece yaz aylarıyla sınırlı olsa da, yine de kazanılan para insanları maddi anlamda oldukça rahatlatır. Böylece hem geleneksel yaşam biçimlerini sürdürüp hem de mevsimsel turizm geliri sayesinde de dış dünyayla olan bağlarını koruyabilen Dukhalar tam iyi bir denge bulmuşken, 2011'de yaşadıkları bölgenin milli park ilan edilmesi ve avlanmanın yasaklanmasıyla yine düzenleri bozulur. Bugün Dukhalar, en temel geçim biçimleri olan avcılık olmadan kültürlerini sürdürebilmenin yollarını arıyor. Bu konuyu kitabın son bölümünde etraflıca tartışacağız.

Dukhaların hayatını olumsuz anlamda etkileyen bir diğer konuyla Türk dil ailesinin Sayan grubunun Sibiry'a koluna ait Dukha dilinin kaybolma tehlikesi altında olmasıdır (Ragagnin 2011). Dukha gençleri ve çocuklar artık anadillerini öğrenmedikleri ve hem okulda hem de

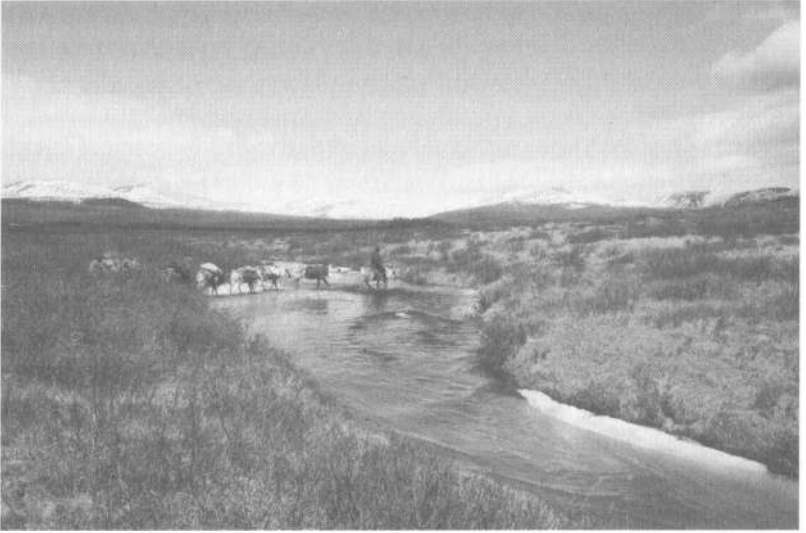

Dukhalar yaz aylarında obaya ziyarete gelen turistlere hediyelik eşyaları satıyorlar.

evde Moğolca konuştukları için dilleri gitgide kaybolmaktadır. Bugün Dukhalar arasında küçük çocukların neredeyse tamamının dili yok denecek kadar az bildiklerini ve Moğolca konuştuklarını, gençlerinse kendi aralarında çoğu zaman Moğolca'yı tercih ettiklerini, ancak zorda kaldıklarında yaşlılarla orta düzeyde Dukhaca konuştuklarını söyleyebiliriz. Küçük çocukların çoğu Dukhacayı hiç anlayamazken, gençler dili anlamakla birlikte, kullanmakta zorlanırlar. Otuz yaş üstü kişiler Dukhaca bilseler de günlük hayatta daha çok Moğolca konuşurlar. Bugün toplumda sadece elli yaş üstü kişiler kendi aralarında Dukhaca konuşur, ancak onlar bile ortamda gençler varsa Moğolca konuşmaya başlar. Yine de yaşlılar anadillerinin kaybolmasından dolayı oldukça endişeliler çünkü Dukha dili taygadaki yaşam koşulları için her anlamda oldukça işlevsel. Dukhaca rengeliklerinden ormana, avcılık terimlerinden şaman ayinlerine kadar her konuda çok zengin bir dil ve bu zenginliğin kaybolması kültürel açıdan büyük bir felaketle sonuçlanabilir (Küçüküstel 2016). Dili korumak için yapılmış birkaç girişim olsa da, şimdilik hiçbir gençlerin Dukha dilini konuşmasını sağlayacak seviyede değil.

Kısacası, bugün Dukhaları ve geleneksel yaşam biçimlerini tehdit eden en büyük sorunların başında av yasağı, dillerinin kaybolması ve gitgide artan turizmin olumsuz etkileri geliyor. Geleneksel yaşam biçimlerini sürdürürken dış dünyayla bağlarını koparmamaya çalışan bu toplum, şimdilerde bir geçiş sürecindedir.

2 YAŞAYAN COĞRAFYA

İlkbahar obasına göç.

Anılar Haritası

Tayga kelimesi sanırım başlı başına bir gizem yaratmak için yeterliydi. Hangi dildeydi bu kelime? Yaşadıkları özel bölgenin adı mıydı? Nerede başlıyor, nerede bitiyordu? Kuzeyin iğne yapraklı ormanlarına verilen tayga adının Sibirya'daki yerli halkların dilinden İngilizceye geçtiğini öğrenmiştim ancak bu bilgi kafamdaki sorulardan kurtulmak için yeterli değildi. Tamam, kuzeyin ormanlarına tayga diyeceğiz, peki yazın göçülen yükseklerdeki ağaçsız obalar da tayga değil miydi? Köyden çıkıp Dukhaların obalarına giderken tayga nerede başlıyordu? Soğuk kış gecelerinde defalarca dinlediğim hikâyelerde geçen Tuva topraklarında kalan tayga buradan farklı mıydı? Tüm bu sorularımın ve hatta kafamdaki kalıpların “yaban” alanlara bakışımıla ilgili olduğunu sonradan anlayacaktım.

Dukhaların yaşadığı yerler de dâhil tüm kuzey ormanlarını kapsayan tayga bölgesi binlerce kilometre alana yayılan geniş bir coğrafya. İklimin soğuk ve nemli olduğu taygada hava sıcaklığı yılın yarısı sıfırın altında. En yakın yerleşim birimlerine günlerce uzaklıktaki bu bölge, yabancılar tarafından genellikle “vahşi, irak ve tehlikelerle dolu” olarak tanımlanır. Bildiğimiz “yaban” tanımıyla tam olarak örtüşen bu topraklarda, dışarıdan gelen birinin tek başına hayatta kalması özellikle kışın oldukça zor, hatta belki de imkânsız. Tam da bu yüzden tayga ormanları, doğada hayatta kalmayı temel alan televizyon programlarına sık sık ev sahipliği yapıyor. Hiç bitmeyecekmiş gibi sonsuza uzanan

ormanlar, yabani hayvanlar, coşkuyla akan derin nehirler, sert hava koşulları ve ormanda yiyecek bulmanın zorluğu, günümüz “modern” insanı için oldukça korkutucu bir tablo oluşturur.

Bu sert coğrafyaya ilk kez gittiğim kış mevsiminde benzer tedirginlikleri biraz olsun ben de yaşadım. Ormanda odun bulmak ya da el değmemiş yerlerden kar toplayıp getirmek gibi işler verildiğinde, çok uzaklaşıp kaybolmamak için özen gösteriyordum. Ne de olsa dışarıda, vahşi hayattaydık ve her taraf uzanabildiğine ormanla ya da el değmemiş vadilerle çevriliydi. Bir kez kaybolursam nasıl bulabilirdim yönümü? Bu yaban ormanda kaybolma düşüncesi gerçekten korkutucuydu. Bölgeyi Dukhalarla paylaştıklarını bildiğim ayı, kurt gibi yabani hayvanlar sanki saldırmak için bir köşede benim obadan uzaklaşmamı bekliyorlarmış gibi geliyor, ormanda tek başıma yürürken içimde hep bir tedirginlik oluyordu.

Taygada Dukhalarla yaşamaya başladıktan kısa bir süre sonra korkutucu vadiler tanıdık mekânlara dönüşmeye başladı ve onların bu coğrafyayı bizden ne kadar farklı algıladıklarına şahit oldukça tedirginliğim de gitgide azaldı. Benim gibi dışarıdan gelenler için “yaban” olarak görülen bu coğrafya onların yuvasıydı ve doğal olarak yuvalarını tehlikeli yaban bir coğrafya olarak algılamıyorlardı. Dolayısıyla ev kavramını dört duvarla çevrili, “güvenli” bir alan gibi algılayan zihnim, buradaki ev kavramına alışmakta biraz zorlandı. Ama Dukhalarla kaldığım sürenin sonunda “yaban” kavramının, orada yaşayan insanların hayatlarını tamamen yok sayarak Batılı ve dışarıdan bakan bir şekilde tanımlandığını deneyimleyerek anlayacaktım (Routsala 2005).

Bugün dünyanın birçok yerinde “yaban” olarak görülen ve hatta çevre koruma alanı ilan edilen bölgelerin çoğunda, aslında avcı-toplayıcı ya da göçer halklar yaşıyor. Ancak bu küçük topluluklar yaşadıkları topraklara çit çekmediğinden, yuvaları olan ormanlar ya da savanalar sahipsiz kabul ediliyor. Oysa Dukhaların ve benzer diğer toplumların bize ırak ve sahipsiz görünen bu coğrafyaları algılama biçimleri oldukça çarpıcı. Dışarıdan bir yabancı için haşın yüksek bir dağ ya da tehlikelerle dolu bir orman, onların çocukluklarını geçirdiği tanıdık yerler. Hepsinin o vadilerde, yamaçlarda, nehir kenarlarında ya da ormanlarda hatıraları var. Bu yüzden sıradan bir ağaç ya da nehir onlar için tanıdık bir dost; bir başka deyişle coğrafya, yer şekillerinin çok

ötesinde “yaşanmışlıklarla” dolu büyük bir ev. Üstelik bu yaşanmışlıklar sadece kendilerinin başına gelen olayları değil, küçük yaştan itibaren dinledikleri masalları, yüzyıllar öncesinde yine bu topraklarda yaşamış atalarını anlatan mitleri ve kutsal mekânları da içeriyor. Coğrafya hem kişisel hikâyelerin hem de kolektif hafızanın harmanladığı özel bir yer.

Bu coğrafyada hayatta kalabilmek için sadece yaban hayvanlardan ya da soğuktan nasıl korunulacağı gibi teknik bilgilere sahip olmak yeterli değil. Dukhalara göre yaşayan her şeyin bir ruhu var ve tüm doğa *cer-iyesi*, yani yer sahibi olarak adlandırılan iyelere ait. Bu, Kuzey Amerika yerlilerinin kullandığı ve dilimizde de yaygın olarak kullanılan “Doğa Ana” kavramı gibi düşünülebilir. Örneğin bir nehir, su kaynağı olmanın ötesinde, kendi “canı” (bu canın özü kimi zaman misafirperverken kimi zaman sinirli olabilir) olan canlı bir varlıktır. Bu yüzden de taygada hayatta kalmak için tüm bu bilgiye, yani hangi dağın ya da nehirin nasıl bir karakteri olduğu bilgisine sahip olmak ve her bir köşesi ruhlarla çevrili bu coğrafyada, çevredeki güçlerle dengeli ve saygılı ilişkiler kurmak çok önemlidir. Buralara kimi zaman sunumlarında bulunmak, kimi zamansa hiç yaklaşmamak gerekir. Dukhalar için coğrafyanın tamamı kutsaldır.

Taygada kaldığım süre boyunca bu bilgiyi aktarmak ve bireylerin coğrafyayı anlamasını sağlamak adına iki eylemin hayati olduğunu gözlemledim: avcılık ve göçebelik. Dukha erkekleri kimi zaman aylar süren ve çoğunlukla doğada açıkta uyudukları av yolculukları sebebiyle taygayı avuçlarının içi gibi bilirler. Benzer bir şekilde kadınlar da yıllardır bu derin ormanlarda rengineyiklerini takip ettikleri ve değişik yerlere göç ettikleri için coğrafyayı çok iyi tanırırlar. Genç nesiller okul, modern hayatın konforu, göç kısıtlamaları, av yasağı gibi nedenlerle bu bilgilerin sadece kısıtlı bir bölümüne sahipken, yaşlılar etraflarındaki her bir dağın, tepenin, zirvenin, nehirin, çayın, vadinin ve hatta bazı özel ağaçların bile tek tek adını bilirler. Dolayısıyla resmi kurumlarda ya da internet haritalarında sadece büyük ve ücra bir alan gibi görünen taygadaki tüm coğrafi şekiller, aslında özel isimleri olan ve orada yaşayan insanların detaylıca bildiği yerlerdir. Sadece bu isimleri koyanlar anaakım topluma mensup olmadıkları için bu ormanlar isimsiz, engin yaban alanlar olarak görülür. Ancak bu isimler Dukhalar için bölgenin “yaban” bir alan olmadığını açık göstergesi.

Dukhaların zihinlerinde çok net bir biçimde yer etmiş bu “anılar haritasını” anlamak, elbette benim için oldukça zaman aldı. Taygadaki farklı mekânlardan, örneğin göç rotası üzerindeki bir yerden ya da çeşitli av alanlarından bahsederken, konuştuğum kişiye bu yerleri nasıl tarif edebileceğimi bilemiyordum çünkü hiçbir referans noktam yoktu. Daha sonra yaşlıların taygadaki değişik mekânlar için kullandıkları isimleri fark etsem de kafamdaki kalıpları kırmakta zorlandığımdan, bu isimlerin ne kadar detaylı olabileceğini tahmin bile edemiyordum. Diyaloglarımız her seferinde benzer şekilleniyordu:

“Ganbat hakka (abi), hani geçen sonbahar bir yere gitmiştik. Yaz obasından yürümüştük, vadiyi geçtikten sonra küçük bir nehirden geçip odun toplamıştık. Orada odun toplarken Narın yanımıza gelip bize ekmek vermişti hatta...”

“Ah evet, Galpakdat tayga!”

“Boyuntuktuk uva (abla), bir kez seninle kütük bulmak için kış obasındaki çadırımızın arka tarafına doğru karda yürümüştük, hani bana tavşan izlerini gösterdiğin gün. Orada tek başına duran büyük bir ağaç vardı, kutsal demiştin.”

“Ham dıtkın neş!”

İşte bu kadar basit! Anlatmak için çırpındığım tüm coğrafi şekillerin isimleri vardı, sadece ben bilmiyordum. Fakat ayrı ayrı isimleri öğrenmeme rağmen, referans alacağım noktalar ya da binalar olmadığından, nerede olduğumuzu bir türlü tam olarak anlayamıyordum. Bu konuda Dukhalardan genç bir avcı bana yardımcı olma konusunda gönüllü olunca, birlikte bir harita çizdik ve haritadaki temel coğrafi şekillerin isimlerini öğrenmeye başladım. Bu isimlerin genellikle bazı ortak noktaları olduğundan, bölgedeki tayga isimleri üzerinden örnek vererek anlatmak istiyorum. Bazı isimler, en basit haliyle, adını aldığı bölgenin coğrafi özelliklerinden geliyor. Örneğin “diiri duru tayga”, yani yüksek kayalık tayga; hemen arkasında yüksek bir kayalık olduğu için bu isim verilmiş. Bazı isimlerse adını aldıkları bölgenin özelliği hakkında daha detaylı bilgi içeriyor ya da orada yaşanmış eski olaylara atıf yaparak kişilere toplumsal hafızayı hatırlatıyordu. Örneğin “örtten

gırhı tayga”, yani yanan çayırılı düz tayga; yazları sık sık yangın çıktığı için bu isim verilmiş. Ya da “gakhba taygaları”, yani tuzaklı taygalar; küçük hayvanları avlamak için uygun olan bu alanda sık sık tuzak kurduklarından bu isimle anılmış. Son olarak bazı isimler de bölgede geçen efsaneleri ya da ruhlar âlemiyle olan bağlantıları anlatır. Örneğin; “irool tayga”, yani er-oğul taygası; efsaneye göre çok uzun zamandır çocuk sahibi olmak isteyen bir adam o bölgede bir erkek çocuk sahibi olduğu için bu ismi almış ve bugün hâlâ çocuk sahibi olmak isteyenler orada sunumlarda bulunurmuş. Ya da başka bir örnek, “iili oy”, yani ruhlu nehir.

Görüldüğü gibi bu isimler hem coğrafi tanımları hem de yaşanmışlıklarla ilgili bilgileri içerir. Dolayısıyla bu isimleri öğrenen bir genç, üzerinde çok fazla konuşmaya gerek kalmadan gideceği yerde neyle karşılaşacağını az çok bilebilir.

Bir süre sonra elimde çizdiğimiz haritayla gezerek farklı kamp yerlerinin insanlara ne ifade ettiğini anlamak için en sevdikleri obayı ve nedenini sordum. Bu sohbetler esnasında Dukhalar için “ev” kavramının bizim için olduğundan çok daha geniş olduğunu anlamak zor değildi. Ne de olsa onlar için ev, kapalı ve kişiye özel çevrilmiş bir mekân değil yaşadıkları coğrafyanın tamamıydı; bu yüzden de tüm coğrafyaya sıkı bir şekilde bağlılardı. Çok uzaklardaki vadilerin bile anıları zihinlerinde canlıydı; kimi belki orada doğmuştu, belki ilk kez orada âşık olmuş ya da sevdiği birini orada kaybetmişti. Dışarıdan bakıldığında “boş alan” olarak nitelendirilen bu ormanlar ve vadiler, onlar için fiziksel bir gerçeğin de ötesinde zihinsel bir coğrafyaydı (Routsala 2005).

Erkeklerin birçoğu en sevdiği yerleri çoğunlukla başarılı av yolculuklarında yaşadıklarıyla bağdaştırıyordu. En heyecanlı veya unutulmaz deneyimleri, arkadaşları ve akrabalarıyla yaptıkları av gezilerinde yaşamışlardı ve her şeyi en küçük ayrıntısına kadar hatırlıyorlardı. Örneğin, sessiz biri olarak bilinen kırk iki yaşındaki Çokhu şöyle söylemişti:

Geçmişte avlanmak için çok uzaklara giderdik ama maalesef göç konusundaki kısıtlamalardan dolayı artık çok daha yakın yerlerde kamp yapmak zorundayız. Benim en sevdiğim tayga “Dooran Tayga”. Yabani geyiklerin evi olarak bilinir, bu yüzden av için çok iyidir.

Orayı çok iyi hatırlıyorum çünkü on yedi yaşımdayken amcam ve babamla birlikte yaklaşık on günlüğüne Dooran Tayga’da kamp kurmuştuk ve ilk yabancı rengineyiğimi orada avlamıştım. Babamla yaşadığım en güzel anılardan biri o yolculuktu. Onunla orada uzun zaman geçirmekten çok mutlu olmuştum. Babamı birkaç yıl sonra kaybettim. Belki de bu yüzden bu tayga hep en sevdiğim yer olarak kaldı. (Çokhu, 2015)

Çokhu’nun anlattığı olayda görüldüğü gibi, coğrafya anıları tazelemesi ve geçmişle bağı güçlendirmesi bakımından oldukça önemli. Bugün çizilen sınırlar ve yasal kısıtlamalar yüzünden genç kuşağın bu bağları gitgide zayıflıyor. Oysa bugün otuzlu yaşlarının başlarında olanlar coğrafyayı yaşayarak öğrenmişlerdi. Genç avcılardan Batbayar’ın anlattığı bir anı bunu ispatlar nitelikte:

Galhaktı tayga oldukça uzakta, Rusya sınırında, neredeyse Cengiz Nehri’nin başlangıç noktasında. Çocukken ailemle buraya sık sık göç ederdik. İlk kez Rus sınırını babamla ava gittiğimizde geçmiştim. Görünürde bir sınır yoktu tabii, taygada kuzeye doğru devam etmiştik. Büyük bir vadiye girdiğimizde babam hep hikâyelerde dinlediğim Tuva topraklarında olduğumuzu söylediğinde ne kadar heyecanlandığımı unutamıyorum. Tuva’da, o hep dinlediğim ata topraklarındayız diye düşünmüştüm. Bu yüzden Galhaktı tayga bana hep Tuva’yı hatırlatır ve orayı çok severim. (Batbayar, 2015)

Bir kez konuşmaya başlayınca o kadar çok hikâye dinlemiştim ki göç ettiğimiz yeni yerler artık benim için de anlam kazanmaya başlamıştı. Eşiyile ilk kez birbirlerine taygada açıldıklarını anlatan kadınlar, ilk kez bir rengineyiğine doğum yaptırdığı yeri hatırlayan genç kızlar, ilk çocuğunu doğurduğu taygaya hâlâ sunumlarda bulunan kadınlar, çocuklukları boyunca en çok oyun oynamayı sevdikleri göl kenarındaki obayı özlediklerini kahkahalarla anlatan yaşlılar, hatta kardeşiyle ilk kez reneyiklerini otlatmaya götürdüklerinde geyiklerden birini kaybettikleri için annesinden azar işittiği taygayı hatırlayanlar... Anlatmakla bitmeyecek anıların yaşandığı ancak dışarıdan bakanlar için “yaban, boş” bir alan olan tayga...

Üstelik farklı mekânlarla bağlantılı bu anılar sadece kişisel olanları değil, aynı zamanda toplum olarak onları birbirlerine bağlayan kolektif anıları ve kutsal yerleri de içeriyordu. Tüm bunları dinledikten sonra sadece ormanlık gibi görünen bir alanın Dukhalar için neler ifade ettiğini anlamaya başlamıştım. Hatta bir süre sonra, taygaya ikinci, üçüncü gidişlerimde artık bu ormanlar benim için de anılarla dolmaya başlamıştı. Örneğin, sonbahar obasında telefon sadece küçük bir tepenin üzerinden çekiyordu ve biz de haftada bir kez manevi kardeşim⁵ Holun'la bu tepeye tırmanıyorduk. Böylece hem aileme hayatta olduğumu haber verme şansım oluyor hem de yol üzerinde böğürtlen toplayabiliyorduk. Yiyeceğin oldukça kısıtlı olduğu bu coğrafyada orman meyvelerinin ne kadar kıymetli olduğunu tahmin edersiniz. Ancak tepeye ulaşan yol değişik bir toprak yapısına sahip olduğu için tırmanış oldukça zorluydu çünkü karda yürüyormuşuz gibi ayaklarımız toprağa batıyordu. Bu yüzden buraya sünger ormanı adını vermiştik. İki sene sonra aynı yere döndüğümüzde o tepe artık benim için herhangi bir tepe olmaktan çıkmış, beni aileme kavuşturan, sunduğu meyvelerle günümüzü şenlendiren, Holun'la böğürtlen toplama yarışında kahkahalara boğulduğumuz sünger tepemiz olmuştu. Şimdi anlıyordum ki bizim çocukluk fotoğraflarımız gibi, onların da geçmişe dair yaşadıkları her şeyi hatırlatan ve her göç vesilesiyle bu bağı tekrar tekrar kuvvetlendirdikleri taygaları vardı.

Coğrafyanın dünyanın her yerinde, içinde yaşayan insanlar için çok önemli olduğu bir gerçek elbette, dolayısıyla bu duygusal bağın Dukhalara özel olduğunu iddia etmiyorum. Ancak Dukhalar gibi yazılı hiçbir kaynağı olmayan göçer halklar için bu önemin farklı bir boyutu olduğunu öne sürmek bence yersiz olmaz çünkü bu halklar geçmişe ait tüm bilgileri sadece yaşadıkları coğrafyaya kaydediliyorlar. Dolayısıyla tayga, her bir sayfasında geçmişin ve günümüzün anılarını barındıran değerli bir kitap gibi. Bu anılar her vadiyi aştıklarında, her nehir geçişinde ya da her göçte tekrar tazeleniyor, hatırlanıyor.

Ayrıca ev algısının yerleşik toplumlardan çok daha farklı olması göçer halklar için coğrafyanın önemini artıran bir diğer etken diye-

5. Dukhalarla yaşadığım süre boyunca yanında kaldığım ailenin bireyleri beni ailelerine dâhil ettikleri için bir süre sonra birbirimize akrabalık terimleriyle seslenmeye başladık. Çadırdaki kızlar benden küçük olduğu için hanenin en büyük kızı ilan edildim. Bu nedenle yanında kaldığım aile bireylerinden manevi kardeşim ya da annem diye bahsedeceğim.

biliriz. Ev ve dış alan ayrımı şehirlerde ya da kasabalarda yaşayanlar için genellikle biraz daha keskindir çünkü kişiler günlerini genellikle bu iki ayrı mekân arasında geçirirler, ya evdelerdir ya da dışarıda. Elbette bu ayrımın göçer halklar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz; nihayetinde obaya ya da sıcak çadırına ulaşan biri, kendisini eve varmış gibi hissedebilir. Ancak ne olursa olsun, zamanının büyük bir bölümünü çadırın dışında geçiren insanlar için “ev” ile “dışarı” arasındaki ayrım çok daha bulanıktır. Yıl içinde her mevsim defalarca kez çadırlarını söküp toplayarak sık sık yer değiştiren göçerler, kapalı bir mekân olan “evin” kendisi yerine coğrafyaya bağlanırlar. Dolayısıyla bir yere aitlik hissi onlar için çadırın küçük alanının ötesinde tüm coğrafyaya yayılır. Bu yüzden Dukha yaşlıları ve aslında benzer bir şekilde dünyanın değişik yerlerindeki göçerler, yerleşik hayata uyum sağlamakta zorlanırlar çünkü onlar için “ev” doğanın ta kendisidir.

Her Yerin Bir Ruhü Var

Taygaya gittiğim ilk zamanlardı. Sık ormanların ve yüksek dağların kuşattığı taygada, başka bir obada yaşayan ailelerin yanına gitmek için yola çıkmış, atlarımız üzerinde neredeyse altı saattir ilerliyorduk ve çevrede hâlâ hiçbir insan izi yoktu.

Beni obaya götüren genç avcılardan Batbayar hemen önümde ilerliyor, sık sık dönüp nasıl olduğumu kontrol ediyordu. Birkaç saatin ardından bir tepenin zirvesine ulaştık. Artık ne zaman obaya varacağımızı sormaya çekiniyordum. Batbayar burada mola vereceğimizi söyleyerek indi atından ve çantasından bir şeyler çıkardı. Ben de atımdan inip bacaklarımı dinlendirmeye çalışırken Batbayar harıl harıl etraftan küçük odun parçaları toplamaya başladı. Daha yeni yemek yemiştik, burada uzun bir mola da vermeyeceğimize göre, acaba ne yapacak diye merakla izliyordum. Uzun süre burada kalacak mıyız diye sorduğumda, “Çay yapmam lazım,” diye cevap verdi. Ben de yorgun olduğumdan, sıcak bir çay fikri hoşuma gitmişti ama yine de daha yeni yemek molası vermişken çay yapmaya yeltenmesine şaşırıyordum. Su kaynadığında Batbayar kendine doldurduğu çayı içmeden elinde bardakla tepenin kenarına gitti. Ne yapmaya çalıştığını hâlâ anlayamıyordum. Heybesinden çıkardığı tahtadan bir kaşıkla çayı etrafa serpmeye başladı. Merakıma yenildim ve dayanamayıp yanına

gittim. Dört bir yana çay serptikten sonra gülümseyerek bana baktı, “Burası iyeli bir yer. Geçerken ikramda bulunmamak olmazdı. Her geçişimde mutlaka bunu yaparım,” dedi. O sıralar henüz iyeli yerin ne olduğunu bilmesem de özel bir bölgede olduğumuzu anlamıştım. Bir süre önce en yakın köy olan Sagannur’dan ayrılırken bir bacağı sakat, koltuk değneği kullanan yaşlı bir adamın, burada geçireceğim süre içinde kulağıma küpe olsun diye söylediği cümle aklıma geldi:

Çevrende gördüğün her şeyin bir ruhu vardır, hem de her şeyin...
Bu yüzden soluk aldığın her an, bunu fark etmeli ve çok dikkatli olmalısın! Böylece hiçbir canlının ruhuna saygısızlık yapmamış olursun. (Oruz 2012)

Bu bölümde detaylı bir şekilde anlatacağım gibi, Dukhalar için coğrafya yaşayan ve ruhlarla (iyelerle) dolu bir varlık. Bu nedenle burada bulunan herkes hareketlerine her an dikkat etmeli, zira ormandaki işaretleri okumayı bilmeyen biri rahatlıkla başını belaya sokabilir. Bu topraklarda hayatta kalmak kişinin coğrafyayla kurduğu hassas ilişkilere bağlı.

Doğa güçleriyle kurulan bu sıkı ilişkiye, Dukhalar gibi avcı-toplayıcı ya da göçer halklarda sıklıkla rastlanır. Bu halklar genellikle, bütünü insana ya da doğaya ait olarak ayırmak yerine “parçalar ve bütün arasındaki ilişkiyi görür ve dünyaya davranış biçimlerini ona göre oluştururlar” (Fowler 1999: 419). Antropolog Anderson bu ilişkiyi “duygusal ekoloji” olarak adlandırır. Ona göre avcılar tundrada ya da taygada öyle davranışlar sergiler ve hareket eder ki etraftaki hayvanlar ve tundra da avcılara karşılık verir” (Anderson 2000).

Avcı-toplayıcı diğer halklar gibi bu durumun Dukhalar için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Dukhalar ormanlarda, vadilerde, göl kıyılarında ve nehir boylarında yürürlerken etraflarındaki manevi güçlerle her zaman iletişim kurmak zorundadır ya da en azından onların varlığından haberdar olmalıdırlar. Üstelik çevredeki ruhlarla kurulan bu etkileşim oldukça hassas bir biçimde yapılmalı çünkü farklı bölgelerdeki yer iyeleri farklı karakterlere sahiptir. Kızılderililerin “doğa ana” olarak adlandırdığı kavrama benzer olan yer iyesi, yani yerin sahibi, tüm canlıların arasındaki dengeleyici güç olarak işlev

görür. Avcılara hayvanları ikram eden ya da kuralları çiğnediklerinde onları cezalandıran, yer iyesidir. Kısacası yeryüzü canlı bir varlık olarak görülür ve haliyle hayatta kalabilmek için bu güçlerle iyi ilişkiler kurmak gerekir (Ingold 2000: 66-67).

Ancak bu coğrafyanın dinamiklerini anlamak, sadece her yerin kutsal olduğunu söyleyip geçebileceğimiz kadar basit değil elbette. İşin doğrusu, Dukhaları defalarca kez ziyaret etmeme rağmen, değişik yerlerin nasıl değişik özelliklere sahip olduğunu tam olarak öğrenmem ancak ziyaretimin sonlarına doğru mümkün oldu. Önceleri sadece çeşitli coğrafi şekillerin iyeleri olduğunu ve bunların bir kısmının diğerlerine göre daha “sinirli” olduğunu düşünürken, coğrafya ile kurdukları ilişkilerin çok daha karmaşık olduğunu öğrenmem için oldukça zaman geçmesi gerekecekti.

Taygadaki değişik kutsal yerleri ve buralarla nasıl ilişki kurulması gerektiğini tek tek anlatmaya başlamadan önce genel durumu kısaca özetlemek istiyorum. Taygada her yer canlı kabul edilse de, bazı bölgelerin kendilerine ait yerel ruhları var ve buralardan geçenler onları rahatsız etmemek için dikkatli olmalı. Buralar belli bir dağ, tepe, nehir, göl, ağaç ya da ormandaki herhangi bir alan olabilir. Buralardan geçen kişi mutlaka sunum yapmalı, yani yanındaki yiyeceklerden doğaya saçmalıdır. Buralarda avlanmak kesinlikle yasaktır çünkü bölgede yaşayan hayvanlar ve bitkiler yer ruhlarının “çocuğu” olarak kabul edilir. Ancak her kutsal yerin farklı bir yapısı vardır, yani sahipli coğrafi şekillerin hepsi aynı karakterde değildir. Bazılarının sahipleri kızgınken, bazıları misafirperver olabilir. Bu farkı anlatmak için Dukhalar “cımcaık”, yani yumuşak ve “gati”, yani katı kelimelerini kullanırlar. Yumuşak yerler ziyaret edilebilirken katı yerlere yaklaşmak bile tehlikelidir. Ayrıca normalde bu yerlerin koruyucu iyeleri görünmez olsa da nadiren değişik formlarda kendilerini gösterebilirler. İlerleyen bölümlerde bunlara değineceğim.

Bunun dışında ölmüş bir kişinin ya da hayvanın ruhunun asılı kalıp dolaştığı “azalı cer”, yani “hayaletli” yerler vardır. Buralarda dolaşmak çok tehlikeli olabilir, üstelik bu mekânlar yerel iyeler gibi sabit değildir, yer değiştirebilirler. Dolayısıyla bir yerin hayaletli olduğunu anlamanın çeşitli yolları vardır ve bu işaretleri doğru okuyabilen biri kendini bu hayaletlerden koruyabilir.

İyeli yerler ve azalı yerler dışında bir de aşağıda detaylı olarak açıklayacağım ve yine yapısı katı ya da yumuşak olabilen ve aileye göre değişebilen, atalardan kalma kutsal yerler vardır ve aileler bu yerleri düzenli olarak ziyaret etmeli ya da sunumda bulunmalıdır. Her halükarda bu yerlerin hepsinde çok dikkatli davranılmalı ve saygılı olunmalı. Buralarda avlanmak ya da buraları kirletmek kesinlikle yasaktır. Bu yüzden kutsal yerleri öğrenmek taygada dolaşan herkes için önemli olsa da özellikle avcılar için hayatı önem taşır, çünkü böyle bir alanda avlanan bir avcı hem kendini hem de tüm toplumu tehlikeye atmış olur. Hayatta kalmaları bu görünmez güçlerle kurdukları iyi ilişkilere bağlıdır (Ingold 2000).

Bu bölümde Dukhalar için tamamı kutsal olan taygada, yer ruhlarıyla nasıl iletişime geçileceğini ve hangi yerlerin nasıl bir yapısı olduğunu anlatacağım. Tayganın burada yaşayan insanlar için büyük bir ev olduğunu söylemiştim. Peki bu insanlar böylesine devasa bir evle nasıl ilişki kuruyor, burada ne gibi kurallara dikkat ediyorlar? Malum, her evin kendine has kuralları vardır, peki buranın kuralları neler? Bu bölümde bunları anlatacağım. Bölümün sonundaysa Dukhalarda çadırın, yani hanenin içinde yaşayan ruhlardan ve bu ruhların nasıl ailenin bir parçası haline geldiğinden bahsedeceğim.

Katı İyeli Yerler

Yıllar önce Rusya'dan gelen bir araştırmacı grup, Ariğ dağına tırmanmaya çılmış. Evet, hepimizin bildiği sahipli Ariğ dağı... Uyarıları dinlemeyen araştırmacılar çok uzun zamandır hiçbir insanın adım atmadığı dağa tırmanmak için yola koyulmuşlar. Çok geçmeden ciddi bir kar fırtınası başlamış; öyle bir fırtına ki karşısında kimsenin direnemeyeceği cinsten. Ekiptekilerin çoğu zirveye çıkmaktan vazgeçip geri dönse de aralarından biri yola devam etmiş. Ertesi gün ekip, tek başına kalan adamı aşağıda endişeyle beklemeye başlamış. Tam umudu kestikleri sırada adam beyaz bir kar bulutu haline gelen fırtınanın içinden yorgun adımlarla çıkıp gelmiş. Hiç kimseyle konuşmuyor ve çok korkmuş görünüyor. Zaten birkaç gün sonra da ölmüş. Bu olaydan sonra bir daha kimse o dağa çıkmaya yeltenmemiş, çünkü atalarımızın hep dediği gibi, Ariğ dağının ruhunu kızdıran kişi mutlaka bunun cezasını çekermiş.

Ariğ dağının hikâyesi taygada en çok bilinenlerdendir. İşin doğrusu ben bile bu efsaneyi kaç kez dinlediğimi hatırlamıyorum. Taygadaki iyeli yerlerden bahsederken herkesin aklına gelen ilk örneklerden olan ulu dağ... Anlatılan efsanedeki gibi, taygada koruyucu sahibi olan bazı yerlerin iyeleri kızgın olabilir; buralara katı yerler deniyor. Bu nedenle katı yerlere insanların yaklaşmaması gerekir; kimse zaten kızgın olan bir yerleri daha da kızdırmak istemez. Buraların sahiplerinin neden kızgın olduğunu tam olarak bilemeseler de, kimi efsanelere göre, buralar uzun zaman önce insanlar tarafından kirletildiği ya da belki de buradaki hayvanlar zamanında gereğinden fazla avlandığı için iyelerin kızgın olabileceğine inanıyorlar.

Her halükarda avcılar burada kesinlikle avlanamayacaklarını bilirler ve civarından geçen insanlar da oraya yaklaşmadan, uzaktan sunumlarda bulunmaya çalışırlar. Katı yerler sıradan yerler gibi görünebilirler ama kızdırıldıklarında havayı değiştirme ya da başka sıra dışı olaylara sebep olma gücüne sahiptirler. Örneğin katı ruha sahip bir nehrin içinden geçilmeye kalkışıldığında, nehir çok güçlü akarak sel felaketine yol açabilir. Eğer bu yer bir dağsa biri tırmanmaya çalıştığında, hava birden fırtınaya dönebilir. Tayga bunun gibi kızgın sahibi olan yerlerle dolu olduğundan, buraları yaşlılardan öğrenmek ve kesinlikle yaklaşmamak çok önemlidir.

Ariğ dağı efsanesi geçmiş zamandaki bir olaya dayansa da, bugün taygada hâlâ katı iyeli yerlerle ilgili yüzlerce hikâye mevcut. Örneğin katı yerler hakkında sorular sorarken, yaşlı avcı Yul böyle bir gölde başına gelenleri şu şekilde anlatmıştı:

Şuradaki dağın arkasında bir göl var ve bu gölün etrafındaki ruhların çok öfkeli olduğu biliniyor. Buradan su içmeden önce mutlaka dua eder ve, “Suyunun bir kısmını içebilir miyim ya da atıma su verebilir miyim?” diye sorarız. Burası çok kutsal bir yer olduğundan, asla gereğinden fazla su tüketmeyiz. Sadece orada içilecek kadarını içer ama asla gölden su alıp başka yere taşımayız. Ayrıca çevresinde de avlanmayız. (Yul 2012)

Hikâyelerin birçoğundan anlaşılacağı üzere buralarda avlanan bir avcı ciddi sorunlar yaşayabilir. Örneğin orta yaşlı avcılardan Nergüi yan-

lışlıkla katı bir yer olan Gatırlıh nehrinin yanında avlandıktan sonra başına gelenleri şöyle ifade etmişti:

Yıllar önce gençken, bu nehrin kenarında bir geyik avladım. Yasak bir alan olduğunu bilmiyordum. Oraya altı rengeyiğiyle gitmiştim; dönüşte beş rengeyiğimi kurt saldırısında kaybettim ve eve bir rengeyiğiyle döndüm. Sonraları rengeyiklerim sebepsiz yere ölmeye başladı. Ardından uzun yıllar boyunca rüyamda hep vurduğum o geyiğin bana saldırdığını gördüm. Defalarca aynı kâbusla uyandım. Ancak bir şamana gittikten sonra tüm bunların nedenini anladım ve af dilemek için nehir kenarına gittim. Son birkaç yıldır daha iyiye gidiyorum ve artık o kâbusu görmüyorum. Artık nerede avlanacağımı biliyorum. Dersimi aldım. (Nergüi 2015)

Benzer kimi hikâyelerde, avcının cezasının ölüm bile olabildiğini dilediğim oldu. İyeli yerlerde avlanmak, birinin evinden bir şey çalmak gibi görüldüğünden avcılar buralarda çok dikkat ederler; zira sonuçları sadece kendilerini değil, nesiller boyu tüm soylarını etkileyebilir. Elbette bu durum sadece avcılar için geçerli değil, taygada hareket eden herkesin sürekli etrafındaki iyeleri dikkate alması gerekir. Buradaki en temel unsurlardan biri, yaşanan yerin sadece insanlara ait olmadığının her daim hatırlanmasıdır. Ancak bu, insanların kendi evlerinde gezerken hep bir tedirginlik içinde oldukları gibi de anlaşılmamalı. Taygada, canlı olan ve yaşayan tek şeyin insanlar olmadığı fikri herkes tarafından benimsenmiştir ve bu nedenle nehirler, dağlar gibi yaşayan diğer canlılara da saygı duymak gerekir.

Yumuşak İyeli Yerler

Şimdi bahsedeceğim hikâyelerde göreceğimiz gibi, sahibi olan yerlerle ilgili anlatılanlar her zaman olumsuz değil. Yumuşak yerler olarak adlandırılan sahipli yerler, isminde de anlaşılabileceği gibi, yumuşak bir karaktere sahiptir ve insanlar buraları ziyaret edip sunumlarda bulunabilir, hatta buraların iyileştirici gücünden faydalanabilirler.

Böyle yerlerden biri sadece Dukhalar arasında değil, civarda yaşayan Darhad ve Moğollar arasında da oldukça ünlüdür. Taygaya ilk kez gittiğim 2012’de, yaz obasında sabah güneşi altında kemiklerimi

ısıtmaya çalışırken at üstünde yaşlı bir adam ve genç bir kız durmuştu önümde. Kafamı kaldırıp yukarı baktığımda gülümsemiş ve Arıkşana gittiklerini söylemişlerdi. Şifa bulmak için günlerdir yolculuk yapan baba kız, bu nehrin kaynağının birçok hastalığı iyileştirdiğini söylemiş ve yollarına devam etmişlerdi. Daha sonra, bu nehir kaynağının şifalı olduğuna inanıldığını ve özellikle yaz aylarında insanların yedi gece kalarak nehrin suyundan faydalandıklarını öğrendim. Yedi gün boyunca buradan su içerek şifa arayan insanlar, kaynağın iyesine sunumlarda bulunur ve iyenin kendilerine şifa sağlaması için dua ederler.

Sonbahar obalarından birinin yanındaki Coşama gölü de yumuşak ruha sahip yerlerden biri. Anlatılara göre göldeki küçük bir kara parçasında zaman zaman beyaz bir at ortaya çıkarmış. Bu atı gören kişinin şansı açılır, beyaz at onu ve ailesini korumuş. Caraş nehri de Dukhalar arasında bilinen yumuşak yerlerden bir diğeridir. Buranın iyesi nehrin içindeki taşlara değişik şekiller verir. Bunların çoğu hayvan biçimindedir ve buradan bir taş alıp saklamak o kişiye iyi şans getirir. Genç avcılardan Batbayar oradan aldığı bir taşın kendisine nasıl yardımcı olduğunu şöyle anlatmıştı:

Nehirde bir defasında siyah kuş şeklinde bir taş bulmuştum. İlk bulduğumda taş kırmızıydı, ama zamanla gri ve siyaha döndü. Sanki hayatım bu taşa benzer bir şekilde dönüşüyor gibi hissediyorum, bu yüzden taş benim bir parçam oldu. Ve taşı aldığımdan beri bir daha siyah kuş avlamadım. Bu hayvanın beni koruduğunu düşünüyorum. Taşı evdeki *eerenime*⁶ asıyorum ve bence bize iyi şans getiriyor. Onu çocuklarıma bırakacağım. (Batbayar 2016)

Dolayısıyla taygada iyesi olan sabit yerlerin bazıları rahatlıkla ziyaret edilebilir, ancak sunumda bulunmayı ihmal etmemeli ve her zaman saygılı davranılmalı.

Azalı Yerler

Yukarıda bahsettiğim iyeli (sahipli) yerler dışında taygada sabit bir yeri olmayan ve farklı yerlerde ortaya çıkabilen “azalı cer”, yani hayaletli

6. *Eeren* genellikle bir kumaş parçasının şaman tarafından canlandırılarak koruyucu bir ruha dönüştürüldüğü bir totemdir. Önümüzdeki bölümlerde detaylı olarak açıklayacağım.

yerler de var. Dukhaların inancına göre bir insan öldüğünde gerekli ritüeller yapılmazsa ruhları bu dünyadan ayrılmayarak iki dünya arasında sıkışıp kalabilir. İşte bu ruhların dolaştığı yerlere azalı yerler denilir. Bu sıkışmış ruhlar yer değiştirdiği için azalı yerler sabit değildir ancak bazı işaretlerden anlaşılabilir. Buralarda gezinenler kendilerini yanlışlıkla yaralayabilir, değişik sesler duyabilir ya da gece kâbus görebilirler. Çoğu zaman köpekler buralarda huysuzlanıp havlamaya başlar. Bir yerin azalı olduğundan şüphelenen kişi avlanmayı hemen kesmeli ve oradan uzaklaşmalıdır çünkü sinirlenen hayalet ölüme bile sebep olabilir. Orta yaşlı bir avcı olan Otganbayar başlarına gelen şöyle bir olaydan bahsetmişti:

Beş sene önce amcamla ava gittiğimizde geceyi geçirmek için küçük bir nehrin yanında mola vermiştik. Yemeğimizi yedikten sonra çığlığa benzer garip sesler duyduk ama hayvan sesidir herhalde diye düşündük. Bir süre sonra sesler daha da arttı ve amcam oranın hayaletli bir yer olma ihtimalini düşünerek toplanıp gidelim dedi. Hemen uzaklaşıp geceyi başka bir yerde geçirdik. (Otganbayar 2013)

Azalı yerlerin değişmesi taygadakilerin etraftaki işaretlere her zaman dikkat etmesini gerektiren nedenlerden biridir.

Ormanın Koruyucu Ruhları: Avılan ve Batıkşan

Batıkşan'ın adını ormana geldiğim ilk günden beri hep duyuyordum. Öyle ki çadırın içinde çıtırdarak yanan meşe ateşinin içimizi ısıttığı soğuk kış gecelerinde anlatılan Batıkşan hikâyelerine insanlar önce gülüyor ama her seferinde sohbet sonrasında ilginç bir şekilde sessizleşiyorlardı. Küçük bir kız çocuğu şeklinde kendini gösteren bu ruh, tayganın en önemli koruyucularından biriydi.

Hikâyelerin çoğunda farklı şeyler anlatılsa da, ana tema hep Batıkşan'ın kendi bölgesindeki hayvanları insanlardan koruması üzerine kuruluydu. Sıklıkla anlatılan bir hikâyeye göre adamın biri ava çıkmış ve peşinden koştuğu hayvanı yaralamış ama ölmeyen yaralı geyik Arığ dağının yanındaki Umay tepesine doğru koşmaya başlamış. Geyiği öldürmek için peşinden giden adam havanın birdenbire fırtınaya dönüşmesiyle şaşmış kalmış. Şiddetli fırtınadan kaçmak için dağdan inmeye

çalışırken, elinde yarısı kırılmış bir kâse tutan uzun saçlı bir kadının, yaraladığı geyiğe su içirerek onu iyileştirdiğine şahit olmuş. Korkarak kaçan adam arkasına baktığında geyiğin tamamen iyileşmiş halde koştuğunu görmüş.

Bu hikâyede anlatıldığı gibi, insanlar genellikle Batıkşan'ı kendi bölgesini korumak için avcıları, hatta bazen evcil rengeyiklerini kovalarken görürler. Batıkşan'ı bir ağacın üzerinde otururken ya da nehirden su içerken görmekse iyiye yorulan bir işarettir ve kişiye şans getirdiğine inanılır. Obadaki kadınlardan birinin anlattığına göre, annesi küçükken bir gün ormanda yürüyormuş ve tesadüfen kafasını yukarıya kaldırdığında bir ağacın üzerinden oturan kısa boylu, uzun sarı saçlı bir kadın görmüş. Korkup arkasını dönerek koşmaya başlamış. Çadırların yanına geldiğinde başına geleni anlatmış ve yaşlılar gördüğü şeyin Batıkşan, yani ormanın koruyucu ruhu olduğunu söylemişler. Onu bulmak için hemen geri dönmüş ama ortada kimse yokmuş, yine de yaşlılar annesinin uzun ve güzel bir ömür süreceğini söylemişler. Kısacası bir yer iyesinin vücut bulmuş hali olan Batıkşan, hem muzip halleriyle insanları güldürür (örneğin obaya gelip rengeyiği sağan kadınların sütünü alıp kaçarak onları şaşırtmak gibi) hem de kendi bölgesindeki hayvanları koruyarak taygaya sahip çıkar.

Batıkşan gibi insanlara görünen bir diğer koruyucu ruh da Avilan'dır. Gene benzer sebeplerle kendi alanını korumak için ortaya çıkan Avilan, insan-hayvan karışımı bir yapıya sahiptir; daha doğrusu yarı insan yarı hayvandır. Hikâyeye göre tüm insanların iyi ve kötü tarafı vardır. Avilan, karşılaştığı kişiyi ikiye bölüp iyi tarafını kendine alma gücüne sahiptir. Bu ruhun ayak izleri bile hayvan-insan karışımıdır, yani biri insan, diğeri hayvan ayak izidir. Avilan'la ilgili sıkça anlatılan bir hikâyeye, Aridge dağının yakınlarında hayvan öldüren bir avcının dağın ruhunu kızdırmasıyla ilgilidir. İyeli yerde avlandığını fark eden avcı oldukça korkmuştur ama hava karardığından geceyi mecburen orada geçirir. Ertesi sabah kalktığında bir sürü yarım insanın dağa tırmandığını görür ve bir gün önce geyiği öldürdüğü noktada geyik tekrar ayağa kalkıp dirilmiştir. Avilan hayvana yeniden can vermiştir (Pedersen 2009).

Köydeki yaşlılardan bir diğeri Durgurma, Avilan'ın karşılaştığı insanların iyi taraflarını aldığı için tamamen temiz olduğunu söyleyip şöyle bir efsaneden bahsetmişti:

Eski zamanlarda bir adam bir şamanla karşılaşmış ve şaman insanların iyi ve kötü tarafları olduğunu söylemiş. O esnada kalabalık bir çadırda oturuyorlarmış ama adam şamana inanmamış. Söylediğini ispatlayacağını söyleyen şaman adama elini uzatmış ve etrafındaki insanlara parmaklarının arasından bakmasını söylemiş. Bunun üzerine adam gördüklerine inanmamış. Çadırda oturanların hepsi yarı insan yarı hayvan olarak görünüyormuş. Kiminin eli ayı eli, kiminin ayağı kurt ayağı, bazılarının başı geyik başı. İşte çift formlu görünme olayı böyle başlamış. (Durgurma 2012)

Bu efsane obada bir hikâye gibi anlatılsa da, aslında insanlarla hayvanlar arasındaki geçişken sınırı hatırlatması bakımından oldukça önemli. Bir başka hikâyeye göre de çok eskiden uzak vadilerin ve dağların henüz insan eli değmemiş saf olduğu zamanlarda, yer iyeleri oraya ilk gelen insanlarla arkadaş olmak istemişler. İnsanların verebileceği zararlardan habersiz olan iyeler ilk tanıştıkları insanların yarısını alarak onlarla dost olmaya çalışmışlar. İnanişâ göre insanların hepsinin iki tarafı varmış, yarı insan yarı hayvan. Yer iyeleri karşılaştıkları kişilerin insan tarafını aldıkları için Avılan yarı insan yarı hayvan olarak görülürmüş.

Avılan anlatıları, insanlarla hayvanların bir zamanlar benzer olduğunu gösteren mitlerdendir ve bence insanlarla hayvanlar arasındaki geçişkenliği temsil eder. Dukhalar gibi birçok avcı-toplayıcı toplum çift formlu canlılardan bahseder. Guenter'e göre bu toplumların mitlerinde hep yarı insan yarı hayvan, daha doğrusu insan hayvan sınırının geçişken olduğu ilk yaratılış zamanlarının bahsi geçer (Guenter 1999: 429). Bugün artık insan hayvan arasındaki geçişin ya da çift formluluğun eskisi kadar yaygın bir inanış olduğunu söylemek zor. Ancak yine de Dukhalar gibi toplumlarda bu geçiş, efsanelerde ve hatta şaman ayinlerinde birçok kez tekrarlanır. Ayin sırasında yardımcı ruhları sayesinde bir ayıya ya da kurda dönüşen kam (şaman), uluyarak ya da kükreyerek türler arasındaki geçişkenliği herkesin gözü önünde tekrar canlandırmış olur.

Tüm bu hikâyeler kulağa biraz korkutucu gelse de insanların çoğu Batıkşan ve Avılan'a oldukça saygı duyarlar. Çünkü bilirler ki onlar sadece kendi topraklarını korumaya çalışıyorlar ve her zaman ada-

letliler. Onların alanına girip hayvanlarını öldürmediğiniz sürece asla kimseye zarar vermezler.

Atalardan Kalma Kutsal Yerler

Bir sonbahar sabahı uykusuz bir gecenin ardından çadırımızın önünde otururken, yaşlı avcılardan Gombo'nun rengineyiklerini yüklediğini gördüm. Göç zamanı olmadığına göre herhalde ava gidiyor diye düşündüm ama tek başına olması dikkatimi çekti. Hem biraz sohbet etmek hem de nereye gideceğini öğrenmek için yanına gittim. Her konuda meraklı, küçük bir çocuk gibi sürekli soru soran hallerime herkes alışmıştı ne de olsa. Yanına gittiğimde geyiklerini yüklemiş ve dışarıya süt saçarak sunum yapmaya başlamıştı. Sessizce sunumunu bitirmesini bekledikten sonra heyecanla nereye gittiğini sorduğumda, "Dahılgamı ziyarette. Uzun zamandır gidemiyorum, bu sonbaharda gitmezsem artık başımıza kötü bir şeyler gelecek," dedi.

Kafasına koyduğu şeyi yaparken soru yağmuruna tutulduğunda sıkılan diğer yaşlılar gibi çok fazla uzatmadan, "Görüşürüz," dedi ve rengineyiğine atlayıp nehir boyunca ilerleyerek bir süre sonra gözden kayboldu. Bense *dahılga*nın ne olduğunu anlamaya çalışarak arkasından bakakaldım ve Sarnai'ye sormak için hemen çadırımıza gittim.

Taygada herkes tarafından saygı gören sahipli yerlerin dışında, değişik aile soylarına ait kutsal yerler de coğrafyanın önemli bir parçası. Buralar genellikle eski zamanlarda o aile soyundan güçlü bir şamanın öldüğünde bırakıldığı yerler. Her aile soyunun dahılgası farklı ve her yıl sunumda bulunmak için buraları ziyaret etmek çok önemli. Eğer dahılga ziyaret edilemeyecek bir yere o zaman en azından uzaktan sunumlarda bulunmak gerekir. Aynı yerel iyeler gibi dahılgalar da yumuşak ya da katı karaktere sahip olabilirler. Eğer kişinin dahılgası katı karakterdeyse fiziksel olarak ziyaret edemez, sadece uzaktan sunumda bulunabilir. Yumuşak karaktere sahip dahılgası olanlarınsa her yıl ziyaret etmesi beklenir. Buralarda da avlanmak yasaktır. Bugün maalesef gençlerin birçoğu, dahılgaları yumuşak bile olsa ziyarete gidemiyor; ülke sınırları çizilirken kutsal yerler düşünülmediğinden, birçok ailenin dahılgası Tuva sınırları içinde. Ayrıca son zamanlarda okul, iş gibi nedenlerle uzun süre taygadan ayrı kalan gençler, annelerinin ve babalarının dahılgalalarına sunumlarda bulunmaları bir zorunluluk olmasına rağmen,

ziyaret edecek vakti bulamıyorlar. Bu durumdan şikâyetçi olan yaşlılardan Galtulga bir keresinde şöyle söylemişti:

Dahılga bir ailenin refahı için büyük önem taşır. Atalarımızın ruhları orada yaşar ve onlar için düzenli olarak dua etmek son derece önemlidir. Mesela benim dahılgam Tuva’da büyük bir şaman ağacı. Her yıl oraya babamla gider ve sunumlarımızı yapardık. Rengeyiği üzerinde dört günlük bir yolculuktu ama bizim için her sonbahar tekrarlanan bir gelenektir. Moğolistan ve Rusya arasındaki sınırlar kapatıldığından ve sıkı bir şekilde kontrol edilmeye başlandığından beri ağacımızı ziyaret edemiyoruz. Buradan dua etmeye çalışıyoruz ama oraya gitmeyerek neleri kaçırdığımızı kim bilir. Bazen kötü şeyler olduğunda, bunun sebebinin dahılga gidemiyor olmamızla ilgili olduğundan şüpheleniyorum. (Galtulga 2015)

Yukarıda bahsettiğim sebeplerden dolayı dahılgalarını ziyaret edemeyenler uzaktan dua etmek için “örgül” adı verilen sunaklar yaparlar. Dahılgasını ziyaret edemeyenler en azından uzaktan sunum yaparak saygılarını gösterirler.

Kutsal Ağaç

Takvime göre sonbaharın sonlarına yaklaşmıştık ama takvimlerin hiçbir anlamının olmadığı taygada hava soğuyalı aylar olmuştu. Artık takvimlere ve aylara bakmayı bırakmıştım. Yaşlı avcılardan Yul’la kısa bir seyahate çıkmıştık. Ormanın bizim obaya uzak bir yerinde tek başına yaşayan bir Dukha ailesini ziyarete gidiyorduk. Çadırında birkaç gün misafir olacağımız bu çiftin eski efsaneleri iyi bildiklerini duymuştum; onlarla mutlaka tanışmak istiyordum. Rengeyiklerimizi hazırlamış, her ihtimale karşı yanımıza biraz ekmek alıp yola koyulmuşduk. Yul’un peşinden giderken ormanda büyümüş bu yaşlı adamı hayranlıkla izliyordum. Normalde oldukça konuşkan olmasına rağmen yoldayken yüzüne ciddi bir ifade oturan Yul, elindeki değnekle arada yerden güç alıyor, kimi zaman durup elindeki eski dürbünle etrafa bakıyordu. Dört-beş saat rengelikleriyle yol almıştık sanırım, ayaklarım çoktan uyuşmuştu ki vadinin sonundan sola doğru kıvrılan nehrin yanında durduk. Mola vermek için durduğumuzu düşündüm ama Yul

ateş yakmak için çalı çırpı toplamaya başlayınca neden durduğumuzu sorduğumda, “Kutsal ağacıma yakın bir yerdeyiz. Bu kadar yakınına gelmişken sunum yapmadan geçemem,” dedi.

“Aaa, senin ağacın bu kadar yakında mıydı? Neden yanına gitmiyoruz o zaman?”

“Bilmem, işimiz var diye şimdi vakit kaybetmeyelim dedim. Aslında gidebilirdik.”

Uzun zamandır hep duyduğum kutsal ağaçlardan birini ziyaret etme fırsatının beni ne kadar heyecanlandırıldığını tahmin edemezdi tabii. O kadar hevesli olduğumu görünce gideceğimiz aileye biraz daha geç varmayı göze alarak Yul’un ağacına doğru yola koyulduk. Yaklaşık bir saat yol aldıktan sonra çok yaklaştığımızı söyledi ve rengineyiklerinden indik. Hemen “Ateş yakmak için odun toplayalım,” dedi ve küçük bir ateş yaktık. Geyiğin üstündeki yükten yanımıza aldığımız küçük bir kap çıkardı ve ateşin üzerinde su kaynattı. Böyle bir zamanda çay içmemiz şart mı sanki diye düşünürken, sanki aklımdan geçenleri okumuş gibi bana döndü ve, “Ağacımı sunum yapmadan ziyaret edemem. Buraya kadar gelip ona hediye vermemek büyük saygısızlık olur,” dedi. Aceleciliğimden utanarak anladığımı belli ettim ve eski bir bez parçasından çayı çıkarıp elimde parçalayarak kaynayan suya attım. Bir yandan da ağacın hangisi olduğunu anlamaya çalışıyordum. Şu an görüşümüzde olmadığını, ağacın çok yakınında ateş yakılamayacağı için ateşi burada yaktığımızı söyledi. Çayı hazırladıktan sonra bir bardağa koyarak yanımıza aldık. Yul, rengineyiğine bağlı heybesini gidip tekrar açtı ve içinden beyaz bir *hadık*⁷ çıkardı.

“Şimdi beni takip et ve ben ne yaparsam aynısını yap. Yalnız dikkatli olman lazım çünkü ağacımın seni kabul edip etmeyeceğini bilmiyoruz. Eğer bir terslik sezersem sana söylerim. O zaman sessizce buraya geri dön,” dedi.

Belki elli metre yürüdük yürümedik, Yul ormanın içinde olanca heybetiyle sanki binlerce yıldır oradaymış gibi görünen büyük bir ağacı işaret etti. İlk defa kutsal ağaçlardan birini görmenin heyecanıla tüyle-rim ürperdi. Birçok dalı olan ve etraftakilere göre çok daha büyük bir

7. Moğolca bir kelime olan hadık (khadag) genellikle sarı, beyaz ya da mavi renkte ve uzun ince ayınsel bir kumaş parçasıdır. Ayinlerde saygı göstermek için kişiler birbirlerine verir ya da kutsal yerlere bağlarlar.

ağaçtı. Dallarında artık yağmurdan ve kardan eskidikleri anlaşılan bez parçaları bağlıydı. O tarafa doğru hızla yürüdüğümü gören Yul beni uyardı: “Kutsal ağaçların etrafında sadece güneş yönünde dolaşırız. Güneşin hareketleriyle beraber hareket etmek çok önemli. Beni takip et.”

Ağacın etrafında söylediği gibi saat yönünde üç kez döndük. Bu esnada Yul içinden bir şeyler mırıldanıyordu. Başladığımız noktada durup bir kaşıkla elindeki sütlü çaydan ağaca saçtı. Sonra kendi etrafında dönerek her yöne çay serpmeye devam etti. İşi bitince elindeki bardağı bana verdi ve yanındaki beyaz bez parçasını ağacın dallarından birine bağladı. O sırada gene içinden bir şeyler mırıldanıyordu. Gözlerini açtı, ağaca tekrar dönüp baktı ve “Gidelim,” dedi.

Dönüş yolunda Yul’a ağaca neler söylediğini sordum. Kutsal ağacın nasıl bir işlevi olduğunu merak ediyordum.

“Bu ağaca istediğin tüm güzel şeyler için dua edebilirsin. İnsanlar, örneğin aileleri için sağlık, iyi bir av ya da çocukları için iyi şans dileyebilirler ya da birileri zor bir zaman geçiriyorsa bunun için çözüm isteyebilir. Her şey olabilir. Bu şekilde geçim kaynağını bile iyileştirebilir, rengineyiklerini koruyabilirsin. Aile ağacı zor zaman geçiren kişilerin mutlaka yanında olur. Genellikle ağacını ziyaret ettikten sonraki on

Şamanın ağacı denilen kutsal ağaçlardan biri.

sekiz ya da yirmi bir gün içinde değişiklikler başlar,” dedi. Yul’un ağacının beni kabul etmesine minnettar olarak ormandaki yolculuğumuza devam ettik.

Dukhalarda her ailenin atalarından miras benzer bir kutsal ağacı var. Kutsal ağacı ziyaret etmek için en uygun mevsim sonbaharda, yeni aydan sonraki ilk on beş gün olarak kabul edilir. Bu günler içinde de en uygunu ayın üçü, beşi, yedisi gibi tek sayılı günlerdir. Birçok insan genellikle sonbaharın ilk yeni ayından sonraki ilk tekli günde ziyarete gider. Yaşlılardan kimisine göre kutsal ağacını ziyaret etmek, bir nevi hayatının nasıl gideceğini önceden görmek gibidir. Nergui adındaki eski bir avcı, avlanma başarısının doğrudan aile ağacıyla ilişkili olduğunu çok uzun zaman önce nasıl fark ettiğini şöyle anlatmıştı:

Yıllar önce, hiçbir şey avlayamadığım bir dönem oldu. Ne olduğunu anlayamıyordum, hiç hayvan göremiyordum; görsem bile asla vurmuyordum. Sonra bir şamana gittim ve benim için bir ayin yapmasını istedim. Ayinin sonunda, uzun zamandır ağacımı ziyaret etmediğimi ve bu yüzden av şansımın kapalı olduğunu söyledi. O zamandan beri ağacımı düzenli olarak ziyaret etmeye çalışıyorum ama bir yıl bile gidemesem avdaki başarımın azaldığını hissediyorum. Ağacım avlanmama yardım ediyor. (Nergüi 2016)

Bu anlatıda görüldüğü üzere, kutsal ağaç ibadet edildiğinde insanlara iyi şans getirdiği gibi uzun süre ihmal edildiğindeyse zarar verme potansiyeline de sahiptir.

Doğaya Borcunu Ödeme: Her Yer Mezarlık

Yukarıda bahsettiğim gibi taygada birçok yer ruhlarla dolu ancak bu coğrafyanın her karesini Dukhalar için kutsal yapan başka önemli bir etken daha var: tayganın tamamının açık mezarlık olması. Dukhalar geleneksel olarak ölülerini gömmezler, onun yerine İngilizce literatüre “havaya gömme” olarak geçen bir yöntemle dışarıda hayvanların yeme-i için bırakırlar. Dukha dilinde buna *iltten salır*, yani “dışarıya salma” denilir. Bu yüzden yaşadıkları coğrafyanın tamamı bir açık mezarlık gibi düşünülebilir. Geçmişten beri atalarının hepsini dışarıya salarak doğaya bırakan Dukhalar için tayganın tamamı kutsaldır.

Dukhalarda ölüleri gömmek tabu olarak kabul edilir. Bunun neden kötü bir şey olduğunu sorduğumda ölüleri gömmenin toprağı kirleteceğini söylediler, ama ne demek istediklerini tam anlayamıyordum. Daha sonra konuştuğum yaşlılardan biri durumu şöyle açıklamıştı:

Eskiden biz hep hareket halinde insanlardık, çok daha sık göç ederdik. Ölülerimizi dışarıya saldıgımızda, tek bir yere bağlamak yerine doğada serbest bırakmış oluyoruz. Biz ölen kişiyi gömmek istemeyiz çünkü o zaman kişinin ruhu ayrılır ama bedeni toprakta kalmış olur ve toprakta kalan kemikler kirlilik yaratır. Oysa biz her şeyin ortadan kaybolmasını isteriz. Böylece dışarıya bıraktığın beden tamamen yok olur. Ayrıca kişi öldüğünde hayvanlara da hizmet etmiş olur çünkü kemiklerin ve etin tamamı hayvanlar tarafından yenir. Böylece hayattayken yediğimiz hayvanlar da bizi yer ve kişi tamamen doğaya karışır. (Erhi 2016)

Sonunda bu açıklamayla Dukhaların neden ölülerini gömmek istemediklerini anlamıştım. Toprağın altında kalan kemikleri bile bir tür kirlilik olarak görüyorlardı. Ancak diğer her şeyde olduğu gibi, bu konuda da artık bazı değişimler yaşanıyor. Özellikle köyde vefat edenler genellikle gömülüyor. Dukhalar arasında yaşadığım süre içinde herhangi bir ölü defnetme törenine denk gelmedim. Daha doğrusu bir kere diğer obadan birinin vefat ettiğini duydum ama çok ilginç bir şekilde, her şeyi bana anlatan manevi annem o gün hiçbir şey söylemeden “köye gidiyorum” diyerek ortadan kayboldu; cenazeye gittiğini sonradan öğrendim. Hiçbir zaman açıkça konuşmasak da onunla gitmemi istemiş olabileceğini tahmin ediyorum. Çünkü ölünün ruhunu diğer tarafa göndermek ciddi bir iş ve yabancı ya da kuralları bilmeyerek yanlış bir şeyler yapabilecek birisi, sorunlara neden olabilir. Böyle düşünüldüğünde sürekli her şeyi soran bir araştırmacıyı etrafta istememiş olabilir.

Bir ölü salma ritüeline denk gelemesem de taygada kaldığım süre içinde birçok kişiden, baştan sona bir defin törenini anlatmasını istedim. Bu anlatılardan yola çıkarak Dukhalarda biri öldüğünden neler yapıldığını aşağıda anlatacağım.

Öncelikle eğer kişi taygada öldüyse dışarıya salma törenine kadar yeni bir çadır kurulur ve beden bunun içine konulur. Eğer kişi evin-

de öldüyse dışarıya kapıdan değil kapının sağ tarafındaki direklerin arasından çıkarılır. Böylelikle kapının yeri konusunda kandırdıkları ölünün ruhunun eve tekrar gelmesi engellenir. Ölen kişi yeni kurulan çadıra beyaz bir kumaşa sarılı halde yerleştirildikten sonra ne zaman ve nereye bırakılacağına karar verilir. Bu esnada diğer aileler yakınına kaybeden aileyi ziyaret eder ve yiyecek getirir. Ölünün bırakılacağı yer konusu aileye bağlıdır. Genellikle göç rotaları üzerinde olmayan, yani insanların çok sık geçmediği uzak, güzel bir yer uygun görülür. Güzel bir yer olması, mümkünse yakınında nehir olması tercih edilir. Genellikle törenden önce ölen kişinin akrabaları etrafta gezinip bırakılacak yere karar verirler. Bir diğer önemli konuysa ölünün ne zaman ve nasıl bırakılacağıdır, ki buna ancak bir şaman karar verebilir. Bugün ise Dukhalar arasında rastladığım nadir Budist geleneklerden birisi de bu aşamada lamalara başvurulması. Neden olduğunu bilmiyorum ama bugün Dukhaların çoğu ölülerini bırakmadan önce en yakın yerleşim birimindeki bir lamaya ulaşır, ondan kişinin ölüm haritasına bakmasını istiyorlar. Buna *alttan haarşığlıg* deniliyor ve aile ne yapacağına buna göre karar veriyor. Eskiden bu aşamada ailelere bir şaman yardım edermiş. Kişinin bırakılacağı yere gitme zamanı geldiğinde, lamanın söylediği kurallara göre kimlerin geleceği ya da nelerin yapılması gerektiği zaten belirlenmiştir. Lama baktığı ölüm haritasında, “At burcundan kişiler törene katılamaz, mavi renkli khadag uygun değil,” gibi detaylar verebilir. Buna göre belli kişiler ve kurallar eşliğinde, ölen kişi ahşaptan yapılan sedyeye benzer bir platforma koyularak götürüleceği yere rengeyiğiyle taşınır. Önceden karar verilen yere varıldığında yere yeşil bir kumaş serilir ve ölü üzerine bırakılır. Başının altına çay ve eğer içiyorsa yanına biraz tütün ve pipo konulur. Kişinin tarak, ayna gibi kişisel eşyaları ve eğer varsa kişisel eerenleri de yakında bir yere asılır. Çok fazla oyalanmadan ölü hedeflenen yere bırakılır ve obaya geri dönülür. Uzun süre orada kalmanın ölen kişinin ruhunun ayrılmasını zorlaştırdığına inanılır. Bu işleme Dukha dilinde *curttadır*, yani yurtlatmak denilir. Ölen kişinin ailesi dilerse kırk dokuz gün sonra gidip bakabilir ama zaten genellikle üç gün içinde cesedin hayvanlar, özellikle yırtıcı kuşlar tarafından yenildiği söyleniyor. Daha önce bahsettiğim gibi burada asıl önemli olan, yukarıda anlattığım kurallara uyarak kişinin ruhunun diğer tarafa geçmesini sağlamak. Zira gitmeyi reddeden ruhlar, yukarıda anlattığım

azalı yerler örneğinde olduğu gibi, bu dünyada kalır ve insanları rahatsız ederler. Ölülerini dışarıya salma geleneği Dukhalar için yaşadıkları coğrafyayı kutsal bir alana dönüştüren önemli bir gelenektir; zira burası atalarının “yurtlatıldığı” dev bir mezarlık gibidir.

Hanenin Yaşayan Ruhları: Eerenler

Peki, göçer halklar için evin, yani çadırın hiçbir önemi yok mu? Sık sık çadırlarının yerini değiştiren, her mevsim evlerini yıkıp tekrar kuran göçerler, ev kavramını şehirlerde yaşayan insanlar gibi dört duvar arasına hapsedmez ve tek bir ev yerine coğrafyanın tamamına bağlanarak, ev kavramını çok daha geniş algırlar; onların evi coğrafyanın tamamıdır. Ancak bu durum, taygada uzun süre dışarıda vakit geçirenlerin obaya dönüp dumanı tüten bir çadırı gördüklerinde, hatta obaya yaklaşırken kendilerini fark edip havlamaya başlayan köpeklerin sesini duyduklarında rahatlamadıkları anlamına gelmez. Elbette çadırın huzurlu ve rahat ortamı Dukhalar için de oldukça önemli ve insanlar obaya girdiklerinde kendilerini tam anlamıyla eve gelmiş gibi hissederler. Dukha dilinde kurdukları çadırsa *alacı* ög denilir.

Dukhaların yanında uzun bir kış geçirdiğim 2015 yılında, soğuk bir akşamüstü ateşin başında Sarnai'yle otururken öğrendiğim bir bilgiden sonra, kişilerin hanelerine bağlılıklarının düşündüğünden çok daha derin olduğunu öğrenmiştim. Hava kararmak üzereydi ve alacıda yemek hazırlıkları yapmaya başlamıştık. Sarnai yaklaşık on dakikadır telefonda köyde yaşayan büyük kızıyla konuşuyordu ki telefon aniden kapandı. Taygada telefon zor çektiği için konuşmalar genellikle bu şekilde son buluyordu. Hayatı boyunca ormanda yaşayan Sarnai'nin üç kızı ve köyde yaşayan büyük kızından üç de torunu vardı. Köydeki kızıyla hemen her gün telefonda konuşuyor ve o gün neler yaptıklarını birbirlerine anlatıyorlardı. Sarnai ona rengineyiklerini anlatıyor, kızı Tunga'ysa torunlarının okulda neler yaptıklarından bahsediyordu. Birbirlerine çok düşkünlerdi. Telefon aniden kapandığı için morali bozulmuş halde ateşin başına oturduğunda Sarnai'ye, “Neden kışları kızının yanında köyde yaşamıyorsun,” diye sordum. Rengeyikleri kış aylarında uzak bir vadiye bırakıldığından, hayvancılık anlamında yapacak çok da bir iş yoktu, dolayısıyla kışın bir kısmını rahatlıkla köyde ev ortamının konforunda ve torunlarının yanında geçirebilirdi.

Sarnai soruma cevap olarak alacıyı bırakamayacağını söyledi. Ne demek istediğini anlayamayarak ona şaşkınca bakmış olmalıyım ki, alacının arka tarafını işaret etti. Hâlâ anlamadığımı gördüğündeyse, “Eerenler. Eerenler yüzünden gidemem. Onları bırakamam,” dedi.

Tuva dilinde eeren bir çeşit koruyucu ruh ya da şamanik bir totemdir diyebiliriz. Dukhaların birçoğunun çadırında *eeren* şeklinde ruhlar yaşar ve bu eerenlerin yeri, çadırın giriş kapısının hemen karşısındaki alandır. Görünüş olarak eeren, şaman tarafından koruyucu ruha dönüştürülmüş, yani bir anlamda canlandırılmış bir kumaş parçasıdır. İnsanlar ciddi bir sorunla karşı karşıya kaldıklarında şamana giderler ve şaman ayin yoluyla ruhlarla iletişime geçerek, sorunun kaynağını bulur. Kimi durumlarda şaman o kişiyi ya da aileyi koruması için bir eeren yapmayı önerebilir. Örneğin hasta bir çocuk için kişisel bir eeren yapılırken, sürüsünde sorun yaşayan biri için kutsal geyik eereni ya da avda sorun yaşayan bir avcı için av eereni yapılabilir. Çoğu eeren evdeki kutsal bölgede saklanır; kutsal rengeyiği için yapılan eeren ise hayvanın boynuna tasma gibi takılır.

Bir eeren canlandırıldıktan sonra kişi hayatının sonuna kadar ona bakmakla yükümlüdür, örneğin her ilkbaharda bir ayinle eerenlerin

Obanın en yaşlısı Ponsul torunuyla oynuyor. Sol tarafta çadırın içindeki eerenler görülüyor.

yenilenmesi gerekir. Her eerenin yapısı ve ona gösterilecek özen farklıdır. Örneğin bazı ailelerin eerenleri yalnızca koyu renkli kumaştan yapılıp ve geceleri dışarı çıkarılabilir. Sunum için kullandıkları çay da sütsüz siyah çay olmalıdır. Kimi ailelerse sadece beyaz renkleri kullanıp sunumlarını gündüz yapabilirler, ya da renkli iplik ve kumaş kullanabilirler. Eerenlerin nerede saklanacağı da değişiklik gösterebilir. Bazı durumlarda şaman, bir kişi için yaptığı eerenin kişinin anneannesinde ya da başka bir akrabasının hanesinde saklanması gerektiğini söyleyebilir. Her halükarda eerenler hanenin bir bireyi gibi özenle orada yaşar ve ateşin ruhuyla birlikte hanenin en kutsal öğeleri olarak kabul edilirler. Bu nedenle Dukhaların çadırlarında vakit geçirdiğinizde düzenli olarak eerenlere ve ateşe sunumlarda bulunduklarını görebilirsiniz. Benim yaşadığım alacıda her sabah kalkar kalmaz çay yapılıp ve bu çay önce ateşe, eerenlere ve dışarıda dört bir yöne saçılır ve ancak o şekilde içilirdi. Benzer şekilde Dukhalara yenilebilen bir hediye götürdüğünüzde, örneğin çikolata, önce iki parça eerenlerin önüne konulur, biraz ateşin içine atılır ve ondan sonra yenilir. Avdan gelen avcılar da etin ilk parçasını eerenlere ve ateşe sunarlar; evden çıkmadan önce de eerenlerden şans dilerler.

Ailelerin eeren sayıları değişkenlik gösterir ve genç çiftlerin bir kısmının hiç eereni olmayabilir. Dukhalarda evlenen çiftler, ki buna *öglendir* derler, mutlaka yeni bir hane, yani alacı açarlar. Aynı Türkçede olduğu gibi ev-lenmek (ög-lenir), yeni bir hane kurmakla birebir bağlantılıdır. Kişisel eerenlerini ailelerinin evlerinde bıraktıklarından (ebeveynleri hayattaysa elbette), yeni hanelerine hiç eerenleri olmadan başlarlar. Evlenen çift birlikte çadırdaki ateşlerini yakar ve böylece evlerine ruh vererek yeni bir hane oluşturmuş sayılırlar. Ateşin ruhu hanenin sahibi sayıldığından, çiftlerin birlikte yeni bir ateş yakması önemli bir ritüeldir. Böylece yeni ateşle birlikte, yıllar içinde hanelerine yeni eerenler de katılabilir. Aslında yeni çiftler bir nevi eerenler aracılığıyla zaman içinde kendi tarihlerini yazarlar, yani hanedeki eerenler yaşanan belli başlı zorlukları gösteren bir aile albümü gibidir. Bir hanedeki eerenlerin sayısına ve hikâyesine bakarak onların ne gibi sorunlar yaşadıklarını anlayabilirsiniz.

Sarnai'nin eerenleri konusunda çok hassas olması ve onları bırakamamasıysa hiç evlenmediği için kendi aile hanesinin ateşini ve

eerenlerini hâlâ devam ettirmesiyle ilgiliydi. Sarnai evlenip kendi hanesini oluşturmadiğından, anne babası vefat etmiş olsa bile, hep onların hanesinde aynı ateş devam ettirerek yaşıyormuş olarak kabul edilir. Kişiler vefat ettiklerinde kişisel eerenleri onlarla birlikte doğaya salınır ancak evlendiklerinde kendi eerenleri yapıldığı yerde, yani ebeveynlerinin hanesinde kalır. Sarnai'nin evinde de ailesinden miras kalan on iki tane eereni vardı; ikisi kutsal rengineyi için, biri ablasının, biri yeğeninin, biri kendisinin, ikisi çocuklarının ve bir tane de ailesine ait av eereni.

Bu nedenle Sarnai kendi aile hanesini devam ettiren kişi olarak sadece kendisine ait eerenleri değil, aynı zamanda kardeşlerinin ve ailesinin eerenlerini koruyarak zaman ve nesiller arası bir köprü görevi görüyordu. Bu insanların hepsi zaman zaman Sarnai'nin çadırını ziyaret ederek kendilerini koruyan eerenlerine sunumlarda bulunuyordu. Ailesinin av eereni de onun hanesinde olduğundan, ailesindeki tüm erkekler, erkek kardeşinden yeğenlerine, ava gitmeden önce onun çadırına gelip başarılı bir av için dua ediyorlardı. Yani Sarnai ailesinin hanesini ve ruhlarını devam ettirerek geçmiş günümüze bağlayan bir köprü gibiydi. Bu nedenle geçici bir süre için bile olsa çadırını tamamen kapatıp köye gidemiyordu, çünkü omuzlarındaki yük oldukça ağırdı. O güne kadar Sarnai'nin böylesine önemli bir sorumluluğu olduğunu hiç bilmiyordum ve bunu öğrendikten sonra taygadan gitmenin onun için gerçekten ne anlama geleceğini anlamıştım. Taygayı bırakmak, onun ve onun gibi birçok orta yaş üstü insan için manevi bağlarını ve kimliklerini, yüzyıllar öncesinden bu güne uzanan aile zincirini geride bırakmak demekti.

Yaşayan Bir Coğrafyada Yaşamak

Gerek katıldığım söyleşilerde gerek arkadaş sohbetlerinde birçok insan, teknolojinin geliştiğı bu yüzyılda göçer halkların neden böylesine zorlu bir yaşam sürdürdüklerini sorarlar. Neden köye yerleşip daha rahat bir hayatı tercih etmiyorlar ki? Bu soru elbette yaşadıkları coğrafyanın insanlar için ne kadar hayatı ve önemli olabileceğı gerçeğı unutulurken soruluyor. Yukarıda anlattıklarımın anlaşılabilirliğine göre coğrafya, yaşamlarını bizzat onunla kurdukları ilişki üzerinden sürdüren göçer halklar için paha biçilmez derecede hayattır çünkü

tüm yaşanmışlıkların ve anıların da ötesinde, kişilerin manevi bağları da coğrafya ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Bu halkların çoğu çevrelerindeki dağların, nehirlerin ya da ağaçların ruhları olduğuna inanır; dolayısıyla yaşadıkları toprakları terk etmek onlar için akrabalarını bırakmak gibidir.

Geçtiğimiz günlerde tüm dünya Notre Dam kilisenin yanmasıyla insanlık için çok önemli bir tarihi mirasın ve kutsal mekânın yok olmasına üzülmüşken, sosyal medyada takip ettiğim, yerli halkların savunuculuğunu yapan Kuzey Amerika yerlilerinden bir kısmının şu şekilde bir paylaşım yapması oldukça dikkatimi çekti: “Dünyanın birçok yerinde insanlar yanan kilise için endişe ve korku duyuyorlar. Şimdi bu tarihi ve dini mekândaki hasarın kazayla değil de ortasından geçirilen bir petrol borusu ya da başka bir modern proje nedeniyle meydana geldiğini düşünün. Bu şok ve korku, topraklarımız ve kutsal mekânlarımız tehdit edilip yok edilirken yerli halkların her gün yaşadığı hislere benziyor.”

İşin doğrusu günümüzde yaşananların bu paylaşımında çok güzel ifade edildiğini düşünüyorum. Gerçekten de bugün yerli halkların birçoğunun kutsal ve canlı kabul ettiği dağlar ya da nehirler, sırf bu kutsallık modern toplumların standartlarına uymuyor diye görmezden geliniyor. Dukhalar üzerinden örneklere devam edecek olursak, onlar için yaşadıkları coğrafyanın her bir köşesi ruhlarla ve anılarla dolu. Özellikle animist diğer topluluklarda da olduğu gibi, coğrafyanın yaşayan ve kendileriyle iletişime geçen bir canlı olduğu inancını tekrar hatırlarsak, bunun onlar için nasıl farklı bir varoluş biçimi olduğunu anlayabiliriz. Bu durumu John Berger’in *Görme Biçimleri* kitabında okuyup esinlendiğim bir alıntıyla açıklamak istiyorum:

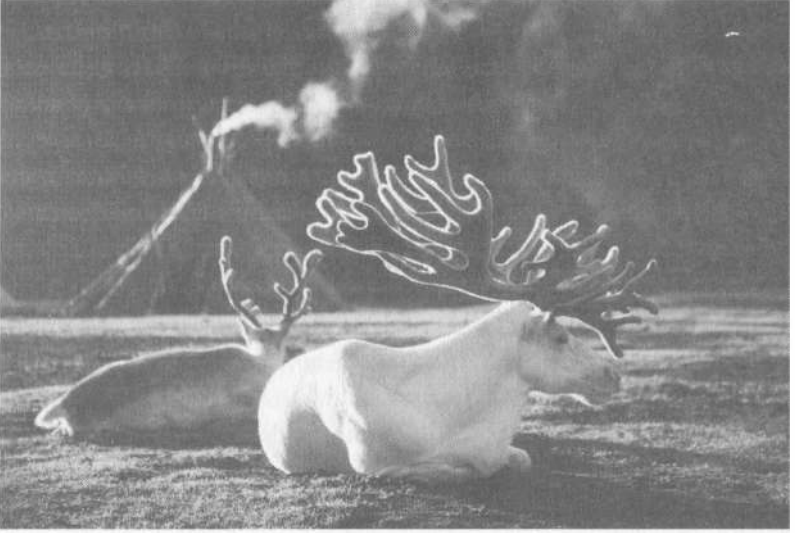
Görmeye başladıktan hemen sonra görüldüğümüzün de farkına varırız. Kendi gözümüzle birleşen diğerlerinin gözü, görülen dünyanın bir parçası olduğumuzu tamamen inandırıcı hale getirir. Görmenin karşılıklı doğası diyalogdan daha temeldir. (Berger 1972: 9)

Berger “diğerlerinin gözü” derken büyük ihtimalle diğer insanları kastediyor, ancak görmenin karşılıklılığının önemini anlatan bu fikir, Dukhaların dünyayı nasıl algıladıklarını ve coğrafya ile ilişkilerini

anlatması bakımından güzel bir örnek. Gerçekten de görülmenin bizi görünür ve canlı kılan, varlığımızın her daim onaylanmasına olanak sağlayan bir eylem olduğu konusunda John Berger'e katılıyorum. Ancak Batı toplumlarında bu "diğerlerinin gözü" genellikle diğer insanlardan oluşurken, Dukkalar gibi toplumlarda tüm yaşayan canlıları içerir. Bu nedenle Batılı toplumlarda doğayla kurulan ilişki "diğer gözden" yoksundur ve bu durum kişilerin doğaya bir nesne gibi yaklaşmasına ve bu toplumların, coğrafyadan çok insanlara bağlanmasına neden olur. Oysa Dukkalar için bu "diğer göz" her yerdedir ve taygada yürüyen bir insan, tek başına olsa bile, sürekli görüldüğünü ve böylece varlığının onaylandığını hisseder; çünkü etraftaki dağlar, nehirler ya da ağaçlar kendisini görür ve onunla iletişim kurar, aynı onun dağları ve nehirleri gördüğü gibi; böylece taygada dolaşan biri kendini hiçbir zaman yalnız hissetmez. Bu nedenle Dukkalar ve benzer animist toplumlar için coğrafyaya bağlılık çok ama çok güçlüdür. Çünkü oradan ayrıldığında sadece yaşadığı toprakları bırakmış olmaz, görünürlüğü ve varlığı, yani hayatta varoluş biçimi tehlike altına girer.

3

RENGEYİKLERİYLE YAŞAMAK

Rengeyiklerinin boynuzları her sene yaz mevsiminden sonra düşüp, sonra tekrar çıkarak bu heybetli hali alıyor.

2015 Mart

Kışın sonlarına yaklaştığımız mart ayında sakın bir akşamüstüydü. Yerde hâlâ kar olsa da hava yumuşamıştı; özellikle de güneşin ısıttığı gündüz saatlerinde bahar yakın zamanda geleceğinin sinyallerini veriyordu. Buna rağmen hava sıcaklıkları akşamları hâlâ sıfırın altına düşüyordu ve büyük ihtimalle hazirana kadar da böyle devam edecekti. Yine de gündüz sıfırın üstüne çıkan sıcaklıklar, sert bir kışın ardından içimizi ısıtmaya yetiyordu. Manevi annem Sarnai'yle çadırda oturmuş, öyle havadan sudan sohbet edip gülüşüyorduk. Bir yandan ben bulışıkları yıkarken, o da eski bir ayakkabısını tamir ediyordu. Zaten onun boş durduğunu neredeyse hiç görmedim; mutlaka kendisine yapacak bir şeyler bulurdu. Bense taygada hemen her gün düzenli olarak yaptığım akşamüstü ziyaretlerimden yeni dönmüştüm. Burada çadırların kapısı her zaman herkese açıktı, sadece ziyaretçinin ufak bir ses çıkarıp geldiğini ev sahiplerine belli etmesi yeterliydi, ki çoğu zaman buna bile gerek kalmıyordu çünkü karda hışırdayan ayak seslerimiz bu işlevi görüyordu. Kısa bir selamlaşmadan sonra ev sahibi hemen gelen kişinin önüne sıcak sütlü çay ve biraz ekmek koyar ve öyle havadan sudan konuşurduk. Taygada kışın kalan aile sayısı azaldığından ve her gün herkes birbirinin çadırını ziyaret ettiğinden, kimi zaman konuşmamız bile gerekmezdi. Öyle oturur, sessizce etrafa bakar ve çayımı içerdim.

O akşamüstü yaptığım ziyaretlerde, her zamanki gibi insanların çoğu çadırındaydı ve kendilerini oyalayacak bir şeyler bulmuşlardı. Kış ayları iş yükü anlamında en rahat ve boş aylardı. Bu ayların çoğunda rengineyiklerini bile uzaktaki bir vadiye bırakıyorlardı, ancak birkaç hafta önce rengineyikleri gelmişti. Yıkadığım bardakları kuruladıktan sonra Sarnai her zamanki gibi, “Çayını iç, çayını iç,” demişti ki dışarıda yan komşumuzun genç kızı Munku’nun çığlığıyla yerimizden zıpladık.

“Rengyeikleri geliyoooo! Rengyeikleri geliyooooor!”

Her gün akşamüstü saat altı civarında otlağa götürülmüş rengineyikleri obaya dönüyor, biz de hep birlikte yerimizden fırlıyorduk. Bu sesle beraber, obanın sessiz sakin ortamı bir anda değişiyor ve insanlar o an her ne yapıyor olurlarsa olsunlar, uğraştıkları işi yarıda bırakıp ellerine aldıkları bir tuz torbasıyla dışarıya koşuyorlardı. Birden bire tüm ortam değişiyor, kış uykusundaki obanın sakin, huzurlu ve kimi zaman belki biraz hüznünlü ortamı yerini neşeli bir koşuşturmacaya bırakıyordu. Çocukların eve neşelendirmesi gibi, rengineyikleri de obamıza neşe katıyordu. Obadaki herkesin bu saatte dışarı çıkıp rengineyiklerini tek tek yakalamaya çalışmasını ve her biriyle ayrı ayrı ilgilenmelerini izlemek günümün en heyecan verici dakikalarını oluşturduğundan her gün bu saati ipe çekiyordum.

Genellikle insanlar rengineyiklerini tuz vererek cezbedip yakalıyorlardı; ancak bazı hayvanlar için tuz yeterli olmuyordu ve bu durum hayvanla sahibi arasında küçük çaplı bir koşuşturmacaya yol açıyordu. Her yerden gülüşmeler, haykırıışlar, rengineyiğini ikna etmek için çıkarılan değişik sesler geliyordu. Herkes kendi rengineyiklerini yakalamaya çalışsa da birinden kaçan bir rengineyiği başkasının üzerine doğru koştuğunda, en yakındaki kişi hemen atılıp tutmaya çalışıyordu. Altansarnai’in üç yaşındaki kızı bile elindeki tuz torbasıyla küçük bir geyiği tutmaya çalışıyordu. Bu esnada yüzümdeki gülümsemeyi fark eden Sarol, manevi kardeşim, uzaktan bana bakıp, “Rengyeikleri çok güzel hayvanlar, değil mi?” dedi.

İşin doğrusu gerçekten de öyleler. Taygada kalmaya başladıktan bir süre sonra ben de, diğer herkes gibi onların obaya dönüşünü dört gözle bekler olmuştum. Rengyeikleri olmadan burada olmamızın pek bir anlamı yok gibiydi. Bu yüzden insanlar geyiklerine gözlerinin içi gibi bakıyordu, ki bunu anlıyorum çünkü taygada kalabilmelerinin tek

yolu bu rengeyikleriydi. Konuşmamızı duyan Sarnai, içimden geçenleri anlamışçasına yanımıza gelip, “Rengeyikleri hep burada bizimle, bizi hiç bırakmıyorlar. Çocuklar bile okula gidip taygayı bırakıyor ama rengeyikleri hep burada!” dedi.

İşte kitabın bu bölümünde rengeyiklerinin Dukhalar için neden hem sosyal hem de işlevsel olarak vazgeçilmez olduklarını anlatmaya çalışacağım. Dukhalar için yaşadıkları coğrafyanın hayati bir önemi olduğundan bir önceki bölümde bahsetmiştik. Dukhaların burada yaşayabilmek için rengeyiklerine muhtaç olduklarıysa bir gerçek. Her iki taraf için de uzun vadeli bir dostluğa dönüşen bu ilişkinin dinamiklerinin, yani Dukhalar ve kıymetli rengeyiklerinin hikâyesini dinlemenin sizin için de heyecan verici olmasını umuyorum çünkü uzun aylar boyunca iki tür arasındaki bu dostluğa şahit olmak benim için oldukça heyecan verici ve zihin açıcı bir deneyimdi.

Rengeyiği ve İnsan: Kısa Bir Tarihçe

İşin doğrusu, evcil rengeyikleri bizim coğrafyamızda görülen bir hayvan olmadığından, rengeyiklerini ilk kez gördüğümde şaşkınlıktan ne tepki vereceğimi dahi bilememiştim. Dev boynuzlarıyla tamamen yabani duran bu etkileyici hayvanlara insanların at gibi bindiğini gördüğümde, sanki bir film karesindeymişim hissiyatını bir süre üzerimden atamadım.

Sadece kuzey kutup dairesinin soğuk ikliminde yaşayabilen rengeyiği, *Rangifer Tarandus*, tarih boyunca insanlarla ilişkisinde değişik roller üstlenmiştir. Kimi zaman avcılık esnasında tuzak hayvanı olarak kullanılmış, kimi zaman avcılarının karnını doyurmuş ve bazen de evcilleştirilerek insanlara zorlu doğa koşullarında yardımcı olmuşlardır. Vitebsky’ye göre rengeyikleri kuzey yarımküredeki insanlara binlerce yıldır hayat vermektedir (Vitebsky 2000). “Rengeyiği Ekonomileri” adlı makalesinde Tim Ingold rengeyiği ve insanlar arasındaki ilişkinin tarihinden bahsederken, bu ilişkinin Orta Pleistosen Çağı’na kadar uzandığını söyler ve Avrupa’yla Sibirya’nın insan yerleşimi olan bölgeleri için başka hiçbir türün bu kadar hayati rol oynamadığını iddia eder (Ingold 1986).

İnsan ve rengeyiği arasındaki ilişkinin çok eskilere dayandığı konusunda tüm araştırmacılar hemfikir olsa da, ilk defa rengeyiğinin ne zaman ve nerede evcilleştirildiği hakkında farklı iddialar ortaya

atılmıştır. Bu iddiaların en bilindik ve kabul edilir olanı Türk tarihini de yakından ilgilendiriyor.

Bu teori rengineyiği evcilleştirmenin Sayan dağları bölgesinde başladığını ve oradan yayıldığını ileri sürer. Vitebsky, Sayan dağlarının güneyinde, Moğolistan ve Sibirya arasındaki bölgedeki eski mağara resimlerini baz alarak rengineyiğinin asıl evcilleştirildiği bölgenin burası olduğunu söyler. Çünkü bu resimlerin bir kısmında rengineyiğine binen ve sürüleri yöneten insanlar görülür (Vitebsky 2000). Mirov da benzer şekilde rengineyiği evcilleştirilmesi hakkındaki tüm arkeolojik kanıtların üst Yenisey bölgesini gösterdiğini ileri sürer. Ayrıca Güney Sibirya'daki Türk dillerini konuşan toplulukların en üst düzeyde evcilleştirme sağlamış olmaları da ona göre bu arkeolojik bulguları destekler (Mirov 1945). Sayan rengineyiklerinin en evcil tür olduğunu söyleyen Vainstein da rengineyiği evcilleştirmenin kökeni olarak Sayan dağlarını gösterir. Rengenyiğinin binek ve yük hayvanı olarak kullanıldığı ve sütünün sağıldığı bu tip rengineyiği çobanlığı, literatürde "Sayan tipi" olarak geçer (Vainstein 1980).

Bunun dışında bölgede bulunan diğer arkeolojik kalıntılar da aynı teoriyi destekler. Bu kalıntıların en eskilerinden biri Altay dağlarında bulunan ve MÖ 5. yüzyıla ait olduğu düşünülen rengineyiği maskesi takılmış donmuş bir attır. Belki de yıllarca rengineyiğine binmiş Türk topluluklarının taygadan çıkıp atla tanıştıklarında, atlarına rengineyiği maskesi takmış olabileceklerini düşündüren bu eser, nedeni farklı dahi olsa, bu toplumlar için rengineyiğinin önemini kanıtlar niteliktedir. Sayan dağlarında bulunan ve MS 2. yüzyıla ait eyer giymiş bir ahşap rengineyiği figürü de o zamanlar bile rengineyiğine binildiğini gösteren önemli kanıtlardan biridir ve tüm bunlar rengineyiğinin evcilleştirildiği bölge olarak Güney Sibirya'yı gösterir (Müller-Wille, Heinrich, Lehtola, Aikio, Konstantinov ve Viladimirova 2006: 30).

Bu durumda, aksi kanıtlanana kadar, rengineyiğini evcilleştiren ilk halkların Türk toplulukları olduğunu iddia etmemiz yersiz olmaz. Yine benzer şekilde bu teori, Dukhalar ve rengineyikleri arasındaki ilişkiyi anlamanın önemini de ortaya koyar, zira Dukhalar belki de rengineyiğini evcilleştiren en eski halklardan biridir. Her ne kadar bu ilişkilerin değişmeden süregeldiğini iddia etmek doğru değilse de, yine de Dukhaların dünyada kalmış küçük ölçekli rengineyiği çobanlığı yapan nadir

topluluklardan biri olması ve bu ilişkinin çok eskilere dayanması bence insan/hayvan ilişkilerini anlamamız açısından eşsiz bir örnek teşkil eder. Taygada rengeliklerini otlağa götürdüğümüz ve orada beklediğimiz uzun saatlerde, kendimi sık sık bu ilişkilerin yüzlerce yıl öncesinde nasıl olduğunu gözümde canlandırmaya çalışırken buluyordum. Bu sorunun cevabını hiçbir zaman bilemeyecek olsak da, Dukkalar ve rengelikleri arasındaki ilişkinin çok eskilere dayandığını bilmek bu gündüz düşlerinde bana her daim ilham verdi.

Bu noktada Dukkalar ve rengelikleri arasındaki ilişkiye değinmeden önce, rengeliği yetiştiriciliğinin dünyadaki farklı çeşitlerinden ve buna göre ilişkilerin nasıl değiştiğinden kısaca bahsetmek istiyorum. Böylece Dukkaların günümüzde hâlâ sürdürdüğü hayvan yetiştiriciliğinin, eski bir tarihe uzanmasının ötesinde neden önemli olduğunu daha iyi anlayabilirsiniz diye düşünüyorum. Öncelikle rengeliği hem yabani hem de evcilleştirilmiş bir hayvan olarak insanlara eşlik ediyor. Bazı toplumlar sadece rengeliği çobanlığı yaparken, Dukkalar gibi topluluklar hem evcil rengelikleriyle işbirliği yapar hem de doğadaki yaban rengeliklerini avlarlar.

Araştırmacılar genellikle rengeliğinin evcilleştirilmesinin avcılığın bir sonucu olarak ortaya çıktığını iddia ederler. Yani çok eski zamanlarda rengeliği avlayan insanlar bir noktada aynı hayvanı evcilleştirmeyi de başarmışlar. Evcilleştirdikleri hayvanları binek hayvanı olarak kullanarak doğadaki rengeliklerini avlamaya devam etmiş, böylece karışık bir geçim biçimi sürdürmüşlerdir. Dolayısıyla bu topluluklar avcı-toplayıcılık ve küçük ölçekli hayvan yetiştiriciliğini birlikte yürümüşlerdir, aynı Dukkaların bugünkü durumu gibi. Bir başka deyişle bugün dünyanın değişik yerlerinde yapılan büyük ölçekli, tamamen et üretimi üzerine kurulu rengeliği yetiştiriciliği, çok yakın zamanda ortaya çıkmış bir geçim biçimidir. Araştırmacılar büyük ölçekli rengeliği yetiştiriciliğinin tarihini en fazla 400-500 yıl geriye götürürler. Örneğin Yakutistan'daki rengeliği çobanları 18. yüzyıla kadar avcılıkla geçinirken, o tarihlerde evcil rengeliklerinin sayısının artmasıyla rengeliklerini yiyecek kaynağı olarak kullanmaya başladılar (Takakura 2012). Benzer şekilde bugün Laponya'daki Samiler de önceleri asıl geçim biçimi olarak avcılık, toplayıcılık ve balıkçılıkla uğraşıp bir yandan az sayıda rengeliğini evcilleştirmişken, sonradan ticari amaçlı

rengeyiğı üreticiliğine başladılar (Mazzullo 2009). Bu anlamda Sibirya reneyiğı çobanlığı, tarihte avcılıktan çobanlığına geçişin açıkça gözlemlenebildiğı örneklerden biridir ve bunun sonucu değışen ilişkiler, bize tarihteki en önemli olaylardan biri olan bu geçişin, yani hayvanların evcilleştirilmesinin, ne gibi sonuçlara yol açtığını anlamamız açısından yardımcı olabilir (Krupnik 1993).

Avcılıktan reneyiğı çobanlığına geçişin nedenleri tam bilinmemekle birlikte araştırmacılar çeşitli fikirler yürütüyorlar. Ingold küçük ölçekli reneyiğı yetiştiriciliğı yapan toplulukların (Dukhalar gibi) ilk başlarda geyikleri sadece acil durumlarda tükettiğini, ancak bir noktada, belki de yabancı reneyiklerinin azalmasıyla, çobanlığına ağırlık vererek zamanla hayvancılığına geçmiş olabileceklerini iddia eder (Ingold 1986). Bölgedeki politik sebeplerden dolayı bu toplulukların daha garanti bir yiyecek kaynağı arayışına girerek hayvan evcilleştirmeye yöneldikleriyse bir diğer teoridir. Her halükarda bu geçiş bir gecede olmamış, büyük ihtimalle 80 ila 150 yıl sürmüştür. Herkesin hemfikir olduğu konuşsa büyük ölçekli çobanlığına geçişin insanlarla reneyikleri arasındaki ilişkiyi ciddi anlamda değıştirdiğidir. Evcilleştirmeye büyük ölçekli ve ticari amaçlı yapılan hayvan çobanlığına geçiş, hem insanlarla hayvanlar arasındaki hem de insanların kendi aralarında kurdukları eşitlikçi ilişkileri ilelebet değıştirmiştir.

Evcilleştirmeye Değışen İlişkiler

Bu bölümde insanlık tarihinin en önemli dönüm noktalarından biri olarak kabul edilen evcilleştirme kavramını ve etkilerini biraz daha açmak istiyorum. Araştırmacılara göre hayvanların evcilleştirilmesi insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkiyi kökünden değıştiren en önemli gelişmelerden biridir. Bu teoriye göre bir avcıyla avı arasındaki ilişki, çobanla hayvanları arasındaki ilişkiden oldukça farklıdır, zira avcı, av hayvanlarını kendinin dengi canlılar olarak görürken, çoban sahiplik ilişkisi kurduğu hayvanları üzerinde hâkimiyet kurar (Ingold 1986).

Bu ayrım literatürde oldukça yaygın bir görüş olsa da, bazı araştırmacılar avcılar ve çobanların hayvanlarıyla ilişki kurma biçimlerindeki bu keskin ayrılığı kabul etmezler. Bu düşüncenin, çobanların hayvanlarıyla kurduğu ilişkiye biraz haksızlık olduğunu düşünürler çünkü çoban ve hayvanları arasında hâkimiyet kurmanın ötesinde, iki tarafın

da birbirlerinin karakterlerini ve kararlarını etkilediği duygusal bir bağ vardır (Stammler 2010). Ayrıca tüm çoban ve avcılar aynı kategoriye koymak da doğru değildir çünkü teorilerin aksine, avcılığın oldukça vahşi bir biçimde uygulandığı örnekler olduğu gibi, hayvanlarıyla çok sıkı ilişkiler kuran çobanlar da vardır.

Bu noktada evcilleştirme kavramına bakmamız faydalı olabilir. Yaban ve evcil kavramları antropolojide uzun zamandır tartışılır ve aynı “kültür” kavramının tanımı gibi, üzerinde fikir birliği sağlanması oldukça zordur. Ancak evcilleştirme sürecinin hem sosyal hem de biyolojik bir tarafı olduğu konusunda herkes hemfikiridir.

Evcilleştirme üzerine yazan ilk araştırmacılar bu süreci, sadece insanların hayvanlar üzerinde istediği gibi hâkimiyet kurmasını amaçlayan tek yönlü bir süreç olarak tanımladılar. Örneğin Clutton evcilleştirme sürecinin tanımını yaparken, hayvanların “geçim ya da kâr elde etmek için esaret altında tutulan ve çiftleşmesinden yaşadığı yere ve yiyecek kaynaklarına, hayatının her aşamasına insanın hâkim olduğu”nu söyler ve hayvancılığı köle sahibi olmaya benzetir (Clutton-Brock 1994). Benzer tanımları yapan diğer araştırmacılar da hayvanların yakalanarak doğal alanlarından koparılmaları ve biyolojik olarak değişime uğramalarının yanı sıra davranışsal değişiklikler geçirmelerinin üzerinde durur. Tam da bu noktada, kendine yeter bir şekilde yaşayan hayvanların genetik olarak türlerinden ayrılıp yalıtılması dikkat çeker, zira evcilleştirme hayvanları hem fiziki olarak değiştirmiş hem de kültür aktarımlarını sekteye uğratmıştır (Harris 1996).

Son zamanlarda hayvancılıkla geçinen toplumlar üzerine çalışan araştırmacılar, evcilleştirme kavramının tek yönlü gerçekleştiği görüşünü sorgulayarak bu süreçte hayvanların da etkin katılım sağladığını iddia ettiler. Onlara göre bu ilişkilerin temelinde “karşılıklılık” vardır. Örneğin rengineyikleri de insanlardan yırtıcılara karşı korunma, yazın sineklerden korunma ya da gerektiğinde yem alma gibi bazı faydalar elde ederler (Beach and Stammler 2006). Yani evcilleştirme sadece insanın kararıyla gerçekleşmez, hayvanlar ve insanlar her iki tarafın da kendi etkinliklerini değiştirmesini gerektiren karşılıklı bir etkileşim sürecine girerler (O’Connor 1997). Ayrıca O’Connor’a göre, evcilleştirme kavramından değişmez bir süreçmiş gibi bahsedemeyiz çünkü kimi hayvanlar evcilleştirildikten sonra tutsak edilseler de, bazı hayvan

türleri insanlarla kurdukları ilişkiden sadece fayda sağlar. İnsanlarla koyunların, insanlarla köpeklerin veya kedilerin ilişkisinin birbirinden farklı olduğu ortadır.

Evcilleştirme hakkındaki görüş ayrılıkları sürse de hemen herkes rengineyiğinin sıra dışı durumu hakkında hemfikir. Evcil rengineyiği, yaban rengineyikleriyle hâlâ aynı biyolojik özelliklere sahip ve evcilleştirme sürecinde bile kendi habitatlarından ayrılmak zorunda kalmadılar. Bir diğer deyişle, insanlar tarafından terk edilen evcil bir rengineyiği yabanda çok rahat hayatta kalabilir. Hatta evcilleştirilmiş bir rengineyiğinin kaçıp tekrar yabanileşmesi rastlanan bir durum. Bu nedenle rengineyikleri hiçbir zaman tamamen insana bağlı değildir ve bunu bilen rengineyiği çobanları hayvanın özerkliğine saygı duyarlar.

Aslında rengineyiğinin gerçekten evcilleştirilip evcilleştirilmediği bile sorgulanmaktadır çünkü bu süreçte türün biyolojik bir değişim geçirmiş olması gerektiği öne sürülür ve evcil rengineyiklerinin biçimsel özellikleri yaban türünden farklı değildir. Ingold’a göre kendi doğal habitatından ayrılmadan veya biçim değiştirmeden insanlarla bu kadar uzun zamandır farklı şekillerde iletişim kuran başka çok az hayvan vardır (Ingold 1986). At veya sığır gibi evcil besi hayvanlarının yaban nüfusları yok olmuştur ve diğer evcil hayvanların bir çoğu genellikle evcil nüfusun gen havuzundan gelmektedir. Ancak evcilleştirilmiş rengineyiğiyle yaban türün gen havuzu hâlâ birdir (Takakura 2010). Bu yüzden rengineyiğinin evcilleştirilme süreci oldukça sıra dışı bir örnek olarak kabul edilir.

Son olarak, bir diğer tartışma konusuysa evcilleştirme kavramı ele alınırken sadece biyolojik değişimlere bakmanın yeterli olmayacağıdır. Birçok araştırmacı, evcilleştirilen hayvan gözle görülür bir morfolojik değişim geçirmemiş olsa bile, evcilleştirme süreciyle birlikte insanlarla hayvanlar arasındaki ilişkinin değiştiğini ve asıl önemli olanın da bu olduğunu belirtir. Avcılıktan hayvancılığa geçişle “hayvanlar sahip olunabilen, miras olarak bırakılabilen ya da takas edilebilen nesneler haline geldiler. Sosyal bireyler olarak kabul edilen insanlar hayvanlara sahip olabilir; doğadaki nesneler olarak görülen hayvanlarsa bir mal gibi sadece sahip olunabilir” (Ingold 1974).

Tüm bu tartışmalardan görülebileceği gibi evcil ve yaban kavramları oldukça tartışmalı alanlar, bu sebeple zihnimizdeki sınırlardan kurtulup meseleye yeni bir bakış açısıyla yaklaşmamız gerekiyor. Aslında bu kav-

ramları yeniden şekillendirmenin belki de en olası ve faydalı yolu bana göre, gezegenimizdeki son hayvancı ve avcı toplulukların hayvanlarla ilişkilerini anlamaya çalışmaktan geçiyor. İşte bu noktada Dukhalar, hâlâ geleneksel olarak avlanıp aynı zamanda küçük ölçekli rengineyiği çobanlığı yapan geriye kalmış çok az topluluktan biri olduğundan, önemli bir yere sahiptir. Kitabın ilerleyen bölümlerinde anlatacağım üzere, hükümetin dışarıdan müdahalesi yüzünden günümüzde Dukhalar arasında avcılık gitgide önemini yitiriyor, bu durum da rengineyiği yetiştiriciliğine ağırlık verilmesine neden oluyor. Yani Dukhalar bir nevi, tarihte avcılıktan hayvancılığa geçen rengineyiği çobanlarının günümüzde yaşayan canlı örnekleri. Tabii ki bu, onların geçmişteki küçük ölçekli rengineyiği çobanlarıyla birebir aynı değişimleri yaşayacakları anlamına gelmez, ancak sonucu nasıl olursa olsun, araştırmacılar için bulunmaz bir durum. Bu nedenle bana göre Dukhaların şu an içinde bulundukları durumu kaydetmek, bu toplumlardaki geçim biçimi değişikliklerinin ne gibi sonuçlar doğurduğunu ileride anlamak adına hayati önem taşıyor.

Kısacası Dukhaların sürdürdüğü karma geçim biçimi, yani avcılık ve küçük ölçekli hayvancılık, insan hayvan ilişkileri ya da “yaban-evcil” gibi kavramları anlamak açısından oldukça özel bir yer tutuyor. Yüksek lisans çalışmamda bu geçim biçimini “rengineyikli avcılar” olarak tanımlamıştım (Küçüküstel 2013). Bu nedenle çalışmamın asıl amaçlarından biri, Dukhaların evcil ve yaban hayvanlarla nasıl iletişim kurduklarını anlamaya çalışmak ve bu iki kategori arasında nasıl bir ayrım yaptıklarını, ya da yapıp yapmadıklarını çözümlemektir. Dukhalar için “evcilleştirme” ne anlama geliyor? İnsanlar rengineyiklerinin üzerinde ne kadar hâkimiyet kuruyor? Çobanlar rengineyiklerinin onlarla işbirliği yapması için ne gibi yöntemler kullanıyor? Göç esnasında hayvanların mı yoksa insanların mı ihtiyaçlarına öncelik veriliyor? Rengeyikleri insanlardan ne gibi bir fayda sağlıyor? İnsanlar rengineyiklerine farklı, av hayvanlarına farklı mı davranıyor?

Dukhalarda rengineyiği yetiştiriciliğinin detaylarını anlatmaya çalışacağım bu bölüme başlamadan önce, rengineyiklerinin Dukhaları bu coğrafyaya, bir önceki bölümde bahsettiğim gibi, çok sevdikleri taygaya bağlayan ve hatta burada kalmalarını sağlayan yegane etken olduğunu söyleyebiliriz. Dukhalar eğer evleri olarak gördükleri taygada kalmak istiyorlarsa rengineyiklerine muhtaçlar çünkü en yakın insan yerleşimine

kilometrelerce uzaktaki, Moğolistan'daki insanlar tarafından bile yabancı alan olarak tanımlanan taygada rengineyikleri olmadan bir yerden bir yere gitmeleri olanaksız. Yani rengineyikleri yoksa Dukhalar evlerini de kaybederler, çünkü diğer hayvancıların aksine, onlar rengineyiklerini doğal habitatından ayırmadığı gibi, hayvanın habitatına kendileri gitmiş ve yıllar içinde orayı kendi evleri haline getirmişlerdir.

Evcil ve Yaban Kavramlarının Ötesinde

Rengeyiği dağların hayvanı. Bu yüzden onları takip ederken biz de hep kendimizi zorlu yerlerde buluyoruz. (Bataar 2016)

Rengeyiğinin evcil bir hayvan olup olmadığının hâlâ tartışmalı olduğuna giriş bölümünde değinmiştim. Tüm bu teorilerin kendi içinde kulağa mantıklı gelen tarafları olsa da, alanda çalışmaya başladığım ilk günden beri bu kavramları sorgularken, kendi önyargılarımı ve okuduklarımı bir kenara bırakarak içinde bulunduğum bu özel toplumun bakış açısını gerçekten anlayabilmek için çabalamanın en doğrusu olduğunu bilsem de nasıl yapacağımı bir türlü kestiremiyordum. Bunun için tüm

Kış mevsiminde eksi kırk dereceyi bulan hava sıcakları oldukça olağan.

bu akademik tartışmaları ve kafamdaki kalıpları bir kenara atmam gerekiyordu ki bunun oldukça zor olduğunu söyleyebilirim. Doktora ya başladığım ilk yıllarda, ben hangi kaynakları okumam gerekir diye endişelenirken, oldukça başarılı bir antropolog olan danışmanım Prof. Toni Huber bir gün, “Aslında taygaya gitmeden önce çok fazla teorik tartışma okumamanı tavsiye ederim. Eğer gerçek bir bilimsen ve daha da önemlisi etnograf olacaksan tüm akademik tartışmaları bir kenara bırakıp o insanları anlamaya çalışmalısın. Şu an temiz zihnini bence teorik tartışmalara girerek karıştırma. Sadece git ve anlamaya çalış,” dedi.

İşte bilim hayatımın geri kalanında bana hep yol gösterecek bu fikirle alana gittim, ancak bir süre sonra sadece gözlem yaparak bunu anlamanın oldukça zor olduğunu fark ettim çünkü rengelikleri kimi zaman neredeyse bir kedi kadar evcil davranıp çadırımıza tuz dlenmek için gelirken, başka zamanlarda yaklaşmayı bile imkânsız kılacak kadar inatçı ve yaban olabiliyorlardı. Bu nedenle her şeyden önce meseleyi, Dukhaların bu alanda kullandıkları kelimelere bakarak anlamaya karar verdim ve sanırım konuştuğum dilin onlarla aynı dil ailesinden olmasının avantajını bu noktada doyasıya kullandım.

Dukha dilinde rengeliklerini ve özelliklerini ayırt etmek için birçok farklı kelime var, ancak bunları doğrudan “evcil” veya “yaban” olarak tercüme edersek bu kavramların onlar için ne anlama geldiğini doğru anlayamayız. Bu nedenle burada evcil ya da yaban kelimelerini tamamen unutarak konuya hep birlikte sıfırdan başlamayı öneriyorum, zira bu şekilde Dukhaların anlam dünyalarına daha kolay yaklaşabileceğimizi umuyorum.

Konuya öncelikle Dukhaların kendi rengelikleriyle yabandakileri ayırmak için nasıl bir sözel ayırım kullandıklarını sorarak başladım. Bu iki kategori için tamamen farklı kelimeler kullandıklarını öğrenmek beni şaşırttı. Dolayısıyla şimdi bu kelimelerin kökenlerine ve anlamlarına bakmak istiyorum. Dukhalar kendi rengeliklerine “ivi” diyorlar ve kelimenin kökeni hakkında iki değişik görüş mevcut. Dilbilimci Tatarintsev’e göre bu kelimenin kökeni gazel anlamına gelen “yvyk” kelimesi (Tatarintsev 2000). Danışmanım Prof. Baldauf’sa kelimenin sesini *iv*, yani ev kelimesine benzetiyor ve bununla bağlantılı olabileceğini düşünüyor. Dukhalar yabanda yaşayan rengeliklerineyse *cerlik an* derler. Birebir çevirdiğimizde “yerlik av”, yani yere ait av olarak

Türkçeleştirilebilir. Yani doğada yaşayan rengeyiklerinin aitliği yere (doğaya) atfedilirken, kendi rengeyikleri evle bağdaştırılıyor. Fakat bizim için burada en önemli nokta, paragrafın başında söylediğim gibi, iki kelimenin de anlam olarak hiçbir şekilde hayvanın davranış biçimini yansıtan bir anlam içermemesi. Ayrım, hayvanın aitlik durumuna göre yapılır. Zaten bu iki kategori de geçişken bir yapıya sahip çünkü doğaya kaçıp uzun süre insanlardan ayrı kalan bir ivi, zamanla cerlik an'a dönüşebilir. Bunlara *anjig* denir. Ayrıca nadiren de olsa bir dişi ivi ve cerlik an'ın çiftleşmesiyle doğan yavru da ivi olarak kabul edilir ancak bu ivinin hep *omak* bir karakteri olur.

Bu noktada Dukhaların rengeyiklerinin karakterini ya da bir başka deyişle insanlarla kurdukları ilişki biçimini anlatmak için kullandıkları iki kelimeden bahsetmek istiyorum. Dukhalar hareketli ve inatçı rengeyikleri için *omak*, sakin ve yumuşak huylu olanlar için *caaş* kelimelerini kullanır. Bu ayrım da yine kalıcı değildir ve zaman içinde değişebilir. Genç çoban Tuya'nın söylediği cümleyi doğrudan aktaracak olursam: "İviler ilk doğduklarında *omak* bir karaktere sahiptir. Yaklaşık iki yaşına geldiklerinde, insanlar onları yüklemeye ve binmeye başlarlar. Bu aşamadan sonra zaman içinde *caaş* olurlar."

Dukhaların kullandığı bir başka kelimeyse *teceer amıtan* (teceer hayvan) kategorisi. Bu ayrıma göre teceer hayvanlar insanlar tarafından beslenmesi gereken, kendi kendilerini besleyemeyen canlılardır. Örneğin köpek ya da koyun gibi hayvanlar teceer kabul edilir çünkü en azından kış aylarında insanların onları beslemesi gerekir, ancak rengeyiği her zaman doğadan beslendiği için teceer değildir.

Ancak tüm bunların ötesinde, bana göre rengeyiğinin insanlarla olan ilişkisindeki en kritik noktalardan biri, hayvanın kendi doğal ortamından ayrılmadan insanlarla birlikte yaşamaya başlamasıdır. Yani bu anlamda belki de insanlar rengeyiklerini "evcilleştirmemiş", rengeyikleri insanları "yabanileştirmiş" diyebiliriz; rengeyiği kendi doğal habitatında yaşarken Dukhalarsa "yaban"da yaşarlar. Ancak bu elbette dışarıdan bir insanın yapabileceği bir tanım çünkü Dukhalar taygayı kendi evleri olarak görürler. Dolayısıyla rengeyikleriyle insanları bir arada tutan en büyük etken coğrafyadır; iki tarafın da kendi evi olan taygada yaşayabilmesi için yapılan bir tür işbirliği. İlerleyen bölümlerde bu işbirliğinin nasıl sağlandığını anlatmaya çalışacağım.

Uzak Akıba Olarak Yaban Rengeyikleri

Kış obasında, yaşlı bir çoban olan Bataar ve ailesinin ahşap kulübesinde yine her zamanki gibi havadan sudan konuşarak vakit geçirmeye çalışıyorduk. Ben Bataar'a bazı sorular sorarken eşi Erhi çorba yapıyordu. Bir yandan da güneş panelinin sağladığı kısıtlı elektrikle çalışan televizyon açıktı ama hiçbirimiz izlemiyorduk. Birdenbire ekranda rengeyiklerini görünce, elimizde ne varsa bırakıp ekranın önüne koştuk. BBC'nin *Human Planet* programında Finlandiyalı bir Sami rengeyiği çobanı ailenin yaşamını gösteriyorlardı. Evdeki diğer misafirler dâhil herkes ekranın başına üşüştü, dünyanın başka bir köşesinden rengeyiklerini görmenin heyecanıyla pürdikkat parıltılı ekrana bakıyorduk. Kulübede inanılmaz bir sessizlik oldu. İzlediğimiz sahnedeki aile yüzlerce rengeyiğini büyük bir çitin içine sokmaya çalışıyordu. Ortalık savaş alanı gibiydi, etrafta cılgınca koşturan rengeyiklerini zapt etmek için uğraşan çobanlar ellerindeki ipleri hayvanların boyunlarına geçirmeye çalışıyor ve hep birlikte hayvanları çitin içine çekmek için ciddi bir çaba gösteriyorlardı. Bu sahneyi soluksuz bir şekilde izlerken Bataar heyecanla bağırırdı, "Cerlik an!" Ekrandaki rengeyikler gerçekten de oldukça yaban görünüyordu ancak emin olmak için Bataar'a, "Bunlar ivi değil mi?" diye sordum.

"Hayır, görmüyor musun, cerlik an. Eğer ivi olsalardı çok daha sakın olurlardı."

Aslında ne demek istediğini çok iyi anlıyordum çünkü gerçekten de ekrandaki rengeyikleri ve insanlar aralarındaki ilişki, Dukhaların rengeyikleri ile ilişkisinden çok farklı görünüyordu. Daha önce anlattığım gibi, aslında karakter olarak daha inatçı ve yaban rengeyikleri için kullanılan kelime omak olmasına rağmen, Bataar ekrandaki rengeyiklerini cerlik an, yani yabanda yaşayan rengeyikleri olarak adlandırmıştı. Bence bu tanımlı kullanma sebebi insanların rengeyikleri ile kurduğu farklı iletişim şekliydi. Bataar, Samilerin rengeyiklerini ivi olarak görmedi çünkü orada rengeyikleri hem çok sayıdaydı hem de insanlarla aralarındaki ilişki çok daha mesafeliydi. İnsanlar ve rengeyikleri iç içe yaşamıyordu. Bu nedenle, oldukça yabani görünen bu rengeyiklerini Bataar hırçın karakterli (omak) değil doğaya ait cerlik an olarak tanımlamıştı. Halbuki İngilizce ya da Türkçe düşünüldüğüne, o hayvanlar evcil olarak tanımlanırdı.

Bu noktada Dukhaların yaban rengeyikleriyle ilişkisinden de bahsetmemiz gerekir. Taygada yaşayan rengeyikleri tundradakiler gibi uzun mesafe göçmezler. Daha çok Dukhaların ve rengeyiklerinin sürdürdüğü sisteme benzer şekilde yazın yüksek yerlere, kışınsa alçak ağaçlık yerlere giderler. Dolayısıyla insanlar yaban rengeyiklerini takip edip kendi rengeyiklerini de oralara götürürler. Bu durumda, tahmin edilebileceği gibi, insanlar yaban rengeyikleriyle zaman zaman karşılaşır. Zaten yaban rengeyikleri avlanan hayvanlar arasındadır. Ancak işin ilginç yanı şu ki insanlar günümüzde artık yaban rengeyiklerini yakalayıp evcilleştiremezler ve atalarının bunu nasıl yaptığını da bilmiyorlar. Dukhaların evcil rengeyikleri atalarının zamanında evcilleştirdiği geyiklerinin torunları. Vitebsky'ye göre bu durum sadece Dukhalara özgü değil, çünkü bugün birçok benzer toplum rengeyiklerini yakalayıp evcilleştirmenin imkânsız olduğunu belirtiyor (Vitesky 2005: 25).

Ancak tersi durum, yani bir ivi'nin kaçıp cerlik an olması rastlanan bir olay. Dukhalar bu durum için *anga hölcüveer* derler, yani “ava dönüşür”. Çobanların çoğu, bir ivi kaçıp uzun süre doğada tek başına kalırsa cerlik an'larla karşılaşır onlara katılabilir diye endişelenir. Yani Dukhaların birlikte yaşadığı rengeyiklerinin her zaman yabanlaşma, daha doğrusu yabana geri dönme ihtimali var. Sonraki bölümde daha detaylı anlatacağım gibi, kaçan rengeyiklerinin bir an önce yakalanması gerekir çünkü uzun süre doğada tek başına kalan bir ivi zaman içinde cerlik an'a dönüşebilir. Bataar'a göre:

Eskiden bazen iviler yabana kaçırdı ancak bu durum son zamanlarda çok olmuyor çünkü izin vermiyoruz. Eğer ivileri serbest bırakırsak yine olabilir. Bu şekilde kaçıp cerlik an'lara katılan ivi eğer bir sene boyunca insanla karşılaşmazsa tamamen cerlik an olabilir. Diğer cerlik anlarla yaşar gider. Hatta bir süre sonra, “Ohh akrabalarımı ziyarete geldim, beni artık bağlayamazlar, bu çok güzel,” diyebilir (gülerek anlatıyor). (Bataar 2015)

Bu cümleden sonra bir keresinde avda yabani rengeyiklerinin arasında büyük ihtimalle Tuva'daki çobanlardan kaçmış bir ivi gördüklerini anlatan Bataar, hayvanın kulağındaki işaretten bir zamanlar ivi ol-

duğunu anladıklarını ancak yaban sürünün arasında onlarla birlikte yaşadığını ve cerlik an'a dönüştüğünü söyledi.

Konuştüğüm çobanlardan bir kısmı da, kışın vadide serbest bıraktıkları rengeliklerini baharda almaya gittiklerinde kendi rengeliklerinin yanlarında cerlik an'ları gördüklerini söylediler. Sodbileg durumu şu şekilde anlatmıştı:

Vadiye gittiğimizde genellikle bir sürü rengeliği arasından bir kısmı bizi görür görmez kaçarken diğerleri yanımıza yaklaşır. Kaçanların cerlik an olduğunu anlarız. Onlara yaklaşmak bile imkânsız. Ancak kendi geyiklerimiz bizden kaçmaz. (Küçüküstel 2013: 56)

Çok nadir de olsa ivilerle yabani rengelikleri çiftleşebilirler. İnsanların anlattığına göre, yabani bir geyikten hamile kalan iviler olmuş ve doğan yavrular karakter olarak diğerlerinden çok farklı, çok daha sağlıklı ama bir o kadar inatçı ve omaklarmış. Dolayısıyla bu çiftleşmeler sayesinde aradaki gen havuzu zenginleşirken, doğan yavrunun karakteriye her zaman omak olur. Peki, yabanla evcil arasındaki geçişken bir bölgede yaşayan rengelikleri nasıl kontrol altında tutuluyor? Önümüzdeki bölümde bunu açıklamaya çalışacağım.

Hâkimiyet ve Ehlileştirme

Dukhaların yanına ilk gittiğim temmuz ayında, henüz rengeliklerinin nasıl hayvanlar olduğunu öğrenmeden önce, yüzeysel bir gözlemlerle bu hayvanlara bakmanın oldukça kolay olduğu izlenimini edinmiştim. Sabah bıraktıkları rengelikleri akşam çadıra geri geliyordu. Ancak başka mevsimlerdeki ziyaretlerimde durumun hiç de görüldüğü gibi olmadığını anlayacaktım.

Rengeliği çobanlığının en kolay ve aynı zamanda en zor kısmı yurarda anlattığım gibi hayvanın özgür ve yarı evcil yapısıyla ilgili. Bu durumun tezatlık yaratmasının nedeniyse oldukça basit: kendi kendine de hayatta kalabilen hayvanların yiyecek ya da soğuktan korunma gibi dertlerinin olmaması. Ancak tam da aynı sebepten ötürü, insanlar olmadan da hayatta kalabildikleri için rengeliklerini ehli tutmak, ya da bir başka deyişle insanlarla kalmaya ikna etmek için çobanların bitmek bilmeyen bir çaba harcaması gerekir. Bu noktada çobanların aradaki

dengeyi bulması çok önemli; hayvanın bağımsızlığını engellemeyecek kadar özgür bırakmaları, kaçıp yabanlaşmasına izin vermeyecek kadar da hâkimiyet altında tutmaları lazım. Bu da demek oluyor ki Dukhalar rengineyiklerini doğal ortamında takip etmeliler. Ancak yüzyıllardır devam eden bu ilişkilerin sonunda kimin kimi takip ettiğinin artık daha belirsiz hâlâ geldiğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Daha sonraki bölümlerde de tartışacağımız gibi, Dukhaların rengineyiklerine uyguladıkları kontrol baskıcı değil korumacıdır.

Peki, çobanlar rengineyiklerini neden kontrol etmek ister? Bunun ana nedenlerini üç başlık altında toplayabiliriz: rengineyiklerinin kaçıp cerlik an olmasını engellemek, hayvanları kurt gibi yırtıcıların saldırısından korumak ve rengineyiklerini mümkün olduğunca insan etkileşimine maruz bırakarak günlük hayatta daha rahat bir ilişki için ehliileştirmek. Ancak bu üçü arasında çobanların en çok rengineyiklerinin kaçıp yabanileşmesiyle mücadele ettiğini söyleyebilirim. Taygada insanlar bu konudan sıklıkla şikâyetçi olabiliyor. Örneğin çobanlardan birisi olan Gerel şöyle demişti: “İviler rahat bir yer bulduklarında orada kalabilirler. Onlar dağların hayvanı. Bu yüzden de özgür yaşamak istiyorlar. Hiçbir zaman tamamen caaş (sakin) olamazlar.”

İşte bu noktada kurt saldırıları en çok korkulan ihtimallerden biridir. Kaçan geyiklerini bulmak çok zor olmasa da kurt saldırıları bu durumu oldukça stresli hale getirir. Kaçan bir rengineyiğinin yabanileşmesi için oldukça uzun zaman geçmesi gerekir ve Dukhalar genellikle hayvanı kolaylıkla bulurlar; tabii bir kurt onu kendilerinden önce bulmazsa. Taygada kaldığım süre boyunca başlıca rengineyiği kayıplarının kurt saldırıları yüzünden olduğunu gözlemledim. Bu nedenle çobanların aldığı ilk önlem hayvanların kaçmasını engellemek.

Peki, çobanlar bu hâkimiyeti nasıl sağlıyor? Bunu tartışmaya başlamadan önce insanlarla rengineyiklerinin karşılıklı olarak birbirlerini sürekli eğittiklerinden ve değiştirmeye çalıştıklarından bahsetmemiz gerekir. Yıllarca süren birlikteliklerinde, insanlarla rengineyiklerinin karşılıklı beklentileri birbirlerinin davranışlarını değiştirmek üzerine. Yaptığım uzun gözlemlerin sonucunda insanların rengineyiklerinden en büyük beklentilerinin sakın (caaş) olmaları ve insanlarla etkileşimden kaçmamaları olduğunu iddia edebilirim. Bu ilişki içinde etkin bir katılımcı olan rengineyiklerinin de elbette insanlardan bazı beklentileri var.

Her ne kadar geyikler adına kesin bir görüş beyan etmem zor olsa da, insanlardan beklentilerinin yırtıcılardan korunmak, tuz ihtiyaçlarının karşılanması ve rahatça gezebilecekleri güzel otlaklara götürülmek olduğunu söyleyebilirim. Aşağıdaki bölümlerde Dukhaların rengineyiklerinin beklentilerini karşılamak ve aynı zamanda kendi beklentilerine uyacak şekilde sakın ve kaçmayan hayvanlar yetiştirmek için kullandıkları yöntemleri anlatacağım.

Tuzla Ehlileştirme

Eğer tuz olmasaydı rengineyikleri bize gelmezdi, kaçarlardı. Tuz olmadan kendilerini tutturamazlar bile. (Sarnai 2015)

Sarnai'nin kurduğu bu basit cümle, tuzun Dukhalar ve rengineyikleri arasındaki ilişkide ne kadar hayati olduğunu anlamak için yeterli esasında. Rengeyiğini ehlileştirmek için kullanılan en temel unsur kayatuzudur. Hatta bunun önemini anlatmak için rengineyiklerini evcilleştirenin insanlar değil tuz olduğunu bile söyleyebiliriz.

Memelilerin tuza olan düşkünlüğü oldukça bilinen bir durumdur. Deither'e göre hayvanların sahip olduğu karmaşık fiziki mekanizmalar tuz alımı ve onu vücutta tutmak için programlanmıştır. Ancak yüksek dağlarda ve ovalarda kimi zaman az miktarda bulunan sodyum sebebiyle buradaki otçul hayvanlar ciddi bir tuz yoksunluğu çekerler (Dethier 1977). Tuzun evcilleştirme sürecindeki önemi, rengineyikleri ve insanların ilk nasıl bir araya geldiğini anlatan mitlerde de geçiyor. İnsanlar taygada rengineyiklerine ilk yaklaştıklarında onları cezbeden şey insanların idrarındaki tuz olmuştur. Hikâyelerden birine göre, taygada yaşayan orta yaşlı bir kadın etrafta bir sürü yabani rengineyiği görürmüş, hatta bu geyikler bazen çadırına bile yaklaşırlarmış. Zaman içinde kadın geyikleri yakalamanın faydalı olabileceğini düşünmüş, ancak nasıl yapacağını bilememiş. Bir süre sonra rengineyiklerinin sesini taklit ederek onları yanına yaklaştırmayı öğrenen kadın, ormanda idrarını yaptıktan hemen sonra hayvanların gidip onu yaladığını fark etmiş. Sonra bu şekilde idrarını yalatarak bir rengineyiği yakalamayı başarmış ve zaman içinde tüm halk bu şekilde rengineyiklerini evcilleştirmiş (Küküştel 2013).

Bugün hâlâ otlaktan dönen rengineyiklerini yakalamanın neredeyse tek yolu onları tuz kullanarak cezbetmek. Taygadaki ilk günlerimde yanında kaldığım aileye rengineyiklerini yakalamak için yardım etmeye çalışırkenki başarısızlığım hayret vericiydi. İnsanlar rengineyiklerini rahatça yakalarken, ben yakınlarına bile yaklaşamıyordum. Birkaç gün sonra Sarol, çadırdan çıkarken elime bir tuz torbası tutuşturdu. Birdenbire bir mucize olmuş gibiydi; elimdeki tuzu fark eden rengineyikleri kendi istekleriyle üzerime koşuyorlardı. Rengeyiği yetiştiriciliğinde tuzun ne kadar mucizevi bir işlevi olduğunu bu şekilde anlamıştım. Ancak buna rağmen tuz torbasının bile işe yaramadığı zamanlar olduğunu belirtmem gerekir. En deneyimli çobanların bile bir tek rengineyiğini yakalamak için saatlerce uğraştıklarına ve en sonunda da vazgeçtiklerine birçok kez şahit oldum. Eğer rengineyiği istemiyorsa kimse yakalayamaz.

Kayatuzu dışında idrar da bugün hâlâ kullanılan yöntemlerden biri. Maalesef bu konudaki ilk deneyimimi taygada ağaçların arasına tuvaletimi yapmaya gittiğimde edinmişim. Büyük boynuzlarıyla üzerime koşan rengineyikleri, beni en savunmasız halimde yakalamıştı. Dukhalar da bu yüzden idrarlarını genellikle rengineyiklerinin bağlandığı

Otlaktan geri dönmüş rengineyiklerini bağlamaya çalışırken.

ağaçlık alanın yakınlarına yaparlar. Hayvanları obaya çekmek için kullandıkları yöntemlerden biri de budur.

Obanın etrafında kendi kendilerine tuz bulamayan rengelikleri tuz krizlerini bastırmak için insanların vereceği tuza muhtaç ve hayvanın bu bağımlılığı çobanların elindeki en büyük kozlardan biri. Çobanların çoğu, eğer uzun süre tuz vermezlerse rengeliklerinin kaçacağından bahsederler.

Rengeyiğini Bağlama

Bir rengeliği yavrusunun dünyadaki ilk günleri hayati önem taşır çünkü bu ilk günlerde yapılacaklar insanlara ne kadar alışıp alışmayacağını belirler. Bu noktada yavruya ilk yapılan müdahale bağlamak, ve bu işlem gerçekten de yabancı bir hayvanın nasıl evcilleştirildiğini anlamak açısından oldukça ilginç. Yavru henüz yedi günlük olmadan bağlanmalı çünkü biraz daha büyüdüğünde bağlandığı ipten kurtulmaya çalışırken kendine zarar verebilir. Taygada geçirdiğim bahar aylarında bu uygulamaya birçok kez şahit oldum. Çenesine geçirilen ahşap bir yüz tasmaıyla bağlanan yavrular kendinilerini adeta yerden yere atıyor, ipten kurtulmak için insanı dehşete düşüren bir çaba harcıyor, acıyla bağırıyorlardı. Saatlerce mücadele ettikten sonra kurtulamayacaklarını anlayan yavrular çoğu kez vazgeçip yorgunluktan oldukları yere yığılıyorlardı. Bu anlar bana hep yabancı evcil arasındaki mücadeleyi anımsatıyordu. Doğru zamanda bağlanmayan bir yavru hayatı boyunca omak (yaban) bir rengeliği olarak kalabilirdi. Bağlanmayı öğrenen yavru zaman içinde obadaki kokulara ve seslere alışıyor, bir süre sonra da insanlarla etkileşime geçmeye başlıyordu. Bu süreç yavaş ancak genellikle benzer yönde işliyordu. Öyle ki ilk başlarda asla yakınına bile yaklaştırmayan yavrular yaklaşık bir ay içinde sabahları çadırımıza toynaklarıyla vurarak bizi uyandıracak ve yanımıza gelip bizimle şakalaşacak kadar insanlara alışıyordu. Tabii bu süreç, insanlarla rengelikleri arasındaki etkileşimin insan zoruyla olduğu gerçeğini de hatırlatıyordu.

Rengeyiğinin bağlanarak kontrol altına alınması sadece yavru ge-yiklere yapılan bir uygulama değil. İnsanlar rengeliklerinin kaçmasını engellemek için farklı zamanlarda, örneğin geceleri ya da mevsimsel şartlara göre gündüz bazı saatlerde hayvanları bağlarlar. Bunun ama-

cı kurt saldırılarını önlemek; ancak burada yine önemli olan nokta, hayvanın normal hayatını sürdürebileceği serbestlikte ama kaçmasını engelleyecek sıklıkta bağlanmasıdır. Bunun dışında kurt saldırısı ihtimalinin yüksek olduğu zamanlarda insanlar, rengeliklerinin hareketlerini kısıtlamak için onları değişik şekillerde bağlayabilirler. Örneğin bir iple geyiği boynundan kendi ayağına bağlayarak çok uzağa gitmesini engelleyebilirler.

Bu anlamda Dukhaların rengeliklerine uyguladığı en büyük kısıtlamanın hayvanları kimi zaman bağlamak olduğunu söyleyebilirim. Ancak bu güç dengesinde insanlara neden hayvanları istemedikleri bir şeyi yapmaya zorladıklarını sorduğunuzda, aynı bir ebeveynin çocuklarını bazı şeylere zorladığında verdiği cevabı alabilirsiniz. Rengeliklerini kurtlardan korumak için, yani onların kendi iyilikleri için bağladıklarını söylerler. Yine benzer bir şekilde insanların caaş (sakin) rengeliklerinden gurur duymasının nedeni de, yapı olarak oldukça bağımsız bir hayvan olan rengeliğinin ehlileştirilmesinin ciddi bir çaba gerektirmesi ve bu çabanın insan eliyle olmasıdır.

Süt Sağma ve Binme

Dişi rengeliklerinin sütünün sağılması ve erkek rengeliklerinin yüklenip binilmesi, hayvanları insanlara yakınlaştırıp ehlileştirmenin bir diğer yoludur. Dişi bir rengeliği ilk kez doğurduğunda sütünün sağılması için eğitilmesi gerekir. Bu yüzden genellikle kadınlar hayvanı yavrusu emerken sağlarlar, böylece tepki vermez. Benzer bir şekilde ilk kez binilecek bir erkek rengeliği de bu duruma alıştırmalıdır. Dukhalar, daha güçlü oldukları için sadece erkek rengeliklerini binek hayvanı olarak kullanırlar ve dişileri daha düşük miktarda yüklerler. Genellikle hayvan iki yaşını doldurduğunda binilmeye başlanır. İlk aşamada rengeliğine yük bağlanır ve böylece üzerinde bir şeyler taşımaya alışan hayvan zaman içinde insanları da taşımaya hazır hale gelir. Geyikler insan taşımaya genellikle küçük erkek çocuklarıyla alıştırılır. Ancak bir rengeliğini yüklemek ya da binmek oldukça hassas olmayı gerektirir çünkü rengeliği at gibi çok fazla yük taşıyamaz. Bir rengeliğinin taşıyabileceği yük genellikle en fazla seksen kilogram civarındadır; daha fazlası hayvanın sırtının incinmesine neden olabilir. Bu nedenle rengeliğine bu bölgede genellikle eldeki bir değnekle yüksek bir yerden binilir. Bu değnek hem

Çocuklar küçük yaşlardan itibaren rengineğine binmeyi öğreniler.

binerken yerden destek alarak hayvanın üzerine binen yükü dağıtmaya yardım eder hem de rengineğinin derisi yumuşak olduğu için üzerinde sallanan eyerde binicinin dengesi sağlamasını kolaylaştırır. Rengeğinin üzerindeki eyer atlarda olduğu gibi sabit değildir. Bu nedenle geyiğe binerken üzeğiye basılmaz ve hayvanın hareketleriyle birlikte salınarak dengede durmak gerekir; ata binmekten en büyük farkı da budur.

Bitmeyen Mücadele: Kurtlar ve İnsanlar

Kurtlar gerçekten akıllı hayvanlar. Hepimizi çok iyi tanıyorlar.
(Enkhtuya 2016)

Dışarıdaki keskin soğuşa rağmen uyumayı başardığım bir ilkbahar gecesinde, huzur dolu uykumdan duyduğum patlama sesiyle zıplayarak uyanmışım. Hava soğuk olduğu için uyku tulumumdan çıkmak istememiş, doğrularak etrafı dinleyip ne olduğunu anlamaya çalışıyordum. Köpekler bizi uyarmak istercesine yüksek sesle havlıyordu. Biraz sonra tekrar bir patlama sesi obayı çınlattı. Güüüüm! Bu sefer bunun bir tüfek sesi olduğunu anladım. Çadırda benden başka uyanan kimse olmadığı

için korkulacak bir şey olmadığını düşünüp, gümbür gümbür çarpan kalp atışlarımı yatıştırmayı deneyerek yeniden uyumaya çalıştım.

Ertesi gün obadan birinin etrafta kurt sesi duyduğu için tüfekte ateş ettiğini öğrendim. Daha sonra taygada kaldığım süre boyunca bu durum birçok kez yaşandı ve artık sesin ne olduğunu bildiğimden, yerimden kıpırdamıyordum bile. Ayrıca, gece yarıları duyulan tüfek sesleri sıklaştığında, artık göç etme zamanımızın geldiğini anlayacak kadar buradaki yaşamı öğrenmiştim. Kurtlar yerimizi öğrendiğinde bizim için göç zamanın geldiğini biliyor ve obamızın yerini değiştiriyorduk.

Kurtlarla çobanlar arasındaki bu mücadele, elbette Dukhalara özel bir durum değil. Bu bölgede rengeliklerine saldıracak tek yırtıcı hayvan kurtlar ve Dukhalar gibi çobanlık yapan, koyun ya da sığır yetiştiren Moğollar da sürülerini kurt saldırılarından korumak için sürekli mücadele etmek zorunda. Üstelik küresel iklim değişikliğinin etkisiyle kar seviyesinin azalması, kurt saldırılarının artmasına neden oluyor; bu yüzden kurtlar eskiden yaklaşımadıkları uzak vadilerde bile rengeliklerini rahatlıkla avlıyorlar. Aşağıda anlatacağım gibi, son yıllarda birçok rengeliği kurt saldırıları sebebiyle öldü ve bu sorunla baş etmek Dukhalar için gitgide zorlaşıyor. Çobanların bu konuda yapabilecekleriye hayvanları dikkatle gözetim altında tutmakla sınırlı. Yaşlılar eskiden kurtlarla kesinlikle bu kadar çok sorun yaşamadıklarını, hatta kurtların insanların ayak izlerini gördüklerinde bile kaçtıklarını söylüyor. İklim değişikliğinin etkisiyle Dukhaların çobanlık yöntemleri de haliyle değişime uğruyor; insanlar eskiden rengeliklerini çok daha serbest bırakabilirken, bugün hayvanların kaçıp kurt saldırısında ölmemeleri için çok daha fazla hâkimiyet kurmak zorundalar.

Kurtların verdiği onca zarara rağmen, Dukhalarla kurtlar arasındaki ilişkinin basit bir nefret ilişkisi olmanın ötesinde karmaşık hisleri de barındıran bir saygı ilişkisi olduğunu anlamak beni oldukça şaşırtmıştı. Dukhalar kurtlardan, kendi dillerinde kelimenin karşılığı olan “börü” sözcüğü yerine, genellikle “dağ açası”, yani dağ babası diye bahsederler. Hem börü sözcüğünü kullanmanın hayvanı çağıracağına inanırlar hem de kurtlara saygıyla hitap etmek oldukça önemlidir.

Dukhaların kurtlara saygı duymasının nedenlerinden biri, hayvanın zekâsına duydukları hayranlık. Kurtların kendilerini sürekli izlediğini ve en ufak bir hata yaptıklarında rengeliklerine saldırmak için tetikte

beklediklerini bilirler. Aslında kurtlar bir nevi “evcil olmayan” komşular gibidir; hem insanlar yakınlarında yaşayan kurtları tek tek tanırlar hem de kurtlar insanları. Bir gün yaşlılardan birisi kurtların sürekli kendilerini izlediğini ve hatta aileleri tek tek tanıdığını şu şekilde anlatmıştı:

Kurtlar gerçekten çok zeki hayvanlar, hepimizi çok iyi tanırlar. Kim saat kaçta kalkar, hangi saatte rengeliklerini otlağa götürür, hangi saatte geri getirir... hepsini bilir ve bu şekilde tanıdıkları kişileri takip ederek açık vermesini beklerler. Gerçekten çok zekiler. (Narangerel 2015)

İnsanların çoğu kurtların ruhlara, yani doğadaki iyelere hizmet ettiğini düşünür ve kurt saldırılarının ardında nerede, ne hata yaptıklarını sorularlar, çünkü onlara göre kurt, sadece kendisine söyleneni yapan bir aracıdır. Bunu 2015 yılının kış aylarında iki rengeliği kurt saldırısına uğradığında daha net anlamıştım. Herkes bu mevsimde kurt saldırısı olmasına şaşırmıştı ve girdiğim her çadırda bu konuşuluyordu. İnsanların kendi aralarında konuşurken, “Ruhlar istediklerini aldılar, aslında daha fazla rengeliği de alabilirlerdi ama iki tane aldılar,” gibi cümleler kurduklarını duyuyordum. Ölen iki rengeliği de aynı aileye ait olduğundan, acaba onlar da öyle mi düşünüyorlar diye merak edip çadırlarına uğradım. Havadan sudan konuştuğuktan sonra nasıl hissettiklerini sorduğumda Turgen, “Herhalde ruhlara yapmam gereken bir sunum vardı. Belki bir şeyi bir yerlerde eksik yaptım ve onlar da aldılar,” dedi.

İki rengeliklerini kaybettikleri için üzgünlerdi ama bu üzüntü kızgınlığa dönüşmüyordu. Başlarına gelenin kendi yaptıkları bir şeyden kaynaklandığını düşünüyorlardı. Turgen’e saldırıyla ilgili biraz daha soru sorduğumda bakış açısını daha iyi anlayabildim.

“Kızgın değilim çünkü kurt alması gerekeni aldı; belki de ona olan borcumu aldı, bu yüzden üzülmiyorum. Bir nevi bu şekilde sunum yapmış oldum.”

“Senin yaptığın bir hatadan dolayı mı oldu yani?”

“Her şeyde her zaman denge vardır. Belki bir şeyi almam gerekenden çok daha fazla aldım ve o yüzden oldu, bilmiyorum.” (Turgen 2015)

Genç bir çoban olan Turgen'in olayı bu olgunlukla karşılaşmasına gerçekten şaşırmıştım. Daha sonra konuştuğum Nergüi isimindeki başka bir genç çoban da rengineyiklerine kurt saldırdığında, aklına yanlış bir yerde bir hayvan avlamış olabileceğinin geldiğini söyledi.

Çünkü iyeler kurtları, insanların kendisine olan borcunu ödemesi için gönderir. (Nergüi 2015)

Bu durum Dukhaların nasıl doğadaki her şeyi birbiriyle bağlantılı gördüklerinin ve yaptıkları her hareketin sorumluluğunu aldıklarının iyi bir göstergesi. Bu nedenle kurtlardan korunmak için sadece fiziki önlemler almak çözüm değil; çobanların genel davranışları ve diğer canlılara ne kadar saygılı oldukları da sürülerinin güvenliği için son derece önemli.

Mevsimlere Göre Çobanlık Teknikleri

Taygada mevsimlerden bahsetmek istediğimizde unutmamamız gereken en önemli şey bu toprakların yılın neredeyse dokuz ayı kar altında olduğudur. Alandaki deneyimlerimden de biliyorum ki yerler kar tutmasa bile ağustos ortasında ilk kar düşebilir ve eylül sonunda ya da en geç ekim ayında kış kapıya dayanır. Karakışın ortasında hava, gündüzleri eksi yirmi beş derece civarındayken geceleri eksi kırkın altına düşebilir. Bütün kış coğrafyaya yerleşen ve hiç gitmeyecekmiş gibi kendinden emin duran karın erimesiyle haziranı bulur. Yani kısacası uzun bir kışın ardından gelen üç mevsim, kısa bir zaman dilimine sıkışır.

Dışarıdan gelenler için bu koşullara katlanmak zor olsa da Dukhalar soğuktan nadiren şikâyet ederler, çünkü birlikte işbirliği yapmayı seçtikleri hayvan bu soğuk coğrafyanın yerlisidir. Hava sıcaklıkları sıfırın üstünde on dereceye yükseldiğinde rengineyikleri rahatsız olmaya başlar (Krupnik 1993). Bu nedenle diğer hayvancıların aksine, Dukhalar don tehlikesi gibi bir endişe yaşamazlar, hatta aksine asıl endişeleri yüksek sıcaklıklardır. Rengeyiği için hava ne kadar soğuk olursa o kadar iyidir, peki ya insanlar? Zaten bütün mesele de rengineyikleriyle insanların yaşamlarını ortaklaşa sürdürebilecekleri alanları bulmaktır.

Kış diğer mevsimlere baskınlık kurmasına rağmen gönül rahatlığıyla söyleyebilirim ki her mevsimin taygada ayrı bir güzelliği var ve yine kendine has işler mevsimsel döngülerle birlikte değişir. Zaten hayvancı-

lıkla ilgili faaliyetler tamamen mevsimsel döngülerle ilgili. İyi bir çoban mevsimsel hava sıcaklıkları ve coğrafi özelliklere göre hayvanlarıyla birlikte en uygun yere göç eder, ki bu göç genellikle hemen her yerde yazın yükseklerle çıkıp, kışın daha alçak yerlere inmeyi gerektirir. Ancak burada mevsimler elbette takvime göre belirlenmez. Bu nedenle insanlara herhangi bir faaliyeti hangi mevsimde, ya da tam olarak ne zaman yaptıklarını sorduğunuzda kesin cevaplar almak oldukça zordur. Taygaya ilk gittiğimde, takvimle düşünmeye alışkın zihnimle çobanlara, “Şunu tam olarak ne zaman yaparsınız?” diye sorduğumda, genellikle sorumu anlamlandıramayan çobanlar bana çok saçma bir şey soruyormuşum gibi bakar ve, “Ne zaman uygunsa o zaman,” diye cevaplardı. Bu uygunluk, mevsimsel değişiklikleri içerdiği gibi, aynı zamanda ruhsal inançlara da bağlı olabilir.

Peki, rengineyiği yetiştiriciliği nasıl bir geçim biçimidir ve insanlar rengineyiklerine ne kadar vakit ayırmak zorundalar? Ya da bir başka şekilde sorarsak, rengineyiklerini evcil tutmak için çobanlar ne kadar çaba harcarlar? Bu sorunun cevabı mevsimden mevsime büyük değişiklik gösterir. Bu nedenle bu bölümde iyi bir rengineyiği çobanının farklı zamanlarda neler yapması gerektiğinden bahsetmek istiyorum. Sürüsünü yakından takip eden, hayvanların ihtiyaçlarını ihmal etmeyen ve hayvanlara mümkün olduğunca çok vakit ayıran çobanların sürüsü gözle görülür bir şekilde daha sağlıklı ve büyüktür. Ancak daha önceki bölümlerde de kısaca bahsettiğim gibi rengineyiği çobanlığının olmazsa olmaz ilk ve belki de en önemli kuralı hayvanı evcilleştirmek için yabanda tutma gereğidir. Yani rengineyikleri kendi habitatı dışında bir yerde yaşayamaz, dolayısıyla rengineyiği çobanının ilk yapması gereken şey hayvanla aynı coğrafyada yaşama konusunda istekli ve onu takip etmeye gönüllü olmaktır.

Daha iyi anlaşılabilmesi için bölüme başlamadan önce Dukha dilinde değişik yaş ve cinsiyetteki rengineyiklerini tarif etmek için kullanılan kelimeleri açıklamak istiyorum. Türkçede sadece tek bir kelimeyle “rengineyiği” olarak adlandırdığımız hayvan için Dukhalar sekiz farklı kelime kullanırlar. Böylece farklı konumlardaki hayvanları uzun uzun tarif etmek yerine tek bir kelimeyle bahsedilen hayvanın cinsiyet ve yaş gibi özellikleri anlaşılmış olur. Bu kelimeleri tek tek açıklamam gerekirse: üç yaşından büyük evcil erkek rengineyiğine “ehter”, üç yaşından

büyük evcil dişi rengineyiğine “mındı”, bir yaşına basmış her iki cins evcil rengineyiğine “dasvan”, iki yaşındaki evcil erkek rengineyiğine “gootay”, iki yaşındaki evcil dişi rengineyiğine “dungıy”, üç yaşından büyük evcil ve hadım edilmiş erkek rengineyiğine “carı”, küçük evcil erkek rengineyiğine “dongur”, bir yaşına basmamış evcil rengineyiğine “hokkaş”, evcil binek rengineyiğine “caarı” denilir. Bölümün geri kalanında kolaylık olması açısından bu kelimelerden bir kısmını kullanabilirim (Küçüküstel 2012).

Taygadaki mevsimsel döngülerden ve bu dönemlerde yapılan belli başlı faaliyetlerden bahsetmek istiyorum. Taygada ilkbahar mevsiminin en yoğun ve aynı zamanda en heyecan verici dönem olduğunu söylersek sanırım abartmış olmayız. Uzun süren kışın ardından beyaz örtü yerden kalkar, doğa tekrar canlanmaya başlar ve daha da önemlisi dişi rengineyiklerinin doğum zamanı yaklaşır. Bu nedenle ilkbahar en yoğun dönemlerden biri; buna rağmen, aileye yeni bireylerin katılacak olmasının heyecanıyla ilkbahar mevsimi birçok kişinin en sevdiği mevsimdir.

Kış obasının kurulduğu alçak ormanlarda rengineyiklerini besleyecek kadar ot olmadığından, doğumdan önce tepelerdeki geçici ilkbahar obasına göçmek hamile geyiklerin iyi beslenebilmesi için çok önemli. Tepelik alanlar, çadır kurmak için elverişli yerler olmadığından, geçici ilkbahar obaları oldukça konforsuzdur. Eriyen karlardan dolayı toprak ıslaktır. Obalardaki önemli sorunlardan biri de sudur. Kış aylarında karları eriterek su ihtiyaçlarını karşılamak mümkün olsa da, ilkbaharda karların erimeye başlaması, su ihtiyacını karşılayacak kadar temiz kar bulunmasını zorlaştırır. Eriyen karlar, nehirlerle karışarak suları bulandırır. Nehirler obaya uzak olduğu için insanlar eğimli arazideki çukurlarda biriken kar sularını içerek hayatta kalmaya çalışırlar. Kısacası bu dönemde insanların değil, rengineyiklerinin ve yavruların rahatı düşünülerek kararlar alınır.

Yavrular doğduktan yaklaşık on gün sonra nehirlerin yakınındaki düzlüklere göçülür. Bir önceki obaya göre daha açık bir konuma sahip olduğundan geyik yavruları burada daha rahat kontrol edilebilir. Rengineyiklerinin sayısının artması, sürünün büyümesi için doğan yavruları hayatta tutmak çok ama çok önemlidir.

Doğum yapmaya hazırlanan rengineyiklerinin sık sık kaçma eğilimi gösterdiği ilkbahar mevsiminde karların erimesiyle birlikte kurtlar da etrafta dolaşmaya başlar. Hamile bir rengineyiğinin ortadan kay-

bolması herkesi tedirgin eder çünkü kurt saldırısına uğrama ihtimali yüksektir. Bu nedenle rengineyiklerinin çok sıkı gözetim altında tutulması gerekir ve bunun için ciddi bir çaba harcanır. Genellikle sabahın erken saatlerinde otağa götürülen rengineyiklerinin başında mutlaka birileri bekler. Hava sıcaklıklarının gündüzleri bile ortalama eksi on derece olduğu bu sert coğrafyada bu görev oldukça zorlayıcı olabilir. Yavrular doğduğundaysa işler daha da karmaşık hale gelir. Yavrunun doğduğu hafta anne ve yavrusu tamamen serbest bırakılır çünkü zaten uzak mesafelere yürüyemeyen yavrudan dolayı anne istese de kaçamaz. Ancak bir haftanın sonunda hem yavruyu evcilleştirmek hem de annenin kaçmasını engellemek için sırayla anne ve yavru bağlanır. Yavrusu bağlanan anne yavrusunu bırakıp gidemediğinden otlanıp geri gelir. Anne bağlandığındaysa yavru annesinden uzak kalamayacağı için güvenli alanın dışına çıkmaz. Rengeyiklerinin aynı dönemde yavrudadıklarını ve çok sayıda yavru olduğunu düşünürsek bunun oldukça zorlu bir iş olduğunu söyleyebiliriz. Hayvanların iki saatten fazla bağlı kalmaması için süre devamlı kontrol edilir. Yavrusu bağlıyken onun yanına gelen anneyi geri dönmeden yakalayıp bağlamak gerekir. Bunun için de hayvanların başında mutlaka birileri bekler. İş yükünün ağırlaştığı bu zorlu dönemde ayaklanan yavruların koşuşup oynaşması insanın içini kıpır kıpır eder. Sabahları çadıra gelip içeri girmeye çalışan yavruların neşeli sesleriyle uyanışımızı ve kucakladıkları rengineyiği yavrularıyla etrafta gülümseyerek dolaşan kadınları hatırlamak hâlâ büyük bir keyif veriyor. Özetlemek gerekirse bu mevsimde taygada hayat çok hareketli olduğundan Dukhalar için en zorlu mevsim ilkbahardır.

İlkbahar, Yeni Hayatlar

Nisan ayının sonlarına doğru akbabalar etrafta uçmaya başladığında rengineyiklerinin doğum vaktinin yaklaştığı anlaşılır. Rengeyikleri çoğu zaman tek başlarına doğum yaparlar ancak yine de insanlar doğum esnasında meydana gelebilecek olası tersliklere karşı hayvanların yanında olmak ister. Bu nedenle bu dönemdeki bir diğer iş de doğum yapacak hayvanları fark edip başlarında beklemek. Doğumdan hemen sonra da annenin yavrusunu kabul edip yaladığından ve beslediğinden emin olmak gerekir. Bazen, özellikle ilk kez doğum yapan rengineyikleri

İlk bahar mevsiminden itibaren rengineyikleri sağılmaya başlanıyor.

yavrularını kabul etmeyebilir. Bu durumda insanlar yavrunun üzerine tuz dökerek annesinin onu yalamasını sağlar. Ayrıca annenin plasentayı düşürüp düşürmediğini kontrol etmek de oldukça önemli. Normalde birkaç saat içinde düşürülmesi gereken plaseenta, bir-iki günün ardından hâlâ düşmediyse annenin ateşi çıkar ve ölebilir. Eğer böyle bir durum yaşanırsa börü otu (kurt otu) denilen bir bitki kaynatılarak hayvana içirilir.

Nadiren de olsa anne yavrusunu kabul etmez ya da doğum sırasında/sonrasında ölebilir. Bu tür durumlarda Dukhalar, kalan yavruyu ya başka bir dişi rengineyiğine kabul ettirmeye çalışır ya da şişeyle besler. Bu yavrularla özel bir bağ kuran insanlar, yavruları sık sık çadırlarına alırlar.

Ailenin ilk doğan rengineyiği yavrusuna *baştancı*, son doğanaysa *hincede* denilir. İlk doğan yavrudan sonra evde ardıc ağacı dumanıyla hayvan kutsanır. Doğumdan sonra ilk bir hafta hayvanın sütü sağılmaz, sadece yavru içer, bir haftanın sonunda ilk sağılan süt de aile bireyleri dışında kimseye verilmez. Daha sonra az az sağılır ve yavru büyüdükçe sağılan süt miktarı da artırılır. Yavrular bir ayın sonunda artık otlamaya başlar, boynuzları bile çıkmaya yeltenir. Kasım ayının sonuna kadar süt vermeye devam eden annenin sütü kışın başlamasıyla kesilir.

Haziran ayının sonlarına doğru havanın iyice ısınmasıyla birlikte otlar kurur ve yükseklerdeki yaz obasına göçme zamanı gelir. Artık yavrular da uzun mesafe yürüyecek kadar güçlenmiştir. Aniden ortaya çıkan kurt saldırıları da göç kararını hızlandırabilir.

Yaz

Yazın bahardan sonra dinlenmek için bir sürü vaktimiz olur. Biz tatil yaparken sivrisinekler rengeliklerini bizim için otlatır ve akşam geri getirir. (Sarnai)

İlkbaharın yorucu temposundan sonra yaz obasında artık dinlenmek için vakit vardır. Rengeyiği yavruları büyüdükleri için çok daha bağımsızdırlar ve hava sıcaklıkları gündüz yirmi-yirmi beş derecelere kadar yükselir. Yüksek dağların arasındaki vadilerde saklı yaklaşık 2000-2800 metre rakımlı yerlerde kurulan yaz obası, ağaçlık olmayan çıplak düz bir zeminde ve sıcakla birlikte ortaya çıkan sineklerden korunmak için rüzgârlı bir mevkide kurulur.

Bu coğrafyada sadece temmuz ve ağustos aylarında kar olmadığı için sıcak havanın tadını çıkarmak isteyen insanlar taygada vakitlerinin

Yaz obası sıcaktan kaçmak için yüksek vadilere kuruluyor.

çoğunu çadırın dışında geçirirler. Uzun bir kışın ve yorucu ilkbaharın ardından, sonunda dinlenmek ve bir arada olmak için fırsat vardır. Kışın okulda olan çocuklar ve aile büyükleri obaya gelir, köye taşınan yaşlılar taygayı ziyaret için yaz aylarını seçerler. Her zamankinden daha kalabalık olan tayga, cıvıl cıvıl çocuk sesleri ve çadırların önünde toplanıp gülüşen insanların kahkahalarıyla çınlar.

Ancak insanlar için oldukça neşeli geçen bu sürede rengeyikleri için aynı şeyi söylemek pek mümkün değil. Yüksek sıcaklıklardan rahatsız olan hayvanlar iştahlarını kaybeder ve enerjileri düşer. Kimi zaman yirmi beş dereceye çıkabilen hava sıcaklıkları rengeyikleri için oldukça yorucudur ve hastalık riskini artırır. Bu da yetmezmiş gibi bu mevsimde ortaya çıkan sivrisinekler hayvanların tadını iyice kaçırır. Zaten insanlar için bu mevsimde rengeyiklerine bakmayı kolaylaştıran bir diğer etken de budur. Ağaçlık alanlarda daha çok sivrisinek olduğundan otlamaya giden rengeyikleri bu durumdan rahatsız olur ve bir süre sonra kendi kendilerine açıklık ve rüzgârlı obaya geri dönerler. Kimi zaman insanlar obanın orta alanında büyük bir ateş yakarak obayı rengeyikleri için daha da cazip hale getirirler. Ateşten çıkan duman sivrisinekleri kaçırdığından rengeyikleri ateşin çevresine yayılırlar. Bu nedenle insanlar bu mevsimde rengeyiklerini bizim yerimize sivrisinekler otlatıyor diyerek şakalaşırlar, çünkü gerçekten de bu dönemde rengeyikleriyle uzun uzun ilgilenmek ya da otlakta başlarında durmak gerekmez.

Sonbahar

Sonbahar en sevdiğim mevsim çünkü bu dönemde orman meyveleri çıkıyor.
(Narangerel 2012)

En sevdiği mevsimi sorduğum insanların birçoğu, yazın bitişinin ve uzun kış aylarının başlangıcı olmasına rağmen sonbahar cevabını verdiler. Bu dönemde ortaya çıkan orman meyveleri ve tayganın renklerinin güzelliği bu tercihlerindeki önemli etkenlerden biri. Kısa ve görece rahat geçen yaz mevsiminin ardından sonbaharda yine yoğun bir tempo başlar. Elbette bu mevsim ilkbaharla kıyaslandığında çok daha rahattır ancak kışa girmeden önce geyiklerin iyi beslenmesi gerekir. Bu yüzden Dukhalar, kendileri için çok da rahat olmayan ama hayvanların daha iyi

Sonbahar mevsiminde yemiş toplamak en önemli ve sevilen etkinliklerden birisidir.

beslenebileceği obalara taşınırlar. Ayrıca bu mevsimde çıkan böğürtlen ya da değişik ot çeşitleri rengineyiklerinin aklını çelerek obadan uzaklaşmalarına neden olabilir. Bu nedenle geyiklerinin sonbaharda da sabah otlağa götürölüp akşam geri getirilmeleri gerekir. Sonbahar obaları genellikle arkası orman, ön tarafı açık tepeler üzerine kurulur. Böylece rengineyiklerini gözlemek daha kolay hale gelir, kimi zaman hayvanları otlağa bırakan çobanlar, çadıra dönerek buradan hayvanları dürbünle kontrol ederler. Bu mevsimdeki en önemli iki etkinlikse, erginliğe ulaşan erkek rengineyiklerinin hadım edilmesi ve çiftleşme zamanındaki hayvanların kontrol edilmesidir.

Rengedyikleri iki yaşından itibaren doğum yapmaya başlar ve on beş yaşına kadar yavrulamaya devam ederler. Eylöl sonu, ekim başı gibi başlayan çiftleşme mevsiminde, hangi hayvanın hangisiyle çiftleştiğinin kontrol edilmesi sürünün genetik olarak sağlıklı olması için oldukça önemli. Dukhalar erkek rengineyiklerinin birçoğunu hadım ederek yalnızca birkaç damızlık hayvan bırakırlar. Bu durumun iki nedeni var: Hem çok sayıda hadım edilmemiş erkek rengineyiği sürüde ciddi çatışmalara neden olur hem de aynı soydan akraba rengineyiklerinin çiftleşmesini engellemek, sürünün uzun vadeli sağlığı için çok önemli. Bu nedenle

aynı dişi rengineyiği her sene aynı erkekle çiftleşebilirken, yavruların yanlışlıkla babaları ya da yakın akrabalarıyla çiftleşmesini önlemek önemlidir, yoksa doğan yavrular küçük ve sağlıklı olabilir.

İlk başlarda rengineyiklerinin kiminle çiftleştiğini hatırlayıp yavrularını da ona göre başka soydan rengineyikleriyle çiftleştirme işini takip etmenin oldukça zor ve kafa karıştırıcı olduğunu düşünmüştüm. Ancak bir süre sonra kendi hayvanlarının hepsini tek tek tanıyan çobanlar için bunun kesinlikle zor olmadığını fark ettim. Siz çocuklarınızın kimden olduğunu unutur musunuz? Benzer şekilde çobanlar da unutmuyor. Hatta deneyimli çobanlardan birine, Erhi'ye rengineyiklerinin anne babalarını bilip bilmediğini sorduğumda, sadece anne babasını değil, her geyiğin anne-anne ve dedesini, hatta büyük büyük anne ve babasını bile hatırladığını duyduğumda şok olmuştum.

Tam da bu sebeple Dukhalar geleneksel olarak rengineyiklerini damgalamazlar çünkü çobanların birçoğu hayvanlarını ayrı ayrı tanır, hatta kimi, rengineyiklerinin sesini bile ayırt edebildiğini iddia eder. 2012'de taygaya gittiğim ilk yaz, rengineyiklerinin kulaklarına sarı işaretler takılıydı ancak Dukhalar bunu ziyaretlerine gelen sivil toplum örgütlerinden birinin yaptığını söylemişti. Geleneksel olarak rengineyiği sayısının çok olduğu yıllarda kulak keserek işaret koyarlarmış. Yani hayvanlarının kulağının ucunu çok küçük bir şekilde keserek hangi aileye ait olduğunu belli ederlermiş. Çobanların birçoğu rengineyiklerinin sayıları azaldığı için artık böyle bir ihtiyaç duymadıklarını belirtti.

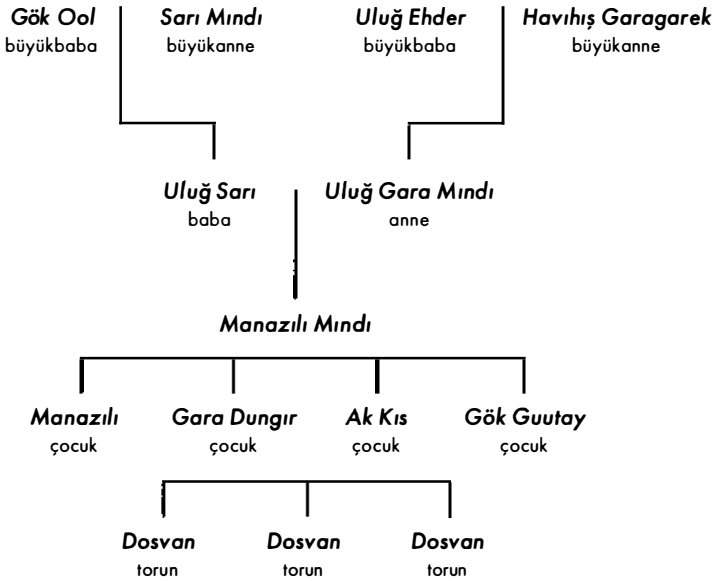
Bu dönemde Dukhalar hadım edilmemiş erkek rengineyiklerini bağlar ve dişi çiftleşmeye hazır olduğunda seçtikleri erkekleri dişinin yanına götürürler. Dişinin akrabası olmayan güçlü ve iyi karakterli bir erkek seçmek önemlidir. Daha önce yazdığım gibi, kimi zaman dişiler yabani rengineyikleriyle çiftleşebilir. Bu durumda doğan yavru diğerlerine göre daha yabani olsa da, gen çeşitliliğini artırması açısından bu durum Dukhaların hoşuna gider.

Damızlık olarak seçilen güçlü erkekler dışındakiler sonbaharda hadım edilir; bu görevin hem fiziki hem de manevi açıdan önemsenmesi gerekir. Hadım edilen erkekler, daha sakin oldukları için rahat kontrol edilir ve çiftleşme mevsiminde kilo kaybetmeyerek kışa daha sağlıklı girerler.

Erkek rengineyikleri yaklaşık iki yaşına geldiklerinde hadım edilirler. Öncelikle bu işlem için ailenin iyi ve şanslı günlerinden birinin seçilmesi

MANAZILI MINDİ SOYAĞACI

çok önemli. Moğolistan’da sıkça kullanılan Budist lamaların hazırladığı özel takvime bakarak hadım için en iyi günün hangisi olduğuna karar verilir. Seçilen günde hadım işlemini yapacak obadaki deneyimli erkeklerle de danışılır ve herkes için uygun olan zamanda başlanır. Hadım işleminin yapılacağı alana insanlar önceden beyaz hadık bağlar, mekânı ardıç ağacının dumanıyla temizler ve hadım işlemi sırasında aileden bir kişi etraftaki ruhlara sütlü çay saçar. Ayrıca hayvanın boynuna da beyaz hadık bağlanır. İşlemin teknik açıdan doğru yapılması önemli çünkü, yanlış yapılan işlemler hayvanın hayatına bile mal olabilir. Genellikle testisler tamamen kesilmek yerine açılan bir yarığın altından bağlanır. Böylece testislerin on beş-yirmi gün içinde kendi kendine düşmesiyle işlem kanama olmadan sonlanır. Yine de sonrasında hayvanın gözetim altında tutulması ve eğer hastalanırsa müdahale edilmesi gerekir. İşlem sorunsuz bir şekilde bittiğinde, aile süt kaynatarak işlemi gerçekleştiren kişiye ve obadaki diğer insanlara ikram eder.

Kış

Ekim ayının sonlarına doğru havaların iyice soğumasıyla birlikte kış obasına göçme zamanı gelir. Bu oba soğuk kış rüzgârlarından korunmak için ağaçların arasına kurulur. Aslında eski zamanlarda daha uzaklardaki ormanlara kurulan kış obası bugün Dukhaların sabit olarak kullandığı tek obadır. Hatta pek çok ailenin çadır kurduğu kış obasına iki aile kulübe yaptı. Sonraki bölümlerde detaylı anlatacağım gibi, köye yakın olmayı tercih eden insanlar bu obayı bir nevi üs olarak kullanır ve kimi zaman eşyalarının bir kısmını bile burada bırakırlar. Ancak bu durum son yıllarda çeşitli sorunlara yol açmaya başladı çünkü en çok odun gereken bu mevsimde, artık civardaki kaynaklar azalmaya başladığından, ailelerin çok uzaklardan odun taşıması gerekiyor. Bu nedenle alana en son gittiğim 2016’da, ailelerden bazıları uzun yıllar sonra obayı başka bir yere taşımışlardı. Hatta yaşlılardan birisi obaya ahşap kulübe yapan iki aileyi şu şekilde eleştirmişti:

Taygada göçebe olmamızın bir nedeni var, serbest olup istediğimiz zaman yer değiştirebilmek. Ahşap kulübe yapmaya kalkarsan, sonra böyle odunu uzaklardan taşımak için uğraşmak zorunda kalırsın. (Gantulga 2016)

Kış obasıyla ilgili son yıllarda meydana gelen değişiklikler bu kadarla da sınırlı değil. Eskiden insanlar kışın bile uzak vadilere göçerken bugün soğuk hava koşullarında köye daha yakın olmak istediklerinden, rengineyikleri için yeni bir çözüm bulmuşlar. Kasım ayında rengineyiklerini uzaktaki bir vadiye götürüyor ve martta gidip geri alıyorlar. Bu dönemde hayvanlar serbest otlanırken, insanlar da rahat ediyorlar. Götürdükleri vadi çok uzakta ve bu mevsimde kar oldukça derin olduğundan kurtlar oraya ulaşamıyor. Ayrıca seçtikleri alan bir dağ eteği olduğundan vadinin girişine birkaç korkuluk koyarak rengineyiklerinin kaçmalarını da engelliyorlar. Vadiden çıkmayan hayvanlar dağı tırmanıp diğer tarafına da geçmeyeceğinden bütün kışı burada serbest bir şekilde otlanarak geçiriyorlar. Burada önemli olan doğru yeri seçmek. Binek rengineyiklerinin bir kısmı kış obasında tutulur çünkü taygada bir yerden bir yere gitmenin tek yolu bu. Fakat yine de sadece benim taygayı ziyaret ettiğim altı sene içinde bile bu uygulamayla ilgili bir sürü değişiklik oldu. İlk kış ziyaretim olan 2013'te insanlar bu vadiye rengineyiklerini bırakıp geri geliyordu. Çoğu zaman vadiye kontrole bile gitmiyor, sadece yol üzerindeki kurt ayak izlerini kontrol edip obaya geri dönüyorlardı. Ancak 2015'in kışında vadide birkaç kurt saldırısı

Kış obasında keskin soğuk bile çocukların dışarıda oynamasına engel olmuyor.

olunca aileler vadiye kurdukları çadırda sırayla ikişer hafta kalmaya başladılar. 2016'da taygaya tekrar gittiğimde kurt saldırılarının daha da arttığını öğrendim. Sadece birkaç sene içinde iklim koşullarının ne kadar dramatik bir şekilde değiştiğine ben bile şahit oldum. Bir sonraki kış, yani 2017'de, köyde yaşayan bazı ailelerden aldığım haberler daha da kötüydü. O sene kar seviyesi çok düşükmüş, yapılan çite rağmen büyük bir kurt saldırısı olmuş ve Dukhalar tam elli geyiği kaybetmişler. Dolayısıyla değişen koşullar karşısında rengineyiği çobanları tekniklerini de değiştiriyor ancak buna rağmen ani iklim değişikliğine ayak uyduramıyorlar. İşin doğrusu bundan beş-altı sene sonra neler olacağını düşünmek bile epey üzücü.

Tüm bunların dışında rengineyikleri uzaktaki vadiye götürüldüğünde obada kalan insanlar için kış mevsimi rahat ve işlerin az olduğu bir döneme dönüşür. Genellikle kadınlar tamirat, dikiş gibi işlerle uğraşırken erkekler de bu dönemi avlanarak geçirirler. Mart ayının sonlarında rengineyikleri uzaktaki vadiden getirildiğinde taygada hayat tekrar canlanır ve işler yoğunlaşır. Uzun süren kış mevsiminde enerji toplayan insanlar, ilkbaharın gelmesiyle birlikte kendilerini yeniden yoğun bir iş temposunun içinde bulurlar. Kısacası taygada yaşamı mevsimsel döngüler belirler. Bu döngüdeki değişik uygulamalardan anlaşılacağı gibi kimi mevsimler insanlar için rahat geçerken, kimi mevsimler de rengineyikleri için rahat geçer. Bu zorlu coğrafyada hayatta kalmak için türler arası karşılıklı işbirliği yaşamın gerektirdiği bir zorunluluktur.

Taygada Göç

2015 Haziran

Saatlerdir rengineyiğinin üzerinde ormanda ilerlerken rüya âlemlerine dalıp gitmiş olmalıyım ki gündüz düşümden beni yüksek sesle bağırان biri uyandırdı. Bacaklarım artık uyuşmuş, vücudumun her yeri ağrıyordu. Ama zihnim belki de daha önce hiç olmadığı kadar huzur doluydu. Sarnai, önümdeki rengineyiğinin üzerinde sabit bir hızla ilerliyor ve sanki buralara ilk defa gelmiş gibi merakla etrafı inceliyordu. Bir elinde değnek, diğer elinde rengineyiğinin yularını tutuyor ve kendinden emin dik duruşuyla önümde yol açıyordu. Bana Amazon kadınlarını

anımsatan bu görüntü, onun karakterini çok iyi yansıtıyordu çünkü kendisi tayganın en güçlü kadınlarından biri olarak bilinirdi. Ormana keskin bir sessizlik hâkimdi. Sadece hışırdayan yaprakların ve arada sırada öten kuzgunların keskin sesi duyuluyordu. Ancak Sarnai, sessizliğin içinden çıkmasını beklediği bir şey varmışçasına tedbirli bir şekilde durmaksızın etrafını inceliyordu. Ben de ağaçların arasından ormanın derinliklerine baktığımda Batıkşan bir yerden bizi seyrediyormuş izlenimine kapılıyordum. Böyle anlarda ormanın koruyucu ruhu olan bu küçük kızın oturduğu daldan muzipçe etrafı izleyen görüntüsü geliyordu hep aklıma. Tayganın gerçek atmosferini iliklerime kadar hissettiğim nadir anlardan biriydi. El değmemiş ormanlarda, en yakın yerleşim yerinden belki iki gün uzaktaydık ama ilginç bir şekilde burada evimizde olduğumuzu biliyordum. Önümdeki güçlü kadına duyduğum sonsuz güvenle tayganın sessizliğinde gündüz düşlerime geri döndüm.

Uzun süre yeşil ve kahverengi tonlarının hâkim olduğu ormanın içinde ilerledikten sonra, sanki keskin bir çizgiyle kesilmiş gibi yeşil bölge sonlandı. Önümüzde donmuş bir nehir uzanıyordu. Sarnai rengineyiğinden indi ve buzun bizi taşıyıp taşıyamayacağından emin olmak için elindeki değnekle nehrin üzerindeki buzı kontrol etti. Bir süre düşündükten sonra ani bir hareketle rengineyiğinin üzerine atladı ve bize dönüp emin bir ses tonuyla “cörü” (yürü) diye bağırarak el işareti yaptı. Rengeyikleriyle arka arkaya sıra halinde ilerliyorduk, çıkardığımız seslerle harekete geçen rengineyiklerimiz onun geyiğini takip ediyordu. Benim arkamda Sarnai’nin kızı Tongu vardı. Tongu’nun ve Sarnai’nin rengineyiklerinin arkasına yük taşıyan geyikler bağlıydı. İlkbahar obasından yaz obasına göç etme zamanı geldiği için eşyalarımızı taşıyorduk. Ertesi gün geride kalanları almak için tekrar ilkbahar obasına dönecektik. Yaz obası en uzak obalardan biriydi, bu yüzden varacağımız yere gitmek için önümüzde hâlâ geçmemiz gereken vadiler, tepeler ve iki yüksek dağ vardı.

Henüz karlar tamamen erimemiş olduğu için etraf bazı yerlerde beyaz bir örtüye bürünmüşken, diğer yerlerde uzun kışın ardından açığa çıkmanın heyecanıyla parlayan kahverengi toprak görünüyordu. Alçak bir tepeyi tırmandıktan sonra yerler eriyen karla kaplı çamura döndü. Bir süre açık alanda ilerledik ve tekrar tırmanışa geçtik. Yükseklere çıktıkça coğrafya ve hava bariz bir şekilde değişiyordu, ormanlık alan

Göç esnasında mola.

artık yerini çıplak vadilere bırakmaya başlamıştı. Sarnai tırmanış sırasında nefes nefese kalmış rengineyiklerinin yürümesini sağlamak için aralarda “huuu huuuu” diye yüksek sesle bağırıyor ve arada dönüp bizi kontrol ediyordu. Tepeye vardığımızda rengineyiğinden indi ve bize de inmemiz için işaret etti. Onun yaptığı gibi biz de rengineyiklerini yularından tutup çekerek yürümeye başladık. Dik yamaçlardan aşağı inerken rengineyiğinin üzerinde oturmak hayvanın sırtının incinmesine neden olabileceği için insanlar genellikle inişlerde rengineyiklerinden inerek yürüyorlardı. Tırmanış boyunca nefes nefese kalan rengineyikleri yavaş yavaş normale döndü. Böyle anlarda bu hayvanların kuzey coğrafyası için ne kadar uygun olduklarını insan tekrar anlıyordu, atlardan çok daha güçlü ve dayanıklılar. Geniş ve sert toynakları, hedik işlevi görerek karda yürümelerini kolaylaştırıyordu. Böylesine zorlu bir coğrafyada atlar kayıp düşebilirken onlar saatlerce yol alabiliyordu.

Düzlüğe ulaştığımızda tekrar rengineyiklerinin üstüne bindik ve yola devam ettik. Bu şekilde kaç vadi geçtik ya da kaç tepeyi tırmandık bilmiyorum ama vadinin uzağında yüksek ve karla kaplı dağların nefes kesici manzarası hep bize eşlik etti. Önümüzdeki son tepeye tırmanırken, uzaktan yankılanan bazı sesler duymaya başladık. Biraz

sonra “vuuu vuuuuu, huuuuu huuuu” seslerini daha net bir şekilde duyduğumuzda önümüzde başka insanlar olduğunu anladık. Önümüzde sürüsünü yaz obasına götüren bir aile vardı.

Yaklaştığımızda geriye bakıp gülümsediler ancak tüm sürüyü yanlarında götürdüklerinden, tüm dikkatlerini işlerine vermeleri gerekiyordu. Hayatımda gördüğüm en güzel sahnelerden biriydi sanırım. Bir sürü rengeyiği, sürüyü kontrol etmek için elindeki değneğini düzenli olarak havada sallayarak bağırان bir genç kızın önünde koşturuyordu. Obada konuşurken oldukça sessiz sakin ve naif görünen bu genç kızların kendilerinden emin tavırları ve çıkardıkları sesler uzun süre gözümün önünden gitmedi. Benim arkamda bağlı rengeyiği olmadığından ilk kez Sarnai’nin arkasından ayrıldım, ayaklarımla iterek geyiğimi hızlandırdım ve öndeki kızların yanına sürdüm. Narın’ın yanına vardığımda gülerek “ekkiii” dedi ve hemen ardından “huuuu” diye bağırmaya devam etti. Tüm algıları açıldı, aynı anda dört bir tarafına bakıyordu. Sürüden hiçbir geyiğin arkada kalmaması hayati önem taşıyordu. İlkbahar sonrası ilk göç olduğundan sürüde yavrular da vardı ve hızlı yürüyemiyorlardı. Geride kalmamaları için küçük yavrular annelerine bağlıydı, görece güçlü yavru larsa tek başlarına yürüyordu. Annesine bağlı yavru lardan birisi sürekli düşüyor ve annesi hızlı yürüdüğünden yerde sürükleniyordu. Narın, anneyi yavaşlatmak için sürekli arkalarına geçip müdahale etse de işe yaramadı. Her seferinde anne yine hızlanıyor ve yavru yerde sürükleniyordu. En sonunda Narın geyiğinden indi ve yavruyu kucağına alıp geyiğe geri bindi. Yolculuğun geri kalanında yavruyu kucağında taşıyacaktı; aksi halde küçük yavru yaz obasına sağ varamayabilirdi.

Bu etkileyici manzarayı bir süre daha izledikten sonra sürüyle hareket eden bu aileyi geçip yola tek başımıza devam ettik. Biz kendi sürümüzü ertesi gün alacaktık, şu an sadece eşyaları yaz obasına taşıyorduk. Bu yüzden onlardan daha hızlı ilerliyorduk. Son tepeyi de aşp bir nehir yatağını izleyerek yola devam ettik. Aralarda sık sık rengeviklerinden inmemiz gerektiği için hepimizin ayakları sıırıslıkladı. Böylesine soğuk havada ıslak ayaklarla geyiğe binmek çok ıstıraplıydı ama artık obaya yaklaştığımızı bildiğimden, bizden önce gitmiş ailelerin kurduğu çadırlardaki sobanın sıcaklığını hayal ederek dayanmaya çalışıyordum. Burada âdet olduğu üzere hangi çadıra girersek girelim

içeride bize hemen sıcak çay ve ekmek vereceklerini biliyordum. Taygada sistem böyleydi.

Kısa bir süre sonra vadinin ilerisinde beyaz çadırlar görüldü. Çok etkileyici bir yolculuk olmuştu ama yine de nihayet obaya vardığımız için rahatlamıştım. Sarnai ve Tunga, sürüyü ve geride kalanları almak için ertesi gün geri döneceklerdi. Aynı yolculuğu tekrarlayanın onlara da zor geleceğini düşündüğümünden Sarnai'ye, "Off, tekrar geri döneceksiniz bu zor yolu," dedim. "Zor yol mu? Eski göç yollarımızın yarısı kadar bile yok bu mesafe," diyerek güldü.

İşte o böyleydi. Hiç durmadan çalışan, kendine her daim yapacak bir iş bularak asla yerinde duramayan tayganın güçlü ve özgür kadınlarından biri... Çadırlara yaklaştığımızda kendi çadırımızı kuracağımız bölgeyi seçtik ve rengineyiklerinden indik. Hemen en yakınımızdaki çadıra koşarak girdim, ayakkabılarımı ve çoraplarımı kurumaları için harlı sobanın yanına koyup, donmuş ayaklarımı da sobaya uzatarak biraz ısıttım. Ev sahiplerinin elime tutuşturduğu çayla Sarnai'yi de çağırmak için dışarı çıktığımda, o çoktan kenardaki tepede çadırın çatısını yapmak için ağaç kesmeye başlamıştı bile.

Sürü ve Çoban: Kim Kimi Takip Ediyor?

Göç taygadaki hayatın en önemli unsurlarındandır. Peki, hayvancılar ya da avcılar neden göçerler, bu göçün amacı nedir? Bu konudaki en temel teori, göçerlerin sürüye su ve otlak bulmak için yer değiştirdiğidir. Elbette göçün temel nedenlerinden biri budur ama son zamanlarda yapılan araştırmalar, göçer halkların yer değiştirme kararında başka etkenlerin de etkili olduğunu ileri sürüyor. Değişen iklim koşulları, ortaya çıkan sinekler, kurtlar gibi biyolojik etkenlerin yanı sıra ekonomik belirsizlikler ya da sosyal ilişkilerde meydana gelen değişiklikler gibi biyolojik temelli olmayan nedenler de göç edilmesinde etkili olabiliyor (Dwyer ve Istamin 2008).

Hayvancılıkla uğraşan topluluklar genellikle hareket etme biçimlerine göre ikiye ayrılır: konargöçer hayvancılar ve yaylacılar. Farklı yerlere daha düzensiz bir şekilde dört mevsim boyunca göç edenler konargöçer, belli mevsimlerde belli bölgeler arasında göçen hayvancılar yaylacı olarak nitelendirilir. Dukhaların düzenli olarak gittikleri sabit yerleri olmadığından konargöçer yaşam biçimini sürdürdüklerini

söyleyebiliriz. Ancak bu rastgele göçtükleri anlamına gelmez. Eskiden beri kullandıkları çok sayıda yaz, güz ya da ilkbahar obası vardır ve her sene hangisine göçeceklerine karar verirler. Genellikle bölgedeki bitki ve ağaçların yenilenmesini sağlamak için üst üste iki sene aynı obaya göçmemeye dikkat ederler.

Peki, göç edilirken nelere dikkat edilir? Dukhalar için göçün iki temel nedeni var: birincisi yazın yükseklerle, kışın alçaklara inerek rengineyiklerine uygun yaşam alanı sağlamak; ikincisi de av hayvanlarına yakın olmak. Her iki durumda da hayvanların ihtiyaçları mevsime göre değiştiğinden, göç rotaları da buna göre şekillenir. Sürünün ihtiyaçları göz önüne alındığında, su kaynağına yakın, uygun hava koşullarına sahip, kurt saldırılarına çok açık olmayan ve iyi bir otlığa sahip yerleri tercih ederler. Ancak göç edilecek yere sadece hayvanların ihtiyaçlarına göre karar verilmez.

Dukhaların ihtiyaçları günümüzde gitgide hayvanların ihtiyaçlarıyla yarışır hale geldi. Aslında uzaklardaki obaların hayvanlar için her açıdan daha iyi olduğunu bilseler de köye yakın olmanın avantajlarından yararlanmak için genellikle daha yakındaki obaları tercih ediyorlar. Peki, bir oba ne zaman insanlar için idealdir? Yani oba seçimi yaparken insanlar hangi ihtiyaçlarını dikkate alır? Günümüzde bunun en basit cevabı köye yakınlıktır. Çocukların eğitimi ya da av yasağı sebebiyle bazı yiyeceklerin köyden temin edilebilmesi, Dukhaların yolunun sık sık köye düşmesine yol açıyor. Bunun dışında güneş paneli ve battaniye benzeri eşyaların sayısının artması ve sürüdeki geyiklerin azalması, Dukhaların uzak yerlere göçmesini zorlaştıran bir başka etken. Hem bütün eşyaların yüklenmesi hem de aile fertlerinin binmesi için yeterli sayıda rengineyiği olmadığından, göç genellikle iki aşamada yapılıyor. İlk seferde eşyalar, sonrakinde varsa kalan eşyalar, sürü ve insanlar alınıyor. Bu nedenle uzaktaki obalara göçmek eskiye göre çok daha zor. Ayrıca son yıllarda artan turizm faaliyetleri de yazın insanları uzak obalara göçmekten alıkoyuyor. İlaveten hükümetin 2013'te başlattığı göç kısıtlamaları da durumu iyice karışık hale getirmiş. Kitabın ilerleyen bölümlerinde bu durumu daha detaylı açıklayacağım.

Yine de taygalar rengineyiklerinin habitatı olduğundan insanların, hayvanların ihtiyaçlarını tamamen göz ardı ettiklerini söyleyemeyiz.

Nereye göç edileceğini insanlar belirlese de ne zaman olacağını hâlâ rengineyikleri belirliyor. İnsanlar doğayı ve rengineyiklerini izleyerek göç zamanını anlarlar; genellikle rengineyikleri hareketlenmeye başlarlar ve zapt edilmeleri zorlaşır. Obaların yeriye mevsime göre kimi zaman insanların kimi zaman rengineyiklerinin ihtiyaçları göz önüne alınarak seçilir.

Göç Kararı

Nisan 2015

Nisan ayının ortalarında hâlâ kış obasındaydık ve insanlar ilkbahar obasına göcmeyi konuşmaya başlamışlardı. Kar günden güne eriyordu ve hamile dişi rengineyiklerinin doğumu yakındı. Obaya vardığım ilk günden beri, nedendir bilmem, sürekli ne zaman göçeceğimizi soruyor ancak her seferinde cevapsız kalıyordum. Onlarca kez ısrarla sormama rağmen, kimse tahmini bir zaman bile vermeden, basitçe “bilmiyorum” diyordu. Mart ayının sonunda yaşlı bir çiftin tek başına göç etmesi kafamı iyice karıştırmış ve ısrarımı artırmıştı. Herkes hâlâ kış obasındayken onlar neden göçtü? İnsanlar yakındaki dağın eteğinde daha çok otlak olduğu için bu kararı aldıklarını söylüyordu. O sırada bir-iki aile daha toparlanıp göçtü ama biz hâlâ kış obasındaydık.

Birkaç gün sonra güneş yakıcı yüzünü gösterip karlar hızla eridikçe, benim de sabırsızlığım aynı oranda artıyordu. Ne zaman ve nereye göçeceğimizi bilmek istiyordum. Bizim neden hâlâ orada kaldığımız ya da neden bir türlü karar alamadığımız sorusu, merakımı dayanılmaz hale getiriyordu. Her sabah kalktığımda karları daha da erimiş buluyor, herhalde göç zamanı artık belli olmuştur umuduyla tekrar sorduğumda hâlâ aynı cevabı alıyordum: Bilmiyorum. Ailelerin hepsi kendi bilir. Siz ne zaman göçüyorsunuz?” (Men bilbes. Şopti aallar budu bilir. Siler kaşen göşer?)

Bu durum bir süre devam etti, hiç kimse bir şey söylemiyordu. Ancak zaman ilerledikçe bu merakı benimle paylaşan başka insanların da olduğu ortaya çıktı çünkü diğerleri de birbirine aynı şeyi sormaya başlamıştı. Akşamları kaldığım çadıra döndüğümde Sarnai diğer ailelerin ne zaman göçeceğini öğrenip öğrenmediğini soruyordu. Sonra

bir sabah ailelerden birinin karar verip yola çıktığını öğrendik. Zaten yola çıkan aile de ya kalktıkları sabah ya da bir gün önceden kararını vermişti. Onların ardından iki gün içinde obada bir göç furyası başladı ve herkes eşyalarını toplayıp yola koyuldu.

Bugün hâlâ Dukhalar arasında göç kararının nasıl alındığını tam olarak açıklamakta zorlanıyorum çünkü insanların çoğu birbirlerinin yapacağı hamleye göre karar veriyor ve kimse kesin bir şey söylemiyor. Göç öncesi obadakiler birbirlerini ziyaret ediyor, özellikle de yaşlıların çadırlarında yapılan ayaküstü sohbetlere göre karar alıyorlardı. Ancak buradaki kritik nokta, herkesin kararını tamamen bağımsız bir şekilde veriyormuş gibi hissetmesiydi. Çünkü bu konuşmalarda kimse nihai kararını açık bir şekilde belirtmiyordu. Daha önceki senelerde, bir göç öncesinde obadaki yaşlılardan Bataar'ın evine gittiğimizde söyledikleri bunu ispatlar nitelikteydi: "Biz yarın göçeceğiz ama diğer aileler ne yapar bilmiyorum. Herkesin kendi kararı."

Dolayısıyla herkes aslında aynı yere göçecek olsa da (ve bu bilinse de), her göç öncesi yapılan konuşmalarda sanki herkes istediği farklı bir yere göçebilirmiş gibi davranıyor ve kimse birbirine herhangi bir şey dayatmıyordu. Göçer toplumlar için göç, ailelerin bağımsızlıklarını elinde tutabilmesinin en önemli yoludur; böylelikle isteyen aile dilediğinde gruptan ayrılıp tekrar geri gelebilir. Ünlü antropolog Woodburn'un söylediği gibi, göç sayesinde insanlar özerkliklerini koruyabilirler çünkü kişiler "sabit yerlere, sabit mallara ve kaynaklara bağlı değildir" (Woodburn 1982). Bu toplumlarda insanların hareket özgürlüğü sosyal sorunları çözmenin en pratik yoludur, baskı altında hisseden ya da birisiyle sorun yaşayanlar sorunu yer değiştirerek çözerler (Lee 2005).

Dukhalarla birlikteyken, nadiren de olsa, benzer durumlara şahit oldum. Diğer ailelerle ufak bir gerginlik yaşayan bir aile hemen başka bir yere göç etmiş, bir süre sonra da diğer ailelerin yanına geri dönmüştü. Bu nedenle göçün her ailenin kendi kararı olduğu sıklıkla yinelenir ve önemsenir.

Yukarıda bahsettiğim tüm etkenler bir araya geldiğinde yola çıkan aileler, vardıkları yeni obada uygun bir çadır alanı seçmek için etrafı dikkatlice gözlemler. Su almak için sıklıkla gidilen nehir kenarına görece yakın, zemini mümkün olduğunca düz ve rengineyiklerini iyi

Her yeni obada bir önceki seneden kalmış direkler kullanılıyor ya da yeni ağaç kesilerek yapılıyor. Göç esnasında sadece çadırın kumaşını taşıyorlar.

gözlemleyebilme olanağı sağlayan hafif yüksek bir yer, çadırı kurmak için idealdir. Çadırın yerini seçerken ya da yönüne karar verirken ruhani etkenler de etkilidir. Örneğin eğimli bir zeminde çadırın kapısı hiçbir zaman aşağı yöne bakmamalı, hep yukarı bakacak şekilde kurulmalıdır. Eskiden insanlar, içinde biri ölen çadırların iskeletini kapısı aşağıya dönük olarak bırakırlarmış ki geçen kişiler burada birinin öldüğünü anlayıp oraya çadır kurmasınlar. Çünkü bu noktaların ölen kişinin enerjisini taşıdığına inanılır.

Çadırın yeri seçildikten sonra, eğer önceki yıllardan kalma ağaç direkleri yoksa, erkekler ormana gidip ince ağaçlardan çadır direği yaparlar. Kış obasında çadırın zemininde de ahşap kullanılır, diğer obalarda insanlar genellikle toprağın üzerindeki döşeklerde oturur ya da yatarlar. Çadırın direkleri hazırlandığında önce üç tanesi birbirine bağlanarak dikilir, daha sonra diğer direkler o üç ana direğin aralarına yerleştirilir ve toplamda on iki ya da on beş direk çadırın yuvarlak iskeleti hazırlanır. Bu direklerin üzerine gerilen kumaşlarla çadır hazır hale gelir.

Rengeyiği Yoldaşlığı

Rengeyikleri bizim çocuklarımız gibi. Hatta çocuklardan daha iyiler. Kışın çocuklar okul için köye gidiyor ama rengeyikleri bütün sene burada bizimle.
(Sarnai 2015)

Rengeyikleriyle insanların nasıl bir ilişkisi var ve bu hayvanların insanların hayatındaki yeri nedir? Hayvancılıkla uğraşan toplumlar için yetiştirdikleri hayvanlarının sosyal önemi araştırmacılar tarafından uzun zamandır tartışılıyor. Kimilerine göre, özellikle göçer hayvancılar genellikle yalıtılmış coğrafyalarda yaşadıkları ve gün boyu hayvanlarıyla haşır neşir oldukları için bu toplumlarda hayvanların sosyal önemi oldukça fazladır. Hayvanların ekonomik önemleri piyasa koşulları gibi etkenlere göre değişse de, sosyal önemleri her zaman sabittir (Stammler ve Takakura 2010). Bu noktada devreye bir başka tartışma konusu girer. Bu toplumlarda insanlar hayvanlarını malları olarak mı görürler, ya da bir başka açıdan sorarsak kendilerini hayvanların sahibi olarak mı değerlendirirler? İnsanlar hayvanların üzerinde tamamen kontrol sağlayarak onlara birer nesne ya da kendi mülkleri gibi mi davranırlar?

Bu tartışmaya başlamadan önce sahiplik kavramı üzerinde biraz düşünmemiz gerekebilir çünkü sahiplik anlayışı dünyanın farklı yerlerinde farklılıklar gösterebilir. Tuva'daki rengeyiği çobanları Tozhu'larla çalışan Donahoe, Sovyetler zamanında ortaya atılan mülkiyet kavramının yerli halkların hayvanlarıyla kurdukları sosyal ilişkiyi görmezden geldiğinden bahseder. Tozhuların rengeyikleriyle ilişkisi bir nesneyle kurulan mülkiyet ilişkisinin çok ötesinde, karşılıklı paylaşım ve güvene dayalı sosyal bir ilişkidir (Donahoe 2012). Orton da benzer şekilde hayvanları “sezgili (duygulu) mülk” olarak nitelendirerek insanlarla hayvanların arasında bir mülkiyet ilişkisi olabileceğini ama bu ilişkinin sosyal yönünün her zaman önde olduğunu iddia eder (Orton 2010). Diğer yandan kimi araştırmacılar avcılıktan çobanlığa geçişle birlikte bu ilişkilerin değiştiğini ve sonunda evcilleştirmeye hayvanların bir mülke dönüştüğünü iddia eder (Ingold 1994, Russell 2002).

Peki, Dukhalar kendilerini rengeyiklerinin sahibi olarak mı görüyorlar? Bu konuda alanda sorduğum sorulara aldığım farklı cevaplardan bahsetmek istiyorum. Konuştuğum insanların bazıları, rengeyikleri-

nin sahibi (iyesi) olduklarını söylerken, bazıları da aslında diğer hayvanların olduğu gibi rengeyiklerinin de sahibinin cer iyesi olduğunu belirttiler. Fakat her halükarda, ailelerin kendilerine ait rengeyiklerinin olduğunu ve rengeyiği etini paylaşmanın av etini paylaşmak gibi zorunlu olmadığını dikkate alırsak, geyiklerle kurulan bir sahiplik ya da mülkiyet ilişkisi olduğunu göz ardı edemeyiz. Ancak bu ilişkinin sosyal dinamikleri tartışma açısından büyük önem taşır çünkü daha önce belirttiğim gibi sahiplik kavramına her toplumda ve koşulda aynı dinamikleri içeren bir olgu gibi bakamayız. Peki, Dukhalarda bu sahiplik ilişkisinin dinamikleri neler? Rengeyiklerinin sahibi olduklarını söyleyen insanlardan konuyu biraz daha açmalarını istediğimde, kendilerini rengeyiğinin sahibi olarak belirtmelerinin nedeni olarak geyiklerine bakıyor olmalarını ileri sürdüler. Konuştuğum çobanlardan birinin söylediği şekliyle ifade edersek: “Biz kendi rengeyiklerimizin iyesiyiz (sahibi) çünkü yaban hayvanlara cer iyesi bakarken ivilerle biz ilgileniyoruz” (Bataar 2015).

İnsanların rengeyikleriyle ilgilendikleri için onların üzerinde bir hak iddia etmeleri oldukça önemli bir nokta. Bence Dukhaların rengeyikleriyle kurdukları ilişki bir mülkiyet ilişkisinden çok koruyup kollamaya yönelik bir sahiplik ilişkisi. İnsanların hayvanlara tek tek isim verdiklerini, onların karakterlerini dikkate aldıklarını ve taygada onlar olmadan hayatta kalmalarının çok zor olduğunu düşünürsek bunu savunmak daha da olası hale gelir.

Ayrıca tüm bunların ötesinde, rengeyiklerinin tarihi açıdan manevi önemi de Dukhaların onları sadece birer mülk gibi görmelerini engelleyen bir diğer etken. Dukhalar bugün doğadaki rengeyiklerini evcilleştirmedikleri için birlikte yaşadıkları geyiklerinin tamamı, zamanında atalarının evcilleştirdiklerinin torunları. Dolayısıyla aynı insanlar gibi rengeyikleri de asırlardır aynı ailenin devamı olarak Dukhalara eşlik ediyor ve onlarla aynı kaderi paylaşıyorlar. Dukhaların inanç sistemine baktığımızda da rengeyiklerinin ailenin bir parçası olarak kabul edildiği anlaşılabilir. Dukhaların dünya görüşünde bir kişinin çiğnediği tabu yüzünden hem kendisi hem de aile bireyleri cezalandırılabilir, başlarına kötü şeyler gelebilir. İlginç olan şu ki aynı şekilde rengeyikleri de onlar gibi zarar görebilir. Dolayısıyla insanlarla rengeyiklerinin kaderi birbirine bağlıdır, aynı tüm toplumun birbirine bağlı olması gibi.

Ancak tüm bunlara bakarak elbette insanlarla rengineyikleri arasındaki ilişkinin tamamen eşit olduğunu iddia etmiyorum. Sonuç olarak gerektiğinde, yani bir rengineyiği yaşlandığında ya da hastalandığında insanlar onu kesip yerler. Bunu çoğunlukla komşularına yaptırırlar, zira yıllardır birlikte yaşadıkları hayvanların canını almak hiç kolay değil. Sonuçta geyiğini öldürmek zorunda kalan kişi üzülür ancak bu, geyiği büyük bir iştahla tüketmelerine engel olmaz. Belki evcil hayvan yetiştiren şehirli insanlar için bu durum garipsenebilir ancak hayatta kalma koşullarının böylesine zor olduğu bu coğrafyada hiçbir şey israf edilemez. Ayrıca burada ölüm doğaldır, Batılı toplumlarda olduğu gibi büyük bir şok ya da hüznün yaşanmaz. Dolayısıyla ölen rengineyiği, etiyle insanlara yine yardım eder ve geyiğin eti aileden kalan bir miras gibi gururla kabul edilir ve minnetle tüketilir.

Hatta düşünülenin aksine kendi hayvanının etini tüketmek birçok hayvancı için tercih edilen bir durumdur. Yapılan araştırmalar hayvancılıkla uğraşan toplumlarda, hayvanlarını kendileri tüketen çobanlarla piyasada ekonomik bir değer için satanlar arasında fark olduğunu gösterir. Dolayısıyla Dukhalar gibi küçük ölçekli rengineyiği ya da başka türden hayvan yetiştiren toplumlar kendi hayvanlarını yemekten kesinlikle gocunmazken, hayvanlarını markette satmaya başladıklarında işler değişir. Bu değişim çobanların dünya görüşlerini ve hatta akıl sağlıklarını bile etkileyerek alkol bağımlılığı gibi sorunlara yol açabilir. Hayvan “karın doyurmak için” kesildiğinde böyle travmalar yaşanmaz çünkü sürecin kontrolü çobandadır. Ancak çobanlar, hayvanlarının etini markette satarlarsa hayvanlarıyla arasındaki ilişkiye ihanet etmiş gibi hissederek, çünkü artık bir “ürün”e dönüşen bu etin nasıl bir muamele göreceği bilinemez. Bir hayvan aile içinde kesilip tüketildiğinde, hem kesim işlemi hem de etin tüketilmesi insanlar, hayvanlar ve ruhlar arasındaki ilişkilerin sürdüğü hane ortamında gerçekleşmiş olur. Ancak haneden çıkıp markette satıldığında, kesim işi ağırlık ve et fiyatları gibi kavramlara döner ve ahlaki ölçütlerden tamamen uzaklaşılır (Beach ve Stammler 2006).

Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, zor durumlarda rengineyiğinin kesilip yenilmesi bu hayvanı “yürüyen bir ete” dönüştürmez, tersine yaşamında insanlarla işbirliği yapan hayvanın ölümünde de aileye yardım etmesi sosyal olarak hayvanın önemini artırır. Herkes bir gün öleceğine göre bu

durum bir trajedi değil, diğerlerine hâlâ yardım etmek için bir fırsattır. Zira Dukhalar da cenazelerini “havaya gömme” adı verilen bir teknikle hayvanların yemesi için dışarıda bırakırlar. Tıpkı rengineyiklerinin ya da yabani hayvanların etlerini insanlara sunması gibi, Dukhalar da etlerini hayvanlara sunarlar. Bu şekilde döngü tamamlanır ve hak yerini bulur.

Rengenyiklerinin Adları

Dukhalarda tüm rengineyiklerinin adı vardır ve bu hayvanlarla insanlar arasındaki sosyal ilişkiyi ispatlayan bir başka durum olarak düşünülebilir. DeMello’ya göre hayvanlara ad verme, onları sosyal dünyamıza dâhil edip duygusal bir bağ kurmanın ilk adımıdır (DeMello 2012). Çobanların hayvanlarına ad vermesine Moğolistan’ın diğer bölgelerinde olduğu gibi dünya genelinde hayvancılıkla uğraşan birçok toplumda rastlanır. Hayvanın özelliğine göre ad verilmesi onun bir birey olarak görüldüğünün ispatıdır ve bir hayvan birey olarak görülmeye başladığında artık büyük kitle içinde herhangi bir nesne olmaktan çıkar ve sürünün bir üyesi haline gelir (Finj 2011).

Dukhaların az sayıda rengineyiği olduğundan ve bu hayvanların asıl işlevi et ihtiyacını karşılamak olmadığından insanlar rengineyikleriyle uzun yıllar geçirirler ve tüm hayvanlara ad verirler. Bir rengineyiğinin ortalama on sekiz yıl yaşadığını düşünürsek bu süre içinde kurulan duygusal bağı tahmin etmek zor olmaz. Konuştuğum insanların çoğu karakterine göre adlandırdıkları rengineyiklerinin anne babalarını hatta anneannelerini ve dedelerini bile ismen hatırlıyorlardı. Kaldığım doğu taygadaki obalarda insanların ortalama on beş, yirmi adet rengineyiği vardı ancak rengineyiği sayısının daha yüksek olduğu ailelerde bile bu durum değişmiyordu.

Batı taygada yaklaşık kırk rengineyiği olan bir aileyi ziyaret ettiğimde, sobanın başında otururken onlara tüm rengineyiklerinin adı olup olmadığını sorduğumda, “Tabi ki var,” diyen Derimaa içeride uzun uzun anlatmak yerine, kolumdan tuttuğu gibi dışarı çıkarmıştı beni. Akşamüstü olduğu için rengineyikleri obaya dönmüştü ve Derimaa tek tek önünde durduğumuz rengineyiklerinin adını ve neden ona bu adı verdiklerini açıklamaya başladı:

Bak, bunun adı Uluug Bud (Büyük Bacak), çünkü bir bacağı diğerinden büyük. Bunun adı Bendudak, çünkü dudağının hemen üze-

rinde beni var. Bak bu ikisi kardeş, o yüzden şunun adı Bice Sari (Küçük Sari), diğeri de Uluug Sari (Büyük Sari). Bunun adı Üş Garak (Üş Göz), çünkü iki gözünün arasındaki benek üçüncü bir göz gibi duruyor. Bunun adı Yangıs Meisli Mındı, yani Tek Boynuzlu Dişi Rengeyiği, bunun adı Gök Guutay, yani Mavi Küçük Rengeyiği. Yeter mi? (Derimaa 2016)

Önünde durduğumuz her rengeliğinin hikâyesini tek tek dinlemek gerçekten de çok hoşuma gitmiş ve insanların bu hayvanları ne kadar iyi tanıdığını bana bir kez daha hatırlatmıştı. Bir rengeliği doğduğunda bazen insanlar hayvanın karakteristik özelliklerini anlayıp ona göre isim vermek için bir süre beklerler. Dolayısıyla kimi zaman bir yaşımdan küçük geyikler isimsiz olabilir; aileler hayvanı daha iyi anlamak için beklerler çünkü geyikler sıklıkla karakterine göre adlandırılır. Örneğin inatçı, sakın, sinirli gibi adlar verilebilir. Bazen yaşayan bir olay üzerine de hayvanlara isim verilebilir. Örneğin Erhi, bir gün kızına gelen bir oyuncak köpeği rengeliklerinden birinin boynuna astığını ve o günden sonra hayvana “moynacılığ mındı”, “boynu süslü dişi rengeliği” dediklerini anlatmıştı. Bu rengeliği uzun yıllar en sevdikleri hayvanlardan birisiymiş ve geçen yıl ölmüş.

Rengeyiklerinin Karakterleri

Hayvanların gerçekten de birbirinden çok farklı karakter özellikleri var mıdır? Herhangi bir hayvanla yeterince yakın bir ilişki kurmuş kimseler bu sorunun cevabını çok net bilirler. Hayvanlar üzerine çalışan Clutton-Brock’un da bahsettiği gibi, nasıl ki her insan topluluğunda kişilerin zekâsı, liderlik vasfı ya da enerjileri farklı farklı oluyorsa, aynı durumun hayvan topluluklarında, özellikle de omurgalı hayvanlarda da olmaması için hiçbir sebep yok. Bu nedenle her bir bireyin özelliklerini düşünmeden tür olarak aynı olduklarını varsaymak doğru olmaz (Clutton-Brock 1994). Dolayısıyla aynı insanlarda olduğu gibi rengeliklerinin de her biri farklı karakter özelliklerine sahiptir.

Ben de bu gerçeği birçok yerde okumuş ve defalarca dinlemiş biri olarak, taygada insanlara rengeliklerinin ayrı ayrı karakterleri olup olmadığını soruyordum ve insanlar genellikle çok temel iki tip rengeliği karakterinden bahsediyordu; inatçı ve sakın olanlar. Bu kadarını zaten

tahmin etmek zor değildi, nasıl ki insanlar için türlü türlü karakter özelliği varsa, rengineyikleri için de öyle olmalı diye düşünerek daha farklı ne gibi karakterlerde olduklarını öğrenebilmek için ısrar etsem de genellikle kimse detaylı olarak açıklamıyor ve “sakin ya da inatçı” diyerek soruyu geçiştiriyorlardı.

Bazı soruların ne kadar anlamsız olduğunu ve sosyal bilimlerde katılımcı gözlem dediğimiz yöntemdeki “katılım” kısmının önemini bu durumda bir kez daha anlayacaktım çünkü rengineyiklerini otlağa götürüp tüm günü başlarında geçirdiğimiz bir günün sonunda, sorduğum sorunun kelimelerle anlatılmasının zorluğunu bizzat deneyimleyecektim. Sabah erkenden obadan ayrılıp Sarnai’yle rengineyiklerini otlatmak için yola çıkmıştık. Giderken tüm geyiklerini bir arada tutmak için Sarnai en başta ilerliyor, ben de en arkada kalanları topluyordum. Kimi zaman bazı geyikleri başka bir yöne doğru gitmeye kalksa da, Sarnai’nin müdahalesiyle hemen sürüye katılıyorlardı. Otlak alanına vardığımızda hayvanların hepsi bir yana dağıldı ve karlarıdeşerek altındaki otları yemeye koyuldular. Hangi sesleri çıkardığımızda rengineyiklerinin bir araya toplandığını artık biliyordum; dolayısıyla bulunduğumuz düzlük alanın bir ucunda ben, bir diğer ucunda Sarnai bekliyordu ve uzaklaşmaya başlayan hayvanları toparlıyorduk. Elbette saatler sürecekti bu eylemde sürekli tetikte olmamız gerekmediği için kimi zaman bir araya gelip bir yandan çene çalarken bir yandan da hayvanları izlemeye devam ediyorduk. Bir ara Sarnai obaya geri dönmesi gerektiğini söyleyerek birkaç saatliğine beni rengineyikleriyle hiçliğin ortasında başa bıraktı. Yakın bir aile dostumuz bana çocuklarını emanet etmiş gibi omuzlarıma binen ağır yükü çok daha dikkatli olmak için enerjimi sonuna kadar kullanmaya çalışıyordum ki benim gibi dikkati dağınık biri için çobanlığın pek de doğru bir meslek olmadığını bu şekilde deneyimlemiş oldum. Kurt saldırılarının sık sık yaşandığı ilkbahar mevsimiydi. Kurtlar başlarında insan olan sürüye pek yaklaşmasa da, bir rengineyiğinin gözden kaybolup saldırıya uğraması fikri beni dehşete düşürüyordu. Gün sonunda korktuğum başıma gelmedi ama bu korku gözlem gücümü artırmış olacak ki, rengineyiklerinin karakterleri farklı mı sorusunun cevabını sadece bir gün içinde çok net öğrenmiş oldum.

Öncelikle ilk gözüme çarpan sürüden sıvışmaya çalışan rengineyiklerinin hep aynı hayvanlar olmasıydı. Her seferinde peşlerinden gidip

uzaklaşan hayvanı sürüye doğru yönlendirsem de, bir süre o tarafa bakmadığımda, yine aynı geyikler ufak ufak uzaklaşmaya başlıyordu. Kimi rengeliklerinin diğerlerine göre ne kadar muzip olduğunu fark etmem de çok uzun sürmedi. Örneğin sürüdeki yaşını henüz doldurmuş yavru bir geyiğin ne zaman yanına gitsem yeni yeni çıkmaya başlamış küçük boynuzlarıyla üzerime doğru saldırır gibi hareketler yapıyordu. İlk seferinde onu kızdırdığımı düşündüm ancak yanından her geçtiğimde onun da gelip aynı hareketleri yapmasıyla bunun bir oyun olduğundan emin oldum ve gün içinde aramızda böyle bir sataşma başlamış oldu. Sürüyü kontrol etmeye çalışırken canım sıkıldığı anlarda onun yanına gidiyordum ve oynayıyorduk. Herhalde bazen onun da canı sıkılıyordu ki dalıp gittiğim anlarda yanıma geliyor ve oyunumuzu bana hatırlatıyordu. Birlikte geçirdiğimiz bu birkaç saatten sonra bile bu hayvanı diğerleriyle karıştırmamın mümkün olmadığını anlamıştım. Başka bir yetişkin dişi rengeliğiye her yanına gittiğimde bana çok çekingen bakışlar atıyor ve birkaç adımla yanımdan uzaklaşıyordu. Ama bakışlarındaki içe kapanık ve utangaç hal yabaniyetten çok net ayrılıyordu. Daha sonra Sarnai'ye sorduğumda, hayvanın gözlerinden birinin görmediğini ve bu nedenle biraz içe kapanık olduğunu söyledi. Yetişkin erkek rengeliklerinden birinin tavırlarıysa yine çok açık bir şekilde diğerlerine nazaran saldırgandı. Bu hayvanın sinirli tavırları onu diğerlerinden bariz bir şekilde ayırıyordu. Ergen rengelikleri aynı insan yavruları gibi genel anlamda muzip ve yaramaz bir mizaca sahipti. Akşamüstü obaya dönerken en arkada kalan ve hatta kimi zaman sıvışmaya çalışan hep onlar oluyordu, ki bunu yaşlarının gereği engelleyemedikleri meraklarına yorup bir süre görmezden gelerek hafif bir müsamaha gösteriyor ve son noktada onları da sürüye dâhil ediyorduk. Hatta hiç unutmuyorum, içlerinden biri en arkadan oyalana oyalana geliyordu; kafamı ona çevirdiğimde yürüme hızını artırıyor, kafamı başka yöne çevirmiş gibi yaptığımdaysa yine yavaşlıyor, hatta başka yöne doğru yavaşça sıvışıyordu. En az iki-üç sefer aynı şeyi yaptı. Ona baktığımda bizi takip ediyor gibi yapıyor ve bakışlarını hissetmediği an farklı davranıyordu. En son Sarnai'ye durumu anlattığımda gülererek, "Ah evet, o hep öyle numaracıdır. Sürüyle yürüyormuş gibi yapar ama fırsatını bulduğunda anında sıvışır," dedi. Hep birlikte gülererek numaracı yavruyu da zorla obaya getirdik.

İşte o günden sonra bir daha kimseye rengeyiklerinin karakterini sorma gereği hissetmedim çünkü onlarla geçirdiğim tek bir gün bile anlamama yetti. Artık kendi sürümüzdeki rengeyiklerini tek tek tanıyordum. Fakat daha sonra öğrendim ki Duhaların dili zaten temel rengeyiği karakteristikleri hakkında birçok kelimeye sahip. İşin ilginç yanı, defalarca sorduğum halde kimse daha önce bana bu kelimelerden bahsetmemişti ama geyiklerle geçirdiğim bu günün ardından çadırdaki Sarol'a geyiklerin hareketlerini anlatırken bizi duyan Sarnai araya girerek değişik kelimeler kullanmıştı. Örneğin sürünün en önünden yürüyen ve kaçma eğilimli rengeyiklerine yorgancı ivi, sürünün hep en arkasından yürüyen geyiklereyse bulunkşı ivi, otlakta sürekli gezinenlere gesgek ivi, çok fazla dolanmadan otlanan hayvanlara da doktoon ottar ivi deniliyor. Birde ögsek ivi var, o da obayı ve çadırını iyi bilen, tuz verildiğinde hemen koşarak gelen rengeyiğine deniyor. Sarnai, erkeklere kıyasla dişi rengeyikleri arasında daha çok yorgancı ivi'ye rastlandığından bahsetti, yani dişi geyikler kaçmaya daha eğilimli. Kimi zaman gesgek rengeyikleri de kaçabilir; iki geyik bir araya gelirse birbirlerinden güç alıp kaçma ihtimalleri çok daha yüksek oluyormuş, ki bu duruma da bir ad verilmiş: sıstanşır. Görüldüğü gibi Dukha dili, bizim birçok kelimeyle anlatabileceğimiz bir durumu tek kelimeyle anlatabilecek zenginliğe sahip.

Sadece tek bir günde anlaşılabileceği ve hayvanlarla içli dışlı olan herkesin zaten bildiği üzere, hayvanlara insani özelliklerin, zekânın ve hatta muhakeme gücünün atfedilmesi aslında hiç de sıra dışı ya da gerçek ötesi bir durum değil. Zaten artık zoologlar da hayvanların kimi zaman isteyerek insanları kandırdığı ya da değişik kişilik özellikleri sergilediklerini ortaya koydular. Bu konuda çalışan bir hayvanbilimci Bekoff, diğer kurtlar kendisini görmüyorken yiyecek saklayan kurtlardan ya da şempanzelerin araştırmacıları kandırarak kimi zaman önlerine koyulan yiyeceği görmezden gelip, onlar arkalarını döner dönmez yiyecekleri aldığından bahseder (Bekoff 2002). Dolayısıyla rengeyiklerinin ve diğer hayvanların karmaşık karakterleri olduğunu ya da davranışlarını olası durumlara göre ayarladıklarını iddia etmenin şaşırılacak bir yanı olmadığı gibi, aksini düşünmek oldukça insan merkezli bir bakış açısıdır.

Rengeyiği Mitleri

İnsanların ilk defa reneyiklerini nasıl evcilleştirdiklerini bilimsel olarak bilmemek de, Dukhaların bu konudaki mitleri bize en azından bu ilişkinin hangi çerçevede gerçekleştiği ve ilişkileri yönlendiren genel ilkeleri anlatması bakımından önemli. Bugün insanlarla reneyikleri arasındaki ilişkilerde bu hikâyelerin hâlâ hayati bir yeri olduğuna inanıyorum çünkü bu mitler nesiller öncesinden günümüze aktarılarak reneyikle ilgili inançları günümüze kadar taşımıştır. Joseph Campbell'ın da söylediği gibi, mitlerin işlevlerinden birisi sosyal düzeni sağlamak ve insanların atalarıyla bağ kurmasına yardımcı olarak nasıl yaşamaları gerektiğini aktarmaktır (Campbell). Ünlü antropolog Malinowski'ye ilkel toplumlarda mitlerin sadece birer hikâye olmadığını, bir zamanlar yaşanan gerçekler olarak görüldüğünü söyleyerek olayı bir adım daha ileri taşır (Malinowski 1954: 116).

Dukhaların reneyiklerini ilk nasıl evcilleştirdikleriyle ilgili alan araştırmam esnasında değişik hikâyeler kaydettim. Bunlardan aşağıda yazacağım ilk ikisini, alana ilk gittiğim 2012'de kaydettim:

Çok eski zamanlarda bir nehir kenarında yaşlı bir kadın oğluyla tek başına yaşıyormuş. Nehrin karşı tarafında yemyeşil ormanlar, tepeler, birçok bitki ve yabani hayvan varmış ancak karşıya bir türlü geçemiyorlarmış. Kendi oldukları taraftaysa zar zor geçinebiliyorlarmış. Kadın bir gün iyelere onlara karşıya geçmek için bir yol göstermesi için dua etmeye başlamış. Oğluyla beraber üç gün boyunca gece yarısı dua etmişler. Üçüncü günün sonunda iki tane reneyiği ortaya çıkmış ve onlara binip nehrin karşısına geçen anne oğul sonrasında bolluk ve refah içinde yaşamışlar.

Bir diğer hikâyeye göreyse:

Eski zamanlarda taygada oğlu ve karısıyla yaşayan bir adam varmış. Kimi zaman yiyecek bulmakta zorluk çekiyor ve bazı akşamlar aç uyuyorlarmış. Bir gün adam yüksek bir dağa tırmanmış ve iyelere kendilerine yardım etmeleri için dua etmiş. Ertesi gün tek tarafında boynuzu olan erkek bir reneyiği ortaya çıkmış. Adam mutlu bir şekilde geyiği alıp eve götürmüş. En azından artık reneyiğine binerek

daha rahat avlanmaya başlamış. Bir süre sonra dağa tekrar tırmanmış ve dua etmeye devam etmiş. Birkaç gün sonra diğer tarafında tek boynuzu olan dişi bir rengineyiği daha belirmiş ve adam onu da eve götürmüş. Bu iki geyiğin ertesi yıl yavruları olmuş ve bu şekilde rengineyikleri çoğalmış. Aile artık rengineyiklerinin sütünü içebiliyor ve hayvanlara binerek taygada daha rahat gezebiliyormuş. O zamandan beri rengineyiklerine tayganın sahipleri demeye başlamışlar. (Oruz 2012)

Daha sonra 2015 yılında kaydettiğim bir başka hikâyeyse şu şekildeydi:

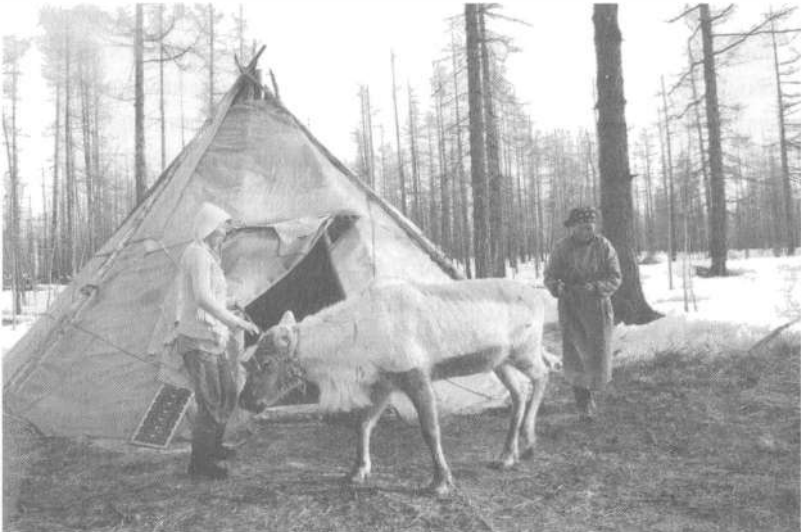
Eski zamanlarda üç tane oğlu olan yoksul bir aile varmış. Ailenin babası kam işiymiş ve oğullarından birisi çok iyi khömeej çalışıyor, yani gırtlak şarkısı söylüyormuş. Ancak aile geçim sıkıntısı çekiyormuş. Bir gün May adındaki oğlan üç nehrin birleştiği kutsal bir dağa çıkmış ve orada üç gün üç gece boyunca şarkı söylemiş. Bu şarkıyı duyan cer iyesi bu kadar güzel söyleyen çocuk kim acaba diye bakmaya gelmiş. Bir kuş formunda ortaya çıkan iye, “Ne arıyorsun?” diye sormuş. Çocuk da, “Rengeyiği istiyorum,” demiş. Üç gün sonra cer iyesi geri gelmiş ve çocuğa tekrar neye ihtiyacı olduğunu sormuş. Çocuk tekrar rengineyiği isteyince, cer iyesi ona rengineyiği vermiş ve aile rengineyiklerini yetiştirerek mutlu ve bolluk içinde yaşamış. (Öviy 2015)

Görüldüğü gibi tüm hikâyelerdeki ana tema aslında benzer; insanlar zor durumdayken yer iyelerinden yardım isterler ve yer iyeleri rengineyiklerini insanlara yardım etmesi için gönderir. Bu olaydan sonra rengineyikleri sayesinde insanların hayat kaliteleri yükselir ve yaptıkları bu işbirliği sayesinde daha rahat yiyecek bulmaya başlarlar. Bugün hâlâ bu hikâyeleri dinleyen gençler rengineyikleriyle başlayan bu ilişkinin minnet duygusu üzerine kurulu olduğunu ve kendilerine zamanında yardım eden bu hayvanlara saygılı davranmaları gerektiğini bilir. Çünkü anlatıların hiçbirinde insanların rengineyiklerine yardım etmesi gibi bir durum söz konusu değil, aksine rengineyikleri insanlara yardım ederler. Ayrıca tüm bu hikâyelerin bir diğer ortak noktası da yer iyelerinin bu yardımı yapan, yani rengineyikleriyle insanları buluşturan güçler olarak görülmesidir.

Kutsal Rengeyiği

Nisan 2015

Bir ilkbahar günü çadırdaki her zaman olduğu gibi hepimizden önce kalkıp sobayı yakmış Sarnai'nin tıkırtılarıyla uyandım. Uyku tulumundan çıkıp etrafa baktığımda, çadırdaki her zamankinden farklı bir telaş olduğunu fark ettim. Ne olduğunu anlamaya çalıştığımı gören Sarnai, “Bugün iyi bir gün, rengeliklerini kutsayacağım,” dedi. Henüz uyku mahmuru olduğum için önce ne demek istediğini anlayamadım ama hemen sonrasında sürüdeki kutsal rengeliğinin (ıtkı ıvı) ereenini değiştirmek için yapılan ritüelden bahsettiğini anladım. Anında heyecanla yattığım yerden fırlayıp giyindim çünkü bu ritüele şahit olmamıştım. Sarnai her ilkbahar, yaz ve sonbaharda rengeliklerinin boynuna astıkları kutsal ereenleri yenilediklerini ve bugün yeni ayın ilk günü olduğu için ilkbahardaki yenileme işini yapacağını söyledi. Daha önceki bölümlerde açıkladığım gibi, ereen şaman tarafından ruh verilmiş bir bez parçasının, ritüelden sonra canlı bir koruyucu ruha dönmüş halidir. Sarnai kutsal rengeliğinin ereenini ailesinden devraldığını ve

Kutsal Rengeyiği.

her ilkbahar ritüeli öncesinde hayvanın boynundan çıkardığı bu bez parçasını tamir ettiğini, kimi zaman da rengine uygun eklemeler yapıp ritüel sonrası tekrar geri taktığını söyledi. Dolayısıyla Sarnai'nin bir gece önceden hazır ettiği ereen, çadırın kutsal alanının hemen önünde duruyordu ve çayı bugün her zamankinden önce hazırdı.

Tüm hazırlıkları yapmış olduğu için ilk önce ereenleri alıp yaktığı ardıç ağacının dumanıyla arındırdı ve oldukları yere geri koydu. Daha sonra üç bardak çay döktü ve çayları da yine aynı kutsal alana koydu. Eline aldığı bir bez parçasından toprak boyası olduğunu tahmin ettiğim kırmızı bir boya çıkardı ve kızı Sarul'a kutsal geyikleri tek tek çadıra getirmesini söyledi. Çadırın kapısının önüne getirdiği ilk rengineyiğinin vücudunun değişik yerlerini kırmızı boyayla işaretledi; mesela gözlerinin çevresini, sırtını, kuyruğunu. Ardından hayvanı ardıç ağacının dumanıyla arındırdı. Daha sonra çadırın içinden az önce arındırdığı ereeni getirip hayvanın boynuna astı ve kızı Sarul, rengineyiğini çadırın etrafında dolaştırdı. Çadırın kapısına geri geldiklerinde hayvanın yüzünden vücuduna doğru sabah hazırladığı sütlü çayın bir kısmını döktüler ve aynı işlemi üç kez tekrarladılar. Üçüncü turun sonunda hayvanı çadırın içine bakacak şekilde konumlandırıp, kafasını kendi elleriyle çadırın içindeki ereenlere doğru üç kez eğdiler ve böylece kutsal rengineyiğinin ilkbahar yenileme işlemi bitmiş oldu. Sarnai'nin sürüsünde üç kutsal rengineyiği olduğundan, bu işlemi her bir hayvan için ayrı ayrı yaptılar. Ritüellerin sonunda çadırın kapısının önünde rengineyiği dışkısı vardı. Bunları fark eden Sarnai, hangi hayvana ait olduklarını görüp görmediğini sordu ve dışkıları alıp çadırdaki kutsal alanın önüne koydu. Daha sonra üç bardak daha sütlü çay doldurup yine ereenlerin önüne koydu ve ertesi gün aile üyeleri olarak bu çayı içeceklerini söyledi.

Sürü içinden bir hayvanın, sürüyü ya da aileden birini koruması için seçilme geleneği Moğolistan'daki diğer topluluklar arasında da yaygın. Dukhalar kam kişinin (şaman) aracılığıyla seçtikleri bu kutsal hayvana ıtkı ivi derler ve bir kez seçildikten sonra bu rengineyiğine özel muamele yaparlar. Örneğin bu hayvana binilmez ya da sütü sadece aile bireyleri tarafından tüketilir; bu rengineyiği diğerlerinden farklı olarak daha rahat bırakılır. Genel anlamda ıtkı rengineyiğinin seçilmesinin üç işlevi vardır: sürüyü, aileyi ya da bazen özel olarak bir aile bireyi için seçilerek sadece o kişiyi koruyabilir. Dukhalar arasında ailelerin bir

çoğunun kutsal rengineyiği vardır ancak bu hayvanın seçilme biçimi ya da nedeni aileden aileye değişebilir. İnsanlar herhangi bir sorun yaşadıklarında kam kişi onlara ıtkı ivi gerektiğini söyleyebilir. Bazen de sadece sürünün genel olarak iyi korunması için kendileri kamdan bir ıtkı ivi seçmesini isteyebilirler. Genç çobanlardan Altansarnai bir zamanlar ıtkı ivileri olmadığı için nasıl başlarının belaya girdiğini şu şekilde anlatmıştı:

Başınıza kötü şeyler geldiğinde ve bu kötü şeyler hep sizi bulduğunda, örneğin kısa süre içinde arka arkaya rengelikleriniz öldüğünde, kam kişiye gidip sürünüzde ne gibi bir sorun olduğunu sormalısınız. Benim ve eşimin eskiden bir sürü dişi rengineyiğimiz vardı ve kısa süre içinde tek tek öldüler; kimi kurt saldırısına uğradı, kimi hastalandı. Bu durumun sadece bizim geyiklerimizin başına gelmesini bir işaret olarak algılayıp kam kişiye gittik. Şaman sürüyü koruması için mavi ereenli bir ıtkı rengineyiğine ihtiyacımız olduğunu söyledi. Dediğini yaptık ve o zamandan beri hiç sorun yaşamıyoruz. (Gerel 2015)

Daha önce söylediğim gibi, farklı işlevleri olsa da ıtkı rengeliklerinin çoğunun görevi sürüyü korumaktır. Kam kişinin yönlendirmesiyle seçilen bu hayvana nasıl davranılacağıysa yine duruma göre değişebilir. Bir ayin yaptıktan sonra detaylara karar veren kam, öncelikle ıtkı hayvan için bir ereen meydana getirir; yani uygun renkte bir bez parçasına ruh verir. Kimi aileler bu ereeni mavi koyu renklerden yaparken, kiminin renkli ya da beyaz ereen kullanması gerekir. Örneğin konuştuğum ailelerden biri, ıtkı rengeliklerinin ereeni için yalnızca koyu renkler kullanmaları gerektiğini, hatta bu ereenleri diktikleri ipliğin bile koyu olduğunu ve ilkbahar mevsiminde hayvanın ereenini yalnızca gece yapılan bir ayinle değiştirebildiklerini, hatta ayin esnasında kullandıkları çayın bile sütsüz gara çay olması gerektiğini anlattı. ıtkı rengineyiğine nasıl davranılacağı da benzer şekilde aileden aileye değişebilir. Örneğin bazı aileler ıtkı geyiklerinin üzerinde süt, peynir gibi yalnızca beyaz malzemeleri taşıyabilirken, diğerlerinin hiçbir şey taşımasına izin verilmeyebilir. Ya da eğer ıtkı rengineyiği bir kişiyi korumak için yapıldıysa ona sadece o kişi binebilir. Göç sırasında kamlar davullarını ve kostümelerini ıtkı rengineyiğinin üzerinde taşırlar. ıtkı rengineyiğinin ölümünün ardından

aile, yerine yeni bir geyik seçmek zorundadır; kimileri ölen hayvanın salyasını yeni rengeyiğine sürmenin hayvanın ruhunu ona aktaracağını söyler, ancak uygulandığına şahit olmadım.

Dukhalar arasında bir ıtık rengeyiğinin seçilmesi, insanlarla rengeyiklerinin ilişkilerini anlamak bakımından oldukça önemli. Sembolik olarak bir hayvanı seçen çobanlar, ona gösterdikleri saygıyla aslında rengeyiklerine olan minnetlerini ifade etme şansı bulurlar. Tüm sürüye benzer şekilde davranmak pratik anlamda mümkün olamayacağı için en azından seçilen özel bir rengeyiği aracılığıyla bu saygı sembolik olarak gösterilmiş olur. Bunun dışında ıtık rengeyiğinin aileyi ya da sürüyü koruyor olması da yine benzer şekilde göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir işlevdir. Bu sayede, aynı mitlerde anlatıldığı gibi, rengeyikleri insanları koruyup onlara yardım ederler. Yapısı gereği hiyerarşi içeren “koruyan” ve “kollanan” kavramlarındaki “koruma” görevi yalnızca insanlara verilmeyerek aradaki güç dengesi eşitlenir. İnsanların hayvanları koruyup kollaması gibi, rengeyikleri de insanları korur. Bu anlamda Dukhaların ıtık rengeyiğiyle kurduğu ilişki, çobanların “koruyucu, kollayıcı ve bakan” bir konumda olduğunu ancak hayvanlara insanları koruma gücü verilmediğini söyleyen teoriye (Ingold 1994) tezat oluşturur; zira rengeyiklerine de, sınırlı bile olsa, özerk bireyler olarak aileyi ya da sürüyü koruma gücü atfedilir. Zaten Dukhaların genel dünya görüşlerine baktığımızda, insanların rengeyikleri üzerinde tamamen hâkimiyet kurması hiçbir anlamda mümkün değildir; çünkü hayvanları veren de kimi zaman kurtlar aracılığıyla geri alan da cer iyesidir. Dolayısıyla insanlar, aynı avcılıkta olduğu gibi, çobanlık yaparken de gündelik hayattaki hareketlerini her zaman kontrol ederek ve etraflarına zarar vermemeye çalışarak sürülerinin sağlığını olumlu anlamda etkileyebilirler.

Yaşlı Bir Çobanın Yaşamı

Munku

Mayıs 2015

Yaklaşık elli sekiz yıl önce annem beni taygada alacı çadırımızda doğurmuş, o zamandan beri taygada yaşıyorum. Bir ablam, iki kız kardeşim

ve bir erkek kardeşim var. Sekiz yaşında okula gidinceye kadar hiç köye inmemiştim ve Dukha dilinden başka bir dil bilmiyordum; Moğolca'yı okulda öğrendim. O zamanlar genç yaştan itibaren rengineyiği çobanı olmayı öğreniyorduk ve hatta kıyafetlerimizi bile kendimiz dikiyorduk. Şimdi gençler her şeyi satın alıyor, ama biz on yaşındayken bile kendi kıyafetlerimizi dikebiliyorduk. O zamanlar yiyecek de satın almazdık, diğer çocuklarla birlikte bitki, çam kozalağı ve böğürtlen toplamaya giderdik. Hatta elimizle balık bile tutardık. O zamanlar çok balık vardı, bütün kızlar toplanır, yakaladığımız balıkları aramızda bölüşür, fazlasını sonra yemek için kuruturduk. Tüm çocuklar taygada olduğu için sürekli birlikteydik ama en sevdiğimiz mevsim sonbahardı çünkü o zaman her yer lezzetli orman meyveleriyle doluyordu ve biz saatlerce ormanda onları topluyorduk.

Rengeyiklerine gelince, onlarla birlikte büyüdüm. Daha beş yaşındayken bile başımızda bir büyükle rengineyiklerini otlatmaya gidiyorduk. O zamanlar daha fazla rengineyiğimiz vardı ama buna rağmen kontrol etmek daha kolaydı çünkü etrafta bu kadar kurt yoktu. Rengeyiklerini sabah otlamaları için bırakıyorduk ve akşam birisi toplayıp geri getiriyordu. Hatta geyikler akşamları kendi kendilerine bile geri geliyorlardı. Kurt saldırısı senede bir-iki kez ya olur ya olmazdı. Şimdi rengineyiklerinin kaçma eğiliminden ve kurtların fazlalığından dolayı o kadar uzun süre serbest bırakmamız zor. Bıraksak zaten kaçıp giderler. Neden değişti hayvanlar bilmiyorum. O zamanlar aile başına seksen rengineyiğimiz olduğu zamanlar olurdu, bu da elbette daha çok iş demektir. Özellikle ilkbaharda elli tane yavruyu tek tek bağlayıp salmak bile bir sürü işti. Buna rağmen rengineyiklerini satmazdık ama zaman zaman kesip yediğimiz oluyordu. Şimdi sayıları o kadar az ki asla bir geyiğimi kesip yemem. Ama o zaman çoktu, bu nedenle bol bol peynirimiz ve sütümüz de oluyordu. Sosyalizm zamanında bu peynirin bir kısmını hükümete vermemiz gerekiyordu.

İlkbaharda işimiz daha fazla olsa da çok keyifliydi; sabah yavruları bağlamak için o kadar erken kalkardık ki ay hâlâ gökyüzünde olurdu. Genç kızlar birbirimizi kaldırırken, eğer kalkmazsan yaşlı bir adam yatağına gelir diye şakalaşırdık. Geyiklerle otlağa gitmek çok zevkliydi. Gençlik ve hiç çadırdan kalmak istemiyorduk. Bütün gün rengineyikleriyle iddik. Onlarla o kadar çok vakit geçiriyorduk ki toplamaya gittiğimizde göz kararıyla bile iki yüz rengineyiğinin arasından eksik olup olmadığını anlar; sürünün çevresinde iki kez dolaşınca da kimin kayıp olduğunu hemen bilir ve aramaya

giderdik. Zaten başka yapacak hiçbir şeyimiz olmadığı için rengineyikleri ile ilgilenmek en büyük eğlencemizdi. Kendi aramızda sürüyü en hızlı kim toplayıp getirecek diye yarıştık. Ben otlağa gittiğimde kardeşlerimi de bazen yanımda götürürdüm. Hiçbir zaman şikâyet ettiklerini ya da gelmemek için bahane uydurduklarını görmedim. Hatta kendi aralarında ben gideceğim sen gideceksin diye kavgâ ederlerdi. Şimdi gençlere otlağa gitmeleri için neredeyse yalvarmamız gerekiyor (gülüyor).

Sekiz yaşında okula ilk gittiğimdeyse şok olmuştum, hayatımda ilk defa bir araba ya da ahşap bir ev görmüştüm. Okula alışmak çok zordu. Ablam da benimle gelmişti; o zamanlar Dukha evi vardı köyde. Okula giden çocukların çoğu orada kalıyordu ve kendi işlerimizi kendimiz yapıyorduk. Annemi o kadar özlüyordum ki hep taygaya dönmek istiyordum. Hatta bazen taygaya gidebilmek için okuldan kaçmaya çalışıyorduk. Daha sonra kardeşlerim de okula gidince ablam döndü ve ben kardeşlerime baktım. Moğolcayı ilk defa okulda öğreniyorduk ve Tuvalı olduğumuz için diğer çocuklar hep bizimle dalga geçiyordu. Sekiz sene okuduktan sonra on altı yaşında taygaya geri döndüm ve o zamandan beri buradayım. Sadece bir kez Moron'e gittim, onun dışında köyden ve taygadan başka yer görmedim.

Ama ormandayken de hayatımızda değişiklikler olmuyor değildi tabii. 1985 yılında sosyalizm zamanı bütün Dukhalar bir araya gelecek dediler, biz de Ulan Ul'dan Akgöl tarafına gittik. Rengeyikleri ile taşınmamız altı-yedi gün sürdü. Ama zaten hep taygada olduğumuz için Akgöl'ün civarındaki taygalara alışmak çok sorun olmadı. O zamanlar sosyalizm olduğundan bazı aileler köye yerleşip devlet için çalışmaya başlamıştı; kimi Akgöl'de balık fabrikasında çalışıyor, kimi de devlet için avcılık yapıyordu. Ama ben rengineyiği çobanı olmayı seçtiğim için taygada kaldım. Rengeyiği yetiştirme tarzımız farklı değildi; ayrıca ormanda rengineyiği baktığımız için negdelden her ay belli bir para alıyor, bununla da un, tuz gibi ihtiyaçlarımızı karşılıyorduk. Tabii karşılığında rengineyiği peynirinin bir kısmını devlete vermemiz gerekiyordu fakat bunun için fazladan para alıyorduk. Aldığımız para çok değildi ama o zaman her şey sanki daha ucuzdu. Zaten kıyafetlerimizi kendimiz yapıyor, yiyeceklerimizin çoğunu da taygadan karşılıyorduk. Aldığımız maaşlar rengineyiği sayımıza göre değışirdi, yani herkes aynı parayı almıyordu. Negdel çalışanları senede iki kez, aralık ve mayıs aylarında rengineyiklerini saymaya gelirdi. Eğer geyik sayısı eksik

çıkarsa devlete parasını ödememiz gerekiyordu. Sadece hayvan hastalıktan öldüğü zaman ödemiyorduk ama bunun için de devlet veterinerini çağırıp ispat etmemiz gerekiyordu. Ama mesela kurt saldırısında ölen bir rengineyiği için para ödüyorduk çünkü hayvanını kurda kaptırmak kişinin iyi bir çoban olmadığının göstergesi olarak görülüyordu. Ama tabii bu durum için bir çözüm bulmuştuk. Aramızdan birisi devlet veterineri olarak çalıştığı için (bu kişi veteriner değil ama hayvanlardan anladığı için o şekilde çalışıyormuş) bir rengineyiği kurt saldırısında ölse bile hastalık kağıdı yazıyordu. Bir de kendimiz için dağda sakladığımız rengineyiklerimiz vardı. Sayım zamanı birkaç rengineyiğini dağa çıkarıp saklıyorduk ki acil durumlarda ölen geyik yerine onlardan birini getirebilelim. Onlar bizim kendi geyiklerimizdi.

Daha çok rengineyiğimiz olduğu için o zamanlar kimi dönem çadırlarımızı birbirimizden daha uzağa kurabiliyorduk ama dürbünle ormandaki dumanlara bakarak diğer aileleri bulabiliyorduk. Gerçekten güzel zamanlardı. En sevdiğim taygalar Coşama ve Semis Höl taygalarıydı; orada kocaman bir göl vardı. Balık tutmaya giderdik sık sık. Akşamları da rengineyiği derisinden ayakkabı ve ip yapıyorduk. Yaşlılar bazı akşamlar çadırda bize hikâyeler anlatırdı. Güzel havalarda hep birlikte, yani büyüklerle birlikte oyunlar oynardık. Mesela "tarmagan bol" diye bir oyunu annemler hep oynardı. Bir kişi tarmagan, diğeri de kurt olurdu ve birbirlerini yakalamaya çalışırlardı. Çocukken onları izleyip çok eğlendiğimizi hatırlıyorum. Soğuk havalarda da parmak oyunları oynardık. O zaman soba da yoktu, çadırın ortasında yerde ateş yakar ve yerde uyurduk.

Sosyalizm 1993 yılında bittiğinde ilk yıllar çok zorlandık. Hiç paramız olmadığı için un bile alamıyorduk. Erkekler yaban geyiklerin boynuzlarını toplayıp satıyorlardı, bu sayede az da olsa un alıyorduk. Neyse ki bol bol av eti vardı ama dışarıdan hiçbir şey alamıyorduk. Sanırım 2000'li yılların başıydı, yavaş yavaş turistler gelmeye başladı ve onlara sattığımız eşyalarla biraz daha rahatladık. Bu şekilde dışarıdan almamız gerekenleri alabiliyorduk. Şimdi bu durum yüzünden, yani turistler ve okul yüzünden, insanlar yazın uzak obalara göçmek bile istemiyor. Ama en azından bu sayede hâlâ taygada rengineyiklerimizle kalabiliyor ve ihtiyaçlarımızı karşılayabiliyoruz.

4

RUHLAR ARASINDA AVLANMAK

Dukhalar rengeyiğine binerken taşıdıkları bir sopayla hem dengelerini sağlar hem de geyiğe fazla yük binmesini engellerler.

Avcı ve Av: Dost mu Düşman mı?

Bir ara uzunca bir süre avlanmadım ve o dönemlerde defalarca aynı rüyayı gördüm. Ormanda gezinirken aniden ortaya çıkan bir kadın yaklaşıp onu takip etmemi istiyordu ve beni bir sürüye götürüyordu. Hayvanlarını bana sunan yer iyesi olmalı. Sanırım uzun süredir avlanmadığım için alınmıştı!
(Batbayar 2016)

Bugün modern dünyada avlanmak genellikle “öldürme”yle eşanlamlı ve tamamen vahşi bir eylem olarak görüldüğünden, yer ruhlarının insanları avlanmaya teşvik etmesi oldukça şaşırtıcı gelebilir. Ancak yaşamını sürdürmek için avlanan toplumlar için avcılık çok daha karmaşık ilişkileri barındırır. Yukarıdaki cümleleri söyleyen Batbayar’ın da belirttiği gibi, kimi avcılara göre avladıkları hayvanlar ya da hayvanları onlara hediye eden yer ruhları, avlanmayı keserlerse kızabilir ya da alınabilirler. Bu tükettiği hayvanlarla asla karşı karşıya gelmeyen şehirli için oldukça tuhaf görünse de, kuzeyde yaşayan yerliler için yaşam hâlâ bir paylaşım döngüsünden oluşur ve bunu bozan herhangi bir şey “yıkıcı” olarak kabul edilir.

Yaşamını sürdürmek için avlanan toplumlarda avcı ve avı arasındaki ilişki antropolojide uzun zamandır tartışılan bir konu. Dünyanın farklı yerlerinde yapılan etnografyalar bu ilişkinin görünenden çok daha karmaşık olduğunu ve avcıyla av arasında “sosyal” bir ilişkinin olduğunu ortaya koyuyor. Bu durum avladıkları hayvanları sadece yiyecek kaynağı olarak görmeyen ama onlarla gündelik yaşamlarında

“insan-olmayan kişiler”⁸ olarak etkileşimde olan avcı-toplayıcıların bakış açılarıyla ilgili.

Armağan Olarak Av

Çoğu avcı-toplayıcı toplumda başarılı bir av, avcıyla “kendini isteyerek avcıya vermiş” hayvan arasındaki olumlu ilişkinin bir kanıtı olarak görülür (Ingold 2000: 12). Bu görüşe göre avda başarılı olmak için avcılar bazı etik kurallara sıkı sıkıya uyması gerekir çünkü avcılar hayvanlara iyi davranırlarsa, karşılığında hayvanların da kendilerine iyi davranacağını bilirler (Ingold 1994). Yani bir başka deyişle bu ilişki karşılıklılık esasına dayanıyor. Doğaya sunumlar yapmayı ihmal etmeyen ve av hayvanlarına saygı gösteren avcılar, bu davranışlarının karşılığında yer ruhlarından armağanlarını alırlar. Av etinin bir armağan olarak görülmesi kuzey avcılarında oldukça yaygın bir inanç. Doğaya tütün ya da yiyecek olarak sunumlarda bulunan insan, karşılığında armağan olarak av hayvanlarını alacaktır (Tanner 1979). Örneğin Kanada’nın kuzeyinde yaşayan Inuitler, deniz memelilerini kontrol eden ve avdaki başarıdan sorumlu Sedna adında bir tanrıçaya inanırlar. Avcılar avlanırken kuralları çiğnerse, Sedna hayvanları onlara vermez (Laugrand, F. ve J. Oosten, 2008). Bu durumda şamanın bir ayin yaparak Sedna’yla iletişime geçmesi ve ondan toplumu adına özür dilemesi gerekir.

Doğayı kontrol eden güçlerin avcıya av hayvanlarını armağan olarak vermesinin yanı sıra, hayvanın kendisinin de bu ilişkide etkin olduğu ve kendini isteyerek avcıya armağan olarak verdiği inancına da rastlanır. Kendisine iyi ve saygılı davranılan hayvanın sonunda avcıya teslim olacağı literatürde sıklıkla görülen bir inanıştır (Kulemzin 1984, Laugrand F. ve Oosten, J 2015; Nadasdy 2007; Ingold 2000 ve 1994; Willerslev 2004; Hamayon 2012; Hill 2011). Örneğin Japonya’daki Auniler hayvanların kendilerini sadece saygıdeğer avcılara verdiklerine inanırlardı (Praet 2015). Benzer şekilde Inuitler (Eskimolar) hayvanların avcılarının işlediği suçlardan haberdar olduğunu ve kendilerine iyi davranmayanlara teslim olmayı reddettiklerini düşünürlerdi (Laugrand F. ve Oosten, J 2015: 9).

8. Alanda çalışan antropologlar bu toplumlarda hayvanları kendilerinin dengi olarak gören avcılarının yaban hayvanlara bakışını daha iyi yansıtabilmek için hayvan sözcüğü yerine “insan-olmayan kişi” sözcüğünü kullanırlar.

Hayvanların kendilerini avcıya teslim ettiği inancı “yeniden doğma” inancıyla iç içedir. Hayvanları öldürerek ruhlarını bir bakıma “serbest bırakan” avcılar bu şekilde doğanın döngüsünde önemli bir görev üstlenirler. Saygıyla öldürülüp, gene aynı şekilde saygıyla tüketilen hayvanlar yeniden doğarlar, bu yüzden avcılar öldürdükleri hayvanların kemiklerine ve artıklarına oldukça hassas davranırlar (Jordan 2003). Yaşam döngüsü bu saygıyla birebir bağlantılıdır, ki bu da avlanmayı ölümün ötesinde, bir “yeniden doğma” ritüeline dönüştürür (Ingold 2000). Örneğin Kamçatka’da avcılar hayvanların ancak bu yaşam ve ölüm döngüsü tamamlandığında tekrar doğacaklarına inanırlar ve bu yüzden de hayvanlara ölümden sonraki yolculuklarında eşlik edecek ritüeller düzenlerler (Plattet 2011). Avlanan hayvanın tekrar hayata geleceği inancı aynı zamanda avlanma eylemini ahlaki açıdan daha kolay hale getirir. Öldürülen hayvanın, eğer saygılı bir biçimde öldürülmüşse tekrar hayata döneceğine inanmak “ölümle” baş etmenin en önemli yollarından biridir (Jordan 2003, Plattet 2011). Böylelikle öldürmekten duyulan hüznün az da olsa azalır çünkü başarılı bir av yaşamının yok edilmesi değil devamlılığı olarak görülür (Anderson 2012).

Bir diğer teori de avcıyla av arasında gönüllü bir değiş tokuş yerine, baştan çıkarmanın söz konusu olduğunu ileri sürer. Willerslev’e göre hayvanlar her zaman gönüllü olarak kendilerini avcıya vermez, bazen de avcı tarafından baştan çıkarılırlar. Yani bir başka deyişle avcı avına cinsel olarak çekici görünmeye çalışarak hayvanın kendini avcıya isteyerek teslim etmesini sağlar (Willerslev 2004). Benzer bir şekilde Hamayon da avı bir nevi evlilik ilişkisine benzetir, avın başarısı için iki tarafın da birbirini arzulaması gerekir.

Önümüzdeki bölümlerde Dukhalarda saygılı bir avın nasıl yapıldığını, hangi kurallara uymaları gerektiğini yaşanmış örnekler üzerinden detaylarıyla anlatacağım. Avcılığın manevi ve ahlaki yönlerini incelerken, avcılarının bu kadar kişilik atfettikleri hayvanları nasıl öldürebildiklerine, av esnasında hangi kurallara uyduklarına, avda şans kavramına ve geleceği görmek için kullanılan kehanet yöntemlerine, rüyaların verdiği mesajlara, son olarak da avın paylaşılma sürecine değineceğim.

Ava Saygı

Ruhlara Güvenmek

Dukhalara ve dünyadan farklı örneklerle baktığımızda, geçim biçimi avcılık olan toplumlarda öldürme eyleminin ayinsel yönünün doğadaki döngünün devamı için son derece önemli olduğunu görürüz. Ancak yine de birçoğumuzun aklına hayvanları karar alabilen ve insanlarla eşit yaşama hakkına sahip canlılar olarak gören bu toplumların, onları nasıl rahatlıkla öldürebildiği sorusu gelebilir; hayvanı öldürdükleri zaman vicdan azabı çekmezler mi diye merak edebiliriz.

Bu konu hakkında kesin cevaplar vermek zor olsa da temel olarak şunu söyleyebiliriz; avcılar elbette kimi zaman ahlaki ikilemler yaşayabilirler ama bu hislerini azaltmanın tek yolu çeşitli tabulara sıkı sıkıya uymalarından geçer. Bu nedenle avdan önce, av esnasında ve sonrasında avcının uyması gereken bir dizi kural mevcut. Bu tabuların hepsinin temel amacıysa avlanan hayvana saygı göstermek ve onu onurlandırarak öldürmekten geçer. Öldürülen hayvana saygı gösteren avcı böylelikle hem içsel çatışmalarının üstesinden gelir hem de gelecek avlardaki başarısını garantilemiş olur (Laugrand ve Oosten 2015: 7). Ancak bu saygılı avlanma ilkesine rağmen, av eyleminin yaşam ve ölümün çatıştığı bir bilinmezlik dünyasına yolculuk olduğunu inkâr edemeyiz. Avcı, karşısındaki hayvana saygı duymakla beraber, onun yaşamına son vermek istemektedir çünkü “av hayvanının ölümü kendisinin yaşaması” demektir (Woodburn 1982: 187). Bu durum doğal olarak avcıyla avı arasında bir gerilime neden olur ve mevcut ikilemden kurtulmak için avcının dengeyi bulması gerekir; hayvanla belli bir duygusal mesafeyi korumalı ancak ona hâlâ saygı duyacak kadar da empati yapabilmelidir. Morris’in dediği gibi, hayvanlara tamamen bir insanmış gibi davranmak avlanmayı oldukça zor hale getirir ancak bu durum, avcının hayvana sadece bir yiyecek olarak bakacağı anlamına da gelmez. Başarılı bir avcı aradaki dengeyi iyi bir şekilde kurabilen kişidir.

Dukhalar için bu gerilimi azaltan en önemli unsur, yer iyelerine ve onların kontrol gücüne duydukları inançtır. Avlanan hayvanın avcının doğru davranışlarının ödülü olarak yer iyelerinden gelen bir armağan olarak algılanması, avcının sorumluluğunu azaltır. Tüm canlılar

arasındaki adaleti sağlayan bu iyeler, avcının hareketlerini her zaman izler ve değerlendirir. Kendisine verilen hediyeği geri çevirmesine ya da bu konuda vicdan azabı çekmesine gerek yoktur; eğer bir hayvanı vurabiliyorsa bunu hak etmiştir. Ancak avda başarılı olmak uğruna tabuları yıkar ve hayvanlar ya da iyelerle yanlış iletişim kurarsa bunun ciddi sonuçları olabilir. Saygısız bir şekilde yapılan av kişinin ve hatta toplumun belki de uzun yıllar boyunca acı çekmesine neden olabilir. Bu nedenle hayatta kalmak için hayvanlara muhtaç olan Dukhalar avlanırken detaylı kurallara ve tabulara uyarlar. Hatta birisinin başına kötü bir şey geldiğinde, örneğin hastalandığında, avcının ilk aklına gelen şey kendini ve geçmişte yaptıklarını sorgulamaktır. Hayvanlara yanlış davranmak sorunlara ve hatta hastalıklara yol açabilir. Bunun farkında olan avcı, yaşamla ölüm arasında aracılık yapmayı gerektiren av sürecinde her zaman hareketlerine dikkat eder. Avının üzerinde baskı kurup vahşi bir şekilde öldürmeye çalışmak yerine, hayvana elinden geldiğince saygı gösterip gerisini yer iyelerine bırakır. Bu sebeple avın gidişatı üzerinde sınırlı kontrolü olan avcı, asıl enerjisini av başarısı hakkında endişelenmek yerine kendi hareketlerini kontrol etmek için harcar çünkü hareketlerinin sorumlusu kendisidir ve ava ancak bu şekilde katkı sağlayabilir. Peki, avlanılan hayvana nasıl saygı duyulur? Av esnasında hangi tabulara dikkat edilir? Bu tabulara uymayan kişiye ne olur? Avın hangi aşamasında nasıl davranmak gerekir? Bu bölümde Dukhalarda avcılık kurallarını detaylı bir şekilde anlatıp avın üç ana aşamasına, hazırlık, avcılık ve av sonrasına değineceğim.

Ava Hazırlanmak

Avcı toplumların çoğunda ava hazırlanmak inceliklerle gerçekleştirilmesi gereken birtakım ritüeller gerektirir. Bu konuda değişik uygulamalar olsa da, birçok avcı toplumda rastlanan en önemli uygulamalardan biri ava gitmeden önce avcılarının kendilerini arındırmalarıdır. Bazı toplumlarda bu arınma avcının “insani” özelliklerinden kurtulmaya çalışması anlamına gelebilir. İnsan kokusundan arınıp hayvanlara benzemeye çalışan avcı, bir nevi avını tavlamağa çalışır. Avcının hayvanlara benzemeye çalışarak avını kandırmaya ve hatta ona çekici görünerek onu cezbetmeye çalışma inancı oldukça yaygındır (Wilferslev 2004).

Dukhaların avdan önce arınma tabusuysa, bahsettiğim diğer toplumlarda görüldüğü gibi avcının insani özelliklerini hayvandan saklamasını gerektirmez. Burada sözkonusu olan insani özelliklerden arınmak değil, gerçek insani özelliklerin ortaya çıkması için dış etkenlerden arınmaktır. Bir başka deyişle avcının asıl amacı kimliğini saklamak değildir, aksine kendine ait olmayan özelliklerden arınarak avına gerçek kimliğini göstermektir.

Bunu biraz daha somutlaştırarak şu şekilde anlatabilirim. Av esnasında başka bir dünyaya girecek olan avcı, ölümle yaşamın iç içe geçtiği bu alana girmeden önce olabildiğince sade ve mütevazı olmalıdır. Değerli ya da pahalı nesneler taşımak avcıya şanssızlık getirebilir. Bunun için avcının ilk yapması gereken şey gereksiz eşyalardan kurtulmak, yaktığı ardıc yapraklarının dumanıyla tütsülenerek temizlenmektir. Kendini arındıran avcının emin olması gereken bir diğer noktaysa başkasına ait bir nesneyi üzerinde taşımamaktır. Bunu öncelikle çantasını dikkatlice hazırlayarak yapar çünkü yanına aldığı nesneler son derece önemlidir. Başka insanların eşyaları sahiplerinin enerjisini taşıdığından avcının şansını etkileyebilir. Bunun anlamı bir kişinin eşyaları bir başkasının üzerinde *hoorsik*⁹ olabilir. Genç avcılardan Batbayar başkasının eşyasının kendisine nasıl kötü şans getirdiğini şu sözlerle anlatmıştı:

Geçen bahar ava giderken cebimde kız kardeşimin müzik çaları kalmıştı ve bundan haberim yoktu. Her hayvan gördüğümde ısıkalıyordum ve neden olduğunu bir türlü anlayamıyordum. Sonra elimi cebime soktuğumda müzik çaları fark ettim ve bana şanssızlık getirenin o olduğunu anladım. Çok kişinin eline değen ya da başkasına ait nesneler avda kötü şans getirir. Bu nesneler avcının üzerinde “hoorsik” olabilir. (Batbayar 2014)

Benzer bir şekilde av esnasında giyilen başka insanların kıyafetleri de avcının şansını etkileyebilir. Bu yüzden avcılar ava gitmeden önce yanlarına alacakları eşyalara çok dikkat etmelidir. Yaşlı avcılardan birisi avda taşınan eşyaların avı nasıl etkileyebileceğini şu şekilde anlatmıştı:

9. *Hoorsik* Moğolca “hayaletli, ruhlı” anlamına gelir.

Avda yanında taşıdıkların önemlidir ve şansını etkileyebilir. Mesela bir defasında arkadaşımın ava gitmeden önce bana verdiği bıçak şanssızlık getirmişti. Sanırım birçok kişinin eli değmiş olduğu içindi. Ayrıca ucu çok sivri bir bıçak da avda şanssızlık getirebilir. Avcının tüfeği bile önce ardıc ağacıyla arındırılır. Eğer avdayken uzun günler avlanamazsan, acaba taşıdığım bir şey de sorun mu var diye düşünürsün. (Yul, Tsagaannuur 2016)

Bu nedenle yaşlılar, üzerlerindeki giysiler dışında sadece yiyecek ekmek alıp ava gitmenin en doğrusu olduğunu söylerler. Özellikle ayna keskinlikle ava götürülmez çünkü hayvanları geri yansıtarak kaçırdığına inanılır. Eve ait tüm eşyalar yabandaki bu karşılaşmayı kirletir. Oysa avcının amacı avını kandırmak değil, kendine ait olmayan özelliklerden arınarak avıyla tam anlamıyla kendi olarak karşılaşmaktır. Bu şekilde arınarak avının karşısına çıkan avcı, karşılaştığı hayvana kendisini tanıma fırsatı verir. Karşısındaki hayvan ancak bu şekilde avcının avı hak edip etmediğini bilebilir. Hayvanlar âleminin bir üyesi olarak doğal haliyle ava çıkan avcı, böylece insan veya hayvan olmanın arasındaki sınırları bulanıklaştırır.

Çadırın önünde Sarnai her sabah dışarıdaki yer iyelerine sütlü çay saçıyor.

Arınma aşamasından sonra avcı yer iyelerine ve eerenlere sunumlarında bulunur. Dukhalar av hayvanlarını verenlerin yer iyeleri olduğuna inandığı için bu oldukça önemli bir aşamadır. Sabah erken kalkan avcı, sütlü çay yapar ve bu çayı ateşe, evdeki eerenlere ve dışarıda dört bir tarafa, yani yer iyesine sunar. Ondandır kolay bir av için dilekte bulunur. Eğer kişinin başka ailelerin çadırlarında eerenleri varsa onlara da gider ve aynı şekilde sunumlarda bulunur.

Ava gitmeden önce dikkat edilmesi gereken bir diğer önemli kural da bazı hareketlerden ve sözlerden kaçınarak avda şiddet yokmuş gibi davranmaktır. Bu türden davranışlara, yani avcılarının öldürme eylemini hatırlatan hareketlerden kaçınmasına, avcı toplumlar arasında sıklıkla rastlanır (Kwon 1998, Willerslev 2004, Hamayon 2010). Ava hazırlanan avcının amacı, şans elde etmek olduğu kadar şanssızlıktan da kaçınmaktır. Bunu yapmanın yollarından biri de öldürme eylemini ya da şiddeti anımsatan kelimeleri yüksek sesle söylemekten kaçınarak çeşitli dilsel sınırlamalar uygulamaktır (Hamayon 2010: 102). Örnek vermek gerekirse, ava gitmeden önce bir avcı asla “avlanacağım” sözcüğünü telaffuz etmez. Bu iki nedenden dolayı hoş karşılanmaz. Öncelikle bunu söyleyen avcının sanki avlanacağından çok eminmiş gibi kesin konuşması kendini beğenmişlik olarak düşünülür ve bunu duyan yer iyeleri avcıya hayvanlarını vermeyebilir. Ayrıca avcının amacını böyle açıkça söylemesi bunu duyan hayvanların kaçmasına neden olabilir. Ava giden avcı sanki gezintiye çıkıyormuş gibi davranmalıdır. Bu yüzden avcılar ava giderken “avlanacağım” demek yerine, “av bakacağım” ya da “dolaşmaya gideceğim” derler; böylelikle hem avlanamama ihtimaline açık kapı bırakır hem de av eyleminin şiddet içerdiğini ima etmekten kaçınmış olurlar. Ayrıca ava giden ya da avdan dönen bir Dukha tüfeğini kesinlikle omzuna takmaz, elinde taşır; çünkü tüfeği omuzda taşımak avcının niyetini belli eder ve avlanacağını gösterir. Buna benzer inanışlara diğer kuzeyli avcılarda da rastlanır. Örneğin Sibirya’daki Yukaghirler ava gitmeden önce bıçaklarının ucunu keskinleştirmesiz ya da tüfeklerini temizlemezler çünkü bu, avcının şiddet içeren niyetini belli eder (Willerslev 2004: 643). Alaska’daki İnuitler de av öncesinde balinalar hakkında şiddet içeren söylemlerde bulunmaktan kaçınırlar çünkü balinaların onları duyabileceklerine inanırlar. Av başarılıyla sonlandığında bile avcılar

öldürdükleri hayvanlar hakkında konuşmazlar. Avdaki “ölüm” sosyal yaşamdan tamamen çıkarılır ve av obada bir hikâye anlatımına döner (Kwon 1998: 118).

Av Esnasında Saygı

Yukarıda bahsettiğim tüm kuralları yerine getirip kendini arındıran avcı artık yola çıkmaya hazırdır. Bundan sonra başarılı olmak için yapması gereken çevresindeki işaretleri doğru okumak ve doğru kararlar vermektir. Bunların bir kısmı av tekniğiyle ilgiliyken diğerleri avcının çevresindeki görünmez güçlerle doğru ilişki kurmasına bağlıdır. Burada avcının vurduğu hayvana ne kadar saygı gösterdiği hayati önem taşır çünkü yer iyelerinin gözünde hayvanlar aynı insanlar gibi değerlidir. Bu yüzden avcılığın en temel kuralı hayvanlara ve onların sahibi olan yer iyelerine her zaman saygılı davranmaktır.

Peki, saygılı bir şekilde avlanmak için avcının nelere dikkat etmesi gerekir? Bunun için Dukha avcılarının uyması gereken geleneksel kuralları vardır. Bu kurallar oldukça detaylı ve karmaşık olsa da temel ilkeleri bütün avcılar bilir. Bunlar avcının ne avladığı, nasıl avladığı, ne kadar avladığı, nerede avladığı ve sonrasında avına nasıl davrandığıyla ilgilidir. Tüm bu adımlara özenle uyan avcı avda başarı olasılığını artırır. Bu bölümde tüm bu adımları detaylarıyla anlatacağım.

Avcının hangi hayvanları avlayabileceği kuralı daha çok hangi hayvanları avlayamayacağıyla ilgilidir. Kısaca özetlemek gerekirse, hamile hayvanlar, genç hayvanlar ve sıra dışı görünüşleriyle kendilerini belli eden bazı kutsal hayvanlar hiçbir koşul altında avlanamazlar. Eğer birden fazla hayvan varsa aralarından erkek olan seçilmelidir, zira dişinin varlığı türün devamlılığı için önemlidir. Bu dişi hayvanların hiçbir zaman vurulamayacağı anlamına gelmez ama hamile hayvanlar kesinlikle avlanamaz. Avlanan hayvanın o esnadaki hareketleri ve bulunduğu yer de dikkat edilmesi gereken diğer unsurlardır. Su içen ya da uyuyan hayvanları öldürmek ciddi bir tabudur ve avcının başına korkunç şeyler gelmesine neden olabilir. Ayrıca bazı hayvanlar yer iyelerinin seçtiği özel hayvanlardır. Bunlar genellikle çeşitli işaretlerle kendilerini belli ederler; örneğin tamamen beyaz ya da sıra dışı bir renkte olabilirler ya da boynuzları alışageldik şekillerden farklı olabilir. Bunlar yer iyelerinin şekil değiştirip hayvan kılığına girmiş halleri

olabilir ve böyle bir hayvanı öldürmek çok tehlikelidir. Yaşlı avcılardan Yul, başına gelmiş bir hikâyeyi şöyle anlatmıştı:

İyi bir avcı her zaman uyanık olmalı çünkü etrafınızda neler olduğunu asla bilemezsiniz. Bir keresinde ormandayken uzakta bir rengineyi gördük. Hayvan otliyordu. Kuzenim onu vurmaya hazırlanırken, dürbünle tekrar baktım ve son dakikada hayvanın sadece bir boynuzunun olduğunu fark ettim. Kuzenime durması için bağırdım ve neyse ki zamanında yetiştim. Kutsal bir hayvan olabilirdi ve bunun çok tehlikeli sonuçları olurdu. (Yul, Tsagaannuur 2015)

Avlanacak hayvan dikkatle seçildikten sonra, nasıl avlanacağı konusu gelir. Öldürme eyleminin ilk ve en temel kuralı hayvanın saygılı bir şekilde öldürülmesidir. Bu da avcının hareketlerinin hayvanı rencide etmemesi gerektiği anlamına gelir çünkü hayvanın onuru en az insanınki kadar önemlidir. Burada en hayati kurallardan biri hayvanın acı çekmeden öldürülmesidir. Bu sebeple omuzlar ya da kalp gibi bölgelere nişan almak gerekir. Hayvanın başına ateş edilmesineyse, hemen ölümüne neden olmasına rağmen asla izin verilmez, çünkü hayvanın ruhu buradadır ve bir hayvanı kafasına ateş ederek öldürmenin çok büyük saygısızlık olduğu düşünülür.

Göz önünde bulundurulması gereken bir diğer kural, bir avcının ne kadar sayıda hayvanı öldürebileceğiyle ilgilidir. İhtiyacından fazlasını avlamak, hayvanın herhangi bir kısmını israf etmek büyük bir tabudur. Dukhalar gibi birçok avcı toplumda ne kadar hayvan vurulabileceğiyle ilgili ciddi sınırlamalar vardır ve avcılar tek bir av yolculuğunda, hatta bazı durumlarda tüm hayatları boyunca, ancak izin verilen kadar hayvanı vurabilirler (Broz ve Willerslev 2012: 79). Hamayon'a göre avcılar genellikle çok fazla hayvan vurmaya çekinirler çünkü sonunda bundan dolayı cezalandırılacaklarını düşünürler. Bu yüzden ava gittiklerinde avlanma sınırından daha fazla hayvan gördüklerinde görmemiş gibi yapabilirler (Hamayon 2012: 107). Tabii avcılarının gereğinden fazla avlanmaları hiç rastlanmayan bir durum değil (Berkas 2008). Aslında bu oldukça tartışmalı bir konu. Kimi araştırmacılar avcı-toplayıcıların doğayla uyumlu ve barışık bir şekilde avlandığını iddia ederken bazılarıysa durumun hiç de öyle olmadığını söyleyerek itiraz eder ve doğayla

uyumlu ilkel insan söylemini, romantik bir yaklaşım olmakla suçlar. Hatta bu anlamda benim çalışmamın da benzer bir şekilde suçlanma ihtimalini göze alabilirim. Elbette avcı-toplayıcılar birer doğa korumacı değiller, kimi zaman gereğinden fazla avlandıkları olabilir ancak alanda çalışan araştırmacılara göre, avcıların bazen gereğinden çok avlanmasının nedeni yine kültürel ve kendileriyle paylaşılan tüm yiyecekleri almaları gerektiği düşüncesinden kaynaklanır. Yani kendilerine verilen hediyeği geri çevirmenin kabalık olacağını düşünürler. Yine de bu gibi durumlarda, yer iyelerinin asıl niyetinin ne olduğunu anlayamadıkları için kendilerini gergin hissederler.

Geleneksel olarak Dukhalar için vurabilecekleri hayvanların miktarıyla ilgili kurallar sıkıdır ve bunlar iki temel başlıkta toplanır. Öncelikle, avcı bir seferde ne kadar çok hayvanla karşılaşarsa karşılaşsın, içlerinden sadece birini öldürebilir. Bu kural, avcı büyük bir sürüye denk geldiğinde veya birarada birden fazla hayvan gördüğünde uygulanır. İkinci kural, avcının uzun av yolculuklarında ne kadar avlanabileceğiyle ilgilidir. Böyle bir yolculuğa çıkarken avcı avladığı hayvanları yüklemek için yanına bir binek rengineyi alır ve bu hayvanın taşıyabileceğinden fazlasını avlaması yasaktır (Küçüküstel 2013). Gereğinden fazla avlanmak Dukhalar için ciddi bir tabudur. Burada temel yaklaşım “alabildiğini almak değil, verileni kabul etmektir” (Ingold 2000: 15). Zaten avcılar genellikle bir hayvan vurduktan sonra çok fazla hayvana denk gelmediklerini söylerler.

Avcılıkla ilgili dikkat edilmesi gereken bir diğer kural, nerede avlanıldığıyla ilgilidir. Dukhalar yaşadıkları coğrafyayı, ruhlar ve yer iyeleriyle çevrili canlı bir varlık olarak görürler; bu yüzden avlanırken yer iyelerini kızdırmamaları gerekir. Taygada kimi yerlerin, örneğin bir dağın ya da bir nehrin kızgın bir sahibi olabilir ve buralarda avlanmak kesinlikle yasaktır. Benzer bir şekilde bazı yerler atalardan kalma kutsal bölgelerdir ve buralarda da kesinlikle avlanılamaz.

Tüm bu detaylı kurallardan anlaşılacağı gibi, avcılarının gelişmiş av tekniklerinden çok bunu tamamlayan ruhani bilgiye ihtiyaçları vardır. Avcılığın bu ayinsel ve ruhani yönü oldukça önemli olduğundan, avcının av esnasında tüm dikkatinin açık olması hayati önemdedir. Bu tabuları yıkan, örneğin yanlış bir hayvanı öldüren ya da yanlış bir yerde avlanan avcı, sadece kendisini değil ailesini, sürüsünü ve hatta tüm toplumu

tehlikeye atmış olabilir. Bu yüzden avcının her zaman çevresinden haberdar olması ve her şeyi duyup görmesi gerekir.

Kayıp Bir Av Şarkısı

Dukhalar arasında kaldığım süre boyunca, değişik yaşlarda birçok avcıyla görüşme yaptığım gibi kendim de bizzat av yolculuklarına katılma şansı elde ettim. Ancak buna rağmen, daha önce kimsenin bahsetmediği çok kıymetli bir bilgiyi, alanda geçen dördüncü yılının sonunda bir akşamüstü köyde görüşme yaptığım yaşlılardan biriyle konuşurken öğrenebildim. Bu yüzden beni çok etkileyen Yul hakkadan ve bana anlattıklarından burada özel olarak bahsetmek istiyorum.

Taygadan ayrılma vaktimin yaklaştığı ziyaretlerimden birinde, panik halinde herkesten bilgi toplamaya çalışıyordum. Vaktimin çoğunu ormanda çadırlarda göçer hayatı sürdürenlerle geçirdiğimden, oradaki insanlarla uzun uzun konuşma imkânı buluyordum, ancak yetmiş yaştan üstündeki yaşlıların bir çoğu artık köye yerleştiğinden, köye inmeye karar vermiştim.

Kulağa belki garip gelecek ama, taygadaki yaşama alıştıktan sonra köyde kalmak bana da çok zor geliyordu; aynı yaşlılara geldiği gibi. İlk birkaç gün bakkaldan bir şey alabilmek ya da ortak duş alanı gibi konforlara kavuşmanın heyecanıyla güzel geçse de hemen sonrasında içimi anlatması zor bir hüznün ve can sıkıntısı kaplıyordu. Burada sanki hayat yok gibiydi; herkes evindeydi, sokakta yürüyen birini görmek bile zordu. Tayganın canlı ve neşeli ortamı gözümde tütüyordu. Üstüne üstlük görüşmek istediğim yaşlıları yakalamak oldukça zordu ve hep planladığımdan daha fazla kalmam gerekiyordu. Taygadaki hayatın temposuna alışmış yaşlı avcıları oturup uzun uzun soru sormaksa neredeyse imkânsız gibiydi. Hemen sıkılıyor, önce kıpırdanmaya başlıyor, sonra da üstünkörü cevaplar verip bir an önce kaçmaya çalışıyorlardı.

Herkes Yul hakkıyla mutlaka görüşmem gerektiğini, onun birçok şeyi herkesten iyi bildiğini söylüyordu. Daha önceki ziyaretlerimden tanıdığım Yul hakka, tayganın efsanevi avcılarının biriydi. Kısa bir süre önce eşinin geçirdiği bir rahatsızlık nedeniyle köye taşınmışlardı. Tüm hayatını ormanda geçirmiş bu yaşlı avcı için köyde kalmak çok zordu, ancak yine de sık sık ormana gidiyor ve köyde kendini oyalayacak bir şeyler bulmaya çalışıyordu.

Büyük düzlük bir alana yayılmış köyde kaldığım günlerden birinde, sabah soğuğuna aldirmeden, erkenden Yul hakkının evini bulmak için yola çıktım. Kış aylarında hava sıcaklıkları genellikle eksi otuz derecelerde seyretse de taygadaki çadırlar ormanın içinde kurulduğundan, hava daha ılık hissediliyordu. Büyük bir düzlüğe yayılan köydeyse, rüzgârların da etkisiyle, soğuk dayanılmaz olabiliyordu. Sadece yirmi dakikadır yürümeme rağmen ayaklarımı hissetmemeye başlamıştım bile. Tüm evler birbirine benzediği için tarif ettikleri evi bulmak kolay değildi. Neyse ki sokakta, soğuktan korunmak için yüzünü atkıyla sarmış bir kadına rastladım. Yul hakkının evini sorduğumda, biraz ilerideki tek katlı kırmızı çatılı evi işaret etti ve hiç durmadan yürümeye devam etti. Koşarak tarif ettiği evin önüne gittiğimde Yul hakka bahçede odun kesiyordu. Beni görünce başını kaldırdı, “Ekkii,” deyip odunları bırakarak evin kapısını açtı.

Büyük kızı beni içeri davet etti ve henüz üzerimdeki katman katman giysileri bile çıkaramamışken, âdet olduğu üzere, önüme sıcak bir fincan çay ve bir parça ekmek bıraktı. Kapıdan içeri adımımı attığımda sobadan yüzüme çarpan sıcak hava, biraz önceki dondurucu soğuğu unutturmuştu bile. Tek bir büyük odadan oluşan evde Yul hakkının karısı yataкта yatıyordu. Yul hakka odun kırmak için tekrar dışarı çıktı. Bir yandan yudumladığım çayla içimi ısıtırken, bir yandan da evdekilerle sohbet ediyorduk. Daha ben sormadan, köyde ne kadar sıkıldıklarından ve taygayı özlediklerinden bahsettiler. Bir süre daha havadan sudan konuştuktan sonra konuşacak bir şey kalmayınca, gözümün sürekli dışarıda Yul hakkada olduğunu gören kızı, “Babamla konuşmak istiyordun değil mi? Dur ben çağırayım,” diyerek dışarı çıktı. Geri döndüğünde, “Şimdi geliyor ama bugün biraz işleri varmış, göle su almaya gidecekmiş,” dedi. İçimden su almanın ne acelesi var, o kadar yoldan geldim diye geçirsem de bir şey diyemedim tabii. Biraz sonra Yul hakka içeri girdi ve onun da önüne hemen bir fincan sütlü çay koydular. Geleneksel hal hatır sorma meselelerinden sonra yine bir sessizlik oldu. Lafa nasıl gireceğimi bilemedim çünkü torunu etrafta koştururken ve odadaki herkes bizi dinlerken pek de görüşme yapacak bir ortam yok gibiydi. İşin doğrusu böyle durumlarda kendimi biraz tedirgin hissediyordum. Öyle birdenbire konuya girmek ve insanları zorla konuşturmaya çalışmak garip geliyordu. Cesaretimi toplayıp

lafa girdim, “Yul hakka, av ritüelleri hakkında sana bir şeyler sormak istiyordum. Herkes senin çok önemli bilgilere sahip olduğunu söyledi.”

Korktuğum gibi bir sessizlik oldu, herkes dikkatle bize bakıyordu. Yul hakka oldukça isteksiz, “Ne sormak istiyorsun? Birazdan gitmem lazım. Çok vaktim yok,” dedi.

İşin doğrusu, taygada yaşadığı önceki yıllarda onunla av ritüelleri hakkında konuşmuştuk. Şimdi böyle alakasız bir ortamda tekrar bu konunun açılmasından çok hoşlanmamış gibiydi. Bu şekilde zorlama bir görüşmeden pek bir şey çıkmayacağını bildiğim için, “Önemli değil, daha sonra konuşabiliriz,” dedim.

Biraz daha havadan sudan konuştuktan sonra kalktım. Ertesi gün benim kaldığım evde, yani Gerel’lerin evinde görüşmek üzere sözleştik. Köyde daha fazla kalmak zorunda olduğum için canım sıkılsa da en azından Yul hakkının benim kaldığım yere gelecek olmasına sevinmiştim. Böylece daha sakin bir ortamda konuşabilecektik.

Ertesi gün evden hiç çıkmadım çünkü Yul hakkının ne zaman geleceğini bilmiyordum. Can sıkıntısıyla baş etmek için ne yapacağımı bilmez halde etrafta dolanıyordum. Acaba ne zaman gelir, o arada en azından bakkala gidip kendimi bir elma alarak ödüllendirsem mi diye düşünürken Gerel’in telefonu çaldı ve benim ismimi de telaffuz ederek birisiyle konuştu. Telefonu kapatınca yanıma geldi, “Yul hakkının kızı aradı. Bugün gelemeyecekmiş, bir işi çıkmış. Yarın gelecekmiş,” dedi.

Şu an buradan bakınca çok manasız ve abartılı gelebilir ama gerçekten ağlayacak gibi oldum. Vakit zaten çok zor geçiyordu, şimdi burada fazladan bir gün daha kalacak olma düşüncesi o an çok korkunç gelmişti. Kabullenmekten başka yapacak bir şey yoktu tabii. Oyalanmak için uzaktaki bakkala yürüdüm ve moralimi biraz olsun düzeltebilmek için hem elma hem de çikolata aldım. Gerel’le evde çay eşliğinde küçük bir ziyafet çekip erkenden uyuduk.

Ertesi gün bu sefer işimi şansa bırakmamakta kararlıyım. Erkenden Gerel’den, Yul hakkının kızını aramasını istedim ve ne zaman geleceğini sorduk. Birazdan evden çıkacağı cevabını duyunca rahatlamıştım ama onu evde çok uzun tutamayacağımızı da biliyordum. Gerel’le her şeyi planladık. İkram etmek için çayımız, bisküvilerimiz ve hatta elmamız hazır. Buraya tüm meyveler yurtdışından geldiği için oldukça pahalı ve değerliydi. Evde ikimizden başka kimse yoktu, görüşme için rahat

bir ortamdı. Gerel hep yakınıımızda olacaktı ve anlamakta zorlandığım yerler olursa dil konusunda ondan yardım isteyecektim.

Yaklaşık yarım saat sonra kapı çaldı ve Yul hakka içeri girdi. Planladığımız gibi ikramlardan sonra konuya nasıl girsem diye düşünürken kendisi sordu, “Ne sormak istiyordun bana?”

Daha önceden hazırladığım önemli sorular önümdeki defterdeydi. Avda şans getiren şeylerin ne olduğundan bir hayvanı vurduğunda hiç pişman olup olmadığına, avda rüyaların öneminden seçilmiş kutsal hayvanlara kadar bir sürü soru sordum ve sorduğum soruları uzun uzun cevapladı. Hazine bulmuş gibiydim! O kadar heyecanlanmıştım ki bazı yerleri doğru anladığımdan emin olmak için Gerel’e de sorup kontrol ediyordum. O esnada, bir zamanlar şamanın özel av şarkısını bildiğini söyledi. Kaç yıldır taygaya gelip gidiyordum ama böyle bir şeyi ilk defa duymuştum. Konuşmamızın devamını olduğu gibi aktarmak istiyorum.

“Hayvanları ikna etmek için şamanın özel şarkısı da kullanılabilir ama pek bilen yok artık.”

“Şamanın şarkısı mı?”

“Evet, şamanın av şarkısı...”

“Nasıl bir şey o? Daha önce hiç duymadım.”

“Sonbaharda sığın avı mevsiminde, şamanların hayvanları baştan çıkarmak veya ikna etmek için kullandıkları özel bir ritüel var; sonbaharda söylenen özel bir şarkı. Bu şekilde sığına istediğin kadar yaklaşabilirsin.”

“Nasıl oluyor, tam olarak anlatabilir misin? Sen hiç şahit oldun mu?”

“Bu şarkıyı şamanlar bilir ama isteyen kişi şamandan öğrenebilir. Yıllar önce bir kez şaman bir akrabamla sığın avına çıkmıştık. Ormanda bir sığına rastladık ama bizi fark eden hayvan koşmaya başladı. Bu sırada şaman bir şarkı söylemeye başladı ve bunu duyan hayvan önce yavaşladı, sonra tamamen durdu. Daha sonra yavaş yavaş yürümeye başladı. Yürürken arada duruyor ve bize bakıyordu. Sanki onu izlememizi istiyor gibiydi. Arkasından gittik ve ormanın içinde biraz bu şekilde devam ettiğimizde, sığın bizi sürüsüne götürdüğünü fark ettik. Şaman, hayvana bakıp teşekkür eder gibi kafasını öne eğdi ve

sürüden başka bir hayvanı vurmamız gerektiğini söyledi. Bizi buraya getiren hayvanı sakın vurma diye de tembih etti. Sürüden başka bir sığını avladık.”

“Çok ilginç! Şarkının sözlerini hatırlıyor musun?”

“Aslında sözleri yoktu; sıradan bir şarkı gibi değildi. Önemli olan doğru bir şekilde söylemek. Bu olaydan sonra bir kez kendim de dene-dim ama olmadı. Eğer yanlış yaparsan, senin için iyi değil. Bunu söyle-yebilen ve hayvanı sakinleştirebilecek özel insanlar var. O gün şarkıyı dinlediğimde şamanın söylerken rüzgârın hızına, doğanın kendi sesine dikkat ettiğini fark etmiştim. Doğadaki sesleri adeta taklit ediyordu. Bu zaten av şarkısı hakkındaki en önemli şey çünkü sözleri yok; içinde hiçbir kelime yok. Sadece ritmik bir melodi. Sığına melodiyi dinleten şey bu. Ama artık bu şarkıyı söyleyen kimse yok, gençler bunu bilmiyor.”

“O zaman taklit etmen zor yani?”

“Hayır edemem.”

“Peki, sığın nasıl oluyor da kendi arkadaşlarının öldürülmesi pa-hasına avcıya yardım ediyor?”

“Çünkü yer iyelerinin avcıya hayvan ikram etmek istediğini biliyor.”

İşte böylece, uzun süren bekleyişimin sonucunda taygadaki en önemli eski geleneklerden birini, şamanın kayıp av şarkısını, bir akşamüstü hiç beklemediğim bir anda öğrenmiştim. Birkaç detayı daha sorduktan sonra, daha fazla konuşmak istemediğini anladığım Yul hakkaya çok da uzatmadan teşekkür ederek, yaşlı adamı sıkıcı sorularımdan kurtardım. O kadar heyecan verici bir konuşmaydı ki her ne kadar devam etmek istesem de, iyi niyetini suiistimal etmek de istemedim. Kendim sormaya çok çekindiğim için o dışarı çıkmaya hazırlanırken Gerel’e gidip sessizce fısıldadım, “Gerel, sormaya çok utanıyorum ama acaba bir gün daha kalsam yine kısaca görüşme imkânım olur mu sence Yul hakkayla? Sen sorsana...”

Soramamam saçmaydı, aslında o kadar çekinecek bir şey de yoktu ama o gün öğrendiğim bilgiler beni gerçekten çok heyecanlandırmıştı. Hem sormaktan çekiniyor hem de alacağım cevaptan korkuyordum. Hoşlandığı kişinin gözlerine reddedilmekten korktuğu için bakamayan genç bir ergen gibiydim. Gerel sorarken ben başka şeylerle ilgileniyor-muş gibi yapıyor ama bir yandan da çaktırmadan tepkilerine bakı-

yordum. Kendi aralarında Moğolca konuştukları için ne dediklerini de anlamıyordum zaten. Gerel uzun uzun bir şeyler anlattı, Yul hakka karşılığında gülümseyerek kısa bir cevap verdi. Sonra Gerel henüz ne konuştuklarını bana söyleyemeden kaçamak bakışlarımdan birini yakalayan Yul hakka, suratında belli belirsiz bir tebessümle Tuvaca, “Evet, yarın tekrar buluşabiliriz,” dedi.

Yüzüm kızarmış vaziyette gülerek teşekkür ettim. Çok garip ama içim kıpır kıpır olmuştu. Bir anda köydeki tüm can sıkıntımı unuttuvermiştim. Yaptığım iş için heyecan duyduğum ve iyi ki buradayım dediğim özel anlardan biriydi. Garip bir şekilde mutluluğuma aynı zamanda bir panik hissi eşlik ediyordu. Daha öğrenecek ne kadar çok şey olduğunu bir kez daha anlamış olmanın paniği... Çok kıymetli bir hazine bulmuş ama bulduklarını almak için ne vakti ne de yeterince cebi olmayan bir hazine avcısı gibiydim. Benim hazinem, bu yaşlı insanların anlattıkları kıymetli bilgilerdi.

Av Sonrası Ritüeller

Zevk için avlanan kişilerde av, takip edilen hayvanın öldürülmesiyle son bulur. Dukkalar ve benzer animist toplumlar içinse hayvanın öldürülmesi bu ritüelin sonu değil, aksine avcıyla hayvanın ruhu arasındaki ilişkinin başlangıcıdır. Bu yüzden de hayvanın vurulmasından sonra uyulması gereken bir sürü tabu vardır.

Ölünün ruhunun öbür dünyaya yolculuğunun doğru bir şekilde gerçekleşmesi için birçok toplumda çeşitli ritüeller gerçekleştirilir. Bunların yapılmaması ya da yanlış yapılması ruhun diğer tarafa geçişini engelleyip iki dünya arasında sıkışmasına neden olabilir. Avcılık da ölümle yüzleşilen bir süreç olduğundan, avcı da öldürdüğü hayvana dikkatle davranmalıdır, zira avcı için asıl tehlike bir hayvanı öldürdükten sonra başlar. Sibirya’daki göçer avcılarının birçoğu, öldürülen hayvanın ruhunun intikam almak için bedeninin yanında beklediğine ve bu yüzden avcılarının tehlike altında olduğuna inanırlar. Bir hayvanı vuran avcı, avını öldürür öldürmez kendisi av olabilir (Kwon 1998: 119). Ateşli silahların kullanılmasıyla birlikte, avcılar fiziki anlamda bir hayvan saldırısı tehdidiyle nadiren karşılaşılır ancak asıl tehlike, tabuların çiğnenmesi durumunda etraftaki görünmez güçlerden ve ruhlardan gelecek olanlardır.

Bir hayvanı vuran Dukha avcısının yapması gereken ilk şey, hayvandan af dilemektir. Avcı, hayvanın öldüğünden emin olduktan sonra yanına gider, hayvanın ön ayaklarını bir araya getirir ve kendi alnına dokundurur. Hayvanın ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü ve aynı zamanda minneti ona fısıldar. Burada belirli bir ifade yoktur; avcı üzüntüsünü ve şükran duygusunu uygun gördüğü şekilde ifade etmekte özgürdür. Ancak bu konuşma genellikle özür, teşekkür ve bu etin avcı için ne kadar gerekli olduğu konusunda bir açıklama içerir. Hayvanın ayaklarını alnına dokundurma eylemi, hayvanın bir hediye olarak görüldüğünün açık bir kanıtıdır çünkü Moğolistan'da insanlar hediye aldıklarında teşekkür etmek için sıklıkla bu hareketi kullanırlar.

Özür diledikten sonra avcılar, öldürülen hayvanı orada keser ve daha sonraki bölümde açıklayacağım kurallara göre eti kendi aralarında paylaşırlar. Hayvana ilkin avcı dokunmalıdır. Kesilen hayvanın ilk önce karaciğeri çıkarılır ve tüm avcılar hep birlikte çiğ olarak etten bir parça ısırırlar. Et dağıtımının en önemli noktası, etin hiçbir yerinin boşa gitmemesidir. Eti ziyan etmek, bunu veren yer iyelerine saygısızlık anlamına gelir (Hamayon 2012: 102). Avcılar eti kendi aralarında dağıttıktan sonra obaya götürür ve bundan sonraki işlerden genellikle kadınlar sorumludur. Avcılar avdan sonra doğrudan obaya dönmüyorlarsa bazen kuşların yemesi için bağırsakları veya mideyi bırakabilirler, çünkü bunları temizlemek çok zordur. Bu aşamadan sonra avcı ölüm hakkında konuşmaz. Et eve getirildiğinde ilk önce ateşe ve evdeki eerenlere bir parçası atılır ya da bağlanır.

İnsanlar hayvanın yenilebilen bütün parçalarını tüketirler ancak kalanlarla ne yapılacağı da oldukça önemlidir. Avcı hayvandan arta kalanlara saygılı davranmakla mesuldür, bazı toplumlarda özellikle kafatasları özel muamele görür çünkü hayvanın ruhunun tekrar hayata gelmesi için gereklidir (McNiven 2010: 219). Jordan'a göre bu saygıyı sağlamak için Khanty avcıları, hayvanın kafatasını ya da kemiklerini hiçbir zaman köpeklere vermezler. Bunun yerine ormanda temiz bir yere asarlar (Jordan 2003). Kimi toplumlarda avlanan hayvanın derisinin ya da kemiklerinin üstünden geçmek de avcıya kötü şans getirir, bu yüzden asla yerde bırakmazlar (Brightman 1993: 125). Hayvanın hemen hemen hiçbir yerini ziyan etmeyen Dukhalaradaysa kemikleri köpeklere vermek tabu olarak görülmez. Et çıkarıldıktan sonra kemikler

kaynatılır ve köpeklere verilir. Sadece kutsal rengeyiğinin, atın ya da ayının kafatası köpeklere verilmez. Bunun yerine, genellikle ağaca asar ve üzerine bir hadık bağlarlar.

Kuzeyli avcılar arasında saygılı bir şekilde avlanan hayvanın yeniden doğacağı inancı oldukça yaygındır (Beach ve Stammler 2006, McNiven 2010). Dukhalar arasında yaptığım alan araştırması esnasında hayvanların yeniden doğması gibi bir inanca rastlamadım. Ancak konuştuğum avcıların hemen hepsi, hayvanların saygılı bir şekilde avlandıkları takdirde çoğaldıklarından, aksi durumda azalacaklarından bahsettiler. Yaşlıların çoğuna göre avcılık ve hayvanların üremesi doğrudan bağlantılı; yani avlandıkça artıyorlar. Anlaması biraz zor olan bu düşüncüyü yaşlı avcılardan Batar şöyle anlatmıştı:

Son yıllarda fark ettiğim garip bir şey var. 1990'lı yıllarda avlanabildiğimiz zamanlar, birçok mus geyiği vardı. Kampın etrafında bile görüyordum. Fakat avlanmalarını yasakladıklarından beri hayvanlar azaldı. Bence insanlar hayvanların dengesini koruyorlar. Bunu birçok insandan duydum, herkes bunu fark ediyor. Avlanmak serbestken etrafımızda neredeyse her zaman hayvan görüyorduk. Yasaktan sonra neredeyse hiç hayvan görmüyoruz. Bence insanlar ve hayvanlar arasında bir bağlantı var. Hayvanları çoğaltan insanlar. (Batar 2015)

Buradaki mantık aslında oldukça basit; eğer bir kişi aldığı armağanı takdir etmiyor ve tamamını kullanmıyorsa aynı armağandan daha fazla alamaz, yani insanlar avlanmayı kestiklerinde yer iyeleri daha az hayvan üretmeye başlar. Dukha inancına göre hayvanları saygılı bir şekilde avlamak azalmalarına değil, çoğalmalarına neden olur.

Ayı: Tayganın Ulu Abisi

Dukhalar avlanırken yukarıda bahsettiğim tüm kuralları uygulamaya özen gösterirler, ancak tüm hayvanlara eşit derecede değer atfetmezler; kimi türler öne çıkar. Bu anlamda ormanın en güçlü ve önemli türlerinden biri olan ayı, “insan-olmayan kişi” olarak Sibiryalı halkları arasında diğerlerinden önemli bir ontolojik konuma sahiptir (Hill 2011: 409). Sibiryalı da ayı kültürünü çalışan Hollowell, “Bear Ceremonialism in the

Northern Hemisphere” isimli çalışmasında ayının kuzeyli avcılar için önemini ve bununla ilgili inanışları detaylı olarak anlatmış ve ayının tüm hayvanlar arasında en hürmet edilen tür olduğundan bahsetmiştir (Hallowell 1926: 22). Inuitler arasında çalışan D’anglure da kutup ayılarının özel konumuna değinir ve bunun nedenlerinden birinin, insanların kutup ayılarıyla aralarında çeşitli benzerlikler görmesi olduğunu söyler. Kutup ayısı da insanlar gibi iki ayak üstünde durabilir, kendine kış için ev yapar ve insanlar gibi avlanır. Hatta avcılar av ve barınak yapmanın püf noktalarını kutup ayılarını taklit ederek öğrenmişlerdir (D’anglure 1994: 173-174). Rusya’daki Udegeler ise ayıyı orman dünyasından gelen ve insanla orman arasında aracılık eden özel bir misafir olarak görürler (Sasaki 2011: 265). Benzer bir şekilde Khantyler de ayıları, insanlarla ruhlar arasındaki geçiş bölgesinde yaşayan canlılar olarak kabul ederler (Jordan 2003: 100). Ayıları akraba olarak görme inancı Sibirya’da oldukça yaygındır (Hallowell 1926, Danglure 1994, Irimoto 1996). Bu nedenle Halloween’a göre Altaylılar arasında ayıya “dede” ya da “yaşlı bilge adam” diye seslenmek oldukça rastlanan bir uygulamadır (Halloween 1926: 49).

Dukhalar arasında da ayı, benzer bir şekilde önemli bir konuma sahiptir. Dukhalar ayıya çok büyük saygı duyarlar ve akrabaları olarak görürler. Bu ayrıcalığın sebeplerinden biri ayının insana benzer bir tür olmasıdır. Hatta yaşlılara göre insanlar ayılardan gelmiş olabilir ve bu yüzden ayılar bir nevi akraba sayılırlar. Bu nedenle ayılara “hakka” yani “abi” diye seslenmek oldukça yaygındır. Bugün Dukhalar ayıya kendi dillerinde “ayı” anlamına gelen “irey” yerine “yüce, saygın” anlamına gelen “harehan” diye seslenirler. Ayıya duydukları saygıyı göstermek için başka dilsel sınırlamalar da vardır. Ayıya doğru bir şekilde nasıl sesleneceğini ya da ayıdan nasıl bahsedileceğini yaşlılardan Bataar şöyle anlatmıştı:

Ayı avından sonra, ayının çeşitli parçalarından bahsederken asla asıl kelimeleri kullanmayız, bu saygısızlık olarak düşünülür. Mesela ayı etiyle ilgilenirken “kan” kelimesi yerine “kızıl boya” denilir. Ayının kafası için “tepesi”, derisi için “montu”, eti için “kırmızı”, yağı için “kar”, gözleri için “yıldız”, kulakları için “ufak”, çenesi için “parça”, pençeleri için “ayak” ve burnu için “güzel koku” kelimeleri

kullanılır. Bu hitapları gençler bugün pek bilmiyorlar ama eskiden ayıdan mutlaka hürmetle bahsederdik. (Bataar 2016)

Dukhalar ayıyı genellikle ilkbaharda kış uykusundan uyandığında avlarlar ve her aile yılda sadece bir ayı vurabilir. Ayı için özel olarak uygulanan kurallardan en önemlisi, kitabın giriş bölümünde de kısaca bahsettiğim gibi, ayıyla avcılar arasında yıllar önce yapılmış bir anlaşmadır; yani Dukhaların atalarından kalma bir inanıştır. Bu anlaşmaya göre avcı ormanda bir ayı gördüğünde, eğer ayı ağaca tırmanırsa asla bu ayıyı vuramaz. Benzer bir şekilde ormanda yürürken ayıya denk gelen biri de ağaca tırmanmalıdır çünkü ayı ağaca tırmanan kişiye asla saldırmaz (Küçüküstel 2013). Bu insanlarla ayılar arasında yapılmış eski bir anlaşma olarak düşünülür. Genç avcılardan Batbayar'la bu konuyu tartışırken ayının gerçekten bu kurala uyup uymadığını sordüğümde, kendinden çok emin bir şekilde, “Ayı bu kuralı bilecek kadar zekidir, o yüzden kesinlikle saldırmaz. Dedem derdi ki eğer bir insan ağaca tırmanır ve ayı ona saldırırsa, ayı hayatının geri kalanında hep acı çeker. Bu yüzden ayılar bu kurala sıkı sıkıya uyarlar çünkü hayatları boyunca acı çekmek istemezler” (Batbayar 2014). Hemen ardından, ağaçtaki ayıyı öldüren bir avcıya ne olacağını sorduğumdaysa böyle bir şeyin olduğunu hiç duymadığını söyledi ve, “Avcı kendini ayının yerine koyar ve anlaşmayı hatırlar, ayıyı asla vuramaz,” diye ekledi.

Bu örneklerde görüldüğü gibi, ayılar insanları anlayıp onlarla anlaşma yapabilecek “insan-olmayan kişiler” olarak algılanır. Ayıya atfedilen bu kişi olma hali kuzey kutup bölgesinde yaşayan başka toplumlarda da vardır. Örneğin Cree avcıları ayıların, insanların konuşmalarını ve hatta düşüncelerini anlayabildiğine inanır ve bu yüzden de ayı hakkında hep iyi ve saygılı konuşurlar (Scott 2006: 64).

Dukhalar arasında ayı avlarken uyulması gereken bir diğer kural, avcının ayıyı asla arkasından vurmamasıdır. Ayıyla karşılaşan avcı mutlaka ona seslenip varlığını belli etmelidir; böylece ayı insanla yüzleşebilir. Bu şekilde ayıyı uyaran avcı ona tepki verme ya da kaçma şansı vermiş olur (Küçüküstel 2013: 78).

Avcı ayıyı vurduktan sonra yapraklı bir söğüt dalı yakarak çevresinde saat yönünde dua ederek gezdirir. Bu noktada ayının etine ne kadar ihtiyacı olduğunu ve onu öldürmek zorunda kaldığı için ne

kadar üzgün olduğunu söyler. “Seni öldürmek zorunda kaldığım için üzgünüm. Lütfen bizi affet, seni kötü niyetle incitmedim, yaşamak için yaptım. Etin ailem için gerekliydi,” gibi cümlelerle ayının kendisine kızmasını engellemeye çalışır. Bu aşamada ayıya ilk önce onu öldüren avcı dokunur ve eti dağıtmaya başlamadan önce ayının kanından bir yudum içer.

Ayıyı öldürdükten sonra çeşitli ritüellerle hayvandan özür dilemek diğer kuzey toplumlarında da görülür. Örneğin, Sibirya’daki Khantyler de avdan sonra ayıdan özür diler ve onu öldürenin kendisi olduğunu inkâr ederler. Onun yerine suçu Rusların yaptığı tüfeğine atarlar. Daha sonra ayıyı obaya sokmadan önce, bir sedir ağacının üzerine ayı figürü oyarlar. Böylece ayının sahibi olan yer iyeleri ayının öldürüldüğünü anlar ve öldürülen ayıyı aramaz (Jordan 2003: 115-118). Inuitlerse bir ayı öldürdüklerinde obada bir insan ölmüş gibi davranır ve aynı ritüelleri gerçekleştirirler. Ayının ruhunun tehlikeli olduğuna ve aynı bir akraba gibi davranılması gerektiğine inanan Inuitler, üç gün boyunca çalışmayı bırakıp yas tutarlar (Danglure 1994: 174).

Dukhalar ayıdan hem yiyecek hem de ilaç olarak faydalanırlar. Örneğin, ayının kalbinin kalp hastalıklarına, böbreğinin de böbrek hastalıklarına iyi geldiğine inanılır. Bana göre ayının organlarının insanda da aynı organa şifa verdiği inancı, insanla ayının benzerliğini sembolik olarak gösterir. İnsan kalbine benzeyen ayı kalbinin bu şekilde tüketilmesi kişinin kalbini iyileştirir, ayının gücünü ve sağlığını kişiye aktarır. Bu şekilde, hayatını kaybeden ayı başka bir hayatın iyileşmesine yardımcı olur. Ayı hakkındaki bu inanışlar ve ona atfedilen kişi olma hali insan-hayvan sınırının Dukhalarda ve benzer toplumlarda nasıl geçişken olabileceğinin iyi bir örneğidir.

Avlanma Yöntemleri

Güney Sibirya, özellikle memeli türleri bakımından oldukça zengin bir coğrafyadır. Dukhalar genellikle sığın, dağkeçisi, kahverengi geyik, elk, misk geyiği, samur, yabandomuzu, ayı, sincap, ördek ve değişik kuş türlerini avlarlar. Bu hayvanların birçoğu, Dukhalar gibi yıl boyunca taygada yaşarlar ancak her mevsimde hangi hayvanın avlanılacağı değişir. Mevsime göre av teknikleri de değiştiği için Dukhalar ava, ne zaman neyi vuracaklarını bilerek giderler.

Avcılara göre sonbahar ve kış av için en uygun mevsimlerdir. Ancak yine de her mevsimin kendine göre getirileri ve götürüleri vardır. Sonbahar, yazın bolca otlayıp şişmanlamış hayvanları avlamak için oldukça elverişli olduğundan, en sevilen mevsimlerden biridir. Ancak ekim sonu, kasım başı gibi çiftleşme mevsimi başladığında bu durum değişir çünkü erkekler çiftleşmeye harcadıkları enerji yüzünden kilo kaybederler. Dolayısıyla ağustos, eylül ve ekim ayları avlanmak için en uygun zamanlar. Tabii avlanmak için en uygun mevsimin hangisi olduğu, avlanılacak hayvana göre değişir. Dolayısıyla avcılar hangi hayvanın ne zaman avlanacağını bilirler. Üstelik bazı avcılar sadece uygun mevsimleri değil, hangi hayvanın hangi tarihte avlanılacağını bile bilirler. Bu tarihleri ilk duyduğumda ciddi anlamda şaşırmış ve nasıl olabileceğini anlayamamıştım. Örnek vermek gerekirse, avcılara göre eylülün üçünden sonra sığın avlamak kolaylaşır ve eylülün on beşinden sonra elk mevsimi başlar; ki bu geyik genellikle murgu denilen aletle avlanılır. Misk geyiği avlamak için en iyi dönem ekim ve kasım aylarıdır. Dağ keçisi için de kasım. Ekimin yirmisinden aralık ayına kadar samur ve yaban rengeyiği avlanabilir. Avcılar bu kadar kesin tarihler verebilmelerinin mevsimlere göre düşen kar miktarıyla alakalı olduğunu söylediler. Ancak son yıllarda küresel ısınmanın etkisiyle bu tarihler değişmeye başladı ve uzun yıllara dayanan bu bilgiler belki de yakın zamanda işlevini yitirecek.

Avcıların çoğu kışın, özellikle ocak ve şubat aylarında derin karda hayvanları bulmanın zor olduğunu, bu yüzden de kısa süreli avlara gittiklerini söyler. İlkbahardaysa nisan ve mayıs ayları kahverengi geyik ve sığın avlamak için uygundur. Ancak ilkbahar hayvanların üreme mevsimidir ve hayvanların birçoğu hamiledir, bu nedenle avlanmak pek tercih edilmez. Hamile hayvanları avlamak Dukhalar arasında büyük bir tabu olduğundan bu dönemde avcıların son derece dikkatli olması gerekir.

Avcıların tayga ormanları gibi devasa bir alanda hayvanları nasıl bulabildikleri benim için hep hayret verici bir konu oldu. Dukhaların yanında kaldığım süre boyunca değişik yaban hayvanları göreceğimi umarken, bir süre sonra bunun hiç de sandığım kadar kolay olmadığını anladım. Yaptığımız küçük yürüyüşlerde ya da ağaç bulmak için gezinirken uzaktan da olsa bir ayı görmeyi, korkmakla birlikte

hep hayal ederdim. Tabii hayalim yanımda Dukhalardan biri varken görmektir; ki böylece onların varlığı sayesinde korkmadan bir ayıyı ya da kurdu izleyebilecektim. Ancak ormanda gezerken, hatta uzun göç rotaları esnasında bile yaban hayvanları görme şansım hemen hemen hiç olmadı.

Bir süre sonra avcılarının durumunun çok farklı olduğunu anladım çünkü onlar hayvanlara denk gelmiyor, uzun aramalar ve çabalar sonrasında onları buluyorlardı; kısacası nereye bakacaklarını biliyorlardı. Konuştuğum avcılarının çoğu, avlanmaya gittiklerinde genellikle hayvanları bulabileceklerini düşündükleri bazı noktaları belirleyerek yola çıktıklarını söyledi. Bu bilgi yüzyıllar içinde mükemmelleştirilerek aktarıldığından, genç bir avcı daha en başta kafasında bir haritayla yola çıkıyordu.

Peki, hayvanları nasıl bulacaklarını bilen avcılar nasıl avlanıyorlar? Bu konuda yine mevsimine göre değişik teknikler mevcut. Kış aylarıyla sıklıkla kullanılan yöntem karda iz sürme tekniği. Yani avcılar öncelikle karda hayvanların izini arar ve bulduklarında da köpekleri salarlar. Bu şekilde kışın ve sonbaharda hayvanları bulmak daha kolay olsa da insanların kış aylarında yabanda uzun süre geçirmesi oldukça zorludur. Kalınan süre boyunca karı kazıp kalacak yer ayarlamak ve yakmak için odun bulmak bu aylarda oldukça zorludur.

Yaz mevsimi de avcılar için çeşitli kolaylıklar ve zorluklar sunar. Yazın ortaya çıkan sivrisinekler taygadaki yaşamı oldukça zorlaştırır ve hayvanları ormanın dışına çıkmaya zorlar. Genellikle ormanın içine akın eden sivrisineklerden korunmak için hayvanlar su kenarlarına ve açıklık alanlara kaçarlardı. Bu da doğal olarak avcılar için hayvanları bulmayı daha kolay hale getirir. Ancak sivrisineklerden tek etkilenen elbette sadece yaban hayvanlar değildir. Bu mevsimde avcılar ve evcil rengineyikleri için de hayat daha zordur ve ava gidilen binek hayvanları sık sık huysuzlandığı için avlanmak zorlaşır.

Kar yokken hayvanları bulmak için dürbünler iş görür. Hayvanların olabileceği yerleri dürbünle gözetleyen avcılar, uzakta bir hayvan gördüklerinde yaklaşarak köpeklerini salarlar. Avcılar, elk geyiğinin sesini taklit eden çam ağacından yapılan murgu denilen bir aletle geyiğin kendilerine yaklaşmasını sağlayabilirler. Murguyla elk avlamak için en uygun zaman, çiftleşme mevsimi olması nedeniyle eylül ayıdır.

Avcıların kendi aralarında işbirliği yaparak uyguladığı teknikler de çok önemlidir. Örneğin bir avcı hayvanların arkasına gidip onları kovalarken diğerleri kendilerine yönelen hayvanları vurabilirler. Bu nedenle ava en az iki kişi gitmek işi çok daha kolaylaştırır. Ayrıca avcı rüzgârı daima karşısına almalıdır, yoksa arkadan esen rüzgâr insan kokusunu hayvanlara taşır ve kaçmalarına neden olur.

Avcılar için bu taktiklerin hepsi çok önemlidir ancak kimi zaman uzun zamandır kullandıkları yöntemleri değiştirmeleri gerekir çünkü kullandıkları taktikleri öğrenen hayvanlar çeşitli tedbirler alırlar. Hayvanların kapasitesi ve karar verme mekanizmalarından bahsederken genç avcılardan Batbayar durumu şöyle açıklamıştı:

Geyikler çok akıllılar, bizim onları korkutup kaçırırken diğer tarafta birilerinin kendilerini beklediğini artık biliyorlar ve bu yüzden çeşitli tedbirler alıyorlar. Örneğin sabahları erkenden, insanlar kalkmadan otlanıyorlar. Eğer bulundukları bölgede daha önce hiç insan dolaşmamışsa gün içinde de otlanırlar; ancak daha önce etrafta insan gördükleri yerlerde erkenden otlanmaya dikkat ediyorlar. Ayrıca çok kovalanan geyikler artık insanlar gibi oluyor, her şeyi öğreniyorlar. Çok ama çok akıllı hayvanlar. (Batbayar 2015)

Bu örnekte görüldüğü gibi Dukhalar avlanırken öğrenme kapasitesine sahip ve taktikler geliştiren etkin canlılarla iletişim halindeler. Avcılık çok dikkatli gözlem gerektiren bir alan ve takım işidir. Avlanırken nelerle dikkat ettiğini sorduğum bir avcı Arban durumu şöyle anlatmıştı:

Hayvanı bulduktan sonra bir süre dikkatlice izlerim. Hızlı mı yavaş mı otluyor, karnı tok mu, eğer uzanacaksa ne kadar uzun süre uzanacak; bütün bunları gözlemlerim. Eğer tok olduğunu ve uzanacağını görürsem diğer taraftan dolaşıp yaklaşmak için yeterli zamanım var demektir. Bu sefer çevresindeki ağaçları dikkatle incelerim. Ateş etmemi engelleyen ağaçlar var mı yok mu bakarım. Nasıl yaklaşacağımı bu şekilde detaylı olarak düşünürüm. Çok fazla ağaç varsa ve hayvanı vurmamın bir yolu yoksa, o zaman diğer insanlardan yardım istemem gerekir, böylece birileri hay-

vanları kovalarken diğerleri vurabilir. Hayvanı gözlemleyip yerini dikkatlice incelemeden karar verilmez. (Arban 2015)

Günümüzde Dukhalar yukarıda bahsettiğim av tekniklerini kullanırken eski Rus yapımı tüfekleri kullanıyorlar. Mermi bulmak oldukça zor ve satın almak da pahalı olduğundan harcayacakları mermilere çok dikkat etmeleri ve gereksiz yere ateş etmemeleri gerekir. Ancak taygadaki avcılar her zaman tüfikle avlanmazlar, avlanmak için bir sürü geleneksel yöntem vardır. Yaşlılar tüfeklerin son otuz, kırk yıldır sürekli kullanıldığından ve kendi babalarının geleneksel avcılık yöntemleriyle avlandıklarından bahsederekler. Tüfekler yaygınlaştıktan sonra gençler tamamen bu yöntemle avlanmaya başlasalar da eski av tekniklerini bilen yaşlılar, bu kıymetli bilgileri hâlâ saklıyorlar. Taygada kaldığımız süre içinde hemen her akşam çadırını ziyaret ettiğim Bataar'dan eski av tekniklerini tek tek tarif etmesini istedim. Aşağıda anlatacağım tekniklerin isimlerini çevirmek mümkün olmadığından öğrendiklerimi Dukhaca olarak yazacağım.

Geleneksel Av Teknikleri

Ayalaar: Ağaçtan yapılmış bir ok ve yaya benzer ancak sistem elle kullanılmaz, tuzak olarak kurulur. Tuzağın karşısındaki ağaca at kılı bağlanır ve buradan geçen hayvan bu kılı kopardığında tuzak harekete geçer. Tuzağın başında birinin beklemesine gerek yoktur. Bu şekilde kurduktan sonra gelip bir hayvan avlanmış mı diye bakarlar.

Taş boo: Büyük bir sapana benzeyen bu sistemde, hedeflenen hayvan taşla vurulur.

Dusaklaar: Bu yöntem tavşan ya da misk geyiği gibi küçük hayvanları avlamak için kullanılır. İnce bir ipin bir ucuna yuvarlak çember yapılıp diğer ucu da ağaca bağlanır. Ayağı çemberden geçip ipe takılan hayvan, ilerlediğinde çemberin içine sıkışır. Özellikle tavşanları yakalamak için kullanılan bu taktik tavşan rotaları üzerine, yani tepelerden nehirlerle giden küçük hayvan patikalarına kurulur.

Gahvulaar: Demirden yapılan fare kapanına benzer büyük bir tuzaktır. Tilki ve samur gibi orta boy hayvanları yakalamak için kullanılır.

Sahbua gılır: Büyük bir kütük, gene patikalar üzerindeki ağaçlardan birine bağlanır ve hemen altına yiyecek koyulur. Hayvan yiyeceği yemek için geldiğinde sistem devreye girer ve kütük düşer.

Baysın gılır: Ahşaptan yapılan küçük bir kafes, ki buna küçük ev diyorlar, ormanda bir yere içine et koyarak yerleştirilir. Hayvanlar içine girdiğinde kapısı kapanır ve hayvan içinde kalır.

Balık Dukhaların geleneksel yiyecekleri arasında olsa da bugün yaşadıkları coğrafyada balık tutmak yasak. Oysaki kışların uzun ve bitkilerin çok kısıtlı bir süre yetiştiği kuzey ormanlarında balığın severek tüketilen önemli bir besin olduğunu tahmin etmek zor değil. Yaşlılar eskiden ava çıktıkları kadar balık tutmaya da gittiklerinden ve tuttukları balıkları değişik şekillerde tükettiklerinden bahsederler. Ancak nehirlerin ve göllerin donması nedeniyle balık tutma mevsimi ilkbaharın sonlarından sonbahara kadar kısa bir dönemde mümkün. Eylül ayının balık tutmak için en uygun dönem olduğu konusundaysa herkes hemfikir. Yakın zamanlarda ağla balık avlama geleneği başlamış olsa da balık tutma yöntemleri de eskiye göre farklı.

Dırgılaar: Bu aslında ağaçtan yapılmış ucunda üç tane çengeli olan geleneksel bir zıpkın. Kullanan kişi nehir kenarında durup geçen balıklara bunu saplar. Bataar'a göre bu yöntem oldukça iyidir çünkü ağ kullanırken olduğu gibi aynı anda çok sayıda balık öldürülmez.

Taş altı: Sığ suda kullanılan bu yöntemle balık, basit bir şekilde taşla vurularak yakalanır.

Duglaar: Bu yöntem sadece göle doğru akan bir nehrin ağzında uygulanabilir. Göle akan suyun hemen ağzına taşlar yerleştirilerek küçük bir baraj yapılır ve böylece akıntıyla göle gelen balıklar geri dönemedikleri için barajın hemen önünde sıkışırlar ve insanlar da bu balıkları elleriyle yakalar.

Argamcı yapmak: Bu yöntem çok büyük bir balık türü olan taimen balığını tutmak için kullanılır. Bunun için öncelikle küçük bir balık tutulur ve balığın içine çengel işlevi görecek bir sopa geçirilir. Bu balığı kendi yaptıkları oltaya bağlayıp bunu nehir kenarına sabitler ve ertesi sabah kontrol etmeye gelirler. Küçük balığı yiyen taimen boğazına saplanan sopa sayesinde yakalanmış olur.

Cetgr: At kuyruğundan yapılma küçük bir ağ. Genellikle göllerde balık tutmak için kullanılır.

Yaşlıların belirttiği gibi, bugün bu teknikleri kullanan kişi sayısı neredeyse yok denecek kadar azaldı; özellikle gençler bu tekniklerin birçoğunu bilmiyorlar. Sadece tüfek kullanmaya alışan gençler küçük hayvanları avlamadıklarından, tüfek kullanımı bazı türlerin üzerinde baskı oluşmasına diğerlerininse hiç avlanmamasına neden oluyor. Benzer diğer toplumlarda yapılan çalışmalar da yeni bir teknolojinin devreye girmesiyle avcı-toplayıcıların diyetlerinde ciddi değişiklikler olabileceğini gösteriyor. Örneğin, kar motoru gibi motorlu araçların kullanılmasından sonra, Kanada'daki Cree avcıları daha az kalorili yiyecekleri avlamayı bırakıp diyetlerini mus geyiği, kunduz ve balık gibi türlerle daraltmıştır (R.Layton, R.Faley, E. Williams 1991: 256). Yani kısacası ateşli silahlar sadece avlanma biçimini değil, avlanan hayvanları da değiştirir.

Eski Dostlar: Köpekler ve İnsanlar

Dukhaları ikinci kez ziyaret etmek için yola çıktığımda daha önce aylarca birlikte kaldığım kişileri tekrar göreceğim için içim kıpır kıpırdı. Saatlerdir at üzerindeydik ve uzakta gördüğüm her hareketi oba sanıyordum. Nihayet köpek seslerini işittiğimde mideme bir yumruk saplandığını sandım. İşte yaklaşmıştık, obadaki köpek sesleri buraya kadar geliyordu! Biraz sonra bizim obaya varmamızı beklemeyen köpekler bize doğru koşmaya başlamıştı. Taygaya geri döndüğüm bu ilk kış mevsiminde tanıdık bir yüzle karşılaşmıştım bile. Muynak! Yani Türkçe ismiyle Boynu Ak! Aylarca, sabahları çadırdan çıktığımda gördüğüm ilk yüz, yanında kaldığım ailenin köpeği Muynak'a heyecanla bağırırdım, o da beni tanıdı ve kuyruk sallayarak üstüme koştu. Böylece taygadaki ailemin ilk üyesiyle karşılaşmıştım.

Bu karşılaşma bana ya da o güne özgü bir durum değildi. Herhangi bir noktadan Dukha obasına yaklaştığınızda sizi ilk karşılayanlar her zaman köpeklerdir. Obaya gelen kişi henüz çadırların yanına varmadan köpekler havlamaya başlar ve obada yaşayanlara birilerinin yaklaştığını haber verirler. Aynı zamanda ziyaretçiye de obanın yerini göstermiş olurlar, yani oba ve yaban arasındaki sınırı belli ederler. Köpekler, ormandaki her türlü tehlikede, özellikle kurt saldırıları gibi durumlarda havlayarak insanları uyarırlar. Yani köpekler obanın alarm sistemi gibidir.

Çocuklar ve köpekler arasında özel bir ilişki var.

Taygadaki köpekler genellikle kısa tüylü, küçük, soğuğa dayanıklı ve az yiyeceklerle hayatta kalabilen Sibiryä türleridir. Sibiryä köpekleri denildiğinde çoğu insanın aklına Haskilere benzeyen uzun tüylü köpekler gelir ancak taygadaki köpeklerin hepsi birbirinden farklıdır ve herhangi bir cinse aitmiş gibi de görünmezler. Dukhalara göreyse köpekleri, kesinlikle “tayga köpekleri” diye adlandırılan bir cinstir. Aslında tayga köpeklerinin en önemli özelliği nesillerdir bu coğrafyada yaşamaları. Bu çok önemli bir özellik çünkü Dukhalara göre taygaya dışarıdan köpek getirmek mümkün değil. Dışarıdan gelen köpekler taygada hayatta kalamazlar. Oysa nesillerdir taygada yaşayan bu köpekler, bu zorlu coğrafyada hayatta kalmak için gerekli yetenekleri miras olarak devralırlar. Onlar da insanlar ve rengineyikleri gibi buradaki akraba topluluğun bir parçasıdır. Taygayı, buradaki kuralları ve hatta buranın havasını doğuştan bilirler. Dayanıklılırlar, kimi zaman eksi kırkları bulan soğuk havalarda dışarıda hayatta kalabilir ve gerektiğinde tavşan, sincap gibi hayvanları avlayıp karınlarını doyurabilirler. Artık genellikle insanlar tarafından beslenseler de (aynı insanların artık tamamen taygadan karınlarını doyurmadığı gibi), taygadaki köpeklerin yine de oldukça bağımsız olduklarını söylemek mümkün.

Taygada köpeklerle insanların ilişkisi, şehirdeki insanların kendi köpekleriyle kurdukları yakın ve sahiplenici ilişkiden oldukça farklı. Dukhalar arasında köpekleri sevmek ya da köpeklere karşı abartılı sevgi gösterilerinde bulunmak pek yaygın bir davranış biçimi değil. Ancak bu aralarında sıkı bir bağın olmadığı anlamına gelmez. Burada sadece ilişkilerin yaşanış biçimi farklıdır.

Ziyaret ettiğiniz çadırlarda sobanın başına yatıp ısınmaya çalışan köpeklere sıkça denk gelebilirsiniz. Buna insanların verdikleri tepkiyse kimi zaman görmezden gelmek, kimi zaman “cörü cörü” (yürü yürü) diye bağırarak hayvanları dışarı çıkarmak olur. İlk başlarda hayvanları dondurucu soğuk havada dışarı atmanın oldukça acımasız olduğunu düşünmeden edemiyor ve aralarındaki ilişkiyi nasıl yorumlayacağımı bilemiyordum. Ancak taygada belli bir süre geçirdikten sonra bunun sevgi ya da acımayla ilgili olmadığını anladım. Her iki tarafın da hayatta kalmak için işbirliği yapması gereken bu sert coğrafyada yiyecek çoğu zaman o kadar az ki, köpekler kendilerine verilen yiyeceğin hakkını vermeliler. Ne de olsa çadırdaki soba başında insanların sevmesi için değil, dışarıda obayı korumaları için beslenirler. Soba başında uzun zaman geçiren köpekler bu rahatlığa bir kere alıştırlarsa taygada hayatta kalmaz ve tam anlamıyla bir evcil hayvana dönerler. Oysa bu köpeklerin bir çoğu av köpeği olarak insanlara yardım ettiği için iyi koku alma yeteneklerini korumaları çok önemlidir; zira sıcak ve sobadan çıkan duman bu yeteneklerine zarar verebilir. Dolayısıyla köpeklerine evcil hayvan muamelesi yapmayan insanlar, aile bireyleri olarak gördükleri bu hayvanları uygun mesafede tutarak dengeyi bulmaya çalışırlar. Bu denge kimi zaman köpekleri çadırın rahat ortamından uzak tutmayı gerektirse de şehirlerdeki köpeklerin çok nadir sahip olabileceği bir özgürlük sunar. Bundan aşağıdaki bölümlerde bahsedeceğim.

Taygadaki köpekler genellikle iyi huylu ve sakin olarak bilinirler. İnsanlara saldırmazlar ve yiyecek için yalvarmazlar. İnsanlar yemek yerken genellikle uzak bir mesafede sakince beklerler. Bu yönleriyle oldukça iyi eğitilmiş oldukları düşünülebilir ancak durumun öyle olmadığını çadırımda yaşadığım acı bir deneyimden sonra öğrendim. İnsanları çaya ya da yürüyüşe çağırdığımda sıklıkla duyduğum bir cümle vardı: “Çadırdaki kimse yok ve köpekler var, o yüzden gelemem.” Ne demek istediklerini uzun süre anlayamamıştım. Daha sonra çadırdaki

Taygadaki köpekler en zorlu hava koşullarına bile dayanıklı olmalarıyla biliniyorlar.

yiyeceklerimiz kaybolmaya başladığında bunun nedenini yaşayarak öğrenmiş oldum. Taygadaki köpeklerin yaptığı hırsızlıklar oldukça yaygın bir sorundu. Boş çadırlara girip yiyecekleri çalan köpeklerden korunmanın en kolay yoluysa köpek sahibi olmaktı. İnsanlar, çadırlarını boş bırakacakları zaman kendi köpeklerini çadırın önüne bağlıyorlar; böylece hem kendi köpekleri çadırdan yiyecek çalamıyor hem de kapıda olduğu için diğer köpeklerin içeri girmesini engelliyorlar. Dolayısıyla biz, köpeği olmayan saf yabancılar, köpekler için oldukça cazip bir hedeftik. Yiyeceklerimizi saklasak da akıl almayacak taktiklerle defalarca soyulduktan sonra köpeklerin bizden daha zeki olduğunu kabul ederek teslim olduk. Taygaya bin bir zorlukta getirmiş olduğunuz bir paket bisküvinin ya da bütün gün yapmak için uğraştığınız ekmeğin çalınmasının ne kadar sinir bozucu bir his olduğunu sanırım anlatmama bile gerek yok.

Bazı köpeklerin bu şekilde hırsızlık yapması, obada çeşitli dedikodulara sebep olur, çünkü bu köpeklerin sahipleri tarafından iyi beslenmedikleri düşünülür. Köpeklerle olan ilişkiler, aynı rengeyikleriyle olduğu gibi manevi unsurlar içerir; zira yaşlılar köpeğini iyi beslemeyen ailelerin iyeler tarafından cezalandırılacağını hatta belki de aile birey-

lerinin bundan dolayı hasta olabileceğini söylerler. Bu oldukça önemli bir inanış; çünkü taygada insanların köpekleriyle ilişkileri sahiplenici olmasa da, onların iyiliğinden ve yaşam kalitesinden gene de sorumlu olduklarını gösterir. Köpekler, insan bölgesiyle yaban arasında eşikte bir yer kaplarlar; bu yüzden köpeğin “yaban” tarafına, onu serbest bırakarak saygı duyulsa da, insanlar köpeklerle yine de yiyeceklerini paylaşırlar çünkü onlar aynı zamanda insan dünyasının da birer üyesi olarak kabul edilir (Russell 2010: 10).

Köpeklerin yabanla evcil arasındaki dünyada arada bir konumda olması, insanların göremediği doğaüstü canlıları gördükleri inancını da beraberinde getirir. (Ojoade 1994, Irimoto 1996). Dukhalar köpeklerin ruhlarla iletişime geçebildiğine ve özellikle ölüleri görüp insanları uyatabildiklerine inanırlar. Köpekler ilgili bir diğer yaygın inanışa yaşlanan köpeklerin ölmeye yakın evden uzaklaşacağıdır. Bir köpek yaşlanıp yürüyemez hale geldiğinde sahibinin onu vurması zorunlu hale gelebilir. Çünkü yaşlı ve yürüyemeyen bir köpek obaya ayak bağı olur. İnanışa göre bunu bilen köpekler sahiplerini böyle bir şeye zorlayıp üzmemek için genellikle kendileri obayı terk ederler. Ev halkına yük olmak istemeyen köpeklerin on beş, on altı yaşlarına geldiklerinde obayı

Obaların hepsinde hemen her çadırın yanı başında haneyi koruyan bir köpek görmek mümkün.

terk edip bir daha geri gelmemeleri sıklıkla anlatılan bir durumdur.

Taygada kaldığım süre boyunca bu duruma örnek olabilecek bir ilişkiye, elli altı yaşındaki Otgonbayar ve yaşlı köpeği arasındaki sıkı bağa şahit oldum. Otgonbayar nereye gitse köpeği onu takip ediyor ve ziyaret ettiği çadırların dışında onu bekliyordu. Köpeklerle insanlar arasında böylesine sıkı bir bağ çok sık görülmediğinden bu durum herkesin dikkatini çekiyordu. İnsanlar bunu köpeğin çok yaşlı olması-na ve son günlerini sahibisiyle geçirmek istemesine bağlıyordu. Bir gün çadırın önündeki köpeği hakkında yorum yaptığımda Otgonbayar'ın yüzünde hüznü bir ifade belirdi: "Bir gün kalkıp onu göremeyeceğimden o kadar korkuyorum ki... Gitmesini istemiyorum ama gitmeyi düşündüğünü de hissediyorum."

Neyse ki köpeklerin ruhunun bir gün başka bir köpekte yeniden geri geleceği inancı insanların içine az da olsa su serpiyor. Dukhalar, obanın yakınında ölen köpekleri genellikle cenaze töreni için yakın bir yere götürürler. Köpeğin kuyruğunu baltayla kesip hayvanın kafasının altına yastık gibi yerleştirirler. Bu esnada köpeğin sahibi, hayvan yeniden doğduğunda tekrar kendisine gelmesini diler ve böylece sevilen bir köpeğin tekrar aynı haneye gelebilme umudu herkesi rahatlatır.

Avda Yardımcı Köpekler

Köpeklerin taygadaki yaşamda ne kadar hayati bir yeri olduğu, av yolculuklarında yaptıkları katkılardan bahsettikten sonra daha iyi anlaşılabilir. Ölümle yaşamın pazarlık halinde olduğu zorlu uzun av yolculuklarını birlikte deneyimlemek, erkeklerle köpekler arasında çok özel bir ilişkinin doğmasına yol açar. Aynı, ava giden erkeklerin kendi aralarında yakınlaşmaları gibi köpekler ve insanlar da av esnasında sevinç ya da korku gibi birçok hissi ve anıyı paylaşarak yakınlaşırlar.

Köpeklerin avdaki görevleri mevsime ve avlanan türe göre değişse de, av yolculuklarında her zaman takımın çok önemli bir parçası olarak kabul edilirler. Örneğin samur avında, hayvanı köpekler bulur ve köşeye sıkıştırır. Genellikle köpekten kaçmak için ağaca çıkan hayvanın başında insanlar gelene kadar havlayan köpekler, böylece hayvanı neredeyse avcılara hazır bir şekilde sunmuş olurlar. Benzer şekilde misk geyiğini de kovalayarak bulurlar ve mağaraya saklanan hayvanın yerini havlayarak avcılara gösterirler.

Yabani hayvanlarla yaşanan bu kovalamacalar sırasında köpekler sahiplerinden tamamen bağımsız çalışır ve ne yapacaklarını çok iyi bilirler. Ancak bu köpeklerin her zaman başarılı olacağı anlamına gelmez. Kimi zaman kendi kendine kovalamacaya çıkan köpekler geri dönmezler. Yaygın olan inanca göre hiç iz bırakmadan kaybolan köpeklerin kendi sahibinin başına gelecek kötü bir olayı üstüne aldığı düşünülür. Köpeğin sahibine gelecek ölümü üstüne alması şeklinde yorumlanan bu olay sadece fiziki tehlikeleri değil, ruhların sebep olabileceği tehlikeleri de içerir. Örneğin avcılar bulunmamaları gereken bir bölgeye kamp attıklarında köpekler bunu hissedip onları uyarabilir. Avcılardan biri şöyle bir hikâye anlatmıştı:

Seneler önce uzun bir av yolculuğuna çıktık ve yorucu bir günün ardından geceyi geçirmek için nehir kenarında güzel bir kamp yeri bulmuştuk. Ateş yakıp geyiklerin yüklerini boşaltırken köpekler hep birlikte havlamaya başladılar. Etrafa, acaba bize yaklaşan bir hayvan mı var diye bakındık ama hiçbir şey göremedik. Köpekler buna rağmen çok tedirgindi ve hiç durmadan havlıyorlardı. Sonunda nedenini anlamasak da kamp yerini değiştirdik ve köpekler sustu. Obaya geri dönüp bunu anlattığımızda yaşlılar olayın tam olarak nerede olduğunu sordu. Yeri tarif ettiğimizdeyse bu alanda kızgın yer iyelerinin olduğunu ve köpeklerin bu yüzden bizi uyarmış olabileceğini söylediler. Eğer geceyi orada geçirseydik başımıza neler gelecekti kim bilir. Köpeklerimiz bizi büyük bir beladan kurtardılar. (Öviiy 2016)

İyi bir av köpeği çok sık yetişmediğinden insanlar böyle bir köpek bulduklarında o hayvanı kaybetmek istemezler. Buradaki en önemli noktalardan biri, köpeklerin bağımsızlığına duyulan saygıdır. Taygada köpeklere çoğu zaman ayrı birer birey gibi davranılır ve insan-köpek ilişkisinin emir itaat zinciri şeklinde ilerlemesi beklenmez. Avcılar köpeklere hiçbir zaman talimat vermezler. İtaatkâr olmak taygadadaki köpeklerde asla aranan bir özellik değildir. Aksine insanlar, kendi kendine inisiyatif alarak yaban hayvanları kovalayan köpekleri tercih ettiklerini belirtirler. Genç avcılardan Batbayar en sevdiği av köpeğini şöyle anlatmıştı:

Yaban hayvanlarını kovalamayı çok severdi. Ona hiçbir zaman bir şey öğretmedim, hep kendi kendine öğrendi. Sadece üç yaşındayken hastalanıp öldü. Çok özel bir köpekti, onun gibisini hiç görmedim. Seslendiğim zaman bile gelmezdi. Bazen birlikte uzun av yolculuklarına çıktığımızda ortadan kaybolur ve üç gün sonra kendi başına geri dönerdi. Çok iyi bir köpekti, sadece ben değil bütün oba onu çok severdi. Ava gidecekler ben gitmesem bile köpeğimi yanlarına almak isterdi ve genellikle birlikte bir sürü şey avlayarak geri dönerlerdi. (Batbayar 2015)

Bu durumun Dukhaların kendi aralarında kurdukları dengeye çok benzer olduğunu söyleyebiliriz. Birbirine bağımlı olmadan işbirliği yapabilmek bu coğrafyadaki ilişkilerin temelini oluşturur. Çünkü köpekler insanlardan bağımsız birer avcı olarak kabul edilirler. Köpekleri motive etmek için onlara ödül verip vermediklerini sorduğumda Nemdali'nın verdiği cevap bunu gösterir nitelikteydi:

Köpeklerin motivasyon kaynağı olan tek şey et değil. Eğer başarılı olursak zaten hep birlikte yiyoruz, köpekler ve biz. Ne avlarsak birlikte yiyoruz. Köpekler zaten çok fazla yemiyorlar, versek bile yemiyorlar. Onları asıl mutlu eden şey hayvanları kovalamak ve sonrasında herkesi mutlu etmek. (Nemdali 2015)

Bu örnekte bahsedilen dinamikler, yani köpeklerin motivasyonu, aslında birçok açıdan avcının motivasyonuna benzer. Bu bölümde hep söylediğim gibi, avcılık et elde etmenin çok ötesinde bir tutku ve köpekler de avcılar gibi aynı tutkuya sahipler; köpeklerin asıl motivasyonu diğerlerinin karnını doyurmak.

Avda Şans

Bir kış sabahı taygaya ziyaretime gelen eşim Mutlu ve obada kaldığımız süre içinde samimi olduğu genç avcılardan Batbayar, taze et yiyebilme ümidiyle ava gitmeye karar verdiler. Bir gün önceden plan yapıp nerelere gideceklerini konuştular. Av gününün sabahında erkenden kalktılar. Batbayar yüzünü yıkadı, ateşe ve ardından evin içindeki kutsal ereenlere sütlü çayla sunumunu yaptıktan sonra çadırın dışına çıkıp çayı dört

bir yana serpti. Sonra çadıra girdi ve silahından kıyafetlerine kadar her şeyi ardıc ağacının yapraklarını yakarak elde ettiği dumanla arındırdı. Yer iyelerinden onlara kolay bir av vermesini istedi. Hızlıca bir şeyler yedikten sonra çantalarını hazırladılar, yanlarına biraz ekmek ve tütün alıp yola çıktılar. Yüzünden gülümsemesi hiç eksik olmayan Batbayar'ı daha önce hiç bu kadar ciddi görmemiştim. Öğleden sonra uzaktan birkaç el tüfek sesi duyduk ama üzerine konuşmadık bile. Batbayar obanın en iyi avcılarının biri olduğu için bir şeyler vurduklarından içten içe emindik. Güneşin alçalıp gecenin yaklaştığı vakitlerde çadırımız gitgide kalabalıklaşmaya başladı, zira akşam için bir ziyafet uman oba sakinleri ziyaretimize gelmeye başlamışlardı. Yaklaşık bir saat sonra köpek havlamalarını duyunca hepimiz Mutlu'yla Batbayar'ı karşılamak için çadırın önüne çıktık.

Ancak hepimizi bir sürpriz bekliyordu çünkü avcılar elleri boş dönmüştü. Yaptıkları atışları ıskalamışlar ve başka hayvanları aramak için ormanda saatlerce yürümüşlerdi. Akşam olup da obaya vardıklarında ikisi de perişan haldeydi. Eli boş avcıları görenler yine de neşelerini kaybetmediler ve avcılarını teselli ettiler. Ancak Batbayar'ın biraz mahcup olduğu yüzünden anlaşılıyordu. Birkaç saat yürüme mesafesindeki diğer obada yaşayan yaşlı bir kadın bile, silah seslerini duyunca herhalde birisi bir şey vurdu diye düşünerek, biraz da taze et yeme umuduyla obaya ziyaretimize gelmişti. Kalabalık, dakikalar içinde hayal kırıklığına uğramış bir halde dağıldı. Çadırda ben, Mutlu, Batbayar ve eşi Gerel baş başa kaldık. Atışı nasıl kaçırdıkları gibi birkaç detayı dinledikten sonra fazla bir şey konuşmadan öylece ateş başında oturduk. Akşam eve taze etle geleceklerinden emin olduğumuzdan yiyecek bir şeyler hazırlamamıştık. Biraz kuru ekmek yedik ve yarı aç midelerle keskin soğuğa dayanmaya çalışarak uyuduk.

Ertesi sabah erken saatte duyduğum tıkırtılarla gözümü açtım ve Batbayar'ın kalktığını gördüm. Uyuduğumuz yer yatağında Mutlu'nun yattığı tarafa gitti ve kulağına bir şeyler fısıldadı. Birkaç saniye hareketsiz durduktan sonra uyku sersemliğini üzerinden atan Mutlu hemen ayağa fırladı ve giyindi. Ben hâlâ yarı uyur halde olduğumdan ve bütün gece vücut sıcaklığımla ısıttığım uyku tulumum dışarıdaki dondurucu soğuğa inat hâlâ ılık olduğundan, yattığım yerden kalkmadım. Kısa bir süre içinde tekrar uykuya daldım. Aradan bir ya da iki saat geçmemişt

ki dışarıdan gelen neşeli sesleri duyup gözümü açtım. Mutlu gülerek çadırın kapısını açtı ve bize seslendi: “Kızlar, bir geyik getirdik. Kalkın ve hazırlamamıza yardım edin!”

Ava gittiklerinden bile haberdar olmayan Gerel ve ben, ne ara gidip bir şeyler vurduklarını anlayamadan dışarı çıktık. Birimiz sobayı yakarken diğërimiz eti kesmeye yardım ediyorduk. İyi haber obada çok çabuk yayıldı. Aslında herkes yeni yeni kalkıyordu ama uyanıp haberi duyan soluğu bizim çadırda alıyordu. Diğërleri de bizim gibi şaşkın ama bir o kadar da neşeliydi. Herkes avcılarını tebrik edip övüyordu. Uzun süre sonra taze et yiyecek olmanın heyecanı herkesi keyiflendirmişti. Biz onların bu kadar kısa sürede nasıl başarılı olduklarını merak etsek de, Batbayar için cevap oldukça açıktı. Bugün kendileri dâhil kimsenin bir beklentisi yoktu ve böylece başarılı olmuşlardı.

Şansın Doğası

Dukha avcılarını için şans kavramının en önemli öğelerinden biri kişinin “beklentileri”ni nasıl kontrol ettiğıyle ilgilidir. Bir avcı alçakgönüllü olmalı ve kendini doğaya teslim etmeyi bilmelidir. Kendine güven, Batı toplumlarında algılananın aksine, bir avcının sahip olabileceğı en kötü özelliklerden biri. Yani avcılar yabana çıkarken “beklentilerini” yanlarına almaktan kaçınmalıdır. Batbayar ve Mutlu ilk gün ava gittiklerinde kendileri dâhil herkes onların bir şeyler vurmasını bekliyordu ama yer iyeleri onlara bir hediye vermemişti. Oysa ertesi sabah kimsenin bir beklentisi yoktu ve av, beklenmedik bir biçimde verilmişti. Bu o kadar temel bir kural ki, bir avcının avdan önce rüyasında hayvan vurduğunu görmesi bile avcının kendisine fazla güvendiğı ve hayvan vuracağından emin olduğı anlamına geldiğinden kötü bir işaret olarak algılanır, hatta rüyasında avlandığını gören avcı ava çıkmaktan vazgeçebilir. Beklenti kesinlikle şanssızlık getirir, dolayısıyla bir avcı beklentilerini yok etmeyi öğrenmelidir.

Sibirya yerli halkları için şans kavramı, bizim de Fransızcadan aldığımız “şans” anlayışından oldukça farklıdır. Türkçe sözlüklerde “şans” kelimesi, “mantıkla açıklanamayan birtakım rastlantısal olayların nedeni olan güç, baht, talih, felek” ya da, “bir kimsenin bilgi ve emeğinden çok rastlantı sonucu elde ettiğı elverişli durum” olarak tanımlanır. Görüldüğü üzere burada kişinin kendi çabasından ziyade rastlantı du-

rumunun altı çizilmektedir. Dukhalara göreyse, birinin şansı onun genel davranışları ve ahlakıyla birebir bağlantılıdır. Yani şans rastlantıdan uzak bir şekilde kişinin daha önceki davranışları, av esnasındaki saygısı ve “doğüstü güçlerin müdahalesi”yle ilgilidir (Ziker 2003, Broz ve Willerslev 2012). Bu elbette şansın kontrol edilemez bir tarafı olmadığı anlamına gelmez. Zira av, avcının yaptıklarıyla olduğu kadar onun kontrolü dışındaki doğüstü güçlerle de bağlantılıdır. Ancak gene de müdahale edilemez bir “şans” kavramındansa avcının geliştirebileceği ya da değiştirebileceği bir “şans” anlayışı daha baskındır.

Peki, kişi şansını arttırmak için neler yapabilir? Öncelikle bir avcı her zaman hareketlerine dikkat etmeli, doğaya saygı duymalıdır. Doğaya sık sık sunumlarda bulunmak, sahip olduklarını hem ruhlarla hem de çevresindeki diğer insanlarla paylaşmak kişinin şansını arttırmasına yardım eder. Dukhalara göre ardıc ağacı yaprağı yakıp sunumlarda bulunmak ve “dahılga” dedikleri atalarından kalma kutsal yerleri ziyaret etmek kişinin kapısını açık tutar ve ona şans getirir. Doğada bulunan yer iyeleri dışında, ateşin iyesi ya da kutsal yerlerdeki doğüstü güçler gibi şans getirebilecek bir sürü görünmez unsur da vardır. Bu görünmez varlıklara sunumlarda bulunup elindekileri de çevresiyle paylaşan bir avcı, “av elde etmek için şans elde eder” (Hamayon 2012). Gerçekten de konuştuğum avcıların birçoğu avda başarılı oldukları günlerde genellikle sunumlarını yaptıklarından bahsettiler.

Peki, ruhlarla iletişime geçip sunum yapmak dışında bir kişi şans elde etmek için pratikte neler yapabilir? Daha önceki bölümde anlattığım gibi, avcılar ava giderken kötü şans getireceğini düşünerek kendilerine ait olmayan nesneleri yanlarında taşımak istemezler. Benzer bir şekilde birlikte ava gidilen insanlar, hatta binmek için seçilen evcil rengeyiği bile avdaki şansını etkileyebilir. Bazı avcılar belli kişilerle ava gittiklerinde elleri hep dolu dönerlerse aynı şans ekseninde olduklarını düşünebilirler. Kimi zaman tam tersi de olabilir. Yani ava giden iki kişi her seferinde eli boş dönerse, bunu açıkça söylemeseler de şanslarının uymadığını düşünerek birlikte yeni yolculuklara çıkmaktan vazgeçebilirler. Mesela avcılardan Nergüi gülererek böyle bir hikâyeyi anlatmıştı:

Geçen kış yedi kişi ava gidip yedi gece kaldık ama hiçbir şey avlayamadık. Hep yaklaşıyor ancak son anda hayvanları kaçıırıyorduk.

Artık sonlara doğru burada bir şanssızlık olduğuna inandık ve birbirimize acaba hangimiz yola çıkmadan önce sunumda bulunmadı diye takılmaya başladık. Herkes gülererek birbirini suçluyordu.

Tüm bunların dışında avcılar, doğadaki bazı işaretleri takip ederek de ne kadar şansları olup olmadığını anlayabilirler. Örneğin av yolculuğunda kuzgunların avcılarını takip etmesi iyi şans emaresi olarak algılanır. Kuzgunlar avlanan hayvanın bağırsakları gibi artakalan kısımlarını yedikleri için avlanacağını bildikleri avcılarını takip ederler. Bir başka deyişle avcılara o gün av verileceğini hissederler.

Öte yandan avdan eli boş dönmek her zaman şanssızlık olarak algılanmayabilir çünkü avın avcılardan bağımsız bir sürü kontrol edilemez tarafı da vardır. Taygadaki sistem “insan merkezli” olmadığı için kimi günler yer iyeleri hayvanlarını hediye etmek istemeyebilir ya da belli bir bölgenin yerel ruhu o gün kızgın olabilir. Bir avcı yabana gittiğinde, ne kadar aç olursa olsun, her zaman doğaya ve iyelere teslim olmalı ve güvenmelidir. Aslında buradaki mantık oldukça basit; avcı bir hayvanı hediye olarak almak için elinden geleni yapar ancak son kararı veren yer iyesidir ve avcının buna müdahale etmesi pek mümkün değildir. Yapabileceği tek şey doğaya güvenmek ve başka bir an için beklemektir. Burada önemli olan kişinin elde ettiği av hayvanlarını başkalarıyla her zaman paylaşması ve uzun süre avlanamasa bile yer iyelerine asla kızmamasıdır. Uzun çabalar sonunda eli boş ve dolayısıyla karnı aç bir şekilde obaya dönmek avcıyı ister istemez hayal kırıklığına uğratsa da avcı bu duyguyla baş edebilmeyi öğrenmeli ve kendini doğaüstü güçlere teslim etmelidir. Yer iyeleri zamanı gelince mutlaka avcıya bir şeyler sunacaktır. Bu teslimiyet hali, özellikle karnının doyması gibi kritik bir mesele söz konusu olduğunda benim gibi dışarıdan gelen birisi için oldukça zor görünse de, göçer yaşamın önemli bir parçasıdır. Uzun süre avlanamadığı zaman nasıl hissettiğini ve gelecek kaygısı yaşayıp yaşamadığını sorduğum genç bir avcı bana şu şekilde cevap vermişti:

Genellikle bunun üzerine pek düşünmem. Kendime şöyle derim: Evet, bu sefer yer iyeleri bana bir şey sunmak istemiyor. Doğa neyi ne zaman vereceğini bilir. (Nergüi 2015)

Bu teslimiyet halini birçok avcıdan defalarca dinledim. Hatta konuştuğum orta yaşlı avcılar ciddi kıtlık zamanlarında bile inançlarını hep koruduklarından bahsetti. Bunlardan biri olan Ganaa, bir seferinde iki haftalık bir av yolculuğuna çıktıklarını ama hiçbir şey vuramadıklarını anlatmıştı:

Bir av yolculuğunda bir sürü hayvan görmüş ama bir türlü vurmamıştık. Bir haftanın sonunda yanımıza aldığımız yiyecekler ve unumuz bittiği için geri kalan günlerde aç dolaşıp sadece siyah çay içerek uyuduk. Dönüş yolunda bir de sağanak yağmur başladı; açlıktan ve yorgunluktan başım dönüyordu ve neredeyse bayılacak haldeydim. Obaya döndüğümüzde orada da yiyecek pek bir şey yoktu ve bir evcil rengeyiğini kesmek zorunda kaldık. Birkaç gün içinde yanımıza rengeyiği eti alarak tekrar ava gittik ve iki yabani geyik vurduk. Eğer doğaya güvenmeyi bilersen, sana eninde sonunda ihtiyacın olanı verecektir. (Nergüi 2016)

Doğaya duyulan bu güven ve gerektiğinde yiyeceğin doğa tarafından ikram edileceği anlayışı avcılığın temel değerlerinden biridir. Birçok avcı toplum, yiyeceklerini saklamadan hemen tüketir ama buna rağmen gelecek için kaygı duymaz. Doğanın kendileriyle tekrar bir şeyler paylaşacağına karşı duydukları güven sonsuzdur. Ancak kimi zaman bunun tersi durumla da karşılaşılabilir. Uzun süre hayvan görmedikleri halde bu inancı koruyan avcılar, bunun tam zıttı durumda, yani çok fazla hayvanla karşılaştıklarında da kafa karışıklığı yaşayabilirler. Sibirya'daki avcılarının birçoğu avda fazla şansın da şüpheli ve hatta tehlikeli olabileceğine inanırlar çünkü ruhlar bu ikramlarının karşılığını isteyebilir ve karşılık olarak avcının hayatını alabilirler (Russell 2010, Broz ve Willerslev 2012, Hamayon 2012). Dukhalar bu durumun pek sık yaşanmadığını söylediler. Zaten yer iyeleri genellikle gereğinden fazla ikramda bulunmazlar.

Tüm bu örneklerde görüldüğü gibi Dukhalar için “şans” kavramı oldukça karmaşık olsa da sadece tesadüflerle ilgili değildir. Yer iyeleri kime ne zaman ne kadar vereceğini bilir ve avcının onlara güvenmekten başka bir çaresi yoktur. Av yer ruhlarından gelen bir hediye olarak kabul edilir ve kişi doğal olarak kendisine ne kadar hediye verileceği

konusunda pazarlık yapamaz. Ancak genel olarak iyi ve saygılı bir avcının hayatta daha fazla hediye alma olasılığı yüksektir. Yani kişinin yapması gereken tek şey hediye almayı hak etmektir.

Şans Getiren Av Eereni

Bir gün Batbayar'ın çadırında otururken çadırın arkasından üstü hayvan tüyleriyle dolu bir eeren çıkardı ve astı. Gördüğüm en büyük eerenlerden biriydi ve üstünde tüy, pençe, tırnak gibi hayvan parçaları asılıydı. Şaşkınlıkla kendisini izlediğimi görünce daha ben sormadan ne olduğunu açıklama ihtiyacı hissetti ve bunun babasından miras olarak devraldığı özel bir av eereni olduğunu söyledi. Zamanında babası av konusunda şansının kapandığını düşünmüş ve bu konu hakkında ona yardım etmesi için bir şamana gitmişti. Özel bir tören yapan şaman ona avda şans getirmesi için bu eereni yapmış; hikâyeyi şu şekilde anlatmıştı:

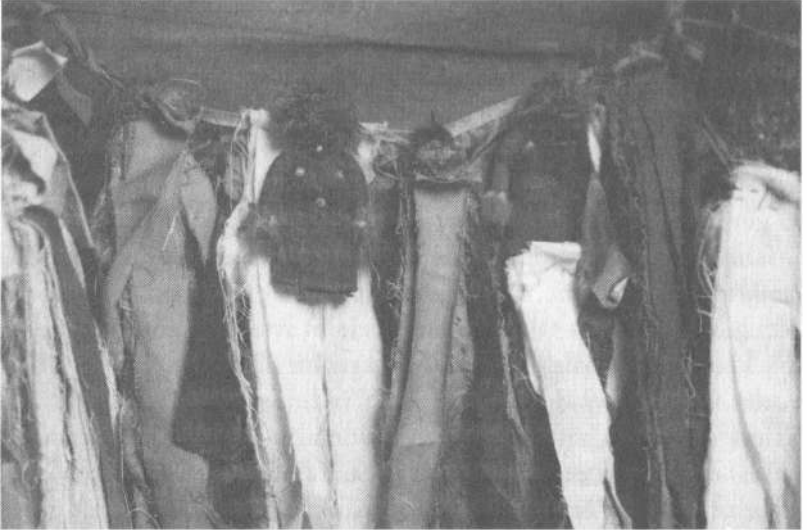
Bu eeren yaklaşık on beş yıldır var. Buna hayat verip babamın şansını açan şaman şu an yüz yaşında ve hâlâ hayatta. Babam ölmeden önce, ava gitmeden bu eerene dua etmemi ve eğer avda başarılı olursam o hayvanın tüyünü ya da ayağını bu eerene asmamı tembih etti. Ben de onun dediği gibi yaptım ve şu ana kadar avladığım tüm hayvanların bir parçasını bu eerene astım. Sadece kurt parçalarını buna asmıyorum çünkü eerenimiz kurtları sevmiyor sanırım.

O gün tesadüfen gördüğüm av eereninden sonra (olca eereni) diğer insanlara da bu eeren hakkında sormaya başladım ve Dukhalar arasında av eerenine sunumda bulunmanın oldukça yaygın bir uygulama olduğunu öğrendim. Obadaki tüm ailelerin av eereni olmasa da kendi aile klanındaki başka bir kişinin av eerenine de sunumda bulunabiliyorlar. Örneğin evinde kaldığım Sernai hiç evlenmediği için ailesinden kalma eerenleri çadırında saklardı; bunların arasında dedelerinden kalma eski bir av eereni de vardı ve Sernai'nin erkek kardeşi sık sık evlerine gelip bu eerene dua eder ve sunumlarda bulunurdu. Av eereni olan başka bir avcı, yetmiş yaşındaki Yul, bu eerenin onu nasıl yönlendirip koruduğunu ve şans getirdiğini şu şekilde açıklamıştı:

Gençken av konusunda ciddi sorunlar yaşadığım bir dönem olmuştı. Ne zaman ava gitsem hep bir şeyler ters gidiyor ve bir türlü hayvan vuramıyordum. Bunun üzerine bir şamana danışmaya karar verdim ve stepte yaşayan bir kadın şamana gittim. O zaman otuz yaşımdaydım. Şaman, hayvanların bana gelmesi için bir törenle av eerenine hayat verdi. Hemen eve getirdim ve eereye sunumlarda bulunmaya başladım. Hayatım ondan sonra gerçekten değişti, hâlâ eerenimi saklıyorum.

Av eerenlerine bütün avcılar çok saygı duyar ve avdan döndüklerinde yaptıkları ilk iş, avın bir parçasını eereye sunmaktır, çünkü onun sayesinde avlandıklarına inanırlar. Eğer sincap ya da samur gibi küçük bir hayvan avladılarsa hayvanın tırnağını, burnunu ya da tüyünü bu eereye asarlar. Eğer avlanan hayvan büyükse sadece tüyü asılır. Burada en önemli kural, hayvana bıçak değmeden önce onun bir parçasının eereye düşmesidir.

Aslında avda başarı için değişik tılsımlar kullanmak kuzeydeki avcılarının birçoğunun kullandığı bir yöntem. Bu tılsımların birçoğu hayvan

Hanedeki eerenlerin her biri şaman tarafından canlandırılmış yaşayan ve kişileri koruma gücü olan birer totem olarak kabul ediliyor.

parçalarından yapılır ve amacı hayvanı avcıya çekmek ya da o hayvanın güçlerini avcıya aktarmaktır (Hill 2011). Örneğin Kanada'daki Inuitler fokların dişlerini ya da derisinin bir kısmını av tılsımı olarak kullanırlar (Pelly 2001). Dukhalar hayvanları kendilerine çekmek için kullandıkları bir başka tılsımdan daha bahsettiler. Anlatılana göre nadiren de olsa avlanılan hayvanın içinden bir tüy yumağı çıkarmış ve böyle bir hayvanı vuran avcı bu yumağı mutlaka saklarmış. İnanışa göre farklı hayvanların tüylerinden meydana gelen bu yumak, av esnasında hayvanları kendine çekmek ve aynı zamanda havayı değiştirmek ya da tahmin etmek için de kullanılabilir.

Kehanet Yöntemleriyle İletişim

Kemik asla yalan söylemez. Sadece onu doğru okumasını bilmelisin.
(Batbayar 2015)

Kabul etmeliyiz ki geleceği hepimiz az çok merak ederiz. Kendini nelerin beklediğini bilmeyi kim istemez ki. Elbette yakın zamanda öleceğini ya da ciddi bir hastalık geçireceğini bilmek pek hoş olmazdı ama yine de geleceğe dair merakımız birçoğumuz için vazgeçmesi zor bir dürtü gibi hep aklımızın bir köşesinde durur. Dolayısıyla bize bu merakımız konusunda yardımcı olabilecek kimselerle karşılaştığımızda çoğumuz bu fırsatı kaçırmak istemeyiz.

Falcılık geleneğinin gündelik hayatın bir parçası olduğu bir toplumdan gelen birisi olarak, özel ilgi alanıma girmese de, benim de elbette geleceğim hakkındaki tahminleri dinlediğim zamanlar oldu. Bu gergin anlarda şüpheli zihnim anlatılanlara inanmayı reddetse de meraklı tarafım anlatıcının ağzından dökülen kelimeleri büyük bir heyecanla yakalamaya çalışıyordu. Taygaya ikinci kez gittiğim 2013'ün kışında kendi ülkemden değişik bir şeyi oradaki dostlarıma göstermek için yanımda Türk kahvesi, cezve ve fincan takımı götürdüm. Kahve ve fincan takımının kahve içmekten çok kahve falı bakılmak için kullanılması, Dukhalara fal merakını paylaştığımızı göstermek için yeterliydi. Türkiye'den ziyaretime gelen yakın dostum Onur, iddialı olmamakla birlikte, kahve falı bakmayı biliyordu. Çadırında kaldığımız manevi anneme ve kız kardeşlerime baktığı faldan sonra ünü kısa süre de obada yayılmış

olacak ki çadırımızın önünde fal baktırmak isteyenler neredeyse kuyruk oluşturmaya başlamıştı. Çadıra gelen meraklı kalabalık, Türk kahvesinin tadını hiç sevmemesine rağmen suratlarını buruşturarak zorla kahvelerini içiyor ve sonra büyük bir merakla Onur'un söyleyeceklerini bekliyorlardı. Bu fal seanslarında tercümanlık görevi yapmak bana düştüğünden kahve falının bu coğrafya için ne kadar uygun olduğunu deneyimleme fırsatım oldu. Falda anlatılan hemen her şey doğa figürlerinden oluşuyordu. Suyun içinde yüzen balıklar, kişileri bekleyen yollar, aşılması gereken dağlar, sakınılması gereken yılanlar, akıp giden nehirler ve bunların sembolize ettiği anlamlar. Daha önce hiç düşünmemiştim ama kahve falında anlatılan hemen her şey doğadan unsurlar içeriyordu. Kimse gökdelen gibi şeyler görmüyordu falda.

Üstelik kahve falının ciddi ayinsel bir tarafı da vardı. Önce çadırın ortasında yanan sobanın meşe ateşinde kahveyi ağır ağır pişiriyorduk. Fal baktırmaya gelenler için bu aşamasını bile pür dikkat izleyerek sabırsızlanıyorlardı. Daha sonra kahveyi fincana döküp fal baktırmak isteyenlerin eline veriyorduk. Bu noktada bazen itirazlar geliyordu, “Kahveyi içmesem de döküp hemen fala geçsek olur mu?”

“Hayır, olmaz! Kendi kaderinin önündeki sisleri kaldırmak istiyorsan, fincandaki kahveyi de kendin içmen gerek.”

İtiraz edenler hemen sorduklarına pişman oluyor ve sorgusuz bir şekilde otorite karşısında bekleyen insanların mahcup surat ifadesiyle kahvelerini içmeye çalışıyorlardı. Zorla içtikleri kahvelerini bitirir bitirmez falın başlayacağını sanan ziyaretçiler, fincanlarını geri vermeye yeltendiklerinde, “Hayır, hayır verme! Fincanın üstüne tabağını kapatıp ters çevirdikten sonra üç kez çalkalayıp yere koymak lazım. Üç sayısı çok önemli, iki ya da dört değil, üç kez,” cevabını alınca gene hiç itirazsız bir şekilde talimatlarımızı uyguluyorlardı ve her defasında fincanın üzerine koymak için manevi kız kardeşim Sarol'dan yüzüğünü istiyorduk. Çadırın ortasında, üzerinde eski bir yüzükle duran fincanın ortamda nasıl bir gerginlik yarattığını tarif etmem zor. Hep birlikte fincanın soğumasını bekliyorduk. Çoğu zaman neşeli ve konuşkan olanlar bile bu gergin bekleme anlarında söyleyecek bir şey bulamıyor, sessizlik, ortamı adeta esir alıyordu. İçimizden birisi, tedirgin bir şekilde geleceğin ona neler sunacağını öğrenmeyi beklerken hangimiz ne diyebilirdik ki? Sanki saatler gibi geçen beş-on dakikanın ardından nihayet sıra fal

bakmaya gelince, çadırdakiler başka şeylerle uğraşmaya başlıyor ve falcıyla kaderini öğrenmek isteyen ziyaretçiyi baş başa bırakıyorlardı. Mecburi tercümanlık yapan bense, çok istenmese de, kişinin kaderini dinleme fırsatını yakalayan biri oluyordum.

Önümüzdeki günlerde fal baktırmaya obanın şamanı Sensitik geldiğinde Onur biraz gerilmişti ancak sakın olmasını, gündelik hayatta şamanın obadaki herhangi birinden farklı olmadığını anlatıp telkin ederek şamanı reddetmesini engelledim. Yanımızda getirdiğimiz kahve bitene kadar fal baktığımız o günlerden birinde bir ara ben kahve pişirirken Onur dışarıda sigara içiyordu ve Sarnai usulca yanıma yaklaşıp sordu: “Onur kam kişi mi?”

Üniversite yıllarından beri sürekli şakalaştığım ve çok nadir ciddi hallerini gördüğümünden, arkadaşım için birinin şaman mı diye sorması çok komiğime gitmişti. Kahkaha atarak, “Hayır, hayır değil. Bizde bir sürü kişi fal bakar,” dedim. Ancak hemen sonrasında sessizleştiğimizde birden o şekilde güldüğüme pişman oldum, kim bilir, belki de kam kişiydi...

Dukhalar arasında da birçok kehanet yöntemi bulunur. Geleceği tahmin etmek ya da bir sorunu çözmek için hayvan kemiklerini yakarak okuma âdeti, eskiden Dukhalar arasında oldukça yaygınmış. Aslında bu gelenek “avcıyla av hayvanları arasındaki mistik ilişkiler” hakkında bilgi edinmek isteyen birçok avcı toplumda rastlanan bir uygulama (Tanner 1979). Bu kehanet tekniğinde kemikler ateşin içinde yakılır ve kemik üzerinde oluşan çatlaklar yorumlanır. Bu amaçla kullanılan kemiklerin çoğu koyun, geyik, sincap, samur, rengeyiği ve ayı kemikleridir. Dukhalar, keçi ve tavşan kemiğini fal için asla kullanmadıklarını söylerler. İkisi de çok hareketli ve sürekli kaçan hayvanlar olduklarından fal için uygun görülmezler. Kullanılabilen hayvan kemiklerinin arasında en güçlüsünün ve etkilisinin ayı kemiği olduğu düşünülür çünkü ayının kemikleriyle üç yıl içinde olabilecekleri görmek mümkündür. Bu üç yıl genellikle geçtiğimiz yılı, bu yılı ve gelecek yılı kapsar.

Bugün Dukhalar arasında kemik falı çok yaygın olarak uygulanmamakla birlikte orta yaşta olanların çoğu kemik okumayı bilir ve bunu genellikle avda olabilecekleri öngörmek için kullanırlar. Yaşlılara göre kemik falı sadece gerekli durumlarda, önemli kararlar almak için kullanılmalıdır: eğlence için kemik yakılmaz. Avla ilgili yakılan kemik-

lerde çoğu zaman avcılar, hangi yöne gitmeleri gerektiği ya da ortaya çıkan bir sorunda neler yapabilecekleriyle ilgili konular üzerine bilgi edinmek isterler. Ancak kemik falı sadece av için kullanılmaz, bir hastalığın nedenini öğrenmek ya da kaybolmuş bir nesneyi bulmak için de kullanılabilir.

Her ne sebeple yapılırsa yapılsın, kemik okumak karmaşık beceriler gerektirir ve iyi bir okuyucu olabilmek için öğrenilmesi gereken çok şey vardır. Şaman, ateşi temiz olduğu için kemiği en iyi okuyabilenlerden biridir ancak içgüdüleri kuvvetli sıradan insanlar da bu işi yapabilir. Cree Kızılderilileri arasında çalışmış Tanner'e göre kemik falı genellikle yaşlılar tarafından bakılır; böylece herkes av sürecine dâhil olur ve bir işe yaramış olurlar. Dukhalar arasında da kemik falını daha çok yaşlılar bilse de, gençlerden yetenekli olanlara da bu konuda saygı duyulduğunu söyleyebilirim. Ancak daha önce belirttiğim gibi, kemik laf olsun ya da eğlence olsun diye yakılmaz. Genç olmasına rağmen bu konuda oldukça başarılı olan Batbayar nasıl okuma yaptığını şöyle anlatmıştı:

Öncelikle bir soruya cevap arıyor olmalısın, durduk yere kemik falına bakılmaz. Eskiden birçok kişi kemik falını okuyabildiğinden, bazen yakılan bir kemiğe birden fazla kişi de bakarmış çünkü herkesin iyi olduğu farklı bir alan varmış. Dolayısıyla kemik yaktıran kişi çadır çadır dolaşıp farklı kişilerden değişik yorumlar alır ve hepsini birleştirerek bir sonuç çıkarırmış. Artık fal bakan az kişi olduğu için genellikle yakılan kemiğe bir kişi bakıyor. Ancak kendi falına kendin bakamazsın ve fal bakılacak ateş yeni yakılmış temiz bir ateş olmalıdır. (Batbayar 2015)

Obada bu konuda bilgi edinmeye çalışırken çoğu kişi kendisinin iyi bir okuyucu olmadığını söyleyerek beni başkalarına yönlendirmeye çalışıyordu. Ancak kendileri hiç kemik okumasalar da avcılarının hemen hepsi kemik falı baktırmıştı. Uzun ve belirsizliklerle dolu av yolculuklarından önce kemik falına baktırmamanın oldukça faydalı olduğunu söyleyen Genel şöyle bir hikâye anlatmıştı:

Bir kez ava çıkmadan önce kardeşime fal baktırmıştım ve bu av yolculuğunda siyah kürklü bir hayvan görüp onu vuramayacağımızı

söylemişti. Genel olarak pek şanslı olamayacaksınız gibi görünüyor demmişti. Gerçekten de dediği gibi oldu, altı gün boyunca hiçbir şey vuramadık. Dönüş yolunda nehri geçen siyah bir ayı gördük ama onu da vuramadık. Kardeşimin söylediği her şey çıkmıştı. (Gerel 2013)

Fal bakmanın detaylarıysa zamanla öğreniliyor. Bugün hâlâ kemik falı bakmayı bilenlerden birisi olan Batbayar ısrarlarım üzerine, bir kemiği yaktıktan sonra nasıl yorumladığını şu şekilde anlatmıştı:

Ben kemik falı bakmayı babamdan öğrendim. Geleneksel yöntemeye göre tören başlamadan önce okuyucu kemiğe ona iyi tahminler vermesi için fısıldar. Sonrasında okuyucu sıfırdan bir ateş yakar ve kemiği içine atar. Kemik ortasından ayrılma noktasına yaklaşıp kadar yakılır ve sonra ateşten alınır. Bundan sonra okuyucu kemik üzerindeki çatlaklara bakarak tahminlerini yapmaya başlar. Kimine göre kemiğin ortasındaki en derin çatlak “yol” olarak düşünülür ve tahminler bu çatlağı baz alarak ana çatlağın üzerindeki diğer çatlaklara göre yorumlanır. Eğer okuma av için yapılıyorsa, bu ana çatlaktan yana doğru çıkmış ince bir çizgi küçük bir hayvanı işaret eder. Eğer daha büyük bir çatlaksa büyük bir hayvan vurulacağı anlamına gelir. Zikzak şeklindeki bir çatlak siyah bir hayvan demektir, genellikle ayı, sığın ya da yabandomuzu olarak düşünülür. Kemik ateşte olduğu için bir sıcak bir de soğuk tarafı vardır. Eğer çatlak soğuk taraftaysa genellikle insana saldıran bir hayvan anlamına gelir, eğer sıcak taraftaysa bu bir geyik görüleceğini işaret eder, yani insana saldırmayan bir hayvan. Ayrıca falda çıkan bazı işaretler avcının nişan almada sorun yaşayıp yaşamayacağını da gösterebilir. Ama ben de detayları çok iyi bilmiyorum. Eski okuyucular tahminlerinde çok daha net olabiliyordu. Örneğin, rengeliklerinin üç gün içinde saldırıya uğrayacağı gibi net tahminlerde bulunabiliyorlardı. Bu tip bir tahmin yapıldığında kişi önlem alarak belki olacak şeyi engelleyebilir ama eğer bir şey yapmazsa tahmin çoğu zaman doğru çıkardı. (Batbayar 2015)

Bunun dışında avcılar kemik falını av esnasında ne yapacaklarına karar veremedikleri durumlarda da kullanırlar. Örneğin ava gidip uzun süre

bir şey vuramayan avcılar, şanslarının neden yaver gitmediğini anlamak için fal bakabilirler. Eğer fal açık bir şekilde olumsuz görünüyorsa kemiğe güvenip geri bile dönebilirler. İyi bir fal avın nasıl gideceğini, hatta kaç hayvan vurulacağını dahi gösterebilir.

Kemik falının bir diğer önemli işleviyse avcılarla aileleri arasında uzaktan iletişim sağlamasıdır. Kimi zaman aylar süren av yolculuklarında avcılarının geride kalanlarla iletişim kurması çoğu zaman mümkün olmaz. Bu tip durumlarda avcılar ailelerinin nasıl olduğunu merak ettiklerinde kemik falına bakarlar. Aynı şekilde erkekler ava gidip uzun zaman dönmediğinde obada kalan kadınlar da onların nerede olduğunu ya da ne zaman geleceğini öğrenmek için faldan yararlanırlar. Araştırmam esnasında bununla ilgili birçok hikâye dinledim. Konuştuğum avcılardan birisi Nergüi başlarına gelen bir olayı şöyle anlatmıştı:

Bir av yolculuğunda uzun süre obaya dönememiştik ve bir süre sonra herkes ailesini merak etmeye başlamıştı. Kemik falı bakıp obadakilerin durumunu soralım diye düşündük. Aramızda iyi fal bakmayı bilen biri de vardı. Falda obadaki birinin iyi durumda olmadığı çıkınca hepimiz geri dönmeye karar verdik. Döndüğümüzde gerçekten de birimizin çocuğunun hasta olduğunu öğrendik. İyi ki kemiği dinlemişiz. (Nergüi 2015)

Dukhalar arasında yaşarken tesadüfen gördüğüm bir başka kehanet yöntemi de taşlarla bakılan bir fal tekniği. Bunu şu an taygada sadece birkaç kişi biliyor ve yorumlanma şekli okuyucudan okuyucuya değişiyor. Bu kehanet yöntemiyle oldukça ilginç bir şekilde karşılaşmıştım. Konuştuğum hiç kimse o ana kadar böyle bir faldan bahsetmemişti, doğrusu benim de herhangi bir ısrarım ya da sorum olmadan kendiliğinden buldu beni. Kışın obadaki insanlardan farklı bir yerde, yaklaşık iki saat yürüme mesafesinde ormanın içinde tek başına kalan yaşlı bir çifti ziyarete gitmiştim. Dört beş gün yanlarında kalıp hem çok sevdiğim bu çiftle vakit geçirmek hem de soracaklarımı rahat rahat sormak istiyordum. Varışımın sanırım üçüncü günü çadırda Enkhtuya uwayla (Enkhtuya abla) baş başa oturuyorduk. Rengeyiklerini otlağa götürmüş, odun kesmiş, kar eritip çay yapmış ve hatta akşam yemeğini bile hazırlamıştı; yapacak başka da işimiz kalmamıştı. Öviy hakkının gelmesini

bekleyip sobanın hemen dibinde birer kütük üzerinde oturmuş çayımızı yudumlarken Enkhtuya uva birden ailemi özleyip özlemediğimi sordu.

“Özlemez miyim! Hem de çok,” dedim.

Tam da yarama basmıştı. Alan araştırmam sırasında en çok zorlandığım şeylerden biri buydu. Ailemle iletişimim çok kısıtlıydı, hatta çoğu zaman hiç olmadığını söyleyebilirim. Böylesine ırak bir coğrafyada özlemimi bastırmak için ezkaza bir tepe bulup da sevdiklerimin sesini duymayı hasretle bekliyordum. Bu yüzden nadiren iletişim kurduğumuz zamanlar hem çok iyi geliyor hem de hüzünlendiriyordu beni. İyi olduklarını öğrendiğim için rahatlıyor, ama tanıdık bir sesi bu kadar kısa süreliğine duyup, onlardan böylesine uzakta olduğumu hatırlamak, hislerimi iyice karmaşık hale getiriyordu. İşin doğrusu alanda hislerim hep iki uçta gidip geliyordu. Kimi zaman burada kendimi tamamen evimde hissediyor ve ortama benim dahi şaşırdığım bir şekilde uyum sağlayarak geride bıraktıklarımı hiç düşünmüyordum. Sanki ben de burada, Sibiry’a’nın ormanlarında doğmuş gibiydim. Geride bıraktığım her şeyi unutarak benim için asıl tanıdık olan şey bu ormanlar ve insanlar gibi hissediyordum. Ancak bazı zamanlarda, tamamen zıt bir hisse bürünüp evimden bu kadar uzakta ne işim olduğunu sorguluyordum. Hangi hisse kapılırsam kapılayım her halükarda sevdiğim insanların nasıl olduğunu bilememek, haber alamamak çok zor geliyordu. Hüzünlendiğimi gören Enkhtuya uva, “Biz de senin aileniz. Bak bizim kızlarımız yok ama sen buradasın. Sen bizim kızımız oldun,” dedi. Haklı olduğunu ikimizde biliyorduk. Burada gerçekten de ailem onlardı, çadırında beni ağırlayan ve bana gerçekten evimde hissettiren herkes...

“Evet biliyorum. Sadece nasıl olduklarını merak ediyorum,” dedim.

“Merak edecek bir şey yok, ben sana anlatırım şimdi, gel hadi,” dedi ve arkasında üst üste duran yorganların içinde bir şeyler aramaya başladı. Ne aradığıyla ilgili hiçbir fikrim yoktu. Herhalde beni güldürmek için eski bir fotoğraf ya da defter gibi bir şey çıkaracak diye düşünerek merakla izlemeye koyuldum. Arkasını döndüğünde elinde bohça şeklinde duran rengi solmuş beyaz bir bez parçası vardı. Gülümseyerek aramıza koydu ve özenle bohçayı düğümlediği kalın ipi açmaya başladı. İçinden ne çıkacağını iyice merak etmeye başlamıştım. Düğümü açtı ve bohçanın içinden rengarenk bir sürü küçük taş çıkardı.

“Bu taşlarla sana fal bakacağım. Burada farklı nehirlerden topladığım kırk bir farklı taş var.”

Gördüğüm şey karşısında şaşkınlığımı gizleyemedim. Daha önce hiç duymadığım böyle bir âdet nasıl da ansızın karşıma çıkmıştı! Heyecanla sordum, “Nasıl yani, bu taşların hepsi farklı yerlerden mi?”

“Evet, bu taşların hepsini ben ve eşim taygadaki kırk bir farklı nehirden topladık. Böylece kırk bir farklı nehrin kehanet gücü burada toplandı.”

Kendimi bir masalın içinde hissettiğim nadir anlardan biriydi, heyecandan elim ayağım titriyordu.

“Hadi bakalım, ailen nasılmış?”

Bakılan her falda kişinin bir sorusu olması burada âdetti. Ancak bu durumda benim sorumun ne olduğunu ikimizde bildiğimiz için Enkh-tuya uva vakit kaybetmeden taşları kumaş parçasının üzerinde iyice yaydı. Hepsini birden eline aldı, üfledi ve onlara bir şeyler fısıldadı. Sonra taşları üçe ayırdı ve parmaklarını üç grupta ayrı ayrı gezdirerek her birinden bir taşı avucuna aldı. Büyük bir konsantrasyonla yaptığı bu hareketler esnasında içinden bir şeyler mırıldanıyordu. Aynı hareketi elinde toplamdokuz taş kalacak şekilde üç kez tekrarlardı. Falıma elinde kalan bu dokuz taşı okuyarak bakacaktı. Önce elinde tuttu ve sonra yine bir şeyler fısıldayarak bu taşları beyaz örtünün üzerine rasgele attı. Düşükleri konuma ve elde kalan dokuz taşın hangileri olduğuna bakarak söyleyeceklerini söyledi.

Geride bıraktıklarımın nasıl olduğuna dair konuştuktan sonra bu fal tekniğiyle ilgili sorularımı sormaya başladım. Bu yöntemi anneannesinden öğrendiğini ancak kendi gücüne sahip olmak için farklı nehirlerden kendisinin taş toplamasının oldukça önemli olduğunu anlattı. Ayrıca bu taşları toplamanın doğal olarak uzun sürmesi, yani kırk bir farklı nehirden taş bulmak için gereken süre, bir nevi falı öğrenen kişinin öğrenme süreciydi de. Taş falını hangi durumlarda kullandığını sordüğumdaysa şöyle açıkladı:

Genellikle bu falı oğlum ya da kocam avdayken nerede olduklarını görmek için kullanıyorum. Obadan uzakta olup olmadıklarını, ne zaman döneceklerini hatta ne vurduklarını bile çoğu zaman taşlar bana gösteriyor. Bazen döndüklerinde onlar için yemek hazırladığımı

gören kocam şaşırır ve o gün döneceklerini nasıl bildiğimi sorar. Artık o da taşların gördüklerine inanıyor. (Enkhtya 2016)

Böylece o gün, belirsizliklerin çokça olduğu tayga gibi bir ortamda kehanet tekniklerinin insanları nasıl rahatlattığına ve bu şekilde özellikle avcılık gibi belirsiz sürelerle yayılan bir faaliyetin nasıl daha tahmin edilebilir bir hale dönüştürüldüğüne bizzat şahit olmuştum.

Rüyaların Gücü

Ava gittiğinde doğadan o kadar güç alırsın ki bu sayede rüyaların da güçlenir. Rüyalarına kulak vermeyi öğrendikçe, rüyalar aracılığıyla doğayla konuşmaya başlarsın. (Yul 2016)

Rüyalar Dukhaların yaşamlarının her alanında önemli olsa da avla ilgili rüyaların ayrı bir yeri vardır ve aynı kemik falı gibi bir kehanet yöntemi ve iletişim biçimi olarak kullanılır. Hem avdakiler hem de geride kalanlar için bilinmezliklerle dolu bu süreçte rüyalar kişileri olabilecekler hakkında yönlendirir. Hepsinden önemlisi rüyalar hayvanlarla farklı bir boyutta iletişim kurmayı mümkün kılar (Laugrand ve Oosten 2015). Böylece rüyadaki imgeler sayesinde doğayla iletişim kuran avcılar ne yapacaklarına ona göre karar verebilirler.

Peki, avcılar rüyalarını nasıl ve neye göre yorumlar? Rüyalar avcının manevi pusulası gibidir. Rüyalarını iyi yorumlamayı bilen bir avcı, doğru yerde ya da doğru yöntemlerle avlanıp avlanmadığına dair önemli bilgileri bu sayede edinir, gerektiğinde yerini değiştirir, hatta avdan vazgeçip evine dönebilir. Ayrıca nadiren de olsa ruhlara ya da hayvanlar rüyalar aracılığıyla avcılarla iletişime geçebilir. Genç avcılardan Nergui gördüğü bir rüyanın av esnasında onu nasıl yönlendirdiğini şöyle anlatmıştı:

Bir keresinde avdayken rüyamda küçük bir kız çocuğunun elimden tutup beni bir vadiye götürerek aniden ortadan kaybolduğunu gördüm. Sabah kalktığımda içimden bir his o vadiye gidip orada hayvanlara bakmam gerektiğini söyledi. Vadiye girer girmez bir sığın gördüm ve vurdum. Rüyamdaki çocuk bana hayvanın yerini göstermişti. (Nergui 2016)

Bazı rüyalaradaysa hayvanlar avcıyla doğrudan iletişime geçebilir ya da zor bir anında ondan yardım isteyebilirler. Örneğin Ganbat bir keresinde rüyasına giren bir samurun kendisine ona yaklaşmaması için yalvardığını görmüş. Ertesi gün gerçekten de bir samurla karşılaşmış ama rüyasını hatırlayarak hayvanı vurmamış. Gece olayı anlattığı yaşlı avcılardan birisi bahsettiği yerin kutsal bir alan olduğunu ve orada o hayvanı vurmamakla çok iyi ettiğini söylemiş. Gene başka bir avcı kendi amcasından duyduğu bir hikâyeyi şu şekilde anlatmıştı:

Amcam avdayken bir gece rüyasında dişi bir geyik ve yavrularını bir nehirde su içerken görmüş. Göz göze geldiği geyik ona dikkatli olmasını söylemiş. Birkaç gün sonra bir vadide bir geyikle karşılaşmış ve gördüğü rüyayı hatırlayarak onu vurmamış. Hayvan kaçarken dikkatlice incelediğinde hamile olduğunu fark etmiş. Eğer rüyasını düşünmeden o hayvanı öldürseydi en büyük tabulardan birini çiğneyecek ve belki de yer iyeleri tarafından cezalandırılacaktı. Aslında rüyası onun için bir uyarıydı ve bu sayede hamile bir hayvanı vurmamış oldu. Gerçekten çok şanslıymış. (Ganaa 2013)

Bu örneklerde görüldüğü gibi, rüyaları yorumlamak deneyim gerektiren bir sanat olsa da, ne anlama geldiği belli bazı imgeler de vardır. Mesela rüyada süt, votka ya da beyaz kumaş gibi beyaz nesneler görmek iyiye yorulur. Rüyada aile bireyleri dışında bir kadın görmek de benzer şekilde avcının başarılı olacağı anlamına gelir. Daha sonra bu inanışın, yani karşı cinsten bir yabancıнын rüyada görülmesinin, birçok farklı toplumda benzer şekilde av hayvanı anlamına geldiğini öğrendiğimde çok şaşırmıştım (Tanner 1979: 125). Dukhalara göre bunun nedeni kadınların ruhlarının özel ve sevecen olmasından kaynaklanıyor. İyi ruhlar rüyada genellikle kadın formuna girerek kendini gösterir. Bu nedenle bir avcının rüyasında tanımadığı bir kadını görmesi, yer iyesinin ona kendini gösterdiği anlamına gelir ve genellikle avcı bir sonraki av yolculuğunda başarılı olur. Değişik avcı toplumlarla çalışan araştırmacılar, bunun avcıyla avı arasındaki cinsel çekimin bir sembolü olarak da yorumlar. Bu toplumlarda avcılarının, iki taraf arasındaki çekişme ve arzuyu temsilen cinsel içerikli rüyalar görmesi oldukça yaygındır (Willerslev 2007, Hamayon 2012). Her halükarda avdan

önce rüyada bir kadın görmek iyiye işarettir ancak bunun tanıdık bir kadın olmaması önemlidir.

Benzer şekilde birçok insanın olumsuz olarak yorumladığı bazı rüyalar da vardır. Örneğin rüyada tanıdık bir dul kadın görmek avcının yanlış yerde av aradığını ya da yanlış bir şey yaptığını simgeler. Rüyasında birçok hayvan vurduğunu görmek de kötüye işarettir. Çünkü bu türden bir rüya gören avcının avlanacağından emin olduğu düşünülür ve daha önce bahsettiğim gibi, bu istenmeyen bir düşüncedir. Ayrıca bir avcının övünmesi Dukhalar arasında büyük bir tabudur ve rüyada avlandığını görmek kendini beğenmişlik olarak yorumlanır ve iyi görülmez. Rüyada göç ettiğini görmek de kötüye işarettir ve avcının yanlış zamanda yanlış yerde olduğu anlamına gelir. Su hayvanları, özellikle de balık görmek yine kötüye işarettir.

Avda görülen rüyaların bir diğer işleviyse, diğer kehanet yöntemlerinde olduğu gibi, avcıyla ailesi arasındaki iletişimi sağlamaktır. Uzun av yolculuklarında avcılar ailelerini rüyalarında gördüklerinde, özellikle iyi bir rüya gördüklerinde rahatlarlar. Başka bir iletişim yolunun olmadığı uzak ormanlarda rüyalarla kurulan anlamlar dünyasının işlevi insanlar için gerçekten paha biçilmezdir. Av yolculuğundaki erkekler, kimi zaman obayla ilgili rüyalar görüp geri dönmeye bile karar verebilirler. Mesela rüyada yabancı birine bir şey vermek, rengineyiklerinin kurtlar tarafından saldırıya uğrayabileceği anlamına gelir. Birinin çadırını ya da başka bir nesneyi yanarken görmek, birisiyle hararetli bir kavgaya tutuşulacağını gösterir. Rüyada dişin düşmesiyle birinin ölmesi olarak yorumlanır.

Kadınlar da benzer bir şekilde obadayken erkeklerin av esnasında ne yaşadıklarını, ne zaman geri döneceklerini ya da bir şey vurup vuramadıklarını rüyalarında görebilirler. Sonuç olarak Dukhalar, özellikle de yaşlılar, rüyaların gücüne inanırlar çünkü rüyalar insanlara geçmiş, bugün ve gelecek hakkında bilgi verir. Önemli olan rüyalarını nasıl yorumlayacağını bilmek, çünkü anlamlar her zaman çok açık ve basit olmayabilir. Elbette rüya yorumlama sanatı yıllar içinde öğrenilir. Kişi, öncelikle rüyalarını dinlemeli ve resimleri bir araya getirmeyi bilmelidir çünkü kimi zaman konudan konuya atlayan rüyalar bir bütün olarak değerlendirilmelidir. Bu resimleri doğru sıraya koyup anlamaksa ancak zaman içinde deneyimle gelişen bir yetenek olarak

düşünülür. Yine kemik falına benzer bir şekilde kişiler kafalarına takılan bir sorunun cevabını anlamak için rüyaya yatabilirler. İnanişâ göre yatmadan önce yastığının ya da kolunun altına bir hayvanın sırt kemiğini koyup aklındaki soruyu düşünerek yatan bir kişi, ertesi gün kalktığında sorularına cevap bulabilir.

Rüya yorumlama konusunda obadaki en iyi yaşlılarından Yul, rüyaların neden çok önemli olduğunu bana şöyle açıklamıştı:

Ava gidip doğada uzun uzun vakit geçirdiğin zaman oradan öyle bir güç alıyorsun ki rüyalarını dinledikçe, sanki rüyalar aracılığıyla doğayla konuşuyor gibi oluyorsun. Yabanda kaldığın zaman kendini dinleyecek çok fazla vaktin oluyor. Duyuların bir süre sonra açılıyor ve gelecek hakkında bile rüyalar görmeye başlıyorsun. Özellikle bir avcının rüyalarına dikkat etmesi çok önemli çünkü rüyalar sana nelere dikkat etmen gerektiğini, ne gibi zorluklarla karşılaşacağını söyler. Eğer rüyalarını dikkatlice dinlersen, onların yönlendirmesiyle hayatını kontrol edebilir ve olacakları kestirebilirsin. Eğer rüyalarını dikkatli bir şekilde dinlemeyi öğrenirsen, sana yalan söylemeyecek tek şey rüyalardır. (Yul 2016)

Sosyal İlişkileri Düzenlemek İçin Av

Taygada biraz zaman geçiren biri, avlanmanın Dukha erkekleri için geçim kaynağının çok ötesinde bir faaliyet olduğunu kısa sürede anlayabilir. Sibirya'nın vahşi doğasında günlerce, hatta bazen aylarca eksi otuz derecenin altında seyreden sıcaklıklarda dolaşıp dışarıda ateş başında uyumak ve hayatta kalabilmek için yaban hayvanları aramak elbette çok yorucu, ancak bir o kadar da ödüllendirici bir deneyim. Dinlediğim birçok hikâyeden ve gözlemlerimden sonra, Dukhalar için avlanmanın hayatta kalmak ve yemekten öte bir var olma biçimi ve sosyalleşme aracı olduğunu rahatlıkla iddia edebilirim.

Kimi zaman aylar süren av yolculukları esnasında obanın erkekleri eşlerinden ve ailelerinden uzakta birlikte çok uzun vakit geçirirler ve bu süre onları farklı bir biçimde yakınlaştırıp toplumda güçlü bir bağ oluşmasına katkı sağlar. Yabanda geçirilen uzun gecelerde ömür boyu sürecek dostluklar kurulur. Hayatta kalmak ve bu zorlu koşullara dayanmak ancak bu dostluklar sayesinde mümkündür. Av esnasında

yaşanan inişli çıkışlı duyguların dengelenmesini sağlayan tüm yazılı olmayan kurallar, avı bir sosyalleşme alanına çevirir.

Gözlemlerime dayanarak şunu söyleyebilirim ki av esnasında erkekler arasında pekiştirilen en önemli duygu güven. Bu duygu hayatta kalmak için herkesin birbirine muhtaç olduğu ve her ne olursa birbirinden sorumlu olduğu uzun yolculukların olmazsa olmazı. Bir av yolculuğuna katılan herkes, hemen her şey için diğerlerinin işbirliğine muhtaç ve gerektiğinde kendi hayatını hiç düşünmeden bir başkasına teslim edebilmeyi öğrenmek durumunda. Bu güven duygusu sadece tehlikeli durumlarda ortaya çıkmaz, av sürecinin tamamında vardır. Örneğin bulunan yiyecek az bile olsa paylaşılacağına güvenmek; ekipten birinin, bu kişi sen olmasan bile avlanacağına güvenmek; deneyimsiz olsan ve yiyecek için başkalarına muhtaç olsan bile, bağımsızlığına her zaman saygı duyulacağına güvenmek gibi.

Tüm bu güven alanlarından özellikle son bahsettiğim, yani kişilerin birbirinin bağımsızlığına saygı duyması, av içindeki sosyal ilişkiler için oldukça önemli. Başkalarının bağımsızlığını kabul edip saygı duymak, grup içindeki ego çatışmalarını engellemenin ve böylece avın başarılı geçmesini sağlamanın en önemli yollarından biridir. Dukhalar genel anlamda eşitlikçi bir toplum; yani toplum içinde lider olarak kabul edilen kimse yok. Bu eşitlikçi ilişkiler av sırasında da geçerli ve kararların birlikte alınması oldukça hayati önemde, zira kimse bir diğerine hükmetmemelidir. Yaşça ileri erkeklerin sözüne saygı duyulsa da, kimse bir diğeri üzerinde baskı kurmaz. Bunu gerçekleştirmenin en temel yolu da uzlaşma sağlanamayan durumlarda yaşlılara danışmak ve eğer hâlâ ortak karar alınamıyorsa gerektiği yerde ayrılıp farklı yerlerde av aramaktır. Anlaşma sağlanamadığında yer değiştirmek, göçer toplumlarda kişilerin bağımsızlıklarını korumaları için sıklıkla kullanılan bir yöntemdir. Kısacası aylarca tüm zamanlarını birlikte geçiren erkekler için, aynı yaşamın diğer alanlarında olduğu gibi, güç dengesi “hâkimiyetle” değil “güvenle” sağlanır. Üstelik bir avcı sadece diğerlerine değil, aynı zamanda doğaya güvenmeyi de bu yolculuklarda öğrenir.

Tüm bunların ötesinde av, insanları bir araya getiren eğlenceli bir sosyal faaliyettir. Birlikte yeni yerler keşfedip mücadele etmek, bu mücadelenin sonunda başarılı olmak ya da belki de aç kalıp bu duyguyla hep birlikte yüzleşmek erkekler arasında güçlü bir bağ oluşturur. Bu yaşan-

mışlıklar tayganın soğuk gecelerinde defalarca hatırlanıp anlatılırken, avın yiyecek aramanın ötesinde bir yaşam alanı olduğu da ispatlanır.

Peki, toplu halde gidilen av yolculuklarına kimin katılacağı nasıl belirlenir? Taygaya üçüncü gidişim olan 2015 yılında, sadece üç kişi-de profesyonel av tüfeği vardı; diğerleri hedefi tutturmanın çok daha zor olduğu eski Rus tüfeklerinden kullanıyordu. Bu nedenle gelişmiş tüfeklere sahip bu üç avcı çoğu av planının içindeydi. Aslında insanlar birbirlerinden tüfek ödünç alabilirler ama genellikle bunun yerine birlikte gitmeyi tercih ederler. Tüfek sahiplerinden biri olan Turgen'e, ava giderken kimlerin katılıp katılamayacağını ya da bu kararın nasıl verildiğini sorduğumda şöyle dedi:

Kim isterse katılabilir, herkesin kendi kararı. Örneğin ben beş günlük bir av yolculuğuna çıkmaya karar verdiğimde isteyen herkes bana katılabilir ya da tek başıma giderim. Biri katılmak isterse hayır diyemeyiz. Kimseyi reddetme hakkımız yok. (Turgen 2015)

Benzer söylemleri başka avcılardan da defalarca duydum. Bir av ekibinde kimlerin olacağı, nereye, ne zaman gidileceği toplumdaki diğer kararlar gibi tartışmaya açık ve esnek. Belki insanların dile getirmedikleri kişi tercihleri olsa da, ava katılmak isteyen herkesi kabul etme zorunluluğu hemen hemen av etinin paylaşılması zorunluluğu kadar katı bir şekilde uygulanır. Süregelmiş yazılı olmayan bu kural, avcılıkla ilgili temel bir inanişla birebir bağlantılıdır. Av, yer iyelerinden gelen bir hediye olarak algılandığına göre, bu hediyenin kime verilip verilemeyeceğine insanlar karar veremez; dolayısıyla isteyen herkes ava katılabilir.

Ava kalabalık bir grup olarak gitmek, av etinin bir o kadar çok kişi arasında bölüneceği anlamına gelse de çoğu avcı ava kalabalık gitmeyi tercih eder. Silah sahiplerinden bir diğerine tek başına ava gitmeyi tercih edip etmediğini sorduğumda, kalabalık gitmeyi tercih ettiğini söyledi ve açıklaması da şöyledi:

Genellikle ava gitmeden önce planlamaya başlar ve diğerleriyle konuşursun. Eğer birkaç gün içinde ava gideceksem ve bunu duyan biri gelmek isterse hayır diyemeyiz. Kalabalık olmak zaten daha iyi, beş-altı kişi olmak en rahatı. Eğer tek başınaysan saat başı hayvanlara

bakman gerekir, örneğin sabah dörtte ya da altıda kalkıp bakmalısın çünkü o saatlerde hayvanlar otlar ve ancak o zaman vurabilirsin. Eğer kalabalıksan hayvanların otlama saati dışında da avlayabilirsin çünkü biri onları korkutup diğer tarafta bekleyen avcının üstüne sürebilir. Kışınsa dışarıda yatacak yerdeki karı kürekle açmak ve odun hazırlamak tek başına çok zor. Ancak işbirliğiyle yapılabilir. Zaten hepsinin ötesinde beraber olmak çok daha zevkli. (Batbayar 2016)

Görüldüğü gibi av yolculukları herkesin özerk olduğu ancak yine de yardımlaşmayla kolaylaştırılan kamusal sosyalleşme alanları. Avlanmayı öğrenmek taygada yaşayan bir erkek için şüphesiz en gerekli ve önem verilen yeteneklerden biri. Avcılık çevreyle etkileşime girmek isteyen insanın belki de en kadim iletişim yöntemlerinin başında gelir.

Av döngüsünün içinde kimi zaman avcı kimi zamansa av konumuna düşen kişi, diğer canlılarla arasında bir fark olmadığını rahatlıkla öğrenebilir. Çünkü taygada av esnasında hiyerarşik ilişkiler değil, yer iyelerinin sağladığı adalet esastır ve bu adalet tüm canlılara eşit şekilde uygulanır. Hayvanlarla yüz yüze gelen, ata topraklarında haftalarca dolaşırken yer iyelerine sunum yapan ve kutsal yerleri bir bir öğrenen genç erkekler, av sayesinde karınlarını doyurmanın ötesinde doğayla nasıl iletişime geçeceklerini öğrenirler. Avcılık, aynı diğer hayvanlar gibi tayganın bir parçası olmak demektir. Dolayısıyla avlanmayı öğrenecek genç bir erkeğin asıl öğrenmesi gereken, teknik becerilerden çok çevresindeki güçlerle nasıl iletişim kuracağıdır. Bu şekilde doğayla ve ruhlarla iletişim kurmayı ve kendi toprağında nasıl hayatta kalabileceğini öğrenen genç bir erkek, aynı zamanda obanın erkek topluluğuna da dâhil olmuş olur.

Paylaşım Kuralları¹⁰

Sibirya'nın hiçbir yerinde bir avcı, av etinin tamamını kendisine saklamaz. Bu, eti çalmak gibidir. Av etini paylaşmak, bütün avcılar tarafından içselleştirilmiş kesin, olmazsa olmaz bir kuraldır! (Hamayon 2012: 109)

10. Bu bölüm, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları* dergisi, Bahar 2019, 30. sayıda, "'Av Etini Hep Paylaşıyoruz': Kuzey Moğolistan'da Yaşayan Göçer Dukhalarda Paylaşım Kuralları" adlı bir makale olarak yayımlanmıştır.

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi avcılık, sadece bir karın doyurma biçimi değil, insanlarla doğayı yakınlaştıran bir eylemdir. Ancak bunun ötesinde avcılık, aynı zamanda insanlar arasındaki sosyal ilişkileri de düzenler. Av eti üretilen değil “toplanan” bir şey olduğu için kimseye ait değildir. Bu kurallar sayesinde hem hiçbir aile aç kalmaz hem de başarılı avcılar önüne çıkıp diğerlerinin üzerinde hâkimiyet kurması engellenir (Küçüküstel 2019).

Alan araştırmam sırasında sıklıkla karşılaştığım ve çok şaşırarak literatürde de okuduğum en yaygın uygulamalardan biri, avcının mütevazı olması gerekliliğiydi. Avcı toplumların hemen hiçbirinde övünmek hoş bir davranış olarak kabul edilmez ve insanlar avcının mütevazı olmasını bekler. Örneğin Güney Afrika’daki !Kunglar bir avcının alçakgönüllü olmasını beklerler (Lee 1979). Tanzanya’daki Hadzalar da benzer şekilde, başarılı bir avdan sonra avcı, obadaki diğer erkeklerin yanında sessizce oturmalı ve başarısı hakkında konuşmamalıdır.

Dukhalar arasında da bir avcının sahip olması gereken en önemli özelliklerden birisi mütevazılıktır ve bunun temel olarak iki nedeni vardır. Bu inanışın en önemli nedeni Dukhaların dünya ve doğa algısıyla ilgilidir. Daha önceki bölümlerde anlattığım gibi, avcı hayvanları “almaz”, hayvanlar yer iyeleri tarafından ona “verilir”. Yani avcılığın temel mantığına göre avcının çok da övüneceği bir şey yoktur aslında.

Avcının mütevazı olması gerekliliğinin ikinci nedeniyse toplumdaki sosyal ilişkilerle bağlantılıdır. Toplumun saygısını kazanmak isteyen bir avcı, bu saygıyı kazanmanın tek yolunun alçakgönüllü ve eliaçık davranmak olduğunu bilir. Bugün kendisi avlanmış olsa da yarın öbür gün diğerlerinin avladığı hayvanlara ve dolayısıyla onların bonkörlüğüne ihtiyaç duyacaktır.

Avcılıkla ilgili en önemli kurallardan biri de av etinin paylaşımıdır. Sanırım avcı-toplayıcılarla ilgili kitapları okumaya başladığım ilk andan beri hiç durmadan karşıma çıkan şey, bu toplumlardaki paylaşım kurallarının önemi (Marshall 1961, Ingold 1980, Kelley 1995, Woodburn 1998). Bu toplumların birçoğunda paylaşım sosyal sistemin önemli bir parçasıdır ve her birey ne kadar katkıda bulunduğuna bakılmaksızın “sosyal üründen pay” alır (Gowdy 1999: 396). Bazı araştırmacılara göre paylaşımın avcı-toplayıcılar için bu kadar hayati olmasının sebebi, paylaşım mekanizmasının bir nevi hayatta kalmak için bir güvence

sağlamasındandır. Bu şekilde açlık korkusu azalır; çünkü bugün avcının avını paylaştığı kişi, yarın kendisi et bulduğunda onunla paylaşacaktır (Marshall 1961: 236). Yani paylaşım yiyeceksiz kalmamayı garantilemenin bir yolu, bir nevi “kolektif sigorta” dır (Ingold 1980: 144).

Gerçekten de Dukhalar arasında kaldığım süre boyunca her zaman ve herkes tarafından uygulandığına şahit olduğum en belirgin kuralardan biri paylaşımdı. İnsanlar ne olursa olsun av etini mutlaka paylaşırlar. Hem görüşme yaptığım herkes bunu defalarca söyledi hem de kendim farklı şekillerde av etinin paylaşıldığına birçok kez şahit oldum. Hatta 2015’te kendi çadırımızı kurduğumuzdan ayrı bir hane olmuş ve av etinden biz de payımıza düşeni almıştık. Obadaki genç avcılardan birisi büyük bir mus geyiği vurmuştu. Çadırlarda adeta şenlik havası esiyordu. O gün avcının eşi çadırımıza gelerek büyük bir parça eti bize verdi. Hem bir araştırmacı olarak paylaşım kuralına tekrar şahit olduğum hem de bireysel olarak obada artık bir hane olarak kabul edilmiş olduğumuzu ispat ettiği için o gün gelen ete ne kadar sevindiğimi anlatmam mümkün değil. Tabii mus geyiği gibi büyük yabani hayvanların etinin ne kadar sert olduğunu ve biz çaylak yabancılar için bu eti doğru pişirmenin neredeyse imkânsız olduğunu, lastik gibi olan eti çiğnemeye çalışırken acı bir şekilde öğrenecektik. Yine de en azından bizimle av etini paylaşmışlardı. Artık biz de buralı bir aileydik!

Peki, av etinin paylaşılması avcı toplumlar arasında neden bu kadar yaygın ve değişmez bir kural? Yukarıda kısaca bahsettiğim gibi, avcı etin sahibi değil topluma getiren bir araçtır. Ancak bu durum elbette avcının rolünün tamamen yok sayıldığı anlamına gelmez. Avcı etin sahibi olmasa da dağıtımında söz sahibidir; zaten avcıya saygınlık kazandıran da etin nasıl paylaştırıldığıdır. Farklı toplumlarda bu dağıtım hakkı farklı kişilere ait olabilir. Örneğin Inuitlerde avı ilk gören kişinin et üzerinde hakkı vardır. !Kunglardaysa hayvanın öldürüldüğü silahın sahibi vurulan hayvanın da sahibi sayılır (Dowling 1968: 503). Dukhalarda bu hakka hayvanı vuran kişi sahiptir.

Şimdi meseleyi daha somut hale getirmek için Dukhalar arasında et paylaşım kurallarını detaylı bir şekilde anlatmak istiyorum çünkü bu kurallar ava katılan kişi sayısına ya da vurulan hayvanın büyüklüğüne göre değişebilir. Örneğin ceylan gibi küçük bir hayvan vurulduğunda kural oldukça basittir çünkü et dağıtılmaz. Bunun yerine hayvanı vuran

kişinin evinde toplanılır ve hep birlikte yenilir. Zaten çoğu zaman taze et habërinin alanlar avcının evinde kendiliğinden toplanır. Kaynatılıp pişirilen et tencerenin içinde üzerinde bir bıçakla ortaya konulur. Herkes etin istediğı parçalarını kesip yer. Bu durum aynı zamanda sosyalleşmek için de imkân sağlar. Bu şekilde etin paylaşılmasına ben de defalarca şahit oldum. Tüm obanın bir araya geldiğı bu zamanlarda et yemenin ötesinde şen şakrak sohbet etmek herkesin en sevdiği kısımdı.

Eğer ava takım olarak gidilip büyük bir hayvan avlandıysa et paylaşımı kişi sayısına ve birazdan anlatacağım belli kurallara göre yapılır. Burada işin ilginç yanı avcının neredeyse dezavantajlı olmasıdır. Av etinin en iyi kısmını avlanan ekipteki yaşlılar alır. Etin en iyi yeri kabul edilen sağ bacağını en yaşlı, sol bacağınıysa ikinci en yaşlı kişi alır. Geri kalan bacaklar diğerleri arasında yaş sıralamasına göre dağıtılır. Avı vuran kişi hayvanın yüreğini, dilini ve sırtını alır. Vurulan hayvanın derisi yine en yaşlı kişiye verilir. Obadaki yaşlı avcılardan Bataar, paylaşım kuralını detaylı bir şekilde şöyle açıklamıştı:

Bir av hayvanının eti altı bölüme ayrılır; iki ön bacak, iki arka bacak, boyun ve sırt. Bir av gezisinde sekiz kişiyeşek, yolculuğun uzunluğuna bağılı olarak ilk altı kişi avlanılan ilk hayvanı paylaşır. Diğerleri payını almak için başka bir hayvan vurmamızı bekler. Eğer avlanmaya devam etmeyeceksek ya da başka bir hayvan vuramazsak ön ve arka ayaklar ikiye bölünür. Ancak paylaşım kuralları hiçbir şekilde değişmez. Grubun en yaşlısı en iyi kısmı alır. Ancak hayvanı vuran kişi tesadüfen takımdaki en yaşlı kişiyeşek kural değişmez, avcının alması gereken neyse onu alır. Avcının yaşı önemli değil. O her zaman yüreğı ve sırtı alır. (Bataar 2016)

Yaşlıların ayrıcalıklı olması aslında hiyerarşiyi önlemenin bir yoludur. Çünkü avı hep aynı kişiler vurabilir, dolayısıyla her defasında en iyi kısmı almaları haksızlığa sebep olacağı gibi, bu kişiler fazladan güç sahibi olabilirler. Yaşlılara öncelik verilmesiyeşek haksızlık değil eşitliktir, çünkü bir gün herkes yaşlanacaktır.

Avı vuran kişinin kazancı herhangi bir ödöl ya da daha fazladan et değil, toplum içinde elde ettiğı saygınlıktır. Avı vuran kişinin hiyerarşik olarak fazla güç elde etmesini engellemek, başka toplumlarda da görü-

len bir uygulamadır. Örneğin Tanzanya'daki Hadzalarda da etin en iyi kısmı avcının kendisi yerine yaşlılara verilir (Woodburn 1982: 441). Araştırmacılara göre avı vuran kişiye avın iyi yerlerinden verilmemesi rasgele bir kural değildir. Bu aslında avcının daha çok zenginlik ve güç kazanarak diğerlerinden daha üst bir statü istemesinin, dolayısıyla da hiyerarşik bir düzen yaratma ihtimalinin önüne geçmek için geliştirilen bir nevi sosyal bir mekanizmadır. Ünlü antropolog Woodburn bunu "eşitleme mekanizması" olarak adlandırır (Woodburn 1982: 432). Dukhalar arasında bunun gözle görülür bir şekilde işe yaradığını söyleyebilirim; avcılardan biri, neden avcıya etin en iyi yerinin verilmediğini şu şekilde yorumlamıştı:

Takım olarak avlanmaya gittiğimizde, hayvanı kimin gördüğü veya vurduğu önemli değil. Av etini tüm katılımcılar arasında paylaşıyoruz. Çoğu zaman, hayvanı vuran kişi diğerlerinden daha az alır. Bu belki de bir hayvanı öldürdüğü için avcıyı cezalandırmanın bir yoludur, bilmiyorum. (Batsbyar 2016)

Her ne şekilde algılanırsa algılsın avcının bu konumunun toplumda bir hiyerarşinin önüne geçtiği kesin. Burada yaşlılara verilen ayrıcalığın bence başka bir işlevi daha var. Dukhalarda tüm çadırlar her zaman herkese açık olsa da, insanların doğal olarak toplandığı yerlerin genellikle yaşlıların çadırı olduğunu söyleyebiliriz. Hatta konuştuğum kişiler, etin en iyi parçasını alan yaşlıların çoğu zaman bunu pişirip diğerlerini davet ettiğinden, yani insanlarla paylaştığından bahsettiler.

Bir diğer akla gelen soru, av etinin ava katılmayan aileler arasında nasıl paylaştırıldığı. Bir grup erkek avlanmaya gittiğinde paylaşım kuralları değişmez, ancak taygada gözlemlediklerimden söyleyebilirim ki etin avda bulunmayan diğer aileler arasında nasıl paylaştırıldığı değişebiliyor. Bu durumda paylaşım, ava katılmayan ailelerin ne kadar ete sahip olduğuna göre değişir. Burada öncelikle açıklamam gereken şu ki obadaki ailelerin hepsi akrabalarının ya da komşularının ne kadar yiyeceği olduğunu bilir. Obaya dönen avcıların kendilerine düşen eti ava katılmayan akrabaları ve komşularıyla paylaşması kendi inisiyatiflerine bağlıdır. Eğer komşularının eti yoksa genellikle herkes eti onlarla da paylaşır ancak varsa bile, taze et her zaman sevilen bir şey

olduğundan, en azından eti pişirip diğer aileleri davet ederler. Buradaki ilginç eğilimlerden biri de paylaşım yoğunluğunun genellikle yiyecek azken artmasıdır. Et genel olarak az ya da bol olduğunda daha fazla paylaşılır (Ingold 1980: 145). Yaygın söylemin aksine, yiyecek azken insanlar onu kendilerine saklamaz, bilhassa daha çok paylaşırlar.

Ancak her halükarda kesin kurallardan birisi obada herkesin, ava katılsın ya da katılmasın, yeterince yiyeceğinin olması gerektiğidir. Bir avcı ne kadar çok paylaşırsa o kadar saygınlık kazanır. Avustralya’da Aborjinlerle çalışan antropolog Lee’nin belirttiği gibi, “Diğerleriyle paylaşmaya her zaman hazır olmak bir insanın iyiliğinin ölçütüdür ve misafirperverlik kendine güvenin asıl kaynağıdır” (Lee 2005: 21).

Alan araştırmam esnasında yaşanan sıra dışı bir olay, av etinin paylaşım kurallarının ne kadar önemli olduğunu ispatlar nitelikteydi. Obadakiler yaşlı bir çiftle anlaşmazlık yaşıyorlardı; bu nedene bu çift bir süredir diğerlerinden biraz daha uzakta yaşamayı tercih ediyordu. Ancak bu gerginliğe rağmen bir av sonrasında genç avcılar yaşlı çiftin çadırına gitmiş ve onlara da etten pay vermişlerdi. Yaşanan sorunlar ya da gerginlikler bile paylaşım kurallarını ihlal etmek için bahane edilmez, çünkü taygada kimsenin aç kalmasına göz yumulmaz.

Bir avcı tek başına gidip bir hayvan vurduğundaysa ne kadar paylaşacağı ona kalmıştır. Dolayısıyla bu durum, avcının gerçek bir saygınlık kazanabilmesi için nadir fırsatlardan biridir. Bu şekilde ne kadar bonkör olduğunu gösterip toplumda saygı kazanabilir. Ayrıca avcılarının hepsi bilir ki yeterince paylaşmazlarsa “pintilikle suçlanabilirler”, dolayısıyla paylaşırken bu her zaman akıllarının bir kenarındadır (Lee 1979: 247). Bu tip bir durumda, yani bir avcı tek başına bir hayvan vurduğunda, gözlemlediğim kadarıyla av eti her zaman tüm obaya paylaştırıldı. Avcı belki kendine etin daha fazlasını ayırabilir ama diğerlerine de mutlaka verir.

Dukha avcıları arasında paylaşılan sadece av eti değildir. Aynı av eti gibi, doğadan toplanan başka bir şey de paylaşım kurallarına tabidir. İlkbahar aylarında insanlar mus geyiğinin kendiliğinden düşen boynuzlarını toplamak için dolaşırlar. Bunlar şehirlerde boynuzu ilaç olarak kullanan insanlara para karşılığı satılır. Erkekler genellikle ilkbaharda gittikleri av yolculuklarında bu boynuzları da ararlar çünkü uzak yerlerde bulmak daha kolaydır. Genellikle kampı kurduktan

sonra ayrılır ve gün içinde boynuz ararlar. Ayrılmadan önce kimin ne tarafa bakacağına karar verir ve farklı yönlerle dağılırlar. Herkes kendi bulduğu boynuzu tutar. Buraya kadar her şey normal. Ancak eğer olur da iki kişi birlikte boynuz aramaya çıkarlarsa oldukça ilginç bir kural uygulanır; boynuzu bulan yanındaki kişiye verir. Örneğin iki kişi boynuz aramaya gittik ve tesadüf o ya, boynuzları hep ben gördüm. Bu durumda bulduğum tüm boynuzları yanımdakine veririm ve eğer o hiç boynuz bulamamışsa eve boş ellerle dönebilirim. Avcılardan biri kuralı şu şekilde açıklamıştı:

Bu uygulama saygı göstergesidir. Eğer ben bir boynuz bulursam sana veririm, sen bulursan bana verirsin. Eğer üç kişiye boynuzu bulan kişi diğer ikisinden yaşlı olana verir. Başkalarıyla bulduğun boynuzu kendine saklamazsın, saygını göstermek için karşındakine verirsin. (Nergüi 2016)

Bu kurallar Dukhalar arasında o kadar detaylı bir biçimde düşünülmüş, ya da belki de deneyimlenmiştir ki türlü türlü durumlarda ne yapılacağı bellidir. Anlatılana göre avcılar ilkbaharda boynuz aramaya çıktıklarında genellikle mus geyiğinin ağaçlarda bıraktığı izleri takip ederler çünkü hayvan, boynuzları düşmeden önce kafasını ağaçlara sürtmeye başlar. Dolayısıyla avcılar ağaçlardaki izlere bakarak yakınlarda bir boynuz olup olmadığını tahmin edebilirler. Eğer ağaçta bir işaret görürlerse takip etmeye devam ederler çünkü yakınlarda bir boynuz olduğunu bilirler. Bu takip esnasında bazen iki kişi aynı yolda beraber yürümeye başlayabilir. Bu durumda da, boynuzun izlerini uzun zamandır takip ediyor olsanız bile, bulduğunuz boynuzu yanınızdakine verirsiniz. Bana göre buradaki kuralın asıl işlevi rekabeti önlemek olsa gerek. Böylece birlikte boynuz arayan kişiler önce bulma gibi bir hırsı kapılmaz ve olur da boynuzu diğerinden önce görürse, o kişiyle arasındaki ilişkide kendi eliaçıklığını tekrar ispatlama şansını yakalamış olur. Çünkü herkes bilir ki paylaşılan kişi toplumda saygı görür. Aslında aynı şey av etinin paylaşımı için de geçerli. Bu kurallar sayesinde avcılar birbirleriyle rekabet edip gerginlik yaşamak yerine birbirlerini teşvik ederler. Paylaşım kuralları kişiyi nazik ve ali açık olmaya teşvik eder. Daha çok paylaşan daha çok saygınlık kazanır.

Paylaşmanın Keyfi

Avcılar ya da insanlar neden paylaşır? Eğer avcı olmak günümüz koşullarında yukarıda anlattığım nedenlerden dolayı bu kadar zorsa, genç erkekler neden hâlâ avcı olmak istiyorlar? Diğerlerini takip etmek yerine hâlâ avda başarılı olmak isteyen erkeklerin motivasyonunun kaynağı nedir?

Bunun aslında basit bir cevabı var: toplumda saygınlık kazanmak. Avcı olmanın birçok dezavantajı olsa da, vurulan hayvana ilk dokunan ve eti dağıtan avcıdır. Kime ne kadar ne verileceği dağıtım esnasında avcıya sorulur. Aslında bu, bir nevi performans gibidir; kurallar belli olsa dahi her seferinde sanki bilinmiyormuş gibi avcıya sorularak kişi onurlandırılır. Böylece kontrolü elinde tutan avcı paylaşmanın saygınlığını tatmış olur. Başka bir deyişle avcıya etin “sahipliği” olmasa da “saygınlığı” verilir. Avcı toplumlarla çalışan Ingold bu durumu şu şekilde çok güzel açıklar:

“... bir av toplumunun devam etmesi, erkeklerin cömertlik ve saygınlık elde etmek için avlanmaya motive edilmesine bağlıdır. Ancak sahiplik olmadan cömertlikten bahsedemeyiz; birinin vermesi için önce ona sahip olması ve diğerlerinin ondan yoksun olması gerekir. Bu yüzden sosyal olarak saf dışı edilen av mülkiyetine, ideolojik olarak varmış gibi davranılmalıdır.” (Ingold 1980: 160)

Paylaşımı ve eşitlikçi davranışı, soyut ve kavramsal olarak tarif etmek gerekirse; kişinin eti vermesi için başlangıçta onu alması gerekir, ama et onunken bile aslında onun değildir. Toplum eti alır paylaştırır, ama toplumun alma eylemi avcının verme eylemiyle birebir bağlantılıdır. Avcı da zaten vermek için almıştır; avcının alma eylemi verme düşüncesini gerçekleştirmek içindir.

Taygada yaşarken bu hissi ben de, av eti konusunda olmasa da başka yiyeceklerin paylaşımı konusunda, yaşadığım aileyle deneyimledim. Yanımda getirdiğim yiyeceklerin tamamını beraber kaldığım aileyle paylaşıyordum ancak bu yiyeceklere nasıl ulaştığımız ve kime ait olduğu konusundaki hissiyatımız paylaşma yöntemimize göre değişiklik gösteriyordu. Örneğin köye gittiğimde eğer bir paket bisküvi alıp bunu doğrudan manevi anneme veririm, bisküvilere sahip olan o

oluyordu ve bisküviyi alan kişi ben olsam dahi, canım çektiği zaman ondan isteyemiyor ya da çekinerek istiyordum. Ancak eğer bisküviyi ben kendi eşyalarım arasında tutar ve her açtığımda onlarla paylaşırsam, her seferinde bana minnettar olup teşekkür ediyorlardı. Aslında her iki durumda da, yani bisküvileri kim saklarsa saklasın, sonuçta yediğimiz miktar değişmiyordu ancak kontrolün kimde olduğu hislerimizi ve bir nevi güç dengesini değiştiriyordu. Av yolculuklarının sonunda, bisküvi paylaşımında olduğu gibi, paylaşılan miktar belli olsa da kaynağı paylaşdırma hakkı avcılara saygın bir konum kazandırır ve avcılar doğal olarak eti paylaşdırırken gururlu hissederler. Yani avcının tek hazzı bu paylaşım esnasında gösterdiği cömertliktir.

Küçük bir hayvan vuran kişinin çadırında toplanıp avın birlikte yenildiği durumlarda bu rahatlıkla gözlenebilir. Burada et herkesle eşit paylaşılır; ev sahibi konumundaki avcı ve ailesiyse, bu sayede diğerleriyle paylaşma zevkini tadarlar. Eğer avcı bu küçük zevkten mahrum bırakılırsa, bu tip paylaşım odaklı toplumlarda insanlar bütün gün hiçbir şey yapmadan oturup işi başkalarının yapmasını bekleyebilirler (Altman ve Peterson 1988: 75).

Moğolistan'dan ayrılmadan önceki son günümde köydeki evlerinden kaldığım genç avcılardan Batbayar, gece boyunca sohbet ederken bu durumu çok güzel açıklamıştı. Araştırmamın sonlarına yaklaştığım zamanlardı. Ertesi gün köyden bir minibüse binip başkente dönecek ve oradan uçağa binecektim. Artık yakın arkadaş olduğum Batbayar ve Gerel'in köyde yeni yaptıkları evlerinde misafirleri olarak kalıyordum. Son işlerimi halletmek için çeşitli insanlarla görüştükten sonra akşamüstü soğuktan her yerim uyuşmuş bir şekilde eve döndüğümde, içerisi mis gibi yemek kokularıyla dolmuştu bile. Batbayar sobayla uğraşüyor, Mutlu bıçakla bir şeyler biliyor, Gerel de yemek yapıyordu. İçeri girip sobanın başına koştuğumda bana gülümseyip, "Bu akşam kutlama var. Gideceğiniz için size özel bir gece yapmak istedik," dediler ve yatağın altından özel gecemiz için aldıklarını çıkardılar.

Küçük bir şişe votka ve bir paket cips! Kaynakların kısıtlı olduğu böyle bir coğrafyada parayla satın alınan şeylerin ne kadar değerli olduğunu söylememe gerek var mı bilmiyorum. Bizim için para harcamış olmalarına üzölmüş ama bir yandan da çok duygulanmıştım. Son günümde, her seferinde olduğu gibi, karmaşık hisler içindeydim.

Evimi özlemiştim ama buradaki evimi bırakacağım için de çok hüznüydüm.

Çoraplarımı çıkarıp donmuş ayaklarımı sobada ısıtıttıktan ve üzerimdeki soğuk kalın kıyafetlerimi önceden sobada ısıttığım pijamalarım ile değiştirdikten sonra hep birlikte yemek yedik. Aylardır et ve ekmek ağırlıklı beslenmekten yorulmuş ve döndüğümde evde yiyeceğim zeytinyağlı sebze yemeklerinin hayalini kurmaya başlamıştım bile. Gene de o gece yediğimiz yemek çok lezzetli gelmişti. Biz Gerel’le sofrayı toplarken Batbayar ve Mutlu dışarıya odun getirmeye gittiler. Önce birer çay içtik ve sonra son gecemiz için alınanları ortaya koyduk.

Belki şu an anlatırken kulağa oldukça sıradan bir gece gibi geliyor olabilir ama o günü gerçekten unutamam. Gerel’le Mutlu telefonda fotoğraflara bakıp gülüşüyorlardı, ben her zamanki araştırmacı dürtülerimle Batbayar’a bir şeyler soruyordum. Herhalde bu işin mesleki deformasyonu da bu olsa gerek; bitmek tükenmek bilmeyen bir merak duygusu. Aslında sorularımı akademik kaygılarla sormuyordum; sadece tayganın bu en ünlü genç avcısının anlam dünyasını çok merak ediyordum. Hoş, defalarca konuşmuştuk, artık soracak bir şeyim bile kalmamıştı ama son gecemizde, belki de sürekli bardaklarımıza dolan votkanın etkisiyle, Batbayar her zamankinden daha konuşkan gibiydi. Havadan sudan sohbet ederken konu yine her zamanki gibi avcılığa geldi ve kalkıp yatağın arkasındaki yorganların arasından eski bir tüfek çıkardı. Batbayar’ın babası genç yaşta ölmüştü ve herkes onun babasına ne kadar düşkün olduğundan bahsedirdi.

“Bak, bu babamın tüfeği. Ona da kendi babasından kalmış.”

“Çok güzel. Hâlâ ava giderken bunu mu kullanıyorsun?”

“Evet, şu an bunu kullanıyorum. Aslında iki tüfeğim vardı; babamdan kalan bu tüfek ve daha iyi nişan alan yeni bir tüfek daha. Ancak insanlar ava sürekli benimle gelmek istediğinden diğerinin mermi parasını artık karşılayamaz oldum. İki tüfek sahibi olmak çok masraflı olduğu için birini satmam gerekti. Diğer silah daha iyi olmasına rağmen bu tüfeği satmam düşünülemezdi bile. Ben de babamın eski tüfeğini tutup diğerini sattım!”

Konuşurken bir yandan da tüfeği temizlemeye başlamıştı. Tutuşundaki özen gözden kaçmıyordu. Birden kendimi orada olduğum için çok şanslı hissettim. Bu genç avcının hâlâ bir sürü riski ve zorluğu göze ala-

rak ava gitmesi ve bu yaşamı sürdürüyor olması beni çok duygulandırdı. Artık Dukhaların bölgesi özel koruma alanı ilan edildiğinden avlanmak yasaktı ve avcılar bir sürü riski göze alarak avlanmaya gidiyorlardı.

“Batbayar, neden avcı olmak istiyorsun? Neden bu kadar önemli bu senin için?”

“Hayvanı vuran kişinin daha çok sorumluluğu olduğu doğru. Ama benim için önemli olan bir şey vurduğumda insanların mutlu yüzlerini görmek. Bunun için her şeye değer.”

“Sen hiç başka avcılara tüfeksiz katılmıyor musun? Böylece mermi masrafı olmadan da bazen ava gidebilirsin.”

“Hayır! Hazır et elde etmek için diğer avcılara asla tüfeksiz katılmam çünkü avcılığı seviyorum. Avcı olmayı seviyorum. Küçüklüğümde beri her zaman tüfeğimiz vardı. Babam bizi asla tüfeksiz ava göndermezdi. Şimdi düşündüğümde anlıyorum ki babam bizim, yani çocuklarının diğerlerine hizmet etmesini istiyordu belki de. Çünkü babam çok iyi bir avcıydı ve benim de toplumun bir sonraki avcısı olmamı istiyordu. Bu yüzden küçüklüğümde beri omzumda silahım olmadan hiçbir yere gitmedim. Eğer avcı değilseniz saygı göremezsiniz. Gerekirse hapse girerim ama avcılıktan vazgeçmem. Babama sözüm var.”

Taygada yaygın olarak eski Rus tüfeklerini kullanıyor.

İkimizin de gözleri dolmuştu, söyleyecek daha fazla bir şey kalmadığını biliyorduk. Batbayar önümdeki votka bardağını gülererek yine doldurup ortamı neşelendirmek için, “İş iş,” (iç iç) dedi. Daha önce defalarca konuşmamıza rağmen hiçbir zaman duygularını bu kadar açık ifade ettiğine şahit olmamıştım. Belki de ilk defa bir avcı, hikâyelerin, bilgilerin ya da olayların ötesinde sadece hislerinden bahsetmişti.

Paylaşma Zorunluluğu

Peki, Dukhalar gibi toplumlarda insanlar gerçekten her zaman bu kadar cömert ve paylaşmaya hevesli mi? Bu sosyal mekanizma içinde elbette hassas dengeler var ve durum her zaman o kadar basit değil. Dukhalar arasında kişisel eşyalar ve para paylaşılmaz, sadece ödünç alınabilir ama her türlü yiyecek gönüllü ya da gönülsüz, paylaşılmak zorundadır. Çadırlar her zaman ziyarete açık olduğu için ve obada sıklıkla insanlar birbirlerine gelip gittiğinden kimsenin kişisel alanı olmadığını söyleyebiliriz. Dolayısıyla insanlar evlerine gelen misafirlerle yiyeceklerini paylaşmak zorundadır, zaten onlar paylaşmasa da diğerleri isterler.

Peterson’un “talep üzerine paylaşma” diye adlandırdığı bu sisteme göre insanlar diğerlerinin malvarlıkları üzerinde talepte bulunabilirler ve tüketebileceklerinden daha fazlasına sahip olan insanların bunu diğerleriyle karşılıksız olarak paylaşmaları beklenir (Peterson 1993: 78). Buradaki temel ölçüt şudur: İnsanlar paylaşmak istemiyor olsa bile herkes birbirinden bir şey talep edebilir ve istedikleri şeyin verilmesini beklerler. Aynı zamanda onlardan bir şey istendiğinde de vermek zorunda hissederler (Bird-David 1990: 191).

Ancak et paylaşımıyla diğer nesne ya da yiyeceklerin paylaşımı arasındaki en büyük fark, av etinin paylaşım kuralları belliyken, “talep üzerine paylaşma” sisteminde insanların farklı taktikler kullanarak almaya çalışmalarıdır. Bu sistemin devam etmesinin nedenlerinden biri de, bir şey talep eden kişiyi reddetmenin çok ayıp karşılanmasıdır. Avcı toplumlarda paylaşım kurallarını çalışan Nadasdy, paylaşımın zorunluluk halinde olduğu bu toplumlar arasında değişik taktiklerden bahseder. Bunlardan bazıları, “doğrudan talep etme, fırsatçı ziyaretler veya dolaylı olarak karşısındakini pntilikle suçlama” gibi taktiklerdir (Nadasdy, 2007, ss. 28). Gerçekten de Dukhalar arasındayken bu üç yöntemin de kullanıldığına şahit olmuş ve ardından Nadasdy’nin makalesini hayretle

okumuştum. Üstelik taygada yaşarken biz de bu paylaşım sisteminin bir parçası haline geldiğimiz için etten payımıza düşen hakkı aldığımız gibi, payımıza düşeni de vermek durumunda kalmıştık.

Örneğin, alan araştırması yaparken ziyaretime gelen eşim Mutlu, kaldığı süre içinde kendisine yetecek miktarda sigarayı yanında getirmesine rağmen henüz birinci haftanın sonunda sigaralarının bitince bunu acı bir şekilde öğrenmişti. Gelmeden önce uzun, detaylı hesaplamalarla ne kadar sigaranın kendisine yeteceğini hesapladığını hatırlıyorum.

“Günde şu kadar içsem, şu kadarı da hadi fazladan olsa, şu kadar paket sigara yeter.”

Üstelik kendi hesapladığı miktarın dışında sigara içenlere ikram etmek için fazladan paket almıştı. Ancak evdeki hesap çarşıya uymadı çünkü sigara paketini her çıkardığında mutlaka çevresindekilere de ikram etmek durumunda kalıyordu; o etmese bile sigara içtiğini görenler gelip istiyordu. Böylece bir ay yeteceği düşünülen sigaralar bir haftada bitti. Neyse ki topluma kısa süre içinde uyum sağlamış olacak ki, kalan haftalarda kendisi de sigara içtiğini gördüğü kişilerden tütün talep ederek en temel paylaşım mekanizması olan “doğrudan talep etme” taktiğini uygulamaya başladı.

Bir diğer taktik olan insanları cimrilikle suçlamaksa Dukhalar arasındaki en yaygın dedikodu biçimidir. Paylaşımın önemli bir norm olduğu bu toplumda kendine saklama ya da paylaşmaktan kaçınma, kişinin cimrilikle suçlanmasına neden olur. Yine de bu dedikodular herkesin her zaman elindekileri paylaşmasını sağlamaya yetmez. Her toplumda olduğu gibi burada da diğerlerine göre daha elisıkı kişiler var. Taygada sıklıkla anlatılan şu hikâyeyi birkaç kişiden duymuştum: Bir kış ayında oğluyla tek başına yaşayan yaşlı bir kadın, rengineyiklerinden biri ölmek üzere olduğundan geyiğini kesmiş. Rengeyiği kişilere ait olduğu için av eti gibi paylaşılma zorunluluğu yoktur ama elbette insanlar diğerleriyle az da olsa paylaşırlar ya da en azından pişirip çadırlarına davet ederler. O kış insanların çok az eti olmasına rağmen bu yaşlı kadın kimseyi et yemek için çağırmamış. Hikâyenin devamını bana anlatan genç kızlardan birinin, Gerel’in ağzından aktaracağım:

Narangerel’in rengineyiğini kestiğini duyduğumuzda birkaç kız toplanıp taze et yemek için çadırına gittik. Gittiğimizde büyük bir tence-

rede et ve kemikleri kaynatıyordu. Uzun süre oturup bekledik ama bir türlü etleri çıkarıp bize ikram etmedi. Beklemeye devam ettik, belki birkaç saat orada oturduk ama sürekli “Daha hazır değil,” dedi. “Belki biraz daha odun atıp ateşi güçlendirmelisin,” dedik ama bizi duymazdan geldi. Biraz daha bekledikten sonra vermeyeceğini anladık ve bir şey yiyemeden çadırdan ayrıldık. (Gerel 2016)

Böylesi hikâyelere oldukça nadir rastlansada da görüldüğü gibi tüm bu kuralları görmezden gelen insanlar olabiliyor. Ancak aynı yaşlı kadının tek başına kaldığı zamanlarda başkalarının evinde sıklıkla yemek yediğine birçok kez şahit oldum. Dolayısıyla yaşlı kadının elinin sıkı olduğunu bildikleri halde insanlar ona, onun gibi davranmıyorlardı. Bu kadar bariz olmasa da taygada kaldığım süre içinde insanların cimrilikle suçlandığı pek çok olaya şahit oldum.

Nadasdy’nin bahsettiği taktiklerden bir diğeri de “fırsatçı ziyaretler”. İtiraf etmeliyim ki oldukça yaygın bir paylaşmaya zorlama yöntemi olan bu taktiği taygada kaldığım süre içinde ben de kullandım. Örneğin birisi özel bir yemek yaptığında, mesela çiğböreğe benzeyen “huushuur” ya da mantı, haber çabucak yayılıyor ve bunu duyan bizler de tesadüfen uğramış gibi o ailenin çadırına gidebiliyorduk. Fırsatçı ziyaretler özellikle hava kararmaya yakın artar çünkü tam yemek saatidir ve herhangi bir çadıra giden kişi kendisine yemek teklif edileceğini bilir. Dolayısıyla kaldığım çadırda yiyeceğin az olduğu günlerde benim de tamamen tesadüfmüş gibi evinde güzel yemek olduğunu bildiğim ailelere gittiğim ve ikram edilmesini beklediğim zamanlar oldu. Aslında o zamanlar bu yaptığımın literatürde “fırsatçı ziyaret” olarak geçen bir taktik olduğundan haberdar bile değildim. Daha sonra okumalarımı yaparken bu kavrama denk geldiğimde kahkaha attım çünkü farkında olmadan ben de bu paylaşım taktiğini sıkça kullanmıştım. Tabii ki terazinin diğer tarafında kaldığım zamanlar da oldu. Taygada ilk uzun kalışında, burada bir şey biriktirmenin ya da saklamanın mümkün olmadığını hemen öğrendim çünkü eğer elimde insanların hoşuna giden bir şey varsa bunu onlarla paylaşmak zorundaydım. Dolayısıyla yanımda ne getirirsem getireyim uzun süre kalmayacağını, çünkü birçok kişiyle birlikte yiyeceğimi öğrenmiştim. Neyse ki yanımda götürdüğüm ve sabahları tane hesabı yaparak tükettiğim zeytinlerimi kimse beğenmemiş, tamamı bana kalmıştı.

Aslında bu ziyaretler bir nevi toplumdaki ekonomik farklılıkları dengeliyor diyebiliriz çünkü daha fazla yiyeceği olan insanların evinde her zaman daha çok “fırsatçı ziyaretçi” oluyor. Dolayısıyla özellikle son zamanlarda ortaya çıkan para ekonomisinin yarattığı eşitsizlikler, daha fazlasına sahip olanları paylaşmaya zorlayarak birilerinin “zenginleşmesi”ni engelliyor. Bu paylaşımların en ilginç yanlarından biriye, ister gönüllü paylaşılsın ister zorla, hiçbir zaman karşılık beklenmiyor olması. Kimin kime ne kadar ne verdiği ya da karşılığında ne alacağı gibi hesaplar hiçbir zaman yapılmıyor. Bu yüzden de toplumda bazılarının diğerlerinin üstünden geçindiği oluyor; çünkü aldıklarının karşılığını ödemeleri gerekmiyor ve insanların kendilerini asla reddetmeyeceğini biliyorlar. Örneğin bizim obada fırsatçı ziyaretleri çok sık gerçekleştiren bir kadın vardı. Bütün gün bir çadırdan diğerine gider ve hep bir şeyler yerken rastlardım ona. İnsanlar bu konuda üstü kapalı dedikodu yapsa da kimse asla ona yemek vermemelik yapmıyor ya da karşılığını beklemiyordu. Çünkü paylaşmak hesap yapılarak icra edilen bir davranış biçimi değil karşılıksız yapılan bir eylemdi.

Obada Kalanlar: Kadınlar Açısından Av

Karakışın ortasında bir akşamüstü, erzak almak için birkaç günlüğüne köye gidip geri döndüğümde, obada her zamankinden farklı bir sessizlik, huzurlu bir dinginlik vardı. Öncelikle obaya yaklaştığımda hep olduğu gibi köpekler havlayarak üstüme koşmadılar. Karşıma çıkan ilk çadırın önünde orta yaşlı kadınlardan Purve odun kesiyordu, beni görünce gülümseyerek yanıma geldi ve hatırıma sordu. Eşyalarımı kaldığım ailenin çadırına koymak için gittiğimde içeride kimse yoktu, ki bu çok alışıldık bir durum değildi. Yokluğumda neler olduğunu öğrenmek için yakın arkadaşım Gerel’in çadırına aceleyle gittiğimde içeride kahkahalarla gülen bir sürü kadınla karşılaştım. Ortadaki ateşin üzerinde kaynayan çayın buharı çadırı iyice ısıtmıştı. Genç anneler ve teyzeler çocuklarla oynayıp gülüşüyor, beş yaşındaki Nomkun, anneannesinin saçını örüyordu. Kadınlar kahkahalarla ellerindeki ruju dudaklarına yarım yamalak süren küçük çocukları izliyorlardı. Hemen kenara kayıp bana da oturacak yer açtılar ve elime sıcak sütlü çay tutuşturdular. Kısa bir sohbetten sonra eldeki rujun hedefi ben oldum. Hevesle kırmızı ruju dudağıma süren sekiz yaşındaki Enkhbayır kenara çekilince herkes gülmeye başladı.

“Ooo cahay cahay! (Çok güzel!) Acaba seni bizim Çokhu’yla mı evlendirsek?”

“Hahaha olur tabii ama daha yakışıklısı yok mu? Bir de benim bey ne olacak?”

Herkes bir ağızdan, kahkahalar atarak konuşuyordu!

“Daha yakışıklısı lazım, doğru söylüyor! Çokhu olmaz.”

“Mutlu kendi düşünsün. O Türk ulusunda. Sana taygada da bir aşşak (adam) lazım!”

Şakalaşmalar aynı neşe içinde uzun süre devam etti. Kendimi gerçekten rahat hissettiğim bu ortamda neyin her zamankinden farklı olduğunu anlamaya çalışırken birden ortamda hiç erkek olmadığını fark ettim. Nedenini sorduğumda her şey açıldı; obadaki erkekler ava gitmişti ve bir hafta dönmeyeceklerdi.

Av yolculuklarının erkekler arasındaki sosyal bağı güçlendirdiğinden bahsettik ancak aynı yolculukların geride kalan kadınların ilişkileri üzerindeki etkisinden çok az kaynakta bahsedilir. Taygada aileler birbirlerine yakın yaşasalar da her çekirdek aile bağımsız özerk bir yapıdır ve aileler diğerlerinden bağımsız olarak kendi aralarında karar verebilir ve kimi zaman herkesten uzakta daha yalıtılmış olarak yaşayabilirler. Özellikle rengineyiklerinin sayısının çok olduğu eski zamanlarda bu durum oldukça yaygınmış. Daha fazla otağa sahip olmak için aileler bazı mevsimlerde topluluktan ayrılarak ormanın içinde tek başlarına uzun zaman geçirebilirmiş. Bu açıdan bakıldığında Dukhalarda da çekirdek aile, Batı toplumlarında olduğu gibi temel yapı ve evlenen çift mutlaka kendi çadırını kurar. Yani aynı çadırda geniş ailelerin birlikte yaşaması rastlanan bir durum değildir. Bu yüzden genellikle işbirliğiyle çalışan çiftler vakitlerinin çoğunu beraber geçirirler. Buna rağmen taygada çiftlerin ayrı kalmasına olanak sağlayan bir durum vardır: uzun av yolculukları!

Erkeklerin av yolculuklarında kurdukları sosyal ilişkilerden bahsetmiştik ancak çok az kaynak erkeklerin ava gitmesinin, obada kalan kadınların sosyal ilişkileri üzerindeki etkisinden bahseder. Erkekler uzun av yolcuğuna çıktıklarında kadınlar obada başbaşa kalırlar. Bu durum, hem kadınların her şartta tüm işleri kendi başlarına yapmalarına fırsat sağlar, ki bunun uzun vadede kadınların bağımsızlığını ve ilişkilerdeki güç dengesini neredeyse eşitlediğini söyleyebiliriz, hem de aralarında-

ki bağı güçlendirir. Taygada kaldığım süre boyunca erkekler obadan gider gitmez ortamın ne kadar değiştiğine defalarca şahit oldum. Bu “erkeksiz” zamanlarda kadınların ne kadar güçlü olduklarını ve nasıl bu kadar bağımsız olduklarını anlama şansını elde ettim. Aslında burada erkeklerin hizmet beklediği ataerkil bir sistem yok. Burası kadınların her daim güçlü olduğu bir coğrafya ama yine de erkeklerin avda olduğu dönemlerde kadınlar arası dayanışma bütün obaya yayılır ve normalde kendi çadırlarında işleriyle uğraşan kadınlar birlikte çok daha fazla vakit geçirme imkânı bulur. Birdenbire evli genç kadınlar küçük birer kız çocuğu gibi davranmaya başlar, kendi çadırlarında nadiren vakit geçirir ve hep birlikte yaşlı kadınların evine doluşup orada yemek yerler. Akşamları birbirlerinde kalan, birinin çadırına doluşarak yemek yiyip sohbet eden kadınlar arasında geçirdiğim bu vakitlerden çok keyif aldığımı gülümseyerek anımsıyorum. Kısacası av yolculukları, hem erkeklerle hem de kadınlara çekirdek ailelerinin dışındaki insanlarla vakit geçirme imkânı sağlayarak tüm toplumu birbirine yakınlaştırır.

Bunun dışında obada kalan kadınların av başarısı üzerinde de etkisi vardır. Birçok araştırmacı, obada kalan kadınların uzaktan da olsa sunumlarda bulunarak ya da tabuları kırmamaya özen göstere-

Kadınlar çadırlarda sık sık bir araya gelerek vakit geçiriyor.

rek avdaki başarıya etki ettiklerinden bahseder (Irimoto 1996, Hill 2011, Bodenhorn 1990, Praet 2015). Av eti ruhlar tarafından avcının kendisine değil, tüm ailesine hediye olarak verildiği için kadınlar da bu süreçten sorumludur. Bir kadının avdan önce, av esnasında ve sonrasındaki davranışları avcının başarısını etkileyebilir. Örneğin bir erkek avdayken kadının hanenin ateşini canlı tutması ve ona sunumlarda bulunması önemlidir. Ava gitmeden önce ateşe ve evdeki eerenlere erkekler dua ederken ava gittiklerinde bunu devam ettirmek kadınların görevidir. Bugün genç kadınlar bu kuralı sıkı bir şekilde uygulamasa da, kocaları avdayken davranışlarının avın gidişatını etkileyebileceğini bilirler. Mesela bir avcı, bir keresinde avdaki şansının çok kötü gittiğini ve eve döndüğünde karısının komşusuyla kavga ettiğini öğrendiğini ve durumu buna yorduklarını anlatmıştı. Alaska'daki Inupiatlar da avcılarının eşlerinin yavaş hareket edip iyi şeyler düşünmeleri ve cömert davranmaları gerektiğine inanırlar (Bodenhorn 1990). Ancak kadınların av başarısına en önemli katkılarından biri, av etinin paylaşılması aşamasında olur; çünkü hayvanlar cömert evlere daha çok geri dönerler (Chaussonnet 1988, Petrov 1989, Bodenhorn 1990, Pelly 2001).

Kısacası kadınlar av sürecinin tamamen dışında değildir ve haneye gelen ete davranışlarıyla katkıda bulunurlar. Ancak uzun av yolculuklarının kadınlar üzerindeki bana göre en büyük etkisi, kadınlar arası dayanışmayı geliştirmesi ve hemen her işi kendi başlarına yapabilme yetisini elde etmelerine fırsat tanıyarak toplumdaki konumlarının güçlenmesidir.

Kendi Topraklarından Kovulma: Av Yasağı

Bu coğrafyadaki tüm dağları, vadileri, nehirleri, ağaçları biliyoruz. Burası bizim evimiz. Kendi evimizi nasıl bizden korumaya çalışıyorlar anlamıyorum. (Bataar 2013)

Sakin bir kış günü çadırın içinde her zamanki günlük işleri yaparken obaya köyden yetkililer gelmişti. Ellerinde kâğıtlarla gelen yetkililer, Dukhaların yaşadığı bölgenin Tengis-Shishged adında bir milli park ilan edildiğinden ve artık burada avlanamayacaklarından bahsetmiş ve ellerindeki

kâğıtları insanlara dağıtıp gitmişlerdi. Kâğıtta hangi hayvanı avlamanın ne kadar cezası olduğu yazıyordu. Olan bitene anlam veremeyen Dukhalar, kendi evlerinde karınlarını doyurmak için avlanmalarının nasıl yasaklanabildiğine bir türlü inanamıyorlardı.

Maalesef Dukhaların başına gelen bu durumun benzer örnekleri, bugün dünyanın birçok yerinde yaşanıyor. Kimi durumda yerlilerin topraklarına maden şirketleri göz koyarken kimi zaman hükümetler baraj yapmaya çalışıyor ya da kereste şirketleri ormanlarını kesiyor. Kimi zaman da, aynı Dukhaların durumunda olduğu gibi, hükümetler yerli halkların topraklarını “korumaya” karar verip burada yüzyıllardır yaşayan insanları hiçbir plana dâhil etmeden, bölgeyi insan faaliyetlerine kapatıyorlar.

Bu örneklerin çoğunda yerel halkın koruma projelerine dâhil edilmesi, tarafların doğayı koruma etiklerinin farklılığından kaynaklanır. Bu konuda çalışan Tim Ingold’a göre bilimsel koruma katı bir şekilde doğanın, insan dünyasından ayrı ve ona tabi olduğu ilkesi üzerine kuruludur. Bu nedenle Batılı bilimsel koruma fikriyle avcı-toplayıcıların kendilerini yaşadıkları yerin koruyucusu olarak görmeleri fikri birbirinden farklıdır. Bilimsel koruma doğal hayatın denetçileri olarak insanların, yaban hayatı türlerinin hayatta kalmasında ya da soyunun tükenmesinde sorumlu olduğu fikrine dayanır. Avcı-toplayıcılar içinse bu sorumluluk tersine çevrilmiştir (Ingold 1994: 10-11).

Dukhaların topraklarında yaşanan bu sorunda da benzer bir çatışma ortaya çıktı. Park yetkilileri hayvanları korumak için onların vurulmaması gerektiğini savunurken, Dukhalar zaten yüzyıllardır saygı içinde beraber yaşadıkları hayvanları neden vurmamaları gerektiğini bir türlü anlayamıyor, daha da önemlisi avlanmadan nasıl hayatta kalacaklarını bilmiyorlardı. Yasaktan bir süre sonra hükümet Dukhalara et satın almaları için her ay belli bir miktar para vermeye başladı. Ancak en yakın köyden bile saatlerce uzakta yaşayan bu göçer halk için bu elbette mantıklı bir çözüm yolu değildi ve Dukhaların avlanmadan taygada nasıl hayatta kalacağı konusu çözümsüz bir sorun olarak ortada kaldı.

Hükümetin vermeye başladığı para insanları biraz rahatlatırsa da bunun kalıcı bir çözüm olmadığını herkes biliyordu. Dukhalar 2016 yılında hanedeki her yetişkin için 60, çocuklar için de 30 dolar para alıyordu. Bu para elbette birçok kişinin hayatını biraz kolaylaştırdı.

Artık köyden un, tuz, çay ve pirinç gibi malzemeleri daha rahat alabilen aileler, kış aylarında da görece daha sabit olduklarından et de satın alıyorlardı, ancak göç zamanı geldiğinde alınan eti taşıyamayacakları ya da koruyamayacakları için gizlice avlanmaya devam ediyorlardı. Çoğu aile bu parayla et almak yerine, biriktirip köyde ev yaptırmaya başladı. Bugün Dukhaların, çocukları okula gittiği için kitap, defter, kıyafet, telefon, yol parası gibi önceden olmayan birçok giderleri var. Bu nedenle almaya başladıkları para yaşam kalitelerini yükseltti ama aynı zamanda onları köye daha bağımlı hale getirdi. Taygadan sürekli yiyecek bulmak zorunda olmayan, onun yerine sık sık köye giden insanlar dış dünyaya daha fazla açılmış oldu. Ayrıca ellerine geçen nakit para maalesef alkol tüketimini de artırdı. Dolayısıyla hükümet, belki de farkında olmadan, avcılığı yasaklayıp Dukhalara para vererek yaşam biçimleri için büyük bir tehdit yaratmış oldu.

Alan araştırmam esnasında insanlara avcılığın tekrar serbest bırakılıp verilen paranın kesilmesi durumunda nasıl hissedeceklerini sorduğumda, farklı cevaplar aldım. Ancak herkesin hemfikir olduğu bir konu varsa o da bu paranın sonsuza kadar verilmeyeceği gerçeğiydi. Eskiden eşleri av yolculuklarına gittiğinde onları neşeyle beklediklerini söyleyen kadınlar, artık av yolculuklarında birine bir şey olacak diye endişeyle bekliyordu.

Araştırmam için tekrar alana gittiğim 2016 yılında durum iyice kötüleşmiş ve yasak sadece yetkililerle avcılar arasında değil, Dukhaların kendi içinde de çeşitli sorunlara yol açmıştı. Bir önceki yılın sonbaharında yaşanan bir olay toplumda büyük bir çatlağa neden olmuştu. Bir grup genç avcı ve içlerinden iki tanesinin kız kardeşi, rengineyiklerini daha iyi otlatabilmek için uzaklara, Rusya sınırına yakın vadilere götürmüşler. Kızlar ailelerinin hep anlattığı ata topraklarını görmek, erkekler de yol üzerinde uzun zamandır ihmal ettikleri dahilgalarını ziyaret etmek istemişler. Hepsi için unutulmaz ve heyecan dolu bir yolculuk olmuş. Dönüş yolunda büyük bir geyiği avlayıp, yolculuk esnasında yemişler. Ancak obaya döndüklerinde onları kötü bir sürpriz bekliyormuş. Orman koruyucularından bazıları onları takip etmiş ve avlandıkları yerde hayvanın kalıntılarını bulmuşlar. Avcılar 20 milyon tugrug (yaklaşık 8000 dolar) cezaya çarptırılmışlardı ve eğer ödemezlerse hapse gireceklerdi.

Kötü haber çabuk yayıldı; herkes şaşkınlık içindeydi ve kimse ne yapacağını bilmiyordu. Bu parayı ödemeleri elbette mümkün değildi; genç avcılar mahkeme sürecinde köyden yaklaşık on beş saat uzaklıkta, bölgenin bağlı olduğu Mörön'a gitmek zorunda kaldılar. Yaklaşık beş ay süren mahkeme süresince her gün karakola gidip imza atmak zorunda kalan gençler, yaşadıkları stresin yanı sıra bu sürede ciddi ekonomik zorluklarla mücadele etmek durumunda da kaldılar. Tüm bu sürenin sonunda genç avcılar ceza almadı ancak bu olay toplumda büyük bir travmaya neden oldu. Yaşamları boyunca taygadaki ormanlardan geçen Dukhalar, kendi evlerinde birden bire ne yapacaklarını bilemez halde kalmışlardı.

Yaşanan bu olayın Dukhalar arasında bu kadar büyük bir travma yaratmasının bir diğer nedeni de avı şikâyet edenler arasında bir Dukhanın olduğu iddiasıydı. Bölgenin milli park ilan edilmesinden sonra hükümet, Dukhalar arasından iki kişiyi koruyucu olarak görevlendirmişti. Böylece içeriden birilerini yanlarına alarak avlanma yasağını daha sıkı uygulayabileceklerini düşünmüşlerdi. Ancak o zamana kadar bu kişiler, koruyucu olarak çalışmalarına rağmen kendi halklarının tarafındaydı ve içeride yaşananları hükümete aktarmıyor, hatta kendi halklarını olası tehlikelere karşı uyararak koruyorlardı. Genç avcıların hikâyesindeyse iddiaya göre, hükümet görevlilerine yolu gösteren Dukha koruculardan biriydi. Dukhalar arasında ilk defa yaşanan bu durum ciddi bir travma yarattı ve herkesin güvenini sarstı.

Kimse aralarından birinin, üstelik yaşlı birinin neden böyle bir şey yaptığını anlamıyordu. Kimilerine göre emeklilik öncesi birilerinin yakalanmasına yardım ederek ikramiye almak için yapmıştı.

Sahada çalışan bir araştırmacı olarak iddia edilen kişiyle görüştümde olayı inkâr etti. Ancak çok net bir şekilde ortada olan bir şey varsa o da insanların şok oldukları ve güvenlerinin sarsıldığı gerçeğiydi. Olaylı av yolculuğu esnasında avcılarının yanında olan kızlardan birisi şöyle anlatmıştı:

Daha önce birine bu kadar uzun süre kızgın kalındığını hiç hatırlamıyorum. Bazen aileler arasında ufak tartışmalar yaşanır ama ertesi gün hemen unutulur. Kızgın olsalar bile diğerleri araya girip o kişileri çaya çağırır ve barıştıtır. Ancak bu sefer farklı. Herkes çok kızgın,

neden böyle bir şey yaptığını anlamıyoruz. Şikâyet ettiği avcılar arasında kendi akrabaları bile var ve daha geçen seneye kadar kendi de av eti yiyordu. Babam bu olaydan o kadar etkilendi ki çok uzun süre, “Böyle bir şey nasıl olabilir. Biz gençken onunla beraber ava giderdik, evimizde defalarca et yedi,” diye sayıkladı. (Tuya 2016)

Sözkonusu bu aile çadırını herkesten uzağa kuruyordu. Zorda kalmadıkça kimse onlarla konuşmuyordu. Ancak buna rağmen ben sahadan ayrılmadan önce insanlar az da olsa bu aileyle tekrar konuşmaya başlamışlardı. Ne olursa olsun av yasağı insanlar arasındaki ilişkileri daha önce kimsenin deneyimlemediği şekilde etkiledi ve toplumda büyük bir öfkeye ve hayal kırıklığına yol açtı.

Bu öfkenin bir diğer nedeniyse Dukhalara katı bir şekilde uygulanan av yasağının, taygaya dışarıdan gelenlere karşı bu kadar sıkı uygulanmamasıydı. İnsanların anlattıklarına göre, av yasağının çıkmasının nedenlerinden biri de, dışarıdan taygaya gelenlerin avladıkları yaban hayvanların belirli parçalarını ilaç sanayisinde kullanan Çin’e satmalarıydı. Dukhalar köye gittikleri zaman bölgede yaşayan Darhatlardan sık sık böyle hikâyeler dinlediklerinden bahsediyorlardı. Uzun av yolculuklarına çıkıp çok sayıda hayvan vuran yabancılar bu yasaktan etkilenmezken, kendi topraklarında yaşayan Dukhalara yasağın bu kadar katı bir şekilde uygulanması büyük bir haksızlıktı ve bu da insanların öfkesini artırıyordu. Hatta Dukhalar kendileri de bu tip olaylara şahit olduklarından bahsetmişlerdi. Görüştüğüm genç çiftlerden biri 2015 sonbaharında şahit oldukları durumu şu şekilde anlatmıştı:

Geçen sene sonbahar obasından dönerken at üzerinde iki adam gördük. Arkalarında bağlı yük atının üzerinde bir sürü yaban geyiği boynuzu vardı, onları izleyebileceğimiz bir yere saklandık. Yakını-mıza geldiklerinde atların üzerine bağlı sekiz-dokuz çift boynuz ve hayvan derisi gördük. Üstelik adamlar çok rahat görünüyorlardı, hiç korkmuş gibi değillerdi. İçlerinden birini köyden tanıyorduk. Bu olayı görmek bizim için çok acı vericiydi çünkü öldürdükleri hayvanların etini bile almamışlardı! Onca hayvanın etini ziyan ettiklerini düşünmek bile çok korkunç. Onlar boynuz ve derileri satmak için avlanıyorlar, bizse ailelerimizin karnını doyurmak için. (Gerel 2016)

Bu yaşananlar elbette akla, dışarıdan gelenlerin rüşvet vererek avlandıkları fikrini getiriyor. Maalesef Moğolistan'da sıkça rastlanan bir durum. Üstelik ticari amaçla avlanan bu insanlar, avlanırken hiçbir kurala uymuyor, önlerine çıkan her hayvanı, hamile, dişi ya da genç diye ayırmaksızın katlediyorlar. Yaşanan bu haksızlığa isyan eden avcılardan birisi şöyle demişti:

Biz avcılığı babalarımızdan öğrendik ve bize öğrettiklerini uyguladık. Avlanırken avımıza nasıl saygı duymamız gerektiğini biliyoruz. Örneğin benim babam küçük yaştan itibaren sürekli kuralları iyi bilip bilmediğimi kontrol eder ve her av dönüşü yaşadıklarımızı anlatmamı isterdi. En kötüsü şu ki, bu yasakla birlikte küçük erkek çocukları artık avlanmayı öğrenemiyor. Önceden on iki-on üç yaşlarına gelen çocuklar büyüklerine kendilerini de almaları için yalvarırdı. Şimdi böyle bir şansları yok. Kimse çocuklarını riske atmak istemiyor. Peki, ileride bir gün avlanmak zorunda kalırlarsa ne olacak? Nerede, hangi hayvanı, nasıl avlayacaklarını, kutsal yerleri, tabuları bilmeden, yani saygısız bir şekilde avlanacaklar. Bizim şu an bildiklerimizin hiçbirini bilmeyecekler. (Turgun 2016)

Av yasağının toplumda yarattığı bu gerilim yetmezmiş gibi, bölgenin milli park ilan edilmesiyle Dukhaların göç rotalarına da çeşitli sınırlandırmalar getirildi. Önceden mevsim şartlarına göre istedikleri yere göçen insanların şimdi radyo bağlantısıyla köydeki askeri üstü arayıp, nereye göçeceklerini bildirmeleri gerekiyor. Üstelik Rusya sınırına yakın bölgedeki uzak obalara göçmek tamamen yasaklandı. Buralarda Dukhaları kontrol edemeyeceğini düşünen hükümet, çareyi bu alanları göçe tamamen yasaklamakta bulmuş. Bu durumda uzak vadilerdeki kutsal mekânları ziyaret edecek insanların bile yetkililerden izin alması gerekiyor. Hayvanlarını izleyen ve son ana kadar nereye göçeceklerini bilmeyen insanların göç rotalarını önceden belirleyip yetkililere bildirilmesi elbette uygulanabilir değil. Yüzyıllardır özgürce yaşadıkları topraklarda sanki birer suçlu gibi yaşamak Dukhalar için oldukça acı verici.

Tüm bunların yanı sıra av yasağı, avcılığı bir yaşam biçimi haline getirmiş Dukha erkeklerini derinden etkiledi. Uzun kış gecelerinde ne yapacaklarını bilmeyen ve aniden boş kalan erkekler, dünyanın diğer

yerlerindeki yerli halklar gibi alkol sorunu yaşamaya başladı. Taygaya ilk gittiğim sene böyle bir sorun yok denecek kadar azken, 2016'da avcılığın yasaklanması ve hükümetin Dukhalara para vermesiyle birlikte taygada alkol daha sık tüketilmeye başladı. Köyden geri gelen erkekler ellerindeki parayla alkol alıyor ve ne yapacaklarını bilmedikleri uzun kış gecelerinde bu şekilde avunuyorlardı. Kendi topraklarında baskı altında yaşamak bu genç erkeklerin kendine güvenini azaltmış ve daha zayıf hissetmelerine neden olmuştu. Konuştuğum genç avcılardan biri şöyle söylemişti: "Tekrar avlanıp karnımızı doyurmak önemli tabii, ama daha da önemlisi, eğer av yasağı kalkarsa özgürlüğümüzü geri alacağız."

Dukhaların başına gelen, bölgede yaşayan yerli halklara ya da uzmanlara danışmadan yapılan projelerin küçük ölçekli toplumların yaşam biçimini nasıl dramatik bir şekilde değiştirilebileceğinin trajik bir örneği.

Geçmişten Günümüze Taygada Yaşam

Bu bölümde günümüzde taygada değişen uygulamalardan ve insanların bu yaşam tarzını sürdürüp sürdüremeyeceklerinden, yani kendi gelecekleri hakkında ne düşündüklerinden bahsedeceğim. Önceki bölümlerde bahsettiğim gibi, Dukhaların göçer yaşamı sürdürmeleri rengineyiklerine bağlıdır diyebiliriz, çünkü rengineyikleri olmadan taygada yaşayamazlar. Ancak günümüzdeki asıl mesele, rengineyiklerinin durumunun da ötesinde, gençlerin taygada kalmayı isteyip istemediğine bağlı. Taygada yaşam son yıllarda hızla değişiyor. Bir taraftan çocukların okula gitmesi köyle zorunlu bir bağ oluştururken, televizyon ya da akıllı telefon gibi teknolojilerin hızla yayılması da toplumu dış dünyaya her zamankinden daha açık hale getiriyor. Okul çağına gelen çocuklar ya aileleriyle köye taşınıyor ya da yurttan kalıyorlar ancak her halükarda yerleşik yaşamın sağladığı konforu deneyimleme imkânını buluyorlar. Dolayısıyla dünyanın hemen her yerinde olduğu gibi, Dukhalar da toplum olarak değişiyor ve buna ayak uydurmaya çalışıyorlar. Bu geçiş döneminin bir noktasında, ya tamamen yerleşik hayata geçecek ya da buldukları çözümler sayesinde taygada göçer yaşam biçimini sürdürebilecekler.

Bu kitap boyunca hep yaşlıların sahip olduğu değerli bilgilerden bahsettim; ki her birinin gerçekten de bu yaşam biçimi hakkında bir kütüphane değerinde bilgiye sahip olduğunu düşünüyorum. Zaten bu

çalışmayı sürdürebilmemdeki en büyük motivasyon kaynaklarımdan biri, sanırım bu bilgiyi kaybolmadan kaydetmekti. Ancak biliyorum ki Dukhaların geleceğini belirleyecek olanlar gençler. Acaba gençler bu yaşam biçimini hâlâ sürdürmek istiyorlar mı?

Bu sorunun kesin bir cevabını vermek mümkün olmasa da, bu bölümde Dukhaların özellikle rengeyiği çobanlığı hakkında değişen uygulamalarından ve gençleri hâlâ taygada tutan (ya da tutamayan) etkenlerin neler olduğundan bahsetmek istiyorum. Ancak soruyu cevaplamaya yeltenmeden, aynı soruyu Dukhalardan önce kendimiz için sormamızı öneriyorum. Çünkü Dukhaların bu yaşamı devam ettirip ettirmeyecekleri, siz ya da ben dahil, dünyanın diğer yerlerinde yaşayan insanların/gençlerin, ailelerinden devraldıkları gelenekleri sürdürmek isteyip istememesi sorusundan farklı değil. Örneğin siz kendiniz ailelerinizle aynı şartlarda bir yaşam sürmek istiyor musunuz? Ya da çocuklarınız sizinle aynı gelenekleri devam ettirmek istiyor mu? Anneannenizle sizin yaşamınız arasında bir fark yok mu? Dukhalar için de bu durum, dünyanın herhangi bir yerinde olduğundan farklı değil ve bu soruların tek bir cevabı yok.

Yine de ben bu bölümde, gözlemlediğim kadarıyla gençlerin görüşlerini yansıtmak için elimden geleni yapacağım. Kaldığım süre boyunca gençlere bu konuyla ilgili sık sık sorular yöneltsem de öngörülerimi, onların ayaküstü geçiştirerek, “Bu yaşamı sürdürmek istiyoruz,” beyanlarından ziyade, altı sene boyunca şahit olduklarıma dayanarak aktarmak istiyorum.

Yaşlılar Her Şeyi Çok Daha İyi Biliyor

Taygada bir sabah, alışkanlığa dönüştürdüğüm Bataar ve ailesinin çadırına yaptığım ziyaretlerden birinde, yaşlı çiftin yeni yaptırdıkları ağaç evin işleriyle uğraşmak için köye indiklerini öğrendim. Aslında Bataar’a sorularım vardı ama yapacak bir şey olmadığı için çadırda tek başına kalan yirmi üç yaşındaki kızları Tuya’yla oturdum. Tuya, Ulan Bator’da üniversiteye gitmiş ve veterinerlik okumuştı. Mezun olduktan sonra taygaya dönüp ailesiyle birlikte yaşamaya başlamıştı. Yavaş yavaş çayımızı yudumlayıp sohbet ederken birden bire panik içinde ayağa kalkıp sobanın başına koştu. Ekmek yapmak için ısıttığı suyu sobanın üzerinde unutmuştu ama mayalanma için gerekli olan su

sıcaklığı çok yüksek olmamalıydı. Suyu alıp hemen kenara koydu ve çadırın arkasından un torbasını çıkardı, o esnada benimle konuşmaya devam ediyordu: “Annem babam köyde bir hafta kalacak ve şimdi tüm işleri benim tek başıma yapmam lazım. Ah çok zor!”

Evde annemiz varken hayatın pratik anlamda ne kadar kolaylaştığını bildiğim için kendisine yardım etmeyi teklif ettim. Teklifimi memnuniyetle kabul etti ve günün sonunda önümüzdeki birkaç gün birlikte kalmaya karar verdik çünkü Tuya akşamları çadırda yalnız kalmaktan tedirgin oluyordu. Tuya’nın kuzeni de bizimle kalacaktı, yani önümüzdeki birkaç gün taygada üç genç (onlarla kıyaslandığımda pek genç sayılmasam da hikâyenin akışı için kendimi de genç diye adlandırmak istedim) tüm vaktimizi birlikte geçirdik.

Suyun ısının gerekli sıcaklığa inmesini bekleyip ekmeği yaptıktan sonra sıra rengineyikleriyle ilgilenmeye gelmişti. İlkbaharda olduğumuz için rengineyikleriyle ilgili yapılacak bir sürü iş vardı. Aslında gençler yapılan tüm işlere normalde yardım etmelerine rağmen, şu an Tuya’yı zor duruma düşüren şey sorumluluğun tamamen kendisinde olmasıydı. Daha önce bir haneyi tek başına yönetmemiş olan Tuya, yapılan işlerin içeriğinden ziyade inisiyatif almakta zorlanıyordu. Dolayısıyla yaptığı bir işin her anında ya da her detayında annesine soru sorma imkânı bulamamak paniğe yol açmıştı. Bu bilgi birikiminin aktarılmasının önündeki en büyük engellerden biriye uzun süren okul yıllarıydı. Taygada hayatta kalmak için gerekli yetenekleri edinmek yerine yıllarca okulda vakit geçiren çocuklar geri geldiklerinde taygadaki hayatı neredeyse sıfırdan öğrenmek zorunda kalıyorlardı. Bu eksiklerinin farkında olan gençler bunu iyileştirmek için çaba harcarken, aynı zamanda kendi beceriksizlikleriyle sık sık dalga geçiyorlardı. Ancak ailemin yanında geçirdiğim zamanlarda kendimden de bildiğim üzere, mesele sadece bilgi eksikliği değil, aynı zamanda motivasyon eksikliği ve tembellikle ilgiliydi. Örneğin rengineyiklerinin otlağa götürülmesi gerektiğinde yaşlı bir çoban anında çadırdan fırlayıp giderken, aynı işi üstlenen genç kız kardeşlerse işi birbirlerine yıkmaya çalışıp tartışıyor, çadırdan çıkmaları dakikalarını alıyordu. Yeni evli genç bir çiftin çadırına gittiğimde de benzer bir durumla karşılaşmıştım. Sırayla rengineyiklerini otlağa götürme kararı alan gençler, birbirlerine gülerek, “Sen götür, bak bu işte çok daha iyisin,” diyor ve “Eğer benim yerime götürürsen döndüğünde

yemek ve çayı hazır ederim,” gibi vaatlerde bulunuyorlardı.

Ancak bu isteksizliklerine rağmen otlığa gittikleri zamanları kendilerine göre renklendirmeyi de biliyorlardı. Yakın mesafede yavru rengineyiklerinin başında durduğumuz ilkbahar aylarında, obadaki genç kızlarla ne kadar eğlendiğimizi hiç unutmuyorum. Bir keresinde ta karşıdaki tepeden el ederek beni yanlarına çağırmışlardı ve gittiğimde ellerinde tuttukları bir şeyin başına üşüşmüşlerdi. Kafası yere eğik kızlardan biri yüzünü kaldırdığında yanakları kıpkırmızıydı ve diğerleri kahkahalarla gülüyorlardı. Elinde tuttuğu şeyi bana göstererek, “Bu ne?” diye sormuştu.

“Dudağa sürülen boya” cevabımı duyduklarında, likit ruju yanağına süren arkadaşlarına katıla katıla gülmüşlerdi. Yani rengineyiklerinin başında boş boş durmuyor, yine kendilerine göre durumu eğlenceli hale getirmeye çalışıyorlardı.

Tuya’yla kaldığımız günlerde, biz de kendi aramızda sürekli benzer meseleler hakkında şakalaşüyor ve yaşlılar olmadan ne kadar acınacak hale geldiğimizle ilgili kendimizle dalga geçiyorduk. Örneğin rengineyiklerini sağlamak için çadırdan çıkan Tuya, biraz sonra geri gelerek yanına sütü sağlamak için kap almayı unuttuğunu söylediğinde gülme krizine girmiştik. Ertesi gün rengineyiklerini otlığa götürme sırası Holun’a geldiğinde, saate bakmak için kullandığı cep telefonunu yanına almayı unutmuş ve normalde iki saat durması gereken otlakta bir saat kalıp hayvanları geri getirmişti; ki ne yalan söyleyeyim bunun bir numara olma ihtimalinden bile şüphelenmiştik. Normalden daha yoğun bir dönem olan ilkbaharda, anne ve yavrusunu iki saat aralıklarla bağlamak gerekiyordu. İlk önce anneyi bağlayıp yavruyu serbest bırakıyor, iki saat sonra yavruyu bağlayıp anneyi serbest bırakıyorduk. Bu rutin günboyu sürüyordu. Çadırdaki tek başımıza geçirdiğimiz ilk gün, bu görev hemen panik olmamıza neden olmuştu çünkü daha ilk seferinde anneyi kaçta bağladığımızı unutmuştuk bile. Kendi aramızda her kafadan bir ses çıkarak tartışırken Tuya, “Annem olsaydı o bilirdi. Yaşlılar her şeyi çok daha iyi biliyorlar,” diyerek isyan etmişti.

Tagada yalnız geçirdiğimiz yorucu ama bir o kadar da neşeli birkaç günün ardından, Tuya’nın anne babası geri geldiğinde ikimiz de rahatlamıştık. Yokluklarında başımıza gelenlerden bahsettiğimizde annesi bize güldü ve, “Eninde sonunda bunları öğrenmeniz gerekiyor çünkü

biz hep burada olmayacağız,” dedi. Tuya’yla suratımızdaki gülümseme bir anda yok oldu ve göz göze geldik. Düşüncesi bile üzücü olsa da, ikimiz de doğru söylediğini biliyorduk.

Rengeyikleri Varsa Biz de Varız

Yakın zamanda Dukhalara ve reneyiklerine ne olacak? Bu soru taygadayken sık sık aklımı kurcalıyordu. Acaba gençler buldukları yeni yollarla da olsa reneyikleriyle ormanda yaşamaya devam edecekler miydi, yoksa yerleşik hayatın konforu akıllarını çecek ve göçer yaşamı bırakacaklar mıydı?

Sarnai ve o zaman beş yaşında olan torunu Nomkun’la kış aylarında taygada sık sık yaptığımız orman gezintilerimizde bu soru hep aklıma geliyordu. Birkaç yıldır Nomkun’un fotoğraf ve videolarını çekiyor, gözümüzün önünde büyümesine şahit oluyordum ve ileride bir gün kendisine bu görüntüleri gösterdiğimde neler hissedeceğini düşünmeden edemiyordum. Belki o zaman taygada devam eden bu göçer hayat çoktan bitmiş olacak ve Nomkun’la birlikte anneannesinin, ve bir zamanlar bu ormanlarda yaşayan diğerlerinin taygada dolaşan ruhlarını hayal edip tüylerimiz diken diken olacaktı. Yüzyıllardır sürdürülen bu yaşam biçiminin sonuna tanıklık ediyormuşum hissinden bir türlü kurtulamıyordum. Elbette bir araştırmacı olarak insanların kendi kaderlerine nasıl yön vereceklerini belirlemek benim görevim ve haddim değildi, ama içten içe heyecan duyduğum ve tanıklık etme imkânını elde ettiğim bu yaşamın kaybolmamasını umuyordum. Bu yüzden eninde sonunda yerleşik yaşama geçişin kaçınılmaz olduğunu bilen mantıklı yanımda hep hüznü barındırıyor; taygada en mutlu olduğum anlarda bile bu yaşamın sona ermek üzere olduğunu hatırlatarak ruh halimde ani değişikliklere yol açıyordu. Neler olacağını belirleyeceklerse o gün beş yaşındaki Nomkun ve yaşlıları olacaktı.

Bir süre sonra bu konuda kafa yoran tek kişi olmadığımı anladım. Gelecekte taygada yaşamın nasıl olacağı üzerine yaptığımız sohbetler genellikle rahatsız edici bir sessizlikle sonlanıyordu. Yaşlılar sağlık sorunları yaşamaya başlayınca köyde yerleşik hayata geçiyorlardı; genç çiftlerin çoğu da çocukları okul çağına geldiğinde köye taşınyordu. Bu durumda ne olacak, taygada reneyikleriyle kim kalacaktı? Elimizin altındaki bu gerçeklere rağmen, kimse olumsuz bir yorum yapmıyordu:

“Bir yolunu bulacağız.”

Konuştüğüm yaşlı kadınlardan birine bu konuda ne düşündüğünü sorduğumda şöyle cevaplamıştı:

“O zaman yaşlılar köyde çocuklara bakar ve gençler taygada kalır. Taygada evcil rengineyikleri (ivi) olduğu sürece insanlar da olacak. Rengeyiklerimizi tek başlarına bırakmayacağımız kesin. Mutlaka birisi taygada kalır, bir yolunu buluruz. Yoksa rengineyiklerimizin hepsi yabanileşir (an bolgaş cörüüveer). İnsanları görmezlerse, kaçar giderler.” (Munku 2015).

Bu örnekte görüldüğü gibi insanların çoğu rengineyiklerinden maddi bir değer elde etmeseler de, hayvanlarını bırakma fikrini düşünemiyorlar bile. Bu bölümün bir çok yerinde bahsettiğim gibi, bugün doğadan yabani rengineyiklerini yakalayıp evcilleştiremeyen Dukhalar, atalarından kalan evcil rengineyiklerini kaybederlerse bu yaşam onlar için sona erer. Ancak gençlerin taygada kalıp bu hayatı gönül rahatlığıyla sürdürmesinin önündeki en büyük engelse okul.

Kimileri için sorgulanmasının bile tabu olduğunu tahmin ettiğim eğitim ve okul konusunu ve bunun Dukhaları nasıl etkilediğini biraz daha açmak istiyorum. Okul konusu Dukhalar için de oldukça kafa karıştırıcı bir mesele çünkü ailelerin çoğu çocuklarının okula gidip daha iyi bir hayata sahip olmasını istiyor. Dolayısıyla çocuklarının okula gitmesini istediklerini söyleyen ve açık bir şekilde bunu önemseyen aileler, aynı konuşma içinde, çocuklarının taygada kalıp rengineyiği çobanlığı yapmasını isteyip istemedikleri sorulduğundaysa hiç tereddütsüz, “Evet,” diye cevaplıyorlar, “çok güzel bir yaşamımız var, çocuklarımızın da sürdürmesini isterim.”

Peki, çocuklar okula giderlerse taygada nasıl yaşayacaklar? Okula gitmek taygada kesinlikle işe yaramayacak bir sürü bilgiyi öğrenmek olduğuna göre, okula giden bir çocuk o yıllarını taygada işine yarayacak bilgileri öğrenerek geçirse daha iyi olmaz mı? Ya da bir adım daha ileri gidersek, okula gitmenin amacı bir kariyer sahibi olmak mı? Eğer öyleyse, demek ki okula giden çocukların taygaya geri dönmesi istenilen bir durum değil. Eğer öyle değilse, o zaman niçin geleceğin rengineyiği çobanları en önemli yıllarını taygadan uzakta geçirip nesiller arası bilgi kopukluğuyla baş etmek durumunda? İşte bu soruların cevapları, doğal olarak kimsenin kafasında net değildi. Konuştuğum orta yaşlı çobanlardan Dampıt bir keresinde şöyle demişti:

Biz atalarımızdan kalan rengeyiklerinin çocuklarına bakıyoruz çünkü şu an kendimiz doğadan rengeyiği yakalayıp evcilleştiremiyoruz. Yani rengeyikleri bize miras. Çocuklarımız bu yaşam biçimin sürdürecekle mi bilmiyorum, onların kendi seçimi. Ama bize sorarlarsa, ben devam etmelerini tavsiye ederim. Rengeyikçi olmak çok güzel.

Görüldüğü gibi orta yaş ve üstü kişiler sürdürdükleri yaşamın sürdürülmeye değer olduğunu düşünse de, burada yine asıl olan, gençlerin ne istediği ve bu konuda ne düşündükleri. Bu noktada elbette gençlerin de kesin bir cevabı yok ve tam olarak ne istediklerine karar vermeleri kolay değil. Taygada değişim kaçınılmaz; gençler yeni şeyler deneyip, cep telefonlarından Kore dizilerine, yeni gelişmeleri takip ediyorlar. Ancak yine de dışarıdaki hayatı deneyimleyenlerin birçoğu taygaya geri dönüyor. Bu durumu daha somut olarak anlatmak için taygaya gidip geldiğim altı yıl boyunca yaptığım gözlemlerden bahsetmek istiyorum

Taygaya ilk kez gittiğim 2012’de, tüm toplulukta üniversiteye giden sekiz kız öğrenci vardı. Yıllar içinde bu kızların hepsinin hikâyesi benzer şekilde ilerledi. Üniversiteye giden bu öğrencileri okutmak aileleri için ciddi bir ekonomik külfetti çünkü Dukhaların yalnızca yaz aylarında gelen turistlere sattıkları süs eşyalarından başka bir gelirleri yoktur. Öğrencilerin okul harcını Moğol hükümeti ödüyor olsa da barınma, yiyecek ve yol parası gibi masraflar, sabit geliri olmayan Dukhalar için çok ciddi bir maddi külfet demektir. Taygadan başkent Ulan Bator’a gitmek için üç ayrı araç değiştiriliyordu ve yolculuk da oldukça pahalıydı. Dolayısıyla senede en az iki üç kez ailelerini görmek isteyen gençlerin yol paralarını karşılamaları bile oldukça zordu. Orada hayatta kalmak için harcamaları gerekenlerden bahsetmiyorum bile. Bu nedenle çocuğunu şehirde okutan ailelerin taygada yaşam standartları düşüyor, dışından tırnağından artırdıklarını kenara atmaya çalışıyorlardı.

Zorluğu sadece aileler çekmiyordu elbette; gittikleri yeni şehirde çok az parayla hayatta kalmaya çalışan öğrenciler için de hayat oldukça zordu. Maddi sıkıntıların dışında, hayatlarında ilk defa büyük bir şehre giden çocukların yaşadığı kültür şoku ve uyumlanma zorluğu da başka bir sorundu. Bu durumu anlatmak için kendimden vereceğim örnek, bunun Dukhalar için ne kadar şok edici olduğunu anlamanıza

yardımcı olabilir. Küçük bir kasabada büyümüş ve hayatının çoğunu şehirlerde geçirmiş ben bile, taygada geçirdiğim aylar sonrasında Ulan Bator'a her döndüğümde bu kültür şokunu yaşıyordum. Taygada aylarca kıyafetlerimize dikkat etmeden, birbirimizin çadırlarını ziyaret ederek ve yiyeceklerimizi paylaşarak geçirdiğimiz zamanlardan sonra büyük şehrin kalabalığı, gürültüsü ve gösteriş merakına alışmak için hatırı sayılır bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Taygada hayat basit ve neşeliyken, şehre adım atar atmaz her şey birdenbire değişiyordu. Taygada hiçbir işlevi olmayan para, burada hayatın merkezi haline geliyordu. Moğolistan'daki tek büyük şehir olan Ulan Bator, sanki kırsalda modern yaşamın sunduklarına hasret kalmış insanlara her türlü olanağı sağlamak için inşa edilmişçesine oldukça lüks mekanlara ev sahipliği yapıyordu. Taygadaki hayattan sonra buraya her geldiğimde, bu şehirde para olmadan yapılabilecek hiçbir şey yok gibi hissediyordum. Son moda kıyafetler giymiş genç kızlar, pahalı cipler, bir neska-fenin köy bakkalındaki yirmi beş kilogram unla aynı fiyata satıldığı gösterişli kafeler, alışveriş merkezleri... Tüm bunlar beni her seferinde şok ediyor ve kendimi çok bakımsız ya da bu ortamların dışındaymış gibi hissediyordum. Bu nedenle şehirde tanıştığım insanlar beni sosyal etkinliklere davet ettiklerinde hep bir adım geride duruyor, genelde kaldığım yerde kitap okuyarak ya da film izleyerek vakit geçirmeyi tercih ediyor, zorla girdiğim sosyal ortamlarda da kendimi çok garip ve oraya ait olmayan biri gibi hissediyordum.

Ben bile böyle hissederken belki de hayatında ilk defa taygadan ve köyden dışarı çıkmış, benden çok daha fazla maddi sıkıntı çeken ve genel olarak Moğolların önyargıyla yaklaştığı etnik bir topluluğa mensup bir Dukha öğrencinin neler hissettiğini ve yaşadığı zorlukları tahmin edebilirsiniz. Moğolistan'ın genelinde Dukhalar "vahşi" insanlar olarak bilinirler. Başkentte kalırken taygada çalıştığımı duyan Moğollar bana birçok kez, onların arasında yaşamaktan korkup korkmadığımı sormuşlardı. Bir keresinde bu soru karşısında şaşkınlığımı fark eden bir kız, "Yani onlar vahşi insanlar ya, o yüzden soruyorum. Duyduğuma göre eskiden bazılarının boynuzu bile varmış," diye eklemişti.

Üniversite okumak için ilk kez şehre giden Dukha öğrenciler buraya uyum sağlamakta zorlanıyor ve kendilerini dışlanmış hissediyorlardı. Ailesinden uzakta tek başına yaşayan, şehrin hiçbir imkânından maddi

zorluklar nedeniyle yararlanamayan, büyük ihtimalle etnik kökenini bile söylemekten çekinen ve utanan bu kızlar için şehir yaşamı gerçekten zordu. Bu nedenle Moğolistan'a gittiğim ilk yıl üniversiteye giden kızların birçoğu, gelecek yıllar içinde ya okulu bıraktı ya da mezun olur olmaz taygaya geri döndü. Dışarıdaki yaşamı deneyimledikten sonra, şehirlerde hayatta kalmak için verilen mücadeleden sonra tayganın tanıdık ortamında aileleri ve arkadaşlarıyla yaşamının çok daha kolay ve güzel olduğunu anlamışlardı. Benzer şekilde benim evimde kaldığım ailenin kızlarından birisi de okulu bıraktı, diğeryse sağlık sebeplerinden dolayı taygaya geri döndü. Okuldayken sık sık bayılıyordu ve doktorlar bunun stres kaynaklı olabileceğini söyledi; bu yüzden bir süre sonra ailesinin yanına döndü. Ve tüm bunların sonunda kızlara Ulan Bator'u özleyip özlemediklerini sorduğumda, hepsi çok sevdikleri taygaya geri dönüp aileleriyle yaşamaktan ne kadar mutlu olduklarını defalarca kez söylediler. Fakat bunu anlamak için birçoğunun önce özendikleri dış dünyayı deneyimlemesi gerekiyordu.

Ancak yine de dış dünyanın gençler için çekici tarafları olmadığını iddia edemeyiz. Özellikle köydeki akrabalarında kaldıklarında deneyimledikleri konfor birçok genci cezbedebiliyor. Evlerin sıcaklığı, köşe başındaki bakkaldan ihtiyaçların karşılanabilmesi, bir televizyona sahip olmanın lüksü vb. Olanaklar düşünüldüğünde pek de haksız sayılmazlar. Tüm bunlara rağmen, uzun süre köyde kalan gençlerin çoğu kez taygayı ne kadar özlediklerini söylediklerine ve koşarak ormana geri döndüklerine birçok kez şahit oldum. Bu, insanlarla coğrafya arasındaki bağın henüz yeni nesilde dahi kopmadığının göstergelerinden biriydi.

Tüm bunlardan anlaşılabilceği gibi Dukhaların taygadaki geleneksel yaşamlarını sürdürüp sürdürmeyecekleri, kısa cevaplarla geçiştirilemeyecek kadar karmaşık bir konu. Bana kalırsa rengineyikleri olduğu sürece insanlar taygada kalmaya devam edecektir çünkü rengineyiklerinin ve tayganın Dukhalar için anlamı çok büyük. Rengineyikleri olmazsa kim oldukları da unutulur, kendileri olmaktan çıkar ve küçük bir etnik grup olarak kaybolur giderler. Tabii Dukhaların taygadaki geleneksel yaşamlarını sürdürüp sürdürmeyeceklerinin kararı maalesef sadece gençlere bağlı değil. Günümüzde uygulanan av yasağı gibi politikalar Dukhalar için taygada kalmayı gitgide daha zor hale getiriyor.

Yaşlı Bir Avcının Yaşamı

Gantulga

2016 Aralık

1950’de batı taygada bir çadırdaki doğdum ve hayatımın ilk sekiz yılını ailemle birlikte ormanda geçirdim. Çocukken her şey farklıydı ve bir bakıma daha zordu çünkü bugün sahip olduğumuz şeylerin çoğu yoktu. O zamanlar çadırlar için kumaş kullanmazdık ve kimi zaman çadırı kaplamak için yeteri kadar hayvan derisi bile bulamıyorduk. Bugün de olduğu gibi çadırın iskeletini ağaç direklerden yapar, bulduğumuz çalılar sıkıştırarak aralarını doldurur, en üste de hayvan derilerini sarardık. O zamanlar yorgan da yoktu, kıyafetlerimizle yatar, varsa üzerimize hayvan derisi sererdik. Çorap denilen şeyi ilk defa turistlerle karşılaştığımda gördüm ben. Daha önce deriden yaptığımız ayakkabılarımızı çıplak ayak giyer, ısıtması için de rengineyi tüyüyle doldururduk.

O zamanlar neredeyse tamamen doğadan topladıklarımızı yedik. Temel besinimiz av eti idi, ayrıca yabani patates toplar ve ondan un yapardık. Normal un da alıyorduk tabii ama sadece babam köye gidip rengineyi çobanı olarak maaşını aldığı anda. Çok az yiyeceğimizin olduğu günler vardı, kimse avlanamadığı zaman aç yattığımız oluyordu. Rengeyiklerimiz vardı ama o kadar azlardı ki içlerinden birini kesmek gerçekten son çareydi. Düşün mesela, sadece altı rengineyin var ve onlara binip göç ediyor ya da ava gidiyorsun, bir tanesini bile kesebilir misin? Hatırlıyorum, bir keresinde birkaç gün aç kalmıştık ama annem gene de rengineyi kesmek istememişti. Mus geyiğinin derisinden ayakkabılarımızın tabanını yapardık. Hiçbir şey bulamadığımız bir gün annem ayakkabıların tabanlarından birini söktü, kaynatıp yumuşatarak yedirdi bize. Ama bu sıra dışı bir durumdu tabii. Bol bol etimiz olduğu zamanlar da az değildi. Çoğu zaman hayvan bulmak sorun olmazdı. Babamla ilk kez ava gitmeye başladığımda altı yedi yaşlarındaydım. Benim öğretmenim oydu. Farklı hayvanlara nasıl yaklaşacağımı, saat başı değişen rüzgârı nereye almam gerektiğini o öğretti bana. Bu şekilde avcı oldum. İlk öldürdüğüm hayvan, kışın babamla gittiğimiz bir seyahatte ağaca tırmanmış bir samurdu. Babam nasıl vuracağını önceden anlatmıştı. İkinci avım, diğer erkeklerle ve babamla birlikte çıktığımız avda vurduğum bir yabani rengineyi idi. Diğerleri dağın

öteki tarafında, hayvanları bize doğru kovalıyordu ve bir rengeyiği bize doğru koşmaya başlamıştı. Babam bana, "Sadece bir tane vurma şansın var, birden fazla ateş etme," dedi. "Eğer dişi ya da gençse vurma," diye de ekledi. O an, o karmaşa içinde, bana doğru koşan bir geyiğe ateş ettim. Bu benim ikinci avımdı ve yedi yaşındaydım. Sonra sekiz yaşında okula gittim ve bu yüzden avcılığa uzun bir ara verdim.

O zamanlar genellikle çok daha uzak yerlerde obamızı kuruyorduk. Köye ulaşmak oldukça zordu. İlk defa sekiz yaşında okula başlamak için köye gittim. Araba gördüğüme ne kadar şaşırdığımı hatırlarım hâlâ. Ormanda büyüdüğüm için daha önce hiç araç görmemiştim. Altı yıl yurttan kalarak okula devam ettim ve sonra on dört yaşında taygaya geri döndüm. Sonra ki hayatımın neredeyse tamamını rengeyiği çobanı ve avcı olarak geçirdim. 1994'te sosyalizm yıkıldığında bizim için zor günler başladı. Daha önce devletten en temel ihtiyaçlarımızı edinebiliyorduk ama 1994'ten sonraki on sene gerçekten çok zor geçti. Un bile satın alamadığımız için sadece av etine bağlıydık. Neyse ki obalarımız hep uzaklarda kurulduğundan, av hayvanı bulmak daha kolaydı. Bir avcı olarak hayat zor ama bir o kadar da güzeldi. Bize karışan kimse yoktu.

İşin doğrusu antropologlar ya da sosyalsayilimcilerin, diğler meslek dallarında çalışan insanların nadiren sahip olabileceğı bir lükse sahip olduğunu düşünmüşümdür: Kısa hayatlarımızda birden çok yaşamı deneyimleme imkânı. Bu düşünce herkes için heyecan verici midir bilmiyorum ama küçük yaştan itibaren sıklıkla acaba dünyanın başka bir yerinde, tamamen farklı bir coğrafyada doğsam nasıl bir yaşamım olurdu diye uzun uzun hayal eden benim gibi birisi için bunun pi-yango kazanmak gibi olduğunu söyleyebilirim! Bu nedenle doktora çalışmam için bir konu seçmem gerektiğinde, mesele benim için sadece akademik bir tartışma konusu seçmenin çok ötesinde, hayatta insanın karşısına nadiren çıkabilecek bir “ikinci hayat” seçmek gibiydi. Acaba önümüzdeki seneler boyunca hangi hayatı deneyimlemeyi, anlamayı ve anlatmayı seçecektim? Kısa süreliğine de olsa, kimin yerinde olmak isterdim?

Merak ettiğim birçok farklı topluluk olsa da, antropolojinin önemli tartışma konularından birisi olan göçer avcı-toplayıcı halklar, en başından beri en çok ilgimi çeken konular arasındaydı. Tüm insanlığın on bin yıl öncesine kadar yaşadığı geçim biçimini sürdüren, mülkiyet kavramının oldukça kısıtlı olduğu, kimsenin kimseden emir almadığı, insan-hayvan-doğa arasındaki ayrımın yok denecek kadar az olduğu günümüz avcı-toplayıcı toplumlardan birisiyle bir süre hayatı beraber deneyimleme fikri bu nedenle bana son derece heyecan verici gelmişti.

Elbette bunu söylerken günümüz avcı-toplayıcı halklarının hiç değişmeden binlerce yıl öncesiyile aynı yaşamı sürdürdüklerini iddia etmiyorum, ancak insan türünün gezegenin geleceğini ciddi anlamda tehlikeye attığı ve tüm türlerin üzerinde fazlasıyla baskı kurduğu günümüz dünyasında, hâlâ kendine yetebilen bu halklardan öğreneceğimiz çok şey olduğunu düşünüyordum. Bu nedenle yüksek lisans tezi olarak başlayıp doktora ile devam eden ve elinizdeki kitapta toplanan bu araştırmanın asıl motivasyonunun, akademik kaygıların ve unvanların çok ötesinde, bu araştırmayı yapmanın, kişisel olarak varlığından heyecan duyduğum bir toplulukla birlikte yaşamak için bana bir bahane sağlaması olduğunu açıklıkla söyleyebilirim.

Bu noktada göçer toplumları fazla “romantikleştirmek”le suçlanabileceğimin farkındayım ve bu mesele üzerine sıklıkla düşündüğümü belirtmek isterim. Çalıştığımız topluluklar ya da insanlarla duygusal bağ kurmak, konumuzdan heyecan duymak ve hatta çalıştığımız insanların “avukatlığını” yapmak uzun yıllar “romantikleştirme” diye nitelenerek bilimsellikten uzak olmakla suçlansa da, bugün zaten sosyalbilimlerde bilimsel bilgi için nihai bir “nesnellikten” bahsedemeyeceğimiz; çünkü tüm anlatılarımızda ortaya koyduğumuz temsillerin, araştırmacının kendi anlam ve duygu dünyasından tamamen arınamayacağı sıklıkla tartışılan bir konu. Tüm bunlar düşünüldüğünde kitabımda anlattığım bilgilerin benim süzgecimden süzülerek yazıldığını ve nihai gerçeklik olarak algılanmaması gerektiğini tekrar siz okurlara hatırlatmak isterim. Araştırmamı gerçekleştirdiğim tüm süre boyunca asıl hedefim beni hayatlarına dahil eden Dukhaların yaşam biçimini, hayata bakışını olabildiğince onların penceresinden anlamaya ve anlatmaya çalışmak oldu. Bunun bir adım ötesindeyse gönlümden geçen sadece anlatmakla kalmayıp, kişisel olarak heyecan duyduğum ve gezegenimiz için çok kıymetli bilgiler içerdiğini düşündüğüm bu yaşam biçiminin, Dukhalar kendileri devam etmek istediği sürece devam etmesi için elimden geleni yapmak olduğunu açıklıkla söyleyebilirim. Zira bugün kendi topraklarında geçim biçimleri zorla değiştirilmeye çalışılan bu toplumun sürdürdüğü yaşam biçimini nasıl zorluklarla sürdürdüklerinin bizzat şahidiyim. Bu anlamda bilimsel “soğuk” bir tarafsızlıktan değil, yine bilimsel ama dahil olan, içeriden bir taraflılıkla Dukhalardan “taraf” olduğumu hiç çekinmeden belirtmek istiyorum.

Son olaraksa Dukhaların bugün kendi topraklarında verdiği mücade-
lenin ne yazık ki sadece onlara özel olmadığını, gezegenimizin farklı
noktalarında yaşayan benzer toplulukların hemen hepsinin hayatlarını
sürdürmek için ciddi anlamda mücadele verdiğini hatırlatmadan ge-
çemeyeceğim. Bugün Amazon yerlilerinden tutun Toroslarda yaşayan
çobanlara, kutuplarda Inuit’lerden Güney Afrika’da Kung San’lara
kadar tüm yerli halklar, yaşam alanlarının dış güçler tarafından işgal
edilmesiyle mücadele halindeler. Ya bulundukları yerlere dev barajlar
yapılıyor, ya ormanları keresteciler tarafından talan ediliyor ya da “çev-
re koruma” adı altında yaşadıkları topraklardan atılıyorlar. Üstelik tüm
bu müdahalelerse hemen her yerde (kendi ülkemiz dahil) “gelişim” adı
altında yapılıyor, şirketlerin ya da hükümetlerin para kazanma tutkusu
her zaman öncelik sahibi oluyor. Bu nedenle bu kitabı belki haddimi
aşarak bir kaç soruyla kapatıp, hepimizi tekrar tekrar bu kavramları
düşünmeye davet ediyorum. Sizce ayıyı bile arkasından vurmayan bir
halk mı daha “gelişmiştir” yoksa tüm canlılar üzerinde söz hakkı oldu-
ğunu düşünen bir devlet mi? Kendi aralarındaki ilişkileri dayanışma ve
paylaşım üzerine kuran yerli halkların mı arkasında olmak istersiniz,
yoksa patronların, hiyerarşilerin hâkim olduğu şirketlerin kasasının mı?
Bugün ne yazık ki Dukhaların yaşam biçiminden heyecan duyup, bu
sorulardan uzak durmamız mümkün değil çünkü Dukhalar ve benzer
toplulukların yaşamının devamı bu sorulara vereceğimiz cevaplara
bağlı. Her daim sormaya, sorgulamaya, merak etmeye ve öğrenmeye
açık bir zihinle, bu ve benzeri soruları hiç durmadan kendimize ve
çevremizdekilere sormanın tam zamanı. Tüm bu öğrenme ve sorgulama
sürecinde, Dukhaların çevre, hayvanlar ve birbirleriyle kurdukları ilişki-
lerin, aynı bana olduğu gibi sizlere de ilham vermiş olmasını umuyorum.

Şüphesiz ki bu araştırmanın en büyük destekçileri ve hatta sahipleri bana hayatlarını açan Dukha halkıdır. Beni aralarına kabul edip bu eşsiz yaşamı deneyimleme şansını verdikleri için onlara her zaman minnettar olacağım. Taygada sayelerinde kendimi hep evimde hissettim. Tüm sevdiklerimden uzakta geçen zorlu alan araştırmasında bana ikinci bir aile oldular. Çadırlarına misafir olduğum herkese, bana karşı gösterdikleri sabır ve misafirperverlikten dolayı tek tek teşekkür etmek istesem de, özellikle beni yanlarında misafir eden ve ailenin bir ferdi gibi aralarına kabul eden Boyuntuktuk ve kızlarına özel teşekkürlerimi iletmek istiyorum. Birlikte geçirdiğimiz bir yıla yakın vakitte küçük bir çocuk naifliğinde sorduğum tüm sorulara sabırla cevap verdiler ve Dukhaca öğrenmem konusunda bana yardım ettiler. Çadırımızdaki dişi köpekler dahil sadece kadınlardan oluşan ve bu nedenle “gataylar alacısı” (kadınlar çadırı) diye adlandırdığımız evimizde birlikte geçirdiğimiz kahkahalarla ve derin paylaşımlarla dolu muhteşem anları hayatım boyunca unutmam mümkün değil. Ayrıca sık sık birlikte vakit geçirdiğim Zaya ve Narın’a hem dil ve ses kayıtlarının deşifresi konusunda ettikleri yardımlar hem de değerli arkadaşlıkları için özellikle teşekkür etmek istiyorum.

Bu akademik çalışma esnasında her zaman bana destek olan Humboldt Üniversitesi’ndeki danışmanlarım Prof. Ingeborg Baldauf ve Prof. Toni Huber’e minnettarım. Bu zorlu süreçte bana gereken tüm

özgürlüğü verip, aynı zamanda ihtiyacım olduğunda destek olarak her zaman arkamda olduklarını hissettirdiler. Bu anlamda oldukça şanslı olduğumun farkındayım çünkü her iki danışmanım da hem akademik hem de kişisel olarak örnek alabileceğim harika birer rehberdi. Araştırmamı böylesine destekleyici bir ortamda gerçekleştirdiğim için onlara minnettarım. Ayrıca bölümdeki tüm diğer çalışanlara ve arkadaşlarıma da mutlu anlarımda neşemi paylaştıkları, destek gereken zamanlardaysa yanımda oldukları için teşekkür borçluyum. Yüksek lisans danışmanım Prof. Jay Fikes'a da özellikle teşekkür etmek istiyorum. Kültürel antropoloji alanında ilerlemeye karar vermeme neden olan ve hem bir insan hem de bir akademisyen olarak ilham aldığım değerli kişilerden birisi.

Doktora sürecinin oldukça uzun ve yorucu olduğu malum. Bu inişli çıkışlı yolda bana her zaman moral veren arkadaşlarımdan Pelin Durmuşoğlu, Burçin Önal, Orhan Sönmez, Eser Erzurum, Murat Bayar, Aslı Ertürk, Ruwen Warnke ve Rianne Wieman'e özel olarak teşekkür etmek istiyorum. Defalarca benim hikâyelerimi dinlemek zorunda kalıp her seferinde Moğolistan'a gidiş gelişlerimde beni bıkmadan karşıladılar. Beni sadece moral olarak desteklemekle kalmayıp tezin teknik meselelerinde de yardımcı olan arkadaşlarım Duygu Aksoy ve Onur Arslan'a ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Bu kitabın yazılış aşamasındaysa hem verdiği değerli fikirler için hem de kitabın Türkçesinin düzeltilmesi konusunda cömert bir şekilde saatlerini, hatta günlerini harcadığı için Barış Kapukıran'a özellikle ne kadar teşekkür etsem az. Hiçbirinin emeklerinin karşılığını ödeyemem.

Çalışmama başladığım ilk günden itibaren her zaman beni motive eden ve yaptığım çalışmanın değerine beni inandıran *Magma* dergisinden meslektaşlarım Özcan Yüksek, Kemal Tayfur, Oktay Uludağ, Tülay Zihli, Tijen Burultay, Mert Gökalp, İnci Gür Yabeyli ve diğerlerine ayrıca teşekkür etmek istiyorum. Alan araştırmam esnasında ziyaretime gelen ve en başından beri bu çalışmadan en az benim kadar heyecan duyarak beni motive eden *Magma* dergisinin yayın yönetmeni Özcan Yüksek'e özellikle minnettarım. Dergide saatlerce hararetle yaptığımız entelektüel tartışmaların bu çalışmaya katkısı şüphesiz. Böylesine destekleyici ve ilham verici bir çalışma ortamında bulunduğum için kendimi her zaman çok şanslı hissettim. İhtiyacım olduğunda yanımda

oldukları gibi, çalışmamın bazı kısımlarında maddi olarak da destek oldular. Moğolistan uçak biletime sponsor oldukları için Türk Hava-yolları ve AeroFlot Havayolları'na da teşekkür etmek isterim.

Anadolu'da yaptıklarıyla bana her zaman ilham olan ve çalışmamı hep destekleyen Seferihisar Doğa Okulu'ndan tüm arkadaşlarıma, özellikle Derya Engin, Burak Özkırlı ve Güven Eken'e teşekkür etmek istiyorum. Doğa korumayla geleneksel toplumların yaşamlarının birbirinden ayrılmayacak bir bütün olduğuna dair yaptığımız tartışmalar her zaman zihnimi açtı. Ayrıca bu kitabın yazılış aşamasında sadece sıradan bir editörün ötesinde çalışmamdan kişisel olarak duyduğu heyecanını her daim bana gösteren ve akademik bir çalışmanın, herkesin okuyabileceği bir kitaba dönüşmesine aracı olan Kolektif Kitap'tan Murat Oğurlu'ya da sonsuz minnettarım.

Bu çalışmanın asıl ilham kaynakları ve koşulsuz destekleyicileri olan anne babam Şükran-Halim Küçüküstel'e nasıl teşekkür edeceğimi bile bilmiyorum. Bir insanın hayatta isteyebileceği en cömert, açık görüşlü ve sevgi dolu ailelerden birine sahip olduğumu rahatlıkla söyleyebilirim. Moğolistan'ın tayga ormanlarında telefonun dahi çekmediği aylar boyunca beni merak etmelerine rağmen her zaman çalışmamı desteklediler. Bana ve hayallerime hep inandıkları için onlara minnettarım.

Son olaraksa her zaman sabır ve sevgiyle yanımda olan ve beni koşulsuz destekleyen sevgili eşim Mutlu Bank'a teşekkür etmek istiyorum. Aylarca ayrı kalmamıza neden olan bu çalışma esnasında her zaman bana destek olmakla kalmayarak taygaya yanıma ziyaretlerde de bulundu. Sibiry a ormanlarında birlikte geçirdiğimiz eşsiz anlardsa sadece benim heyecanıma şahit olmadı, aynı zamanda kendisi de bu hayat tarzından oldukça heyecan duyarak onun bir parçası oldu. Bunun için kendisine her daim minnettar olacağım.

Böylesine uzun bir çalışma şüphesiz ki bir çok insanın desteği olmadan gerçekleştirilemez. Burada tek tek bahsetmeye fırsat bulamadığım tüm diğer dostlarıma ve aileme aflarına sığınarak sonsuz teşekkürlerimi iletme istiyorum.

- Akıncı, E. (2004) *Shamanic Initiation among the Tsengel Tuvans of Western Mongolia* (yüksek lisans tezi), İstanbul: Yeditepe University.
- Altman J. & Petersen N. (1988) "Rights to game and rights to cash among contemporary Australian hunter-gatherers", Ingold, T., Riches & Woodburn (ed.), *Hunters and Gatherers Property, Power and Ideology* içinde, c. 2, s. 75-94, Oxford ve New York: Berg.
- Anderson, D. G. (2000) *Identity and Ecology in Arctic Siberia: The Number One Reindeer Brigade*, Oxford: Oxford University Press.
- Aporta, C. (2016) "Markers in Space and Time. Reflections on the Nature of Place Names as Events in the Inuit Approach to the Territory", W. Lovis & R. Whallon (ed.), *Marking the Land, Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* içinde, s. 67-89, Oxon ve New York: Routledge.
- Arhem, K. (1996) "The cosmic food web: human-animal relatedness in the northwest Amazon", P. Descola & G. Pa'lsson (ed.), *Nature and society: anthropological perspectives* içinde, s. 185-204, Londra: Routledge.
- Badamkhatan, S. (1962) "Khövsgöliin Tsaatan ardyn aj baidlyn tom", *Studia Ethnographica Instituti Historiae Academiae Scientiarum Respublicae Populi Mongolici, Tomus 2, Fasc. 1*, Ulan Batur.
- Beach, H. & Stammers, F. (2006) "Human-Animal Relations in Pastoralism", *Nomadic Peoples*, 10 (2), s. 6-30.
- Bekoff, M. (2002) *Düşünen Hayvanlar*, çev. Serpil Çağlayan, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Berger, J. (2019) *Görme Biçimleri*, çev. Yurdanur Salman, İstanbul: Metis Yayınları
- Berkes, F. (2008) *Sacred Ecology*, Londra: Routledge.
- Bird-David, N. (1990) "The giving environment: Another perspective on the economic

- system of gatherer-hunters”, *Current Anthropology*, 31 (2), s. 189-196.
- (2006) “Animistic epistemology: Why do some hunter-gatherers not depict animals?”, *Ethnos*, 71 (1), s. 33-50.
- Blench, R. (2001) “‘You can’t go home again’: Pastoralism in the new millennium”, Londra: FAO report.
- Bodenhorn, B. (1990) “‘I’m not the great hunter, my wife is’: Inupiat and anthropological models of gender”, *Etudes/Inuit/Studies*, 14 (1/2), s. 55-74.
- Bosso, K. H. (1996) *Wisdom Sits in Places. Landscape and Language Among the Western Apache*, Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Bökönyi, S. (1989) “Definitions of Animal Domestication” Culutton-Brock, J. (ed.), *The Walking Larder: Patterns of domestication, pastoralism and predation* içinde, *One World Archeology Serious*, İngiltere: Unwin Hyman.
- Brightman, R.A. (1993), *Grateful Prey. Rock Cree Human-Animal Relationships*, Berkeley: University of California Press.
- Broz, L. & Willerslev, R. (2012) “When Good Luck is Bad Fortune. Between Too Little and Too Much Hunting Success in Siberia”, *Social Analysis*, 56 (2), s. 73-89.
- Campbell, J. & Moyer, B. (2007) *Mitolojinin Gücü*, çev. Zeynep Yaman, İstanbul: MediaCat.
- Carmichael D. , Hubert, J. & Reeves B. (1994) “Introduction”, D. Carmichael, J. Hubert, B. Reeves & Schanche (ed.), *Sacred Sites, Sacred Places* içinde, s. 1-8, Londra: Routledge.
- Cassidy, R. (2007) “Introduction: Domestication Reconsidered”, Cassidy, R.& Mullin, M. (ed.), *Where Wild Things are Now. Domestication Reconsidered* içinde, s. 1-27, Oxford ve New York: Berg.
- Chaussonnet, V. (1988) “Needles and animals: women’s magic”, W.W. Fitzhugh & A. L. Crowell (ed.), *Crossroads of Continents: Cultures of Siberia and Alaska* içinde, s. 26-209, Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Clutton-Brock, J. (1994) “The Unnatural World: Behavioral Aspects of Humans and Animals in the Process of Domestication”, A. Manning & J. Serpell (ed.), *Animals and Human Society, Changing Perspectives* içinde, s. 23-36, Londra: Routledge.
- D’anglure, B. S. (2005) “Nanook, super-male: the polar bear in the imaginary space and social time of the Inuit of the Canadian Arctic”, R. Willis (ed.), *Signifying Animals. Human Meaning in the Natural World* içinde, s. 169-186, Londra: Routledge.
- Daston, L. & Mitman, G. (2005) “The how and why of thinking with animals”, L. Daston & G. Mitman (ed.), *Thinking with Animals* içinde, s. 1-14, New York: Columbia University Press.
- Orton, D. (2010) “Both subject and object: herding, inalienability and sentient property in prehistory”, *World Archaeology*, 42 (2), s. 188-200.
- DeMello, M. (2012) *Animals and Society. An Introduction to Human-Animal Studies*, New York: Columbia University Press.

- Descola, P. (1994) *In the society of nature: a native ecology in Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Descola, P. & Pa'llsson, G. (1996) "Anthropological perspectives", P.Descola & G. Pa'llsson (ed.), *Nature and society* içinde, s. 1-21, Londra: Routledge.
- Dethier, V. G. (1977) "The Taste of Salt: All animals need salt and almost all possess salt receptors, yet few use them to ensure an adequate salt diet. Salt receptors may have evolved primarily to warn against hypersalinity", *American Scientist*, 65 (6), s. 744-751.
- Donahoe, B. (2004) *A line in the Sayans: History and Divergent Perceptions of Property Among the Tozhu and Tofa of South Siberia* (doktora tezi), Indiana: Indiana University.
- (2012) "Trust or Domination? Divergent Perceptions of Property in Animals among the Tozhu and the Tofa of South Siberia", Khazanov, A. M. & Schlee, G. (ed.), *Who Owns the Stock* içinde, s.99-121, New York ve Oxford: Berghahn.
- Dong, S. (2016) "Overview: Pastoralism in the World", Dong, S., Kassam, K.-A. S., Tourrand, J. F., Boone, R. B. (ed.), *Building Resilience of Human-Natural systems of pastoralism in the developing world. Interdisciplinary Perspectives* içinde, İsviçre: International Publishing.
- Dowling, J. H. (1968) "Individual ownership and the sharing of game in hunting societies", *American Anthropologist* 70: 502-7.
- Dwyer, C. & Buckle, J. (2009) "The Space Between: On Being an Insider-Outsider", "Qualitative Research", *International Journal of Qualitative Methods* 8 (1) içinde.
- Dwyer, M. J. & Istomin, K. V. (2008) "Theories of Nomadic Movement: A New Theoretical Approach for Understanding the Movement Decisions of Nenets and Komi Reindeer Herders", *Human Ecology*, 36 (4), s. 521-533.
- Ellingson, T. (2001) *The Myth of the Noble Savage*, California: University of California Press.
- Endres, J. (2014) *Die Rentierhalter-Jäger des südlichen Ostsajangebirges. Praxis, Wandel und Adaption bei den Dukha und den Tozhu im mongolisch-russischen Grenzraum*, Berlin: Freie Universität.
- Farkas, O. (1992) Tsaatan Reindeer Herdsmen, *Paper read at the Lent Term Seminar Series of the Mongolia and Inner Asia Studies Unit*, Cambridge: University of Cambridge.
- Fausto, C. (2007) "Feasting on people: Eating animals and humans in Amazonia", *Current Anthropology* 48 (4), s. 497-530.
- Feit, H. (1973) "The ethnoecology of the Waswanipi Cree", B. Cox (ed.), *Cultural Ecology*, Toronto: Carleton Library.
- Fijn N. (2011) *Living with Herds Human-Animal Coexistence in Mongolia*, New York: Cambridge University Press.
- Fuentes, A. (2006) "The humanity of animals and the animality of humans: a view from

- biological anthropology inspired by J.M Cortzee's Elizabeth Costello", *American Anthropologist*, 108 (1), s. 124-32.
- Gerrard, N. (1995) "Some painful experiences of a white feminist therapist doing research with women of colour", J. Adleman (ed.), *Racism in the lives of women* içinde, s. 55-64, Binghamton, New York: Harrington Park Press.
- Gowdy, J. (1999) "Hunter-Gatherers and the mythology of the market", R. B. Lee & R. Daly (ed.), *Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* içinde, s. 391-398, Cambridge: Cambridge University Press.
- Guenther, M. (1991) "Animals in Bushman thought, myth and art", T. Ingold, D. Riches & J. Woodburn (ed.), *Hunters and Gatherers 2* içinde, s. 192-211, New York: Berg.
- Hallowell, A. I. (1926) "Bear Ceremonialism in the Northern Hemisphere", *American Anthropologist, New Series*, 28 (1), s. 1-175.
- (1958) "Ojibwa Metaphysics of Being and the Perception of Persons", R. Tagiuri & L. Petrullo (ed.), *Person Perception and Interpersonal Behavior* içinde, s. 63-85, Stanford, California: Stanford University Press.
- (1960) *Ojibwa ontology, behavior, and world view*, New York: Columbia University Press.
- Hamayon, R. N. (1990) *La chasse à l'ame: esquisse d'une théorie du chamanisme sibérien*, Nanterre: Société d'Ethnologie. - (2003) "Game and Games, Fortune and Dualism in Siberian Shamanism" G. Harvey (ed.), *Shamanism: A Reader* içinde, s. 63-67, Londra: Routledge.
- (2012) "The Three Duties of Good Fortune. 'Luck' as a Relational Process among Hunting Peoples of the Siberian Forest in Pre-Soviet Times", *Social Analysis*, s. 56.
- Harris, D. (1996) "Domesticatory relationship of people, plants and animals", R. Ellen & K. Fukui (ed.), *Redefining nature: Ecology, culture and domestication* içinde, s. 437-463, Oxford: Berg.
- Hastrup, K. & Elsass, P. (1990) "Anthropological Advocacy: A Contradiction in Terms?", *Current Anthropology*, c. 31 (3), s. 301-311.
- Helskog, K. & Indrelid, S. (2011) "Humans and Reindeer", Guest Editorial, *Quaternary International*, 238, s. 1-3.
- Hill, E. (2011) "Animals as Agents: Hunting Ritual and Relational Ontologies in Pre-historic Alaska and Chukotka", *Cambridge Archaeological Journal*, 21 (3), s. 407-426.
- Humphrey, C., Mongush M. & Telengid, B. (1993) "Attitudes to Nature in Mongolia and Tuva: a Preliminary Report", *Nomadic Peoples*, 33, s. 51-61.
- Hirsch, E. (1995) "Landscape: Between People and Space", Hirsch E. & O'Hanlon, M. (ed.), *The Anthropology of Landscape. Perspectives of Place and Space* içinde, Oxford: Clarendon Press.
- Holt, F. L. (2005) "The catch-22 of conservation: indigenous peoples, biologists and cultural change", *Human Ecology*, 33, s. 199-215.

- Hubert, J. (1994) "Sacred Beliefs and Beliefs of Sacredness", D. L. Carmichael, J. Hubert, B. Reeves & A. Schanche (ed.), *Sacred Sites, Sacred Places* içinde, s. 9-19, Londra: Routledge.
- Humphrey, C., Mongush M. & Telengid, B. (1993) "Attitudes to Nature in Mongolia and Tuva: a preliminary report", *Nomadic Peoples*, 33, s. 51-61.
- Humphrey, C. (1995) "Chiefly and Shamanist Landscapes in Mongolia", E. Hirsch and M. O'Hanlon (ed.), *The Anthropology of Landscape: Perspectives on Space and Place* içinde, Oxford: Oxford University Press.
- Inamura, T. (2005) "The Transformation of the Community of Tsaatan Reindeer Herders in Mongolia and Their Relationships with the Outside World", *Senri Ethnological Studies*, c. 69 içinde, s. 123-152.
- Ingold, T. (1986) *The appropriation of nature: essays on human ecology and social relations*, Manchester: Manchester University Press.
- (1974) "On Reindeer and Men, Man", *New Series*, 9 (4), s. 523-538.
- (1980) *Hunters, pastoralists and ranchers: Reindeer economies and their transformations*, New York: Cambridge University Press.
- (1986) *The Appropriation of Nature: Essays on Human Ecology and Social Relations*, Manchester: Manchester University Press.
- (1994) "From trust to domination: an alternative history of human-animal relations", A. Manning & J. Serpell (ed.), *Animals and human society: changing perspectives* içinde, s. 1-22, Londra: Routledge.
- (1999) "In the social relations of the hunter-gatherer band", R. B. Lee & R. Daly (ed.), *Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers* içinde, s. 399-410, Cambridge: Cambridge University Press.
- (2000) *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, Londra: Routledge.
- Irimoto, T. (1996) "Auni Worldview and bear hunting strategies", J. Pentikäinen (ed.), *Shamanism and the Northern Ecology* içinde, Berlin: Mouton de Gruyter.
- Istomin, K.V. & Dwyer, M.J. (2010) "Dynamic Mutual Adaptation: Human-Animal Interaction in Reindeer Herding Pastoralism", *Human Ecology*, 38 (5), s. 613-623.
- Jordan, P. (2003) *Material Culture and Sacred Landscape. The Anthropology of Siberian Khanty*, ABD: Altamira Press.
- Kellett, P. (2009). Advocacy in Anthropology: Active Engagement or Passive Scholarship? *Durham Anthropology Journal*, 16 (1), 22-31.
- Kelley, R.L. (1995) *The foraging spectrum: diversity in hunter-gatherer life-ways*, Washington DC: Smithsonian Institution Press.
- Kirsch, S. (2002) "Anthropology and advocacy: a case study of the campaign against the Ok Tedi Mine", *Critique of Anthropology*, 22, s. 175-200.
- Knight, J. (2012) "The Anonymity of the Hunt A Critique of Hunting as Sharing", *Current Anthropology*, c. 53, No. 3, s. 334-355.

- Kristensen, M. B. (2004) *The Living Landscape of Knowledge, An analysis of shamanism among the Duha Tuvinians of Northern Mongolia* (doktora tezi), Kopenhag: Institut for Antropologi, Københavns Universitet.
- (2015) *Returning to the Forest Shamanism, Landscape and History Among the Duha of Northern Mongolia* (doktora tezi), Kopenhag: University of Copenhagen.
- Krupnik, I. (1993) *Arctic Adaptations. Native Whalers and Reindeer Herders of Northern Eurasia*, Hannover, Londra: University Press of New England
- Küçüküstel, S. (2013) *The Dukha and How They Perceive the Environment: Maintaining Good Relations with Landspirits* (yüksek lisans tezi), İstanbul: Yeditepe University.
- Küçüküstel, S. (2016) “Witnessing a Disappearing Turkic Language: The Dukhan”, Eker, S. & Şavk, Ü.Ç. (ed.), *Before the Last Voices Are Gone, Endangered Turkic Languages 3, Interdisciplinary Approaches, Volume 4*, içinde, Astana, Ankara: International Turkic Academy.
- Kulemzin, V. M. (1984) *Chelovek i priroda v verovaniikh Khantov*, Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo Universiteta.
- Kwon, H. (1998) “The saddle and the sledge: Hunting as comparative narrative in Siberia and beyond”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 4 (1), s. 115-127.
- Landa, E. (2001) “The marking of livestock in traditional pastoral societies”, *Revue scientifique et technique*, 20 (2), s. 445-79.
- Laugrand, F. & Oosten, J. (2008) *The Sea Woman: Sedna in Inuit Shamanism and Art in the Eastern Arctic*, Fairbanks, Alaska: University of Alaska Press.
- (2015) *Hunters, Predators and Prey. Inuit Perceptions of Animals*, New York: Berghahn Books.
- Layton, R. (1996) *Advocacy in Anthropology: the GDAT debate 1995*, P. Wade (ed.), Manchester: Department of Social Anthropology, University of Manchester.
- Layton, R., Foley, R., Williams, E., Chang, C., Ingold, T., Olszewski, D., Rosenberg, M., Shackley, S., Smith, E. & Zvelebil, M., (1991) “The Transition Between Hunting and Gathering and the Specialized Husbandry of Resources: A Socio-ecological Approach [and Comments and Reply]”, *Current Anthropology*, 32 (3), s. 255-274.
- Lee, R. B. (1979) *The !Kung San: men, women, and work in a foraging society*, New York: Cambridge University Press.
- (2005) “Power and Property in Twenty-First Century Foragers A Critical Examination” T. Widlok & W. G. Tadesse (ed.), *Property and Equality, Volume 2, Encapsulation, Commercialisation and Discrimination* içinde, New York: Berghahn Books.
- Lovis W. (2016) “Network maintenance in big rough spaces with few people. The Labrador Innu-Naskapi or Montagnais”, W. Lovis & R. Whallon (ed.), *Marking the Land, Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* içinde Lond-

ra:Routledge.

- Lovis W. & Whallon R. (2016) "The creation of landscape meaning by mobile hunter-gatherers" W. Lovis & R. Whallon (ed.), *Marking the Land, Hunter-Gatherer Creation of Meaning in their Environment* içinde, Londra: Routledge.
- Maffi, L. (1999) "Language and the environment", A. P. Darrel. (ed.), *Cultural and Spiritual Values of Biodiversity. A Complementary Contribution to the Global Diversity Assessment*, United Nations Environment Programme, Londra: Intermediate Technology Publications.
- Malinowski, B. (1954) *Magic, Science and Religion and Other Essays*, New York: Anchor Books.
- Manning, A. & Serpell, J. (1994) *Animals and Human Society. Changing Perspectives*, Londra: Routledge.
- Marshall, L. (1961) "Sharing, talking, and giving: relief of social tensions among !Kung bushmen", *Africa*, 31 (3), s. 231-249.
- Martin, C. (1978) *Keepers of the game: Indian-animal relationships and the fur trade*, Berkeley: University of California Press.
- Mazzullo, N. (2010) "More than meat on the hoof? Social significance of reindeer among Finnish Sami in a rationalized pastoralist economy", F. Stammer & H. Takakura (ed.), *Good to Eat, Good to Live With: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa* içinde, Sendai: Center for Northeast Asian Studies Tohoku University.
- McNiven, I. J. (2010) "Navigating the human-animal divide: marine mammal hunters and rituals of sensory allurements", *World Archaeology*, 42 (2), s. 215-30.
- Mirov, N. T. (1945) "Notes on the Domestication of Reindeer", *American Anthropologist, New Series*, 47 (3), s. 393-408.
- Morris, B. (2000) *Animals and Ancestors*, Oxford: Berg.
- Müller-Wille, L., Heinrich, D., Lehtola, V. P., Aikio, P., Konstantinov, Y. & Vladimirova, V., (2006) "Dynamics in human-reindeer relations: Reflections on prehistoric, historic and contemporary practices in Northernmost Europe", B.C. Forbes, M. Bölter, L. Müller-Wille, J. Hukkinen, F. Müller, N. Gunsley, Y. Konstantinov (ed.), *Reindeer Management in Northernmost Europe Linking Practical and Scientific Knowledge in Social-Ecological Systems* içinde, s. 27-47, Berlin: Springer.
- Mullin, M. H. (1999) "Mirrors and Windows: Sociocultural Studies of Human-Animal Relationships", *Annual Review of Anthropology*, 28, s. 201-224.
- Nadasdy, P. (2007) "The Gift in the Animal: The Ontology of Hunting and Human-Animal Sociality", *American Ethnologist*, 34 (1), s. 25-43.
- (2011) "'We don't harvest animals; we kill them': agricultural metaphors and the politics of wildlife management in the Yukon", M. J. Goldman, P. Nadasdy, & M. D. Turner (ed.), *Knowing nature: conversations at the intersection of political ecology and science studies* içinde, s. 135-151, Şikago: University of Chicago Press.

- Noske, B. (1993) "The Animals Question in Anthropology", *Society and Animals*, 1 (2), s. 185-190.
- (1997) *Beyond Boundaries: Humans and Animals*, Montreal: Black Rose Books.
- O'Connor, T. (1997) "Working at relationships: Another look at animal domestication", *Antiquity*, 71 (271), s. 149-156.
- O'Neil D (2011) "Patterns of Subsistence: Pastoralism: In Classification of Cultures Based on the Sources and Techniques of Acquiring food and other Necessities", http://anthro.palomar.edu/subsistence/sub_3.htm
- Oehler A. C. (2016), *Being between Beings: Soiot Herder Hunters in a Sacred Landscape* (doktora tezi), Aberdeen: University of Aberdeen.
- Ojoade, J. O. (2005) "Nigerian cultural attitudes to the dog", R. Willis (ed.), *Signifying Animals. Human Meaning in the Natural World* içinde, s. 169-186, Londra: Routledge.
- Ovsyannikov, O. V. & Terebikkin, N. M. (1994) "Sacred spaces in the culture of the arctic regions", D. Carmichael, J. Hubert, B. Reeves and A. Schanche (ed.), *Sacred Sites, Sacred Places* içinde, s. 44-81, Londra: Routledge.
- Paine, R. (1971) "Animals as Capital: Comparisons among northern nomadic herders and hunters", *Anthropological Quarterly*, 44 (3), Comparative Studies of Nomadism and Pastoralism. Special Issue, s. 157-172.
- (1988) "Reindeer and caribou: Rangifer tarandus in the wild and under pastoralism", *Polar Record*, 24 (148), s. 31-42.
- Paulson, I. & Auer, N. E. (1964) "The animal guardian: a critical and synthetic review", *History of Religions*, 3 (2), s. 202-219.
- Pedersen, M. A. (2009) "At home away from homes: Navigating the taiga in northern Mongolia", P. W. Kirby (ed.), *Boundless Worlds: An Anthropological Approach to Movement* içinde, s. 135-152, Oxford: Berghahn Books.
- (2001) "Totemism, animism and North Asian indigenous ontologies", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 7 (3), s. 411-427.
- Pelly, D. F. (2001) *Sacred Hunt: A Portrait of the Relationship Between Seals and Inuit*, Vancouver (BC) ve Seattle (WA): Greystone Books and University of Washington Press.
- Peterson, N. (1993) "Demand sharing: Reciprocity and the pressure for generosity among foragers", *American Anthropologist*, 95 (4), s. 860-874.
- Petrov, A. A. (1989) "The bear taboo in Even language and folklore", *Etudes/Inuit/Studies*, 13 (1), s. 131-3.
- Plattet, P. (2011) "Landscapes in Motion: Opening Pathways in Kamchatkan Hunting and Herding Rituals", P. Jordan (ed.), *Landscape and Culture in Northern Eurasia* içinde, s. 97-117, Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- Praet, I. (2015) "The Positional Quality of Life and Death: A Theory of Human-Animal Relations in Animism", *Anthrozoös*, 26 (3), s. 341-355.

- Ragagnin, E. (2011) *Dukhan: A Turkic Variety of Northern Mongolia*, Wiesbaden: Otto Harrassowitz GmbH.
- Rasiulis N. (2016) *Freestyle Bearing: Work, Play and Synergy In the Practice of Everyday Life Among Mongolian Reindeer Pastoralists* (doktora tezi), Ottawa: University of Ottawa.
- Ruotsala, H. (2005) "In the Reindeer Forest and on the Tundra. Modern Reindeer Management and the Meaning of Local Ecological Knowledge", A. Terje, R. Pille & V. Laur (ed.), *Culture and Environments* içinde
- Russell, N. (2002) "The wild side of animal domestication", *Society & Animal*, 10 (3), s. 285-302.
- (2010) "Navigating the Human-Animal Boundary", *Reviews in Anthropology*, 39 (1), s. 3-24.
- Safanova T. & Santha I. (2012) "Stories about Evenki People and their dogs: Communication through sharing contexts", M. Brightman, V. E. Grotti & O. Ulturgasheva (ed.), *Animism in Rainforest and Tundra Personhood, Animals, Plants and Things in Contemporary Amazonia and Siberia* içinde, s. 82-95, New York, Oxford: Berghahn Books.
- Salzman, P. C. (2004) *Pastoralists, Equality, Hierarchy and the State*, New York: Westview Press.
- Sasaki, S. (2011) "Sacred places and masters of hunting luck in the forest worlds of the Udege People of the Russian Far East", P. Jordan (ed.), *Landscape and Culture in Northern Eurasia* içinde, s. 257-279, Walnut Creek, California: Left Coast Press.
- Scott, C. (2006) "Spirit and practical knowledge in the person of the bear among Wemindji Cree hunters", *Ethnos: Journal of Anthropology*, 71 (1), s. 51-66.
- Shanklin, E. (1985) "Sustenance and symbol: Anthropological studies of domesticated animals", *Annual Review of Anthropology*, 14, s. 375-403.
- Singer, M. (1990) "Another perspective on advocacy", *Current Anthropology*, 31 (5), s. 548-550.
- Solnoi, B., Tsogtsaikhan, P. & Plumley, D. (2003) "Following the white stag: The Dukha and their struggle for survival", *Cultural Survival Quarterly*, 27 (1).
- Stammler, F. (2005) "Reindeer nomads meet the market: Culture, property and globalization at the end of the land", *Halle Studies in Anthropology of Eurasia*, c. 6., Münster: Lid Publishers.
- (2010) "Animal diversity and its social significance among arctic pastoralists", F. Stammler & H. Takakura (ed.), *Good to Eat, Good to Live With: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa* içinde, s. 215-243, Sendai: Center for Northeast Asian Studies Tohoku University.
- Stammler, F. & Takakura, H. (2010) "Introduction: Living with animals as the socially significant other in pastoralism", F. Stammler & H. Takakura (ed.), *Good to Eat, Good to Live With: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa* içinde, s.

- 1-18, Sendai: Center for Northeast Asian Studies Tohoku University.
- Stepanoff, C. (2012) "Human-animal 'joint commitment' in a reindeer herding system", *Journal of Ethnographic Theory*, 2 (2), s. 287-312.
- Takakura, H. (2010) "Arctic pastoralism in a subsistence continuum: A Strategy for differentiating familiarity with animals", F. Stammler & H. Takakura (ed.), *Good to Eat, Good to Live With: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa* içinde, s. 21-42, Sendai: Center for Northeast Asian Studies Tohoku University.
- (2012) "The Shift from herding to hunting among the Siberian Evenki: Indigenous knowledge and subsistence change in Northwestern Yakutia", *Asian Ethnology*, 71 (1), s. 31-47.
- Tanner, A. (1979) *Bringing Home Animals. Religious Ideology and Mode of Production of the Mistassini Cree Hunters*, Londra: C. Hurst & Company.
- Tatarintsev, B. I. (2000) *Etimology dictionary of Tyvan language*. c. 1, Novosibirsk: Nauka.
- Tein, T. S. (1994) "Shamans of the Siberian Eskimos", *Arctic Anthropology*, 31 (1), s. 117-25.
- Turner, E. (1990). The whale decides: Eskimos' and ethnographers' shared consciousness on the ice. *Etudes Inuit Studies*, 14(1-2), 39-52.
- Tylor, E. B. (1871) *Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom*, Londra: John Murray.
- Ullah, I., (2005) *Human-animal interactions and the shift from hunting to herding*, Toronto: University of Toronto.
- Vainshtein, S. (1980) *Nomads of South Siberia: The pastoral economies of Tuva*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Venstel, A. (2006) "Hunter-herder continuum in Anabarski District, Nw Sakha, Siberia, Russian Federation", *Nomadic Peoples*, 10 (2), s. 68-86.
- Vitebsky, P. (2005) *Reindeer People: Living with animals and spirits in Siberia*, İngiltere: Harper Collins Publishers.
- Viveiros de Castro, E. (1998) "Cosmological Deixis and Amerindian Perspectivism", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, c. 4, No. 3 (Eylül 1998), s. 469- 488.
- Vuojala-Magga, T. (2010) "Knowing, training, learning: The importance of reindeer character and temperament for individuals and communities of humans and animals", F. Stammler & H. Takakura (ed.), *Good to Eat, Good to Live With: Nomads and Animals in Northern Eurasia and Africa* içinde, s. 43-61, Sendai: Center for Northeast Asian Studies Tohoku University.
- Wheeler, W. A. (2000) *Lord of the Mongolian taiga: An ethnohistory of the Dukha reindeer herders* (doktora tezi), Indiana: Department of central Eurasian studies, Indiana University.
- Willerslev, R. (2004) "Not animal, not not animal: Hunting, imitation and empathetic

- knowledge among the Siberian Yukaghirs”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, 10 (3), s. 629-652.
- (2007) *Soul hunters: Hunting, animism and personhood among the Siberian Yukaghirs*, California: University of California Press.
- Willerslev R. & Ulturgasheva O. (2012) “Revisiting the animism versus totemism debate: Fabricating persons among the Eveny and Chukchi of North-astern Siberia”, M. Brightman, V. E. Grotti & O. Ulturgasheva (ed.), *Animism in Rainforest and Tundra Personhood, Animals, Plants and Things in Contemporary Amazonia and Siberia* içinde, s. 82-95, New York ve Oxford: Berghahn Books.
- Woodburn, J. (1982) “Egalitarian societies”, *Man*, New Series, 17 (3), s. 431-451.
- (1998) “Sharing is not a form of exchange: an analysis of property-sharing in immediate-return hunter-gatherer societies”, C. M. Hann (ed.), *Property Relations: Renewing the Anthropological Tradition* içinde, s. 48-63, Cambridge: Cambridge University Press.
- Ziker, J. P. (2003) “Assigned territories, family/clan/communal holdings, and common-pool resources in the Taimyr Autonomous Region, Northern Russia”, *Human Ecology*, 31 (3), s. 331-368.

Rengeyiği Türkleri dukhalar

Bir hayvanı evcilleştirmeyi başarmış ender avcı-toplayıcı topluluklardan biri olan Dukhalar, Moğolistan'ın kuzeyindeki Hövsgöl bölgesinde yaşayan göçer bir Türk halkıdır. Yerleşik düzene geçişle birlikte insanın kendisini doğadan ayrı ve üstün bir konuma yerleştirdiği günümüz insan merkezci Batı toplumlarının aksine, doğayı canlı bir varlık olarak kabul ederek tüm canlılara saygıyla yaklaşan eşitlikçi bir topluluk olan Dukhalar, bize tarihin en önemli olaylarından biri kabul edilen evcilleştirmenin sonuçlarını anlamamız bakımından eşsiz bir fırsat sunuyor.

Peki, yaşadıkları coğrafyayı evi olarak kabul eden bu göçer avcı-toplayıcı insanlar böylesine devasa bir evle nasıl ilişki kuruyor, ne gibi kurallara dikkat ediyorlar? Bir liderin olmadığı Dukhalarda eşitlikçi toplumsal ilişkiler nasıl yürütülüyor? Evcilleştirme Dukhalar için ne anlama geliyor? Rengeyikleri insanlardan ne gibi bir fayda sağlıyor? Dukhalar ava gitmeden önce ve av esnasında nelere dikkat ediyorlar? Ayı, Sibiryalı halkları için neden özel bir yere sahip? Hayvan kemikleriyle nasıl fal bakılıyor ve rüyalar bir avcıya nasıl yol gösteriyor?

Kültürel antropolog Selcen Küçüküstel'in aralıklarla altı yıla yayılan bir alan çalışmasının sonucu olan bu kitap, Dukhaların yaşamını tüm detaylarıyla ortaya sererken "yeryüzündeki tüm canlılık belirtilerini hızla tükettiğimiz günümüz dünyasının uzak bir köşesinde insan, hayvan ve doğa arasındaki karmaşık ilişkilerin bir kısmına ışık tutmayı amaçlıyor."

"Çevrende gördüğün her şeyin bir ruhu vardır, hem de her şeyin... Bu yüzden soluk aldığın her an, bunu fark etmeli ve çok dikkatli olmalısın! Böylece hiçbir canlının ruhuna saygısızlık yapmamış olursun."

